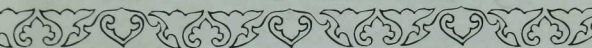

КАЗАН УТЛАРЫ

8.2003

Державин бэйрәмәннән күренешләр

Якташыбыз, бөөк рус шагыйре
Гаврила Романович Державинның (1743—1816)
тууына 260 ел тулу унаеннан Лаеш районы үзәгендә
бюст-һәйкәл куелды. Июль, 2003.

(Скульпторы Мәхмүт Газыймов)

Казан утлары Qazan utları

2003

8

(970)

*Татарстан хөкүмәте,
Татарстан Язучылар берлеге,
редакциянең хезмәт коллективы*

БАШ МӨХӘРРИР

Равил Фәйзуллин

ИДARӘ:

Харрас Әюпов

Зилә Вәлиева

Мөдәррис Вәлиев

Фоат Галимуллин

Төлгат Галиуллин

Миркасыйм Госманов

Алмаз Гыймадиев

(жаваплы сәркатип)

Флүс Латыйфи

(баш мөхәррир урынбасары)

Мирза Мәхмүтов

Туфан Миңнуллин

Хатип Миңнегулов

Гәрәй Рәхим

Факил Сафин

Ренат Харис

Зиннур Хөснияр

Розалина Шаһиева

Мөхәррирләр: Мансур Вәли, Наис Гамбәр, Рәдиф Гаташ,
Марат Закир, Камил Кәримов, Марс Шабаев.

Гамәли хезмәткәрләр: Гөлзалә Бәйрәмова, Лилия Гатауллина, Флера Сабирова,
Тәслимә Сибгатуллина, Альбина Сибгатуллина, Тәгъзимә Шиһабиева.

Исәп-хисап бүлеге: Асия Рәхимова (баш бухгалтер), Эльвира Камалова.

☎: 420066, Казан, Декабристлар урамы, 2.

☎: Баш мөхәррир — 92-38-60.

☎: Баш мөхәррир урынбасары — 92-36-49.

☎: Жаваплы сәркатип һәм компьютер үзәге — 43-56-12.

☎: Бүлекләр: шигърият, фән, сәнгать — 92-38-61,

чечмә әсәрләр, хатлар, адаби танкыйть — 92-39-63,

гамәли хезмәткәрләр — 92-39-65.

☎: Исәп-хисап бүлеге — 43-56-12.

☎: Факс — (8432) 43-56-12.

☎: E-mail: kazanutlari@telebit.ru.

КАЗАН УТЛАРЫ

ӘДӘБИ-НӘФИС ҺӘМ
ИЖТИМАГИЙ-СӘЯСИ ЖУРНАЛ

1922 ЕЛНЫҢ МАЙ АЕННАН
БАШЛАП ЧЫГА

Бу санда

ШИГЪРИЯТ ҺӘМ ЧӘЧМӘ ӘСӘРЛӘР

Рашат НИЗАМИ. Азатлык тәме. <i>Шигырь</i>	5
Камил КӘРИМОВ. Сакау күке. <i>Роман</i>	6
Талгат ГАЛИУЛЛИН. Төнге юллар. <i>Роман</i>	79
Луиза ЯНСУАР. Без, ахры, өметләр яшендә. <i>Шигырьләр</i>	126
Фәүзия СОЛТАН. Уйлар, юллар. <i>Шигырьләр</i>	130

РАВИЛ ФӘЙЗУЛЛИНГА 60 ЯШЬ

Равил ФӘЙЗУЛЛИН. Һәр елдан—берничә юл. <i>Шигырьләр (Кереш сүз белән)</i>	63
---	----

ЛӘБИБӘ ИХСАНОВАГА 80 ЯШЬ

Алмаз ГЫЙМАДИЕВ. Балачакның тутгы илчәсе	132
Ләбибә ИХСАНОВА. Җан газабы. <i>Хикәя</i>	135

ӘДӘБИ ТӘНКЫЙТЪ

Дания ЗАҒИДУЛЛИНА. Тәнкыйтьсез үсеп булмас	146
Рәфыйк ШӘРӘФИЕВ. “Хакны әйтүчеләр илдә бер”	153

КАЗАН УНИВЕРСИТЕТЫНЫҢ 200 ЕЛЛЫГЫНА

Сәвия МИХАЙЛОВА. Поляк зыялылары Казанда	160
--	-----

МИРФАТЫЙХ ЗӘКИЕВКӘ 75 ЯШЬ

Шәрифҗан АСЫЛГӘРӘЕВ. Үсеп баскычлары	165
--	-----

КОРЪАН ТАТАР ТЕЛЕНДӘ

46—Әхкаф (Ком тавы) сүрәсе	174
47—Мөхәммәд (Мөхәммәд) сүрәсе	177

КИТАП КҮЗӘТҮ

Фәһимә ХИСАМОВА. Әдәби телебезнең кыйммәтле ядкаре	180
Безнең календарь	184
Язучылар берлегенә яңа әгъзалары	186
Укучы сүзе	187
“Казан утлары” архивынан	188
Ижтимагый-мәдәни тормышыбыздан	190

“Проза и поэзия”: романы К. КАРИМОВА “Картавая кукушка” (продолжение) и Т. ГАЛУЛЛИНА “Ночные дороги” (окончание); стихи Л. ЯНСУАР, Ф. СУЛТАН, Р. НИЗАМИ.

“К 60-летию Р. Файзуллина”: стихи разных лет (с предисловием).

“К 80-летию Л. Ихсановой”: рассказ “Душевная боль” (с предисловием А. Гимадиева).

“Литературная критика”: статьи Д. ЗАГИДУЛЛИНОЙ “Без критики нет развития” и Р. ШАРАФЕЕВА посвященная творчеству поэта Г. Мурата.

“К 200-летию Казанского университета”: С. МИХАЙЛОВА. “Польская интеллигенция в Казанском университете”.

“К 75-летию М. Закиева”: статья Ш. АСЫЛГАРАЕВА “Ступени роста”.

Коран на татарском языке.

“Книжное обозрение”: статья Ф. ХИСАМОВОЙ “Драгоценное наследие литературного языка”.

В номере отмечаются 100-летие М. Гайнуллина и 90-летие Т. Журавлева.

Новые члены союза писателей.

Из архива журнала.

Дневник общественно-культурной жизни.

На наших обложках: Резиденция Президента Татарстана; писатель А. Салах.

IN OUR ISSUE:

“Prose and poetry”: K. KARIMOV’S novel «Cuckoo, which speak with a burr» (continuation), T. GALIULLIN’S novel «Night roads» (ending); the verses of L. YANSUAR, F. SULTAN, R. NIZAMI.

“Commemorating the 60th anniversary of R. Faizullin”: verses of diverse years (with preface).

“Commemorating the 80th anniversary of L. Ikhsanova”: the story “Pain of soul” (with A. GIMADIEV’S preface).

“Literary criticism”: D. ZAGIDULLINA’S articles «Not development without criticism» and R. SHARAFEEV’S article devoted to works of poet G. Murat.

“Commemorating 200 th anniversary of Kazan University”: S. MIKHAILOVA «Polish intelligensia of Kazan University».

“Commemorating the 75th anniversary of M. Zakiev”: Sh. ASILGARAIEV’S article “Stages of increase”.

Koran in Tatar language.

“Book review”: F. KHISAMOVA’S article “Precious legacy of literary written”.

In issue mentions 100 th anniversary of M. Gainullin and 90 th anniversary of T. Zhuravlev.

New member writers’s union.

The diary of social and cultural life.

In our covers: Residence of Tatarstan’s President; writer A. Salah.

* Авторлар фикере редакция фикере белән туры килмәскә мөмкин.

* Редакцияго килгән кулъязмалар рецензияләрни һәм кире кайтарылмый.

* Басмаханә гаебе белән киткән житешсезлекләр өчен редакция җавап бирми, брак журналларын алыштыру мөмкинлеге юк. Алар хакында 19-44-61 телефоны белән басмаханәнең техник контроль бүлегенә хәбәр итәргә кирәк.

Журнал редакциянең компьютер үзәгендә җыелды һәм битләргә салынды.

Басарга кул куелды 21.07.2003 ел. Офсет ысулы белән басыла. Көгазь форматы 70X108^{1/16}.

Учетн.-изд. табак 14,2. Басма табак 12 (16,8). Тиражы 7031. Заказ Я—473

Журнал Татарстан Республикасының Мәгълүмат һәм матбугат министрлыгында теркәлгән.

Теркәлү таныклыгы № 7.

«Идел-Пресс» полиграфия-ношпрят комплексында басылды.

Казан, Декабристлар урамы, 2

© «Казан утлары», 2003 ел.

Рашат Низами

Азатлык төме

*Ут һәм кылыч белән куржытканнар:
Кол буласың яки кол буласың...
Шул чакта да югалтмаган халкым
Догасын һәм якты кыйбласын.*

Утызынчы август...
Байрак булып
Балкый Татарстан күгендә.
Легендага тиң булырлык көннәр
Истә һаман, истә—күчелдә.

Яңгырады сүзләр: “Азатлыкны
Алыгыз сез, күпме телисез”.
Татар халкы өчен Азатлык ул—
Мәңге тере, мәңге үлемсез!

Алтын Урда чиста алтын төсле
Яшәп яткан тарих багында.
Алтын сәхифәләр язганбыз ич
Ирекле ил—Болгар чагында.

Демократик жилләр дигән булып
Заманалар шактый үзгәрде:
Кайберәүләр бутый сәясәттә
Язлар белән кара көзләрен...

Утызынчы август хәзинәсен
Китеп-китеп алган елларда,
Мин һаман да телим Ватанымның
Азатлыгын бары жырларга!

К а м и л
К ә р и м о в

САКАУ КҮКЕ

РОМАН

II. ӘМИР

Сиңа—вагон, миңа—«Джип»...

«А к Чишмә» хужасы Наил Кадыйрович килеп төште. Ул дингез дулкыны төсөндәге елкылдап торган өр-яна «Джип» машинасын буяулары купшакланган яшел вагон янына китереп туктатты.

Гөлсәяр, уачтагы утлы күмерләргә өрә-өрә, корымлы табада маргарин кисәгә эретеп азаплана иде.

Яшерен-батырын түгел, үзенен элеккеге начальнигың сагының өлгөрмәгән иде әле Фазыл, шуна күрәме, кул биреп күрешкәндә йөзөнә алла ни куаныч чыгармады. Йомырка тәбәсен вагон эченә күтәреп кәргәндә: «Әйдә, Наил яшьти, чәй эчәбез»,—дип әйткәнә дә таба чыжылдавын жинә алмады. Наил Кадыйрович үзе әрсезләнеп табага ияреп керде, сәкегә килеп утыргач, кашык тоттырганнарын әдәплә генә көтеп утырды. Утлы күмерләрдән яна гына котылган табада май куыкларының шартлап ярылуын исәпкә алмаганда, өч кеше арасында урнашкан сизгер тынлыкны билгесезлек чарасы дип атап булып. Гөлсәярнен эндәшмәве билгеле—ул әле чакырылмаган кунакның кем икәннен белми. Ә Фазылның ни өчен сүз башларга теләмәвен начальник бик яхшы белә.

—Безнең илдә начальникларны сөймиләр... Ләкин хөрмәт итәләр,—дип әйтә торган иде, элеккеге бораулау остасы Фазыл Шәмсетдинов.

—Кая барышын иде? Кара тәрәзәләр аркылы ничек танып туктадың әле син?!—диде Фазыл, «әссәләм»гә «вәссәләм» кайтарып.

—Зур эш белән килдем.

—Килдем?!—Фазылның сул янагы тартышып куйды, әллә үртәлүе,

әллә ачуланьырга теләве булды, анламассын.—Адрессыз зимагурга килмиләр, аны эзләтеп табалар.

—Ярый, синеңчә булсын, таптым дип исәплә.

—Минем кайдалыгымны беркем белми ләбаса.

—Ник белмәсен... Әмир бабагыз белә. Ана улың Салих әйткән.

—Сине эзләп килергә мәжбүр итәрлек ниләр сөйләп кызгандырды икән?

Гөлсәяр күмер капкандай сикереп торды.

—Мин чыгыйммы? Рәхәтләнеп әрләшегез.

—Юк, кызый, тик утыр урынында. Наил белән безнең ике арада бүлешердәй мал калмады инде. Мелиорация министрлыгын таркатканда мине инвалидлыкка чыгарып эштән кудылар. Яна байлар базарына иске вагон сөйрәп кердем. Аерылганда безнең житәкчеләр симез казны Хужа Насретдин кебек бүлә белә: сина—вагон, миңа—«джип». Без коелар бораулап йөргән арада, болар СССРны хосусыйлаштырып куйганнар...

Фазыл таба төбен бүлгәләгән йомры башлы пычакны ипи сыныгы өстенә ыргытты. Интеллигентларча зәвыклырак итеп әйткәндә: «Рәхим итеп, күз алдымнан югалсагыз, сезне тагын ун ел күрмәсәм дә риза!..»—дигәнне аңлата иде бу. Ләкин Наил Кадыйрович үзен тыныч тотты: «Рәхмәт!»—дип, әлегә пычак белән бер телем ипи кисеп алды, өстенә табә кисәгә каплап бутерброд итеп капты. сабырлыгын жыеп түзә икән—димәк бүгенге визитның сәбәбе житди.

—Беренчедән, Фазыл, эштән бер сине генә кумадылар, бөтенөбезне тараттылар. Аннан соң, вак-вак «АО», «ООО»лар оештырып, кире жый башладылар. «Бегущая строкаларга» белдерү биреп телевизор аркылы ай бие эзлибездә инде без сине. Ярый әле улың күргән, ярый әле Әмир бабаена кайтып сөйләгән. Ә син таптык дигәнгә ышанмыйсың.

—Әллә берәр орденым эзләп таптым?

—Юк, яшьти, начальствоны яратмаган кешегә орден бирмиләр хәзер.

—Сина нинди орден кирәк, Фазыл?—дип, сүзгә иярде Гөлсәяр.—Базардан любуен сатып алам.

—Сез ана телевизор алып кайтыгыз, кулга күтәрәп йөри торганны... гафу итегез, исемегезне белмим... Фазыл, таныштыр безне.

—Үземнән дә рәтләп танышканым юк әле. Исемен генә беләм: просто—Гөлсәяр!

—Мин инде, әллә чит илләргә чыгып Язиләнә пластик операция ясатып кайттыгыз микән дип торам. Үзе яшь, үзе...

Гөлсәяр Наил Кадыйровичка комплиментлар тезеп китәргә ирек бирмәде:

—Баш ватмагыз, мин үзем шундый чибәр, әйе, әллә ни карт түгел, уртача дияргә була, ну уртачадан берәз яшьрәк.

—Гөлсәяр белән без...—дип ни акланырга теләгәндер Фазыл, ләкин кызый ирек бирмәде.

—Ир кешене акча яшәртә, егетләр.

Ике арада киеренкелек кимеде. Наил белән Фазыл алюминий кашыклар белән төртешә-төртешә таба төбөндәге касмакны кыра башладылар. Гөлсәяр консерва ачмакчы булды.

—Юк,—диде Наил аны туктатып,—закусканы әрәм итмә.

—Ә бездә кичә эчелеп бетмәгән «Кагор» бар.

Гөлсәярнең бездә дип әйтүенә Фазылның сөенүен күрсәгез—ул хәтта дулкынлануын тыя алмыйча, кул очы белән кызының ялангач беләгенә орынып үтте: «Әйбәт әйттең!» янәсе.

—Наил Кадыйрович рульдә бугай.

—Юк, мине шофер йөртә.

—Ник соң аны чакырмыйбыз?

—Юк инде, Фазыл. Ул эш урынында көтеп утыра. Шоферлар хужаларының ни сөйләгәнән тынлап, күпме эчкәннәрен санап йөрергә

тиеш түтел. Минем особый случай өченгә саклап йөрткән бер коньягым бар...

Һәм Наил ишектән башын тыгып шоферга кычкырды.

—Вали! Теге коньякны китер әле. Бардачокта ачылган шоколад булып.

«Джип»нын ишеге ачылып киткәч, кара төрәзә артында качып утырган күлгә олы гәүдәле, зур авызлы ямьсез, әмма сөйкемле егеткә әверелде. Ул алып килгән күчтәнәчне жирдә килеш кенә вагон эченә сузды һәм зур авызына тезеп тутырған вак тешләрен жемелдәтеп елмайды да янәдән карата төрәзә артындагы күлгәгә әверелде.

Коньякның йолдызлары юк иде. Гөлсәяр, шикләнеп, аны кулында әйләндергәләде. «Реми Мартин X. O» дип, тышындагы язуну таныганча укыды. Бәрәңге боламыгы төя торган тукмакка охшаган шешәнән һәр киртеген, һәр уентыгын тырнак очы белән капшап чыкты. Шуннан соң гына:

—Татар коньягы икән, исеме латин имласы белән язылган—дип, шешәне егетләргә бирде.

Камыш бөке бораусыз гына ачыла торган итеп эшләпәләп төелгән иде. Фазыл, пластик стаканнарның өчесенә дә тутырып салгач, Наил тыела алмыйча, кеткелдәп көлә башлады. Ул көлгәндә, колак мөңдәре чаклы корсагы селкенеп, вагонны дерелдәтә иде сыман.

Бу көлүне Гөлсәяр үзенчә анлады.

—Коньякны стакан тутырып эчмиләр, Фазыл!

—Әй, кырык градуслы булгач, барыбер түгелмени...

—Сез әле анын бәясен белмисез.—Наил көлүеннән һаман туктый алмады.—Белсәгез бәллүр уймаклар эзләп Казанга жибәрер идгез.

—Соң инде.

—Ашыкма, Фазыл, бәясен белик инде.

—Әйтмим!—диде Наил көлүеннән көчәнеп туктап.

—Алайса эчмибез.

—Барыбер түгелмени, Гөлсәяр, аны хәзер кире тутырып булмый инде. Бүләк ич ул.

—Әйтсен! Минем беләсем килә. Мондый коньякны күргәнем юк. Нәрсә эчкәнемне кызларга сөйләрмен.

—Алайса, Наил Кадыйрович, әйт тизрәк. Юкса коньяк жылына.

—Мин моны Ипподромның «Алтын дага» рестораныннан алдым.—дип, тыныч кына, сүз унае гына әйтеп куйды Наил,—биш йөз утыз долларга.

—Уналты мен сумгамы!!!—Гөлсәярнен шоколад сыныгы тоткан кулы авыраеп төште.—Эти белән әнинен өч айлык гайлә бюджетын эчеп утырабызмы? Бу акчага балалар йорты өчен китапханә сатып алып була лабаса!

—Ярар, күрешүдән сәясәт ясамыйк инде, синең белән минем кесәгә кермәгәннәр ич.—Фазыл үзен тыныч тотарга тырышты, ләкин стаканга үрелерлек көч тапмады.—Анын белән генә Наил Кадыйровичның акчасы бетмәс.

—Акча бетми, Фазыл абый,—диде Гөлсәяр, үзе дә сизмәстән кичәгечә «абыйлап»,—акча ул бер кесадән икенчесенә күчеп кенә йөри. Сина керсә—миннән чыга...

—Вәт-вәт. Нәкъ менә шул турыда сөйләшергә килдем мин Фазыл янына.

Алар коньяклы стаканга карап беркавым сүзсез калдылар. Әллә бер йотымы мен сум торган эчемлек гипнозлады, әллә монарчы сөйләнгәннәрне сызып ташларлык үзгәреш көттеләр... Ниһаять, Наил сыгылып торган стаканны билләп тотты. Ана Фазыл иярде.

—Тост әйтегез инде, хет,—диде Гөлсәяр, ниһаять тәвәккәлләп.

—Тындагыз,—диде Наил. Ул әлегә очрашуның айдаманы булырга тели иде.—Үзем әйтәм... Татар халкы ашамыйча кырык көн түзә ала, сү эчмәсә—жиде көннән үлә, ә эшсез бер генә көн дә түзалмый... Әйдәгез кешеләрне ризыклы һәм сулы иткән кое бораулаучылар исәнлегенә күтәрик...

Коньякның хақына карап градусы артмый, бары тик тантаналы

затлылык, нәзакәтлек һәм бәрәкәтлелек кенә өстәлә. Савытны йотымлап бушаткач, нишләтер микән бу безне, дигәндәй, мажара көтеп безаз тынып тордылар. Ләкин мажара күзгә күренмәдә, кәеф күтәренкелеген исәпкә алмаганда, фикер йөртү сәләте үзгәрмәдә. Жырлыйсы-бийсе, буш вәгдәләр бирәсе, якын туганнарча антлар әйтәсе килмәдә.

—Яшермичә генә әйт әле, Фазыл, хезмәттәшләрәнне сагынасынмы? Наилнең, рәсми сөйләшүгә күчәргә вакыт дип, башланган жөмләсе Фазылга тагын бер шешә хәмер өстәгәндәй булды. Кеше организмында, күнеленә иң нечкә кылларына кагылган очракта, жанны кинәт исертә торган берәр биологик матдә качып ята микән әллә?! «Сагынасынмы?» дигән сүз барып жите Фазылга: кан тамырларында энергия бәргәләнде, муены башны күтәрә алмастай хәлсезләнде, күзләре авырайды, бөтен көч аякка төште. Әгәр урыныннан торып китмәсә, ашыгыбрак жавап биргән булса, еламсыраган тавышы фаш ителәсе иде... Шул хәйлә белән Фазыл учак читендә калган чәйнә алып керде. Кайчандыр вагон төсенә пар итеп алынган чәйнәкнең яшел төсә капкач тоткасында гына калган иде инде.

—Мин,—диде Фазыл, Наилнең жавапсыз калган сорагына ишарә итеп,—бу ровойда эшләгән елларымны—яшьлегемне эзләгән кебек сагынам...

—Шушы сүзән бик житкән. Кайт әйдә «Ак Чишмәгә».

—Каравылчы булыпмы?

—Сакчыларга кытлык заманы түгел ансы. Ә менә синен кебек бораулау осталары бетте... Кайсысын мур кырды, хәвеф-хәтәрләр берәм-берәм чүпләп тора. Кемнеләр менә бу алып китте,—диде Наил буш шешәгә төртеп. Исән калганнарның күбесе ватык-сынык... Кыскасы, бригаданы жыеп янадан эшкә тотын.

—Чү, яшты, мине бит син инвалид дип пенсиягә озаттын!

—Хәзер бөтен пенсионерлар эшли. Синен кебек сәламәт кешегә пенсия акчасы ул ун көн ашарга житми.

—Нинди инвалид инде син, Фазыл, оялмыйсыңмы? Әле төн уртасында, багана башына менеп, ут ялгаганынны күрсәң... малай-шалай ише кыландын.

Гөлсөярнең: «төн уртасында... менеп... малай-шалай ише»... дигән сүзләрен аерым-аерым ишетте Наил. Һәм бик күнелә булды.

—Вәт-вәт! Гөлсөярләрне тынларга кирәк. Ир кешенең мөмкин-лекләрен хатын-кыздан сора. Алар арттырып сөйләмәс.

—Минем пенсия кенәгәм бар ич. «Ярамый-ярамый» дип тенкәгә тия торган белгечләрен ни әйтер?

—Юк алар. Куркынычсызлык техникасы инженерын маркетинг буенча урынбасар иттек, прораблар урынына—менеджерлар килде, технологлар реклама бүлегендә утыра... Ә бораулау осталары житми. «Ростов-донводстрой»ның син укыган мәктәбе ябылды. Су эшендә иң яшь бораулаучылар сез хәзер, эзләп тап егетләренне. Тапмасан яшьләрне жый—өйрәтерсен. Так, што—яшерең куй кенәгәнне...

—Ертып ташла син аны, Фазыл абыйкачам.—Гөлсөяр батыраеп, зур белгечнен маңгаеннан «пәп» итеп алды. Кызыйның үз гомерендә беренче тапкыр стакан тутырып эчкәнән белми әле болар.—Бир ул явыз катыргыңны, үзем ертып ташлыйм.

Әгәр бу тәкъдим Наилдән чыксамы—абзагыз жавабын табып, әйтергә ярамаганны тоттыра белер иде. Ләкин, Гөлсөяр алдында мекенләнеп торасы килми бит, әй... Кызлар күнелне үстергән саен көч керә икән ул ир канатына. Ул, сөт кәгазенә төрелгән пенсия кәгазен күкрәк кесәсеннән алып, кызга сузды. Гөлсөяр исә, абзагыз кире уйламагае дипме, учак янына йөгерде. Эшне бик тиз тотты: тотты да ертты, ертты да һәр битен тураклап атналар буге сүнмәгән учакка сипте...

—Айныгач еламасам ярый инде,—диде Гөлсәяр, учактагы кара көлдән сискәнеп.

Ул әлеге вагонда үзенен бөтенләй чит кеше икәннен исенә төшерде. Фазыл исемле абыйның гомер буге эшләп яулаган бердән-бер юанычын утка якты түгелме соң?.. Бу бит бер дә белмәгән юлаучы язмышына тыкшыну кебек килеп чыкты... Әгәр абый дигәннен кызып китсә, кул күтәрсә... уналтышар мен сумлык коньяклар эчә торган начальнигы көлеп карап торса... Йә, Хода, Гөлсәяр туташыгызның сонгы тукталышы шушы мәллә?!

Кыз учак сүнөп, күмерләре салкын көл белән капланганчы уйланып торасы иде. Буш стаканнарны тотып Фазыл килеп басты. Егетләр инде вагоннан чыккан. Калган сүз урамда дәвам итте.

—Мә, боларны да як!—һәм Фазыл Гөлсәярнен борчылганын сиздә ахрысы, юату рәвешенә китереп әйтә куйды.—Мин үкенә белмим, син дөрес эшләден. Бу жүнсез ярлыкны югалтырга теләп тишек кесәгә дә салып йөргәләдем инде.

—Ашыгыбрак актын, Фазыл,—диде Наил парлыларны ирештерүдән тәм табып.—Мин бит сине шәһәргә эшкә чакырам. Пенсиянерлар трамвайларда бушлай йөри.

—Су ташый торган машина бирәсендер ич?

—Минем кебек кызлар янына да «водовозка» белән йөрерсенме?

—Юк, Гөлсәяр, кызлар янына такси белән йөри ул. Әлфинәне күрәсе килгән саен Казаннан Актанышка такси яллап кайта иде.

—Димәк икенчесе Әлфинә икән...

—Ии, Гөлсәяр, гомер буге шул бер Әлфинә белән женләнде инде ул. Әлфинәне сөйлә, Язиләгә өйләнде. Язиләне ташлады, Әлфинәне таба алмады.

—Шул хәтлек чибәр идеме? Алай оныта алмагач.

—Ул сина охшаган иде.

—Наил Кадыйрович, сезнен бу эшчегез ялганчымы?

—Ялганга өйрәнер өчен кешеләр арасында яшәргә кирәк. Ә Фазылның карурманнан чыкканы юк. Чамадан тыш турысын сөйләгәнгә күрә кыргыйланды инде ул, шәһәргә кайтырга курка. Мин аны эшкә чакырып торам, ике сәгать буге үгетләгәнмендер, «ярар» дигән сүзен ишетмәдем әле. Әйтерсен дә минем башка мәшәкәтем юк! Яз гаризанны—президент исеменә! Начальник дип бутый күрмә.

—Нинди президент?!—Фазыл гажәпләнүдән имән бармагы белән күк йөзөнә төртеп күрсәтте.

—Мин—президент. «Ак Чишмә»нен исеме шул ук калды. Ләкин ул хәзер «Акционерлар Компаниясе» дип зурлап атала. Мине шуның президенты итеп сайладылар. Дөрес, компаниябез су скважиналары казу белән генә шөгыльләнми, төзелеш тә безнен кулда, сәүдә тармагын кинәйттек.

—Син дә президентмы?!

—Бездә президентлар, ачуым килмәгәе—туксан тугыз.

—Шуларнын безнен турыда кайгыртучысы тик берседер.

—Мин дә сине кайгыртып йөрим ич.

—Белмим шул,—диде Фазыл «джип» ягына борылып,—күбрәк үз кирәгенне кайгыртасындыр әле. Юкса мин үжәтне үгетләп килергә йөргән житмәс иде... Ярар, Наил Кадыйрович, мина нишләргә кушасын?

—Иске агрегатны ремонтлап аякка бастырырга кирәк. Запчастьлар житәрлек. Егетләренне тап. Янадан башла. Хәзер заказлар күп. Колхоз-совхозлар жимерелсә дә шәхси сектор күтәрелеп килә. Бөтен кешегә су кирәк.

Наил Кадыйрович китте. Фазыл Гөлсәяр белән күзгә-күз карашып калды.

—Син ни диярсен, белмим, әмма мин тәвәккәллим.

—Мин причем монда. Мин—жылынырга кERGән юлчы гына.

—Ничек причем?! Син минем Әжәлнең башына житкән кеше! Вагонны кая куябыз, менә шуны әйт син миңа?..

Гөлсәяр, өлгергәнлек аттестатына имтихан тапшырасы мәктәп баласыдай, өстәл өстенә карап өнсез калды: гүя, нинди билет алырга, ничегрәк җавап биреп «яхшы» билгесенә ләек булырга? Сораулары буталчык, үзе катлаулы. Әгәр җавабын әзер түгел икән—вакытны суза тор... Әле өстәмә сораулар да бирерләр. Ләкин, кызыйнын әзерлеге житкән, җавапны башкалардан күчермичә, үз күнелендәгесен әйтер...

—Минем ашыгыч эшем юк, әйләнеп кайтканынны саклап торырмын. Син эзләп табарлык җирдә булырмын.

—Вагон ишегенә дегет сылап китмәсеннәр...

—Үзеңне бел! Калага китеп барышын.

—Әйдә, бергә китик.

—Юк! Адәм баласын кем дә булса, нәрсә дә булса көтеп торырга тиеш. Юкса ул сукбайга әверелә...

Әмир белән Мәдиярны тузан күмгән

Хужасыз мал... Хужасыз өй... Хужасыз ил... Бөтенесенен дә язмышы бер төрлө...

Тәүлек саен алмашка килгән каравылчылары, чылбырлы этләре, кеше бие житмәслек таш коймалары, көчле прожекторлар, сигнализацияләр белән саклана торган «Ак Чишмә» ишегалдында хужасыз калган машиналарны күзгә күрәнмәс жан ияләре талый тора. Вакыт агышына каршы килә алмыйча, үзләреннән үзләре сүтелә диярсен. Кайчандыр, ир уртасы Әмирнең мазутлы кулларына буйсынган, ак көчтүн киеп эшкә килгән өйрәнчек Фазылны үз иткән, Шүләнгер егете Мәдиярны һөнәргә өйрәткән бораулау агрегаты көпчәкләрен урлатып җиргә баткан. Олтаны бозланып каткан итекләр кигән килеш Фазылны Әлфинә каршысында биеклеккә күтәргән тимер баскычны каерып маташканнар, алып китә алмаганнар—эретеп ябыштырылган җирләреннән купмаган. Барабанга уралган илле метрлы корыч аркан төбеннән үк кисеп алынган... Платформадагы дизельнең «баш капкачын» сүтеп алганнар, радиаторы да юк... «Ватылды» дип запчасть сорап килгән бораулаучыларга кирәк нәрсәне: «Әнә, Вангаев агрегатында бар; Фазылларныкы әрәм ята»; Эшраповныкыннан сүтеп ал, складка кайткач урынына борып куярсын, дип, табардай юлын күрсәтә торгач, койма буендагы бораулау агрегаты металл зиратына әверелгән. Берәү рөхсәт белән сүтсә, икәү аннан күреп, рөхсәтсез генә сүтә бит әле ул бездә... Шунысына сөенде Фазыл, өстенә авыр шыкка ятып торгач, үзйөрешле агрегатнын «КамАЗ» кабинасын күтәрә алмаганнар, юкса анын двигателен аякка бастыруы катлаулырак буласы иде.

Югары басым белән балчыкы су кудыра торган жайланма хәзерге агрегатларда шыкка астындагы сәндергә беркетелә. Элек аларны аерым арбага төяп йөртәләр иде. Фазыллардан калган «грязьнасос» көпчәкләре сытылган арбада пычракка баткан, җәен-кышын кар-янгырда коенып та чистара алмаган—корымлы ләпеге шул килеш... Арбадагы тимер әрҗәне каерып ачып эзләгәннәр күрәсен—сандык маллары идәнгә таралган, һәр нәрсә җир төсенә кереп, элеккеге кыяфәтен югалткан.

Онытылган, тик яткан җисем кирәксезгә чыга, тынычлана, тузанга бата, әкреләп мүкләнә һәм ахыр чиктә балчык өменә әверелә. Табигать аны таркатып, үз вакыты белән янадан әйләнешкә кертә... Әмир белән Мәдиярнын яшьлек елларын арбада тузан күмгән. Фазылны да күмәсе иде, әгәр Наил Кадыйрович эзләп килмәгән булса...

Бик чекерәеп карасан, йөисә җирәнмичә кулына алсан, Әмирнең сырмасын, Фазылнын плаш-курткасын, Мәдиярнын сырган чалбарын танырга була... Тишек-тошык эш бияләйләре арба төбенә ябышып кипкән—

аларнын кемнеке икәнен танырлык түгел. Ә танийсы килә. Үзеннекен табып алып, янадан кул жылысы сөндөрәсә, күгәргән рычагларга кагылып салкын тимерләргә уятасы, яшьлекнен каберенә әверелгән иске машинага жан өрөтөп, яшәүне дәвам итәсә килә. Бигрәк вак-төяк кисәкләргә таркалган инде бу олы язмыш. Иске киёмнәрне, алжыган тимерләр, жавапсыз хатлар, тузган өйләр, югалган юллар һәм аерылган ярларны таралып яткан тарафлардан кабат бергә жыя алсан—аккан суларга каршы агарсын, язмышыңны янартырсын. Бу киёмнәрнең хужаларын бергә жыясы бар.

Арбада аунап яткан плащ-куртка тимер сандыкнын төбөнә салынган иде. Эштән киткән чакта ташларга кызганды аны Фазыл. Онытылмас елларнын яшлек дип аталган бер чорында киелгән киём ич.

Ул елларда болоньы тукумадан уртаслгөн куртка белән ак куян бүрек модага кeргән иде. Көз көнөмө, кыш уртасымы—авылына кунакка кайткач, башында ак болыттай кабарып торган йөнтәс бүрек, өстөндө дүрт тәймәгә каптырылган, кыйгач кесәлө, эчкө сүрүө мамык белән түшөлгөн озын куртка булырга тиеш. Төздөн аска таба балагы кинәп төшө торган лавсан чалбар, каеш табанлы «прошай молодость» дип аталган каптырмалы кизз ботинкалар булса—син индө культурный егет, димәк, синөң индө шәһәрдә эшчә һәм пропискан бар, йәисә син укырга кереп өлгөргән япъ-яшъ, өйрәнчөк интеллигент кисегө. Авылда яшәп калган яшътөшләрөң синө «стиляга» дип үртәр, кызлар «блатной» дип хөрмәт итәрләр...

Иске Актаныш универмагыннан киенде Фазыл.

Юл өзегенен унынчы көне.

Казаннан һаман самолет килми. Язгы ташу Минзәлә күперен янадан корырга ирек бирми. Әмир кызы Язилә ун көн инде Фазыл куенында. Бригада Казанда бүленеп калды.

Актаныш кибетенә төшәрлек сукмак кипкән иде инде. Язилә вагоннан чыгу белән Фазылын култыклап алды. Егет «нахаллар бистәсе»н үткәнче аны-моны сиздермәде. Ләкин «Актаныш басмаларын»нан төшөп, үзәк урамга якыная башлагач Язиләнен кулын алды:

—Асылынып барма әле, жаным!

—Әллә, Әлфинәң очрар дип, минем өчен хурланасыңмы?

—Култыклашып йөрөргә өйрәнмәгән.

—Бер юрган астында йоклаганыбыз да юк иде, өйрәндек ич... Ун көн инде, Аллага шөкер, мин синен хатынын!

—Яучы жибэргәнне көтмәдән ич...

—Оятын юк икән синен Фазыл, әти килсен әле, бәйнә-бәйнә сөйләп бирәм.

—Нәрсә дип? Сөйгән кызын куып жибәреп, аннан бушаган куенга үзем кереп утырдым дипме?

— Их, син! Ни егет, ни мужик! Каргасам каргышым төшөр, сволочь!

— Ник һәр башлаган сүзезебз эрлэшү белән тәмамлана соң безнен-
жаным, дип килә, сволочь дип китә?!

Борыласы килеп тора

Кабыгыннан аралыйм дигәндә иреннәреннән ялгыш бер көнбагыш бөртөгә төшөп югалса да башкаларга артык сиздермәскә тырышып, син аны эзләргә керешсән. Көнбагыш төшенен тәме тел очында кала, тынгы бирми... Ә монда Фазылның мәхәббәт төшө югалды. Унсигез яшьлек егетнең кара-каршы сөешә алырдай кадерлесе, мәхәббәт турында китаплар укуында, йәнсә кинолар караганда капылт күз алдына килеп басардай гүзәле, алыштыргысыз сөеклесе—Әлфинә икәүләшөп көтөп алган язларның берсендә, Фазылны тургай оялары өстендә калдырып китеп барды. Жәяүләп куып тотарлык итеп түгел—Әлфинә абыйсынын машинасына утырып китте. Мәктәпне тәмамларга торган кыз бала үзенә самими горурлыгын жинә алмыйча, Язидә каршысында жинелеп китте... Яз ул—

гел сайрар кошлар белән тулы таннар гына түгел, күз явын алырдай аллы-гөлле чәчкәләрдән генә тормый... Яз дигән өмөт ул—дәйсән янгырлары кар белән буталган, кояшка сусаган жир өстен тузан болытлары каплаган, бер-беренне эзләп барырдай юлларның өзелгән чагы да икән.

Әлфинә яшел вагонда Фазылны Язилгә калдырды. Ләкин Фазыл белән Язилә арасы кояш баеган саен берәр көнгә ерагая бара.

Ун көн инде яшел вагонда аулак өй... Монда бик күп нәрсә сүзсез генә эшләнә. Уяналар. Урам ягындагы юынгычка гөрләвектән алып су тутыралар. Алмаш-тилмәш юынган арада электр плитәсе өстендә корымлы чәйнек кайнап чыга. Язилә сөйләштерә күрмәсен, дигәндәй, Фазыл тизрәк «Альпинист» радиоалгычын акыртып куя. Яналыкларны һава торышына чаклы тынлап бетергәч, егет эш киёмнәрен киеп агрегат янына китә, кыз вагон эчен җыештырып кала. Кояш «Нахаллар бистәсе»н өстән яктырта башлагач, кыз платформа өстендә юк-бар төзәтү эшләре белән маташкан егет янына килеп баса, берәр тимер сыныгы белән платформага суга. «Аш пеште!» дигән сүз инде бу... Кояш Казан ягына төшөп югалгач тагын чәй... Радиоалгычтан кичке концерт башлана... Эңгер-менгер житкәч, бер сәккә ике мөһлә урын жәелә—анысы да сүзсез генә... Стена кырыена егет менеп ята... Кыз ашыкмый, вагон уртасына басып чишенә башлый, алкаларын сала, кул сәгатен өстәлгә куя, колак артына ислемәй тидерә, вагон эченә суыра торган конфет исе тарала. Куенына кергәч барыбер салып ташыйсы була инде дигәндәй, бөтен мәшәкатен алдан күрөп, шәп-шөрә килеш уртак юрган астына чума. Жылы тәнгә кайнар тән тигәч, тагын артык сүзнә кирәк юк—егет белән кыз арасындагы киеренкелек беркавым онытылып тора. Кыз бала егет белән йоклагач үзен беренче төнне үк хатын итеп тоя, ләкин егет кеше кызыл туйлар белән өйләнсә дә үзен тугыз айсыз ир кеше итеп тоймас, анда да бала туса гына әле...

Яратмаган кешен белән яшәү—ялгыз яшәүнең бер төре ул.

Төнә буе юрган эченнән чыкмагач, суыра торган конфет исе ком өстендә онытылып калган балык исенә әверелә.

Фазыл конфеттан биздә, хәзер чәйнә шикәр белән эчә.

Ул нигәдер бүген иртән радионы кабызмады. Язиләнә күнелә ниндидер шом сизепме—кружкага үрелмичә чәйнә суынганын карап утырды. Фазылның шомы озак көттермәде.

—Актанышка төшөп менәм.

—Ник?

—Контрдан хәбәр юк микән?

—Кичә генә барып тикшердек ич?

—Бәлки отпускнойны жибәргәннәрдер, телеграф белән килсә өч көннән ары тотмыйлар аны почтада...

—Нәрсәгә соң ул отпускной. Кулында тотарга дигән акчаң күп ич әле.

—Акча бервакытта да күп булмый ул. Куртка аласым килә. Куяң бүрек тә кирәк.

—Язга чыккачмы?

—Алган әйбер кулда кала. Кыш тагын житә ул... Свежий ипи дә кирәк.

Шикәр дә бетеп килә.

—Алайса бергә төшәрбез.

—Син нәрсәгә анда? Монарчы киём алганда киңәшчә чакырганым югы. Әнә, ашарга пешерә тор. Мин хәзер, озак йөрмәм. Водовозканы кузгатып карыйм. Көпчәк эзләре кипшегән анда. Житәр. Гел жәяү йөрергә димәгән.

—Машина белән барасы жиргә дә ияртмәгәч, анлашыла инде.

—Нәрсә анлашыла?

—Бөтенләй үк жүләргә санама мине...

Олы юлга авырлык белән чыкса да машина батып ятмады.

Рульне ун кул һаман саен ныграк каера. Уң якка борылыш очраган саен борыласы килеп тора. Аккүз юлы уң якта шул. Сонгы борылыш аны

Әлфинәгә таба алып китте. Кибетләргә кереп вакыт әрәм итә торган чак түгел—кыз мәктәптән кайтканчы сукмагына төшәргә кирәк...

Шул ук машина, шул ук юл, Аккуз авылы да шул ук.

Ләкин бүгенге очрашуга ашкынуның өмете өзек. Күрешүнең олы шатлыгы булырга тиешле минутлар алдан ук шикләнү, икеләнү, үпкәләү, сагаю һәм хәтта курку кебек вак борчуларга таркалып беткән. Сонгы ун минутлык күрешүдә Әлфинәнән мәхәббәте—нәфрәткә, Фазылның сөенече—көенечкә әверелеп калган иде. Бактын исә, ун минут эчендә кешедә алай ук кискен үзгәрешләр булмаска тиеш, әгәр арага хыянәт кермәсә... Зурдан кубып гаепләмәгәндә дус белән дус, туган белән туган, күрше белән күрше арасындагы үпкәләшүләр, күп еллар дәвамында кабатлана торгач кына әкрәкләп нәфрәткә әверелергә мөмкин. Әйе, әйе. Күп еллар дәвамында... Ә ике гашыйк арасында туган үпкәләшү ун минут эчендә бөтен бәхетеннә чәлпәрәмә китерә ала... Жил орынган чык бөртөгә сыман, дөрләп янган ай уртасында калган күмерле көл өеме сыман, дөгет тамган бал сыман, мазут кушылган чишмә сыман...

Яратышып йөргән парлар өчен андый нәфрәткә бары тик хыянәт кенә сәбәп була ала. Ул ун минутлык сөйләшүдә Фазыл хыянәтсез иде әле. Әгәр дә Әлфинә, үзенен горурлыгын жинеп, Фазылны тынлап торырлык көч тапса, бу дөньяда бәхәтсезләр саны өч кешегә кимрәк буласы иде. Саф мәхәббәтнен анлашырлык вакыты юк—ашкына ул, ашыгычлык белән ике арага кәргән ялгышларны язмыш итәргә ашкына. Аннан соң, шул хатаны төзәтәм дип, тагын күпме хата эшләнә.

Фазылның Язилә белән үткәргән ун төне Әлфинә беркайчан да гафу итә алмаслык хыянәт инде хәзер. Аулак вагонда, уртак юрган эчендә никахсыз яшәп яту—гаилә коруның бер очрагы... Аулакта, йолага каршы, ризасызлык белән ашыгып корылган гаиләләр адым саен, ләкин аларны ни көткәнне беләбез... Әнә, Фазыл, сагынуын тыя алмыйча, Язиләдән кача-поса Әлфинәсә янына китте. Ялгышны төзәтмәкче ул. Әлфинәдән ялынып алып кайткан күрешү мизгелләренән ялган бәхетеннән айнышмаган килеш ул тагын Язилә юрганы астына чума. Бу хәл икенче көнне дә, өченче, дүртенче көнне дә шулай кабатланды. Аптырагач Язилә машинаның ачкычын яшереп каралды. Ләкин Фазыл жәяү чыгып качты. Тан атканда гына кайтты. Кайтты да Язиләле сәндәрәгә алып керә торган вагон баскычына утырып хәл алды. Егерме биш чакрым йөрөп кайткан егет алжыганын танырга теләмәде. Иоку Аккуз авылында калды. Бераз ял иткәч, яңадан жәяү кичәргә әзер инде ул әзерен, тик иртә бит әле. Агыйделнен арьягынаннан кояш чыксын. Әлфинә мәктәптән барсын. Өлгергәндәк аттестаты алып өчен «Кем булырга?» дигән темага инша язсын. Дәрәсләре бетүгә мәктәп ишеге төбөндә аны болонья курткасын иненә салып Фазыл көтөп торыр.

Үпкәләшкәннән соң, беренче килүдә Әлфинә аны күрмәмешкә сабышты, өенә кайтып житкәнче ияреп барган Фазылга сүз катмады. «Исәнме», юк, «Хушыгыз» юк... Икенче көнне «Нихал?» дигән сәләмгә «Әйбәт хал!» дип кенә җавап бирде кыз... Өченче көнне Фазыл ияреп түгел, кыз белән ике араны якынайтыбрак янәшә атлады.

—Сагынам Әлфинә, авылынны, өегезне, йөргән юлларынны, кигән киёмнәренне, чигүле бияләйләренне, исеменне сагынам...

Тынламый ни, тынлый инде Әлфинә, тынласа да егетнен сүzlәре үтөп керми. Элек кызның хисләре якында гына иде, Фазыл хәтта аның исемен әйтсә дә йөрәк тибешләре ешай иде. Әгәр инде шул чагында сагындым, дип тә өстәсә Әлфинәнән бөтен тәне дерелдәп куя, күзләренә яшыләр тыгыла иде...

Дүртенче көнне, Әлфинә дәрәсләрдән чыгу белән үк, иптәш кызларынан арткарак калып, мәктәп сукмагынан Фазылны эзләде: бүген дә килде микән? Бәй, килгән ич! Бераз сөйләштеләр бугай. Юл бик кыска тоелды. Капка баганасы янына килеп баскач, кыз ачылып-бәрелеп кереп китәргә ашыкмады. Өй күләгәсендә салкынчарак тоелды, Фазыл теге

куртканы кызнын иненә элде һәм шул форсаттан файдаланып, доресрәге, махсус жаен туры китереп, аның ике беләгеннән тотып алды.

—Әлфинә дим, үләм!!! Әйдә янадан танышабыз!

—Танышканчы иң әүвәл сөйләп бир, кем ул Язилә? Просто беләсем килә.

—Безнең мастер Әмир абыйның кызы ул.

—Туганың түгел ич, теге көнне сиңең муеныңа асылынуын күрсән...

—Соң мин чит кешемени?! Әтисе белән бергә эшләгәч якын иткәндер инде. Ә син, туктап мине тыңлыйсы урында киттең дә бардың.

—Юл өзегендә ярты мең чакрым әйләнгәчтән сина юл табарлык Язилә булгач, нигә дип минем башымны әйләндереп йөрдән? Бу жүләр мәктәп баласы, күнел ачып калыйм дидеңме? Картрак кызларны алдарлык тәҗрибән юкмы?

—Әлфинә, нинди карт кызлар ди ул! Минем дә мәктәпне тәмамлаганыма ике генә ел бит әле.

—Әллә, миңа хәтлек кызлар сөйгәнән юк иде дип әйтәсең киләме?

—Яшермим, туган авылымда Хәмдия исемле кызым барые.

—Минә күргәч аны оныттыммы?

—Алай түгел, бер дә алай түгел! Урладылар аны...

—Башкаларга урлаттыргансын. Ә үзен саклап кала алмагансын.

—Мин чирәм жирләрдә жир сөрәп калдым.

—Анда да кызлар эзләп киткәнме?

—Сорауларың ачулы сиңең, Әлфинә! Жавап биргәндә жанны сызлата.

Фазылның сизенүе дореслеккә туры килә. Чынлап та Әлфинә үзенен ачуын тыя алмый. Бүген генә түгел, ун көн буге жылып килгән ачу инде ул. Фазыл исемен «беренче мәхәббәт» дигән горур хис белән бизәгән һәм шуна ышанып сөнә-сөнә унжиде яшен тутырган Әлфинә әрнүле зур югалтуга бөтенләй әзер түгел иде. Аерылышу дигән газәпкә адәм баласы үз-үзен әкрәнләп әзерләргә тиеш. Сәбәпләрен алдан ук белеп торганда бер-беренне югалтуның котылгысызлыгы хәвефкә әверелми, ә бары тик хисләрен чыныктыра тора. Көтелмәгән, кинәт килгән югалту гына хәвефле. Беренче мәхәббәтә куенында йокымсыраган Әлфинәне уятып, ике арага кинәт Язилә килеп керде. Ап-ак кәчтүн чалбар кигән Фазыл муенына асылынырга торган Язилә белән вагон тирәсендәгә төнге пычракта басып калды кыз бала. Өйгә кайтып житү белән, Әлфинә почмакка кереп, ләгәнле суда ялтыравык итекләрен юарга кереште. Язгы төннән тизрәк чистарыну өчәнгә түгел, ә күз ышыләрен сиздерергә теләмичә су белән юаныр өчен. Язгы каникулдан соң укуны өзеп Чаллыга китәргә дигән исәп тә кинәт килде аның уена. Ләкин өйдә әле әти кеше дигән идәрә бар. Самат абый, хатынын арадашчы итеп, кызының хәлен сорашкач, яртылаш идән уртасына шуышып чыккан чемоданны кире карават астына тибеп кертте. Әти кешенен карары шул: «Зимагурдан исән-имин котылгач рәхмәт. Тапкансын үкәнер нәрсә. Егет югалткан саен чемодан тутырсаң үзен дә зимагурлыкка китәрсен!» Әлфинәнен әйтелми калган сонгы сүзләре, ун көн буге тел очында йөри торгач, нәфрәткә әверелде. Ул шушы нәфрәтне сыйдырырлык кәгазь алып Фазылга хат та язмакчы иде. Ләкин кырда эшләгән егетнең адресы юк, димәк тапшыру өчен Әлфинәнен үзенә хат ташучы булырга туры киләчәк иде һәм, ниһаять, менә ул нәфрәт иясе Әлфинәнен каршысына хөкәм карары өметләнеп килгән: гомерлектәме, вакытлыча гынамы, әллә сынар өчен шаяртып кынамы? Шушы ун көн эчендә кызның башы туктаусыз шаулады—күрәсен, акыл жыеладыр; уйлары авырайгандыр—гәүдәсе басынкыланды. Гел сагышлы уйларын яшереп йөрткәнгәме—күзләренә сер тулды, адымнары салмакланды—анысы таныш сукмактан да сагаеп атлагангадыр, тавышы калынайган сыман үзгәрде—әйтелми йөргән сүзләре тамак төбөндә борчып торалыр. Сер бирмәскә тырышты Әлфинә, кичләрен клубка чыгудан ваз кичмәде. Шунысы сәер, монарчы артык исләре китмәгән авыл егетләре дә үзгәрде. Ун көн эчендә Әлфинәне Аккүзнен алты егете озата кайтты. Ә жиденчесе күрше Кадермәтнеке иде... Алар кызның кинәт олыгаеп китүен үзләренчә юадылар.

—Жавап бирмәден, Фазыл, Ырымбур далаларында кызлар эзләп йөрденме?

—Акча эшләргә иде исәп.

—Өйләнергәме?

—Әйе инде...

Фазыл, үпкәләвен күрсәтмәскә тырышып, читкәрәк китеп басмакчы иде дә Әлфинә өенә кереп качыр дип, баскан жиреннән кузгалмады. Үпкәләү—дөреслекне күзгә бәрәп айткәндә жинелү дигән сүз ул, жинелү жинелү...

Хакны нахакка санап ялган жавап кайтарып өлгергән кеше үпкәли белмидер. Ялганлар өчен тәҗрибә кирәк. Әлфинәнең мәхәббәт һәм нәфрәт тулы күзләренә карап турысын жавап бирми хәлән юк. Ул күзләреннән явы котылгысыз, хәтта үпкәләп читкә борылып бассан да син Әлфинәнен жете карашын тоеп торасын.

—Акча эшләп кайттын да өйләнеп карадыңмы?

—Урладылар дидем ич инде.

—Әгәр син Хәмдиягә өйләнеп өлгергән булсан бүген миңа ниндирәк әкиятләр сөйләп маташыр икән?

—Хәмдиягә өйләнгән булсаммы... Буравоең ниәмә кирәк!

—Димәк, син аны яраткансың! Мәхәббәт бер генә була, Фазыл! Менә ни өчен мин сине гафу итә алмыйм! Минем икенче буласым килми.

—Алай да кискен жавап бирмә әле, Әлфинә. Сине очраткач, мин үземнән үткәнемне оныттым, әйтерсەң дә булмаган ул, язмышымның килчәгә генә исән калды.

—Болары китап сүзләре, үз йөрәгеннән чыкканы түгел.

—Нәрсәгә соң ул мәнәвләгән китаплар, шушындый минутта сүзләрен кулланырга да ярамагач?! Әле безнең аерылышуга уң гына көн үтте. Ун ай... ун ел үткәч соң булыр. Иртәгә нишләргән соң мин?

—Унберенче көннең яши башларсын, миннән башка гына. Сине бит яшел вагонында Язилән көтә. Ачуланма, егетләр муенына асылынырга өйрәнгәч, бәлки мин дә үзгәрермен әле. Хуш!

Аерылганда тигез хокуклылык булалмый. Берен жинеп китә, икенчен жинелеп кала. Алдан китеп өлгергәннәр үзләрен жинүчеләр итеп тоярга—бу мәхәббәт баталыяларенә сугышчан кануны. «Язилән көтә» дигән сүз искәртү генә түгел, ә бәлки Фазыл өчен иң авыр сорау! Әлегә сорауга «Әйе!» дигән жавап бар барын, ләкин аны әйтү—Фазыл өчен иң мескен жинелү, фажигалә кимсенүгә тиг булыр иде. Жинелү, хыянәт, фажига, жинү—мәхәббәттә гел сугыш чалымнары.

Фазыл бер сүз дә дөшмә—әйе, жавапның андый төре дә бар. Горур гына жинеләсәң килсә—дөшмә! Жавап көтеп алжырлар. Ә соныннан иса үз сорауларына үзләре жавап эзли башларлар. Дөшми калу—ялганнын бер төре. Дөшми калу Фазыл белән Әлфинәнен унберенче көне... Актаныш кибетенә дип чыгып киткән ирнең, якты көн буга кайтмыйча кайдадыр йөрүен, Язилә жинел генә кичерер дисезме? Кайтсын гына Фазыл. Ул аны икесе өчен дә берүзе елмаеп каршы алып, кирза итекларен салдырып, чыланып та өлгермәгән аяк чолгауларын электр миңе өстенә тарттырылган чыбыкка эләр. Көне буга суытмыйча саклаган чиләкле суны түгәрәк калай ләгәнгә бушатып, Фазылны шунда бастырып, аның аякларын юар. Үзе юар, үзенен сул кулы ирнең чалтереннән кысып тотар, уң кулынын балдак кияргә хаклы бармагы тынгысыз ирнең табан астын кытыклар, үзе бәет сөйләгәндәй такмаклар:

Тагын шунда бер барганынны сизсәм—

Ул кызны эзләп табармын,

Бөтен мәктәп алдында рисвай итәрмен,

Хатынлы ирләрне азындырмасын.

Син минем чәчәгемне койдын.

Ир бирмәк—жан бирмәк...

Яшел вагон килене

Актанышны Казан белән бәйләп торган юлның язгы өзеген ялгадылар—ташуларның әүхәте сүрелгәч, Минзәләдәге Ык күперен торгыздылар. Казан аэропортында өелеп яткан хатларны, газета-журналларны брезент бөркәүле ике «Зил»га төяп китерделәр. Посылкаларны соңыннан ташып бетерделәр.

Самолетлар оча башлаганчы түзмәде Әмир. Актанышка баруның тагын бер юлын белә ул. Теләче—Тәкәнеш—Мамадышны үтеп, ике елганы кичсән, Чаллы авылына килеп житәсән, ә аннан инде эш урынына тагын ике сәгатьлек сәяхәт. Әлбәттә, телгә алынган авыллар арасында автобустан—арбага, арбадан—паромга, паромнан тракторларга күчеп утырырга туры килә.

Мангаена «Мамадыш» дип язылган «ПАЗ»икка егерме дүрт урынга алтмыш кеше төялде. Әби Патша тарантасы өчен салынган ташлы юлда дүрт сәгать бие дынгырдаткач, пассажирлар чөелеп бетте, автобус эче безаз иркенәеп калган кебек булды. Мамадыш пристаненда ул бишкеле мотоциклга күчте. Чулман кичүендә сөт машинасы йөртүчесе белән танышты. Минзәлә белән Актаныш арасында бер тракторга һәм ике тапкыр атка күчеп утырды.

«Нахаллар бистәсе»нә килеп кергәндә инде ягасы мичкә ягып, савасыны савып, йоклатасыны йоклатып тыныч төнне каршылар чак житкән иде.

Клевер басуыннан яшел вагонга таба яна эз төшкән. «Моңысы Фазыл кияү белән Язилә кызымның гастрономга йөри торган яна сукмагыдыр»,—дип уйлап куйды Әмир абзагыз. Бораулау агрегаты анында шундый тынлык хөкем сөрә иде ки, әгәр вагон эчендә ут барлыгын күрмәсән—бу тирдә кеше-мазар барлыкка ышануы да кыен хәтта. Урам ягына радиоалгычтан «Маяк» хәбәрләре ишетеләп тора, әллә сүндерергә онытып йокыга киткәннәр, әллә икәүләшәп ил күләмендәге яналыкларны тыңлыйлар. Бәлки сөешеп яталардыр... Һәрхәлдә, Әмир ишек шакырга ашыкмады. Безаз сабыр итәргәдер. Клевер басуындагы әлегә тынлыкка янадан ияләшергә кирәк, ни дисән дә юл өзеге беткәнне көтеп вакыт үткән. Эш урыны сагынылган. Әмирнең менә хәзер агрегатны кабызып, төнгә каршы эшнә башлап жибәрәсе, роторның шалтыр-шолтыр сөенеп, бораулау торбаларын әйләндергән күрәсе килә. Нибарысы бер генә ай узган ләбаса! Пенсия дигәнә исән калган гомернен буеннан-буена бирелә бит. Әгәр Әмир тагын житмеш-сиксән яшенәчә исән булып, үзен үзе йөртә алса, һәм шушы бораулау агрегатын, су ташучы машинаны, пычрак кудыргыч насосның, кызыл балчыкка манылган хезмәттәшләрен биш, ун, егерме ел бие күрми торса... Ничекләп түзәрсен! Әле дә ярый, бу техникага Фазыл хужа булып кала, дөресрәге, Әмир ана хужалыкны тапшырырга дип килде. Язилә әтине эзлим дип, Актанышка бер ай элек чыгып киткән иде. Шул вакыттан бирле ул монда әтисе яучылаган Фазыл белән бер вагонда яшәп ята... Әмир үзе дә бит Язиләнән әнисе Суфия белән нәкъ шулай кавышкан иде, айлар буена шушы яшел вагонны өй итеп яшәгән иде... Ахыры ни белән бетте сон? Бетте дә бетмәде дә! Әмир белән Суфия бергә яшиләр дә яшәмиләр дә, Әмир бәхетле дә бәхетсез дә... Аның бәхете—Язилә булып гәүдәләнде. Кызынын Фазыл белән генә кавышуын әти кеше үзе теләде, ышанычлы кулга тапшырып, картлыкка тынычлап яшәргә анын исәбе. Бергә эшләгән арада Әмир Фазылның холкын өйрәнәп, һәр адымын күзәтеп, кияү булмаган килеш тә «Кияү!» «Кияү!» дип дәшәп, әкрәнләп кулга ияләштерде бугай. Кем белә, юл өзеген сәбәп итеп, ялгыз Фазыл белән вагонда бүленеп калмаса, алар бәлки бөтенләй дә кавыша алмаган булырлар иде. Фазыл йөрер иде әле һаман мәктәп балалары арасындагы сөйгән кызын эзләп... бу парлар да Әмир белән Суфия язмышын кабатламас микән? Ник? Ярар, Әмир белән Фазылны бер калып белән үлчәп булсын да ди. Ә Язиләнән

яшьлеген Суфия яшьлеге белән һич чагыштыра торган түгел. Язилә Фазыл өчен генә үскән һәм өзөлмәгән чәчәк. Ә Суфия дигән чәчәкне Әмир абзагыз кеше кулыннан кызыгып алды.

Әмир шушы уйларын таң атканчы дәвам итәргә дип «МАЗ» машинасындагы йомшак утыргычларга менеп ятарга уйлаган иде. Ләкин ишекне ачканда кабина эчендәге буш чиләк шалтырап төште. Тавышка вагон прожекторы кабынды, Әмир яктылык әсирлегендә калды. Тәрәзәдән Фазылның каравылчыларга хас кырыс тавышы ишетелде:

—Кем бар анда!!!

—Мин әле бу кияү!

Фазыл кулына монтажка тотып чыкты. «МАЗ»ның ачык кабина ишеге янында Әмирне танып, каушавыннан тизрәк күрешергә кирәген дә онытып торды.

—Исәнме, Әмир абый?

—Абый... Һе...—Ут яктысында Әмирнең елмаюы аеруча нык сизелде.—Үзезбезчә, татарчалатып... «Бабай» диген, малай актыгы! Син кияүдер ич инде?

Үзе күренмәсә дә тәрәзә аркылы Язиләнәң тавышы ишетелде, Фазыл өчен ул җавап бирде.

—Кияү инде әти, кияү!

Язиләнәң чыгып күрешергә ашыкмавын әти кеше үзенчә юрады—киенәдер инде, бахыр, дип кенә уйлап куйды.

Халатын бик тиз киде Язилә, ул икенче сәндәрәгә урын жәеп мәтәшә иде. Капылт кына өсләренә килеп төшкән әтинен күз алдында ике сәкәгә жәелгән урын-жир белән күренәсе килгән иде анын.

—Нәрсә, кияү, мастерынны кисәү тотып каршы аласың?

—Бермәлне, без кибеттә йөргән арада, агрегатны талап киткәннәр иде. Участковый чакырып акт төзәргә туры килде.

—Бәй, буровой эшкә яраксызмыни?

—Таптык без ул кешеләрне. Куян авылы егетләре булып чыкты. Урланган детальләрне китереп, алынган урыннарына куйдылар.

—Судлашып йордегез мәллә?

Нәкъ җавап кирәк вакытта гына, өйдәгечә чәчәкле халатын киеп, Язилә чыгып өлгерде.

—Юк әти! Фазыл аларны «Игенче даны» газетасына ызып чыкты. Шул җитәр ул озын куллы мәртәтләргә. Әти, ник өйгә кермисең инде? Юлдан алжып килгәнсендер. Хәзер аш жылытам... Әйдә...

—Ну, әнкәң мекен! Яшел вагон килене!

Бу сүзләрне әйткәндә, Әмирнең тавышында кырыслык юк, киресенчә яратып үртәүгә тин йомшаклык бар иде.

Ул төнне төш күрүче булмады. Өч сәндәрәдә өч жан иясе йокыга китәлмичә тилмерде—әллә бер-берсенен йокыга киткәннен көтеп яттылар, әллә алданрак оесам ярар иде дип, узыша-узыша артык тырыштылар, белмәссен. Таң атканчы тәк аунадылар шунда. Өч баш өч мөндәрдә. Әти, анын кызы һәм кияү. Бүрә, кәжә һәм кәбестә дигәндәй...

Язиләгә эш табылды

Әмирнең юл капчыгынан дүрт проект килеп чыкты. Аларны «Ак Чишмә»нең гомерлек прорабы Сәфәров биреп җибәргән иде. Дүрт проект—ягъни, дүрт авылга яна су скважиналары казырга кирәк, димәк, алар сусыз интегә. Ә бу исә Сукуе, Адай, Күжәкә, Чат авылларын сулы итмичә торып, агрегатны Казанга алып кайтырга һәм бригаданы Фазыл кулына калдырып китәргә рөхсәт юк дигән сүз иде.

Мәдияр ике көнгә сонга калып килде. Ул юлыккан очраклы машиналар аны Актанышка Саескан тавы кичүе аша Чистай, Акташ, Зәй аркылы, Әмир килгән юл белән чагыштырганда бөтенләй кире яктан алып

килгәннәр иде. Мәдияр бу юлны үзе сайлады, ул моны таныш юл дип исәпли, Төкөнөш аркылы йөрөгә никтер яратмый. Мәдиярнең сонарып килүенә берәүнен дә эче пошмады—әйдә ярар, ике көн эчендә жир кабыгы ныграк кибә торыр, юкса юл төшкөнгә карап кына авыл читләренен кое бораулардай болыннары ныгып житмәгән иде әле.

Яшел вагонны, гадәттәгечә су ташучы машинага тагып, Мәдиярга тапшырдылар. Тагылган вагон сикәлтәләрдә артык уйнатмасын өчен машина мичкәсенә су тутырдылар. Жиһазлар төялгән арбаны унике тонналы вышка күтәргән «МАЗ» сөйрәп бара иде. «Чегән кәрваны»дай агрегатны әйдәп бару Фазыл кулына калды. Рульгә утырмады Әмир.

—Ияләнә тор, агрегатка син жаваплы,—диде ул Фазылга,—мин инде Актаныш белән саубуллашып киткән кеше. Алмашка берәр салага килгәч, кайтып китерсән диде начальнигыбыз. Бу дүрт авылны йөрөп чыга алсак шәп булыр иде.

Әмир «салага» дигән сүзгә аеруча мәгънәләрәк итеп әйтергә тырышты. Шушы яшенә чаклы гел бер һөнәргә көч түгеп, юаныч тапкан «Ак Чишмә» аксакалы Әмир «вакыт житте» дигән булып китеп бара һәм бушаган урынга өйрәнчек бер малай, багыгча әйткәндә «салага» килеп басачак. Яратты Әмир үз эшен—һай, яратты! Бер күрүдә гашыйк булган үсмерләргә, әти-әнисен сагынып яшәгән ытимнәргә, туган илен югалткан зимагурларча, суга сусаган гөлләр сыман яратты. Хәзер ул, дулкын бәрәп чыгарган балык кебек, йөгереп торган су өстенә карап яр читендәгә кояшлы комлыкта сонгы минутларын көтеп ятарга тиеш. Бу хөкем карарын Әмир чыгармаган. «Ак Чишмә» эшчеләренен язмышы шул, мондый төр һөнәр өчен вакыт кысалары санаулы. Килә бер көн һәм пенсия дигән кырыс дулкын сине ярга чыгарып ата. Һәм яшәп кара шуннан соң сусыз—яна чишмәләреннән жир өстенә ургылып төнә-көнә шаулавын ишетмичә... Әмир китәр—аның урынына СПТУ бетергән берәр «салага» килер—яратыпмы, әллә акчасына кызыгып кынамы, «Ак Чишмә»дә тырышып эшләсән, фатир тиз бирәләр икән дип кенәме? Хыялланган кешегә күп инде ул офыктар... Эшче-салагаларга партиягә керүе дә жинел. Коммунист билеты алыр өчен интеллигенция вәкиле ялынып йөри, чират көтә, кабул итү комиссиясенә кабат-кабат килә. Ә инде эшче кешене сафка алу өчен парторглар үзләре ялынып йөри. Гаризаннны язарга иренмә һәм взносыңны вакытыңда түләп бар. Коммунистның хыялын сорамыйлар—билгеле бит инде болай да! Партбилетың булса гына син начальник була аласың! Ә начальник дигән сүз ул—бүген колхоз председателе, иртәгә райком секретаре; бүген идарә начальнигы—иртәгә министр, министр икән—димәк илбашлыгының эш стилин өйрәнә тор!

Ләкин «Ак Чишмә»нең партия уставларында исәпкә алынмаган кануннары бар. Әгәр кое бораулаучы булып сәфәрдә эшлисән икән—сине даими рәвештә ай саен үткөрелә торган партия жыелышларына эзләп табалмыйлар. Взносларны хезмәт хакыннан тотып калырга рөхсәт ителми, взносны һәр коммунист ай саен үз куллары белән китереп түләргә, партбилетының чисталыгын һәм исәнлеген һәрдаим күрсәтергә тиеш. Хезмәт хакы алырга да кайта белмәгән бораулаучыны взнос түләр өчен чакыртып кайтару мөмкин хәл түгел. Гадәттә, бораулаучыларның акчасы саклык кенәгәсенә күчәрелә бара. Тагын шунысы бар—коммунист белемен арттыру турында туктаусыз кайгыртырга тиеш. Еллар буге командировкада саналган «кыр кешесе»н укытыр өчен уку йортларын агрегатка яшел вагон белән таксан гына инде. Менә ни өчен Әмир абзагыз пенсия яшенә чаклы эшләп тә мелиорация министры булып житә алмады! Ә теләге юк түгел иде аның! Хәзер ул үзенә алмашка салага көтеп ята. Кем киләсен белми әле ул. Ләкин шунысын яхшы белә Әмир—әгәр син чишмә бораулаучы эшен яратмасаң—аның кыргый шартларына бер ел да түзә алмыйсың. Әгәр инде син сынау йөзеннән бер ел түзсән, ягъни язны-жайне-кышны кичеп, агрегатны белән тагын яна язга килеп кәрсән—димәк, син бораулаучы һөнәренә түздән, гашыйк булдың дигән сүз. Димәк, эш мәсәләсендә синен инде башка хыялларын булалмый!

Татар Суксу белән Мари Суксу авыллары арасындагы күпергә килеп кәргәч, бораулаучылар кәрванына юл бирәм дип, читкә чыгып туктаган «Москвич-412» машинасы колхоз рәисенекә булып чыкты. Машинасына күрә бу колхознын хәлләре әллә ни мактанырлык түгел ахрысы, дип уйлап өлгәргән иде инде Әмир, рәис белән күрешеп беренче сүз башыннан ук уйлаганы юш килде.

—Сезнән вышканы Такталачыкта күргәч, озакламаслар, безнән авылга ерак калмаган дип уйлаган идем аны. Өч көннән бирле сезгә фатир эзләп йөрим—теге якта да, бу якта да кертергә теләүче юк,—диде ул мари белән татар авылларына таба күрсәтеп. Колхозга эшләүчеләр берәү-икәү генә инде монда. Халык Дербешки пристанена качып бетте. Анда элеватор, фабрика, причал, ике катлы шәһәрчә фатирлар... Хәер, андагыларнын көннәре санаулы—Чаллы плотинасы ябылгач Дербешкины су басачак. Янарак өйләргә сүтә башлаганнар инде—утынга саталар... Суксудан качканнарнын ялынып кайтасылары бар әле—безнән авыл «зона затопления» керми.

—Алайса без сезне үтеп китеп «Фрунзе» колхозына күчкәнә торабыз, анда ике кое бораулайсы бар. Башта Күжәккә керсәк—аннан Адайдан кайтышлы сөзгә тукталырбыз. Ул арада фатир табылыр бәлки.

Әмирнән тәкдими председателъне рәнжетте бугай.

—Егетләр, болай да әнә бөтен район миннән көлә инде. Өчәр ел бие көтеп ала торган бурильщикларны кулына кәргәч ычкындыргансын, диярләр. Зинһар, күрәләтә үтеп китмәгез. Көтеп торыгыз безгә гына, апайларым, машиналарыгызны сүндергез түлкә. Салпы агына биш олау салам сый торган бер агай бар инде минем. Барып килим әле шунын кырына. Хатынынын аш-суга кулы бәк тә ятышлы, ну агае гына безгә көнчә кеше.

Рәис белән Әмир генә сөйләште.

—Хатыны чибәр мәллә?

—Чибәр димәсән—хәтерә калыр. Өченчесе инде ул анын.

—Бездән көнләшмәс. Фазылнын хатыны—әнә, үзе белән, ә миңа инде алтмыш яшьтә ашау белән йокы эләксә—шул житкән.

—Элгә, элгә, апаем... Бәй, чыраена күрә апаем да, яшенә күрә агаем икәнсен ләбаса... Кем әйтмешли, Нурлыгаяннын тәмәкесе сүнгәнчә фатирлы итәм мин сезне.

Нурлыгаяннын тәмәкесе бер сәгатьсез сүнми икән...

Фатир хужасынын көнчелеге дә безгә гына булмаган...

Агайнын өе иркән, тәрәзәләре күп, түшәмә биек, ләкин стеналары буш. Бүрәнә аркылы тишеп кәргән ут чыбыгынын оясын каплап агач кысалы зур көзгә эленгән. Тәрәзә арасындагы тар стенада пияла артына тезелгән фотолар... Ул фотолардагы ир кешенен яшьлегенә—өлкәнлегенә карамыйча һаман да шушы агай икәнлегә танылып тора. Хатын-кызлары гына төрледән-төрлө.

Төшкелеккә колхоз итеннән шулла өлгердә. Ләкин табынны агай көйләде, ипи турады, тоз белән борыч куйды, ашны да кәчтрүлдән үзе састы. Бу хал Фазылга сәер тоелды.

—Абый, хозайка өйдә юкмыни?

—Сина нәмәгә минем хужәйкә? Ашыгызны пешереп биргән ич—шул житмәгәнме? Сез ашаганда яныгызда биеп торырга тиеш мәллә ул? Әнә, синекә минекеннән дә яшьрәк, биет шуны.

—Юк инде, гаеп итеп соравым түгел, өйдә юкмыни дип, болай гына...

—Нәмә эшләп өйдә утырсын. Сарайда ул, палас суга, заказлары күп анын. Бик теләсән, әнә, хатынын өйдә хужәйкә булып, кичкә бәрәнгә боламыгы пешерешер... Ул яшьрәк тә, чибәррәк тә.

Агай сосып бетергәч, кәстрүлне үзенә алды, ләкин ул ашны тәлинкәгә салмады, ә сосмалап чөмердә. Бу вакытта анын мут күзләре бөтенләй кысылды, чөнки шулла кайнар һәм эчәр өчен парны суытып пырыш-пырыш өрергә кирәк иде. Сосма агайнын йөзен каплаган арада Язилә Фазылнын колагына пышыллап өлгердә.

—Бу маньяк янында калдыра күрмә мине!..

Су скважинасы борауланьрга тиешле урынны билгеләгәндә Әмирнен рәискә әйтер сүзе берәгәйле иде.

—Дустым, көне-төне тырышсак өч тәүлектә эшнә бетерербез. Торба төшергәндә янда булырсың—сай борауладылар бугай дип, шикләнмәс өчен. Бу фатирында өч тәүлектән ары түзәлмабыз...

—Әгәр эшегез озаккарак сузылса?..

—Озакка сузылса—суы чыкмады, диярбез. Коры скважина итеп акт төзәрбез дә хуш—Суксу, исәнме—Адай?!

—Алай нитмәгез инде егетләр. Мин ул кулак малае белән сөйләшәм әле, сезнән белән ягымлырак кылансын. Өч төн түзмәскә инде.

—Нинди төн?! Кем анда төн кунарга жыена?! Безнең вагоныбыз бар. Ашауны да үзөбез...

—Ашауны да үзөбез пешерә алабыз, әйеме, әти, Фазыл әйеме,—дип сүзгә кушылды Язилә.

Тегеләр каршы сүз әйтмәгәч, председатель сөенде генә.

—Алайса, көн саен свежий продуктыларны вагоныгызга лично китереп торам.

Менә шулай итеп буровойда Язиләгә дә эш табылды.

Алиментны кем түли?

Май аеның сайрап торган көннәре исәпсез-хисапсыз озын кебек тоелса да барыбер кич житә. Агыйделнең арьягыннан кояш баеп кайтты—сырхаулабрак тора ахрысы—кайтты да яшһнәп торган ужым басуы читенә алсу болытларга төренеп ятты. Дымлы кич яна гаиләне Язилә учагына якынайтты. Табигать яшәрешендә сайрар кошлар бәйге тотта. Тургайларнын көндезге чыгышын инеш таллыгындагы былбылларнын кичке концерты жинде.

—Миннән яшереп кенә нәрсәләр турында уйланып утырасыз икән сез балалар?—дип башлады сүзен Әмир, кызы белән Фазылны жавап тотарга өндәгән мөгаллимдәй. Бу ике кешегә әти булып дөшү анын үзенә дә бик ошый иде ахрысы, тавышында яшеренеп яткан сөенчән бер дәртле гөрелте бар.

Яраткан кеше белән яшәсән дә, яратмаганына түзсән дә гаиләнен кыйбласы бер—ир кеше хатынның әсире ул. Әсирлектән котылмакчы булып качып караган бик күп агайлар исән түгел инде, исән калганның жан асраучы мәхлуклардыр. Никах сарайларына гариза язып гаиләне рәсмиләштерү—әнә шул әсирлекне тану ул. Шуна күрә Әмир абзагыз Фазыл белән Язиләдән ЗАГС кәгазе сорамас. Гаилә бөтенлеген яшәп исбат итсеннәр. Иртә-кич, көне-төне, айлар һәм еллар буге, гомер бакый чүкердәшәп кенә яшәп булмый. Бер карында үскән игезәкләр дә тынышмый доньясында, ә гаилә исә, бөтенләй ике чит кешедән ярала—ничек тынышмак кирәк! Әй лә, әрләшү-үпкәләшүләрдән соң татуланып сөелүе кызык. Әмирнең уйлавынча, әрләшкәндә кеше миенен бөтен күзәнәкләре уяна, сизгерлеге арта, хәрәкәтләре көчәя, каны кыза, күзләре яна, теле шомара. Әрләшү—жан һәм тәннен өстәмә генераторы кебегрәк. Әмир абзагызны битәрләргә ашыкмагыз. Яратмаган кеше белән яшәү—ялгызлыкның бер төре дип уйлап куяр ул. Уйлап кына калыр, Фазыл киявенә ишеттермәс. Язилә Әмир абзагызның ин газиз, ин гүзәл, ин яраткан хәзинәсе һәм бу хәзинә ышанычлы кулларда сакланьрга тиеш. Кадерле байлык турында сүз барганда кануннар кушканча гына эш ителми, дореслеккә хилафлык кылып булса да, хужа кеше үзенекеңә ирешәчәк. Язилә белән Фазылга бүгенгесе көндә Әмир хужа! Тегесе—үз кызы, монысы—кул астында эшли.

Фазыл белән Әмир арасында зур сөйләшү өлгереп килә. Һәм ул сөйләшү эш турында түгел, нич юк! Берәр авылга, ягһи яна урынга күчәп утырдың исә, кемнен нидән эш башлайсы билгеле, бернинди күрсәтмәләр, әйтеп торулар, жикеренеп-бакырынып өйрәтүләр дә кирәкми. Бораулау

агрегатын проектта күрсөтөлгөн урынга остаз Әмир үзе китереп куя. Әгәр инде ерак араларга күченсаләр һәм кул алмашу өчен рульгә Фазыл утырган булса, барыбер, Әмир сүядерелгән «МАЗ»ны янадан кабызыр, агрегатның эш майданын үзе генә күргән тарафларга борып куяр, гәрчә кайсы якка карап бораулаудан нәтижә үзгәрмәсә дә. Нәтижә үзгәрми үзгәрүен, ләкин кояшка яраклашып эшләүнен бораулаучылар кәефенә ничек тәэсир итүен утыз еллык тәжрибәсе булган Әмир эчке бер сизгерлек белән тоя иде ахрысы. Сизгерлекме, әулиялыкмы, гадәтме бу?... Фазыл элгәрәк, остазынын холкын өйрәнгәндә, әлеге сорауларга жавапны озак эзләде. Яна урынга күченеп кое бораулайсы ноктага килеп туктагач, платформага чалкан яткан уналты метрлы шышка олагаем компаска әверелә иде. Яз айларында ул «компас» көнчыгышка таба күрсәтер, димәк, шышканы аягына бастырып, дүрт яктан корыч арканнар белән жиргә тарттырып ныгыткач, егетләр эш урынында танны чырай белән каршы алырга тиешләр. Кояш чыгышына карап эш башлау кәефне күтәрә, көне буена житәрлек егәр бирә, яшәү рухын сафландыра, яз сикәте тәнгә күчә... Өч айлык язны күрер өчен генә килгән сыерчыкларнын ояларын да чыгышка төбөп күтәрәләр һәм шушы өч ай эчендә алар сайрашып сөендерә, оя янарта, бала үстөрөп өлгөрә, иген кырларын саклай... Бер елны, Тансар авылына килеп туктагач, Фазыл агрегатны Шәрык илләре ягына таба борып калдырган иде. Ләкин Әмир, әлеге «компас»ны янадан кабызып, төньякка таба үзгәртеп куйды. Бактын исә, челлә житкән, кояшка жилкә белән басып эшләр чак! Тал сулары кипкән, болыннарда сары чәчәкләрне жинеп кызыл чәчәкләр күтөрелгән; каен урманнарына ләүкә исә сенгән; Әгержедә төенләнгән тимер юлларнын шпалларында май эри; Ижаудан кунаклар килеп төшә торган Умга урманы эчендәге юллар тигезләнгән, Мукшур битендәге сабантуй аланынын печәнә чабылган. Ябалак аланы жилтәккә бөреләнгән, дүрт авылны сөендереп ураган йөгөрәк Чажда каникулга кайткан малай-шалайга мактанып авылныкылар су коена... Жәйнең мактанчык чагы башланган бит инде... Ә көзләрне Әмир кояш баешыннан эзли. Бухгалтерия кәгазыләрәндә бригаданын эш көне сизгә сәгать дип тамгаланса да, бригада якты көн үлчәмә белән яши. Тан аткан икән—дизельне кабыза, кояш баегач—кайтып ял итә. Әгәр июнь ахырында эш көне унжидешәр сәгатькә сузыла икән—мона һичкемнең эче пошмый, авырыксынмый, күпсенми... Кояш юлы кыскара төшкәч; их, әрәм була озын көннәр, дип, уфтанулар башлана. Эш сәгатен көзнән сары сагышы кыскарта...

Сонгы вакытларда Әмир елның фасылларын буташтырып яши башлады. Егетләрне үртәгәндәй, жәйге кичләрдә тиктомалдан гына киез итек киеп куя; сайрар кошлар киткәнче үк, арбадагы тимер әржәдән сырған чалбарын эзли башлай; ике катлы эш бияләен кулыннан төшерми. Чүп өстенә чүмәлә өстәлә дигәндәй, иң сәере шул—Әмир хәзер яз дими, жәй дими гел көзгә гамь белән яши, агрегатны көнбатышка борып куя. Егетләр чыраенда күбрәк шәфәк нурлары моная. Мәдиярнын мәзәкләре бетте, Фазылнын инендәге канатлары салынды. Эш тынып торганда озын жөмлаләр белән сөйләшүче юк. «Кабыз», «Кит әле», «Су куерды», «Кувалда кая?», «Үлчә!», «Карын ачты» кебек өзек-өзек сүзләр, көннән көнгә күчеп, ымлыкка әверелде инде. Бу сүзләрнен ни аңлатканын һәркем белә... Егетләр кулдан килгәнне кабат-кабат әйттереп тормый, үзләре белеп эшли. «Кабыз!» дигәнче двигательнен маен, ягулыгын тикшереп өлгөрә. Читтә тезелешеп яткан бораулау торбасын якын китереп элмәкләгәч аны күтәргән чакта «Кит әле!» дип искәртәсе генә кала. «Су куерды» икән—өстән йөз атмосфералы басым белән кудыра торган су жир астындагы борауны—долотоннын сырлы тәгәрмәчләрен юдыра алмый—су ташучы машинаны бушатырга кирәк. Бораулаганда көч белән кысылган торбаларны кыйный-кыйный сүтәр өчен «Кувалда кая?». Су катламын үтеп китмәгәк, проект белән чагыштырып «үлчә!». Кояш офыктан югалгач кайтып ял итсәң дә ярый, чөнки «Карын ачты». Бу ымлыklar да күбесенчә эш көне буена сузылган тынлыкны сискәндерер өчен генә әйтелә. Юкса, яна чишмәнән измышы

белән кызыксынып килгән авыл ағайлары боларга карап: «Буровщиклар» бик нык үпкөлөшкәннәр, су чыкмаячак икән, дип, хәбәр таратырга мөмкиннәр.

Фазыл Әмир белән зур сөйлөшүгә әзер түгел. Үзеннә яклардай нинди генә дәлилләр китереп азаплансаң да Әмирнең бер жөмлөсә сине телдән яздырачак: «Башка кызларда өметен булгач, минем Язиләгә кагылмаска иде!» Шушы каттый хөкемнән соң каршы төшөп маташ син: кызың үзе бөйләнде, тәннәр тәнгә тигәч шайтан котыртты, ай буге аулак вагонда яткач, ахыры ни белән бетәсе билгеле инде, дип бала-чага шикелле акланып кара!.. Әмир сүз башларга жаен эзлөп тора, кияүнең ялгыз чагын туры китереп янына килә дә баса. Фазыл инде моны белә, шуна күрә әти кешенен авыз ачып сүз башлаганын көтми, юк-бар хәйлә табып, тизрәк алдыннан шылу ягын чамалый, йә дизельнең радиаторындагы суны тикшергән атлы кылана, жир астына төшөрәсе юан торбаларның озынлыгын үлчөргә тотына, йә вагонга Язилә янына кереп, су эчеп чыккан атлы кылана.

Ахыр чиктә Фазыл үз язмышына күндә, күпме генә тартып-сузып йөрсән дә әлегә сөйлөшүдән котылу юк, ике арада әйтелмәгән сүз сагалап йөрмәсен, әти кеше эчен бушатсын, тынлап карыйм, диде.

Мәдиярның су ташый торган машина белән инешкә китүе иде. Язилә бораулау вакытында агрегат янына якын килми, ана шулай әйтелгән. Тыгыз кызыл балчык катламына туры килдеме—долото агрегатны дыңгырдатып сикерми, тигез юлга чыккан жинел машина шикелле тигез гүелди. Мондый катламда бораулау бик акрын бара.

«МАЗ» кабинасынан арка терәвечен алып чыгып, чирәм өстенә куйгач, Фазыл уң аягындагы брезент ботинкасын салды. Майда кайнатылган сүснә баш бармагына эләктереп үрә башлады. Йөз атмосфера басымы белән су кудыра торган пычрак насос өчен, кирәге чыга калса дип, сальник әзерләве үзенчә. Шуны гына көткән Әмир, тизрәк Фазыл янына елышты.

—Нихәл, кияү?!

Кияү дигән сүзенә үртәлми хәзер Фазыл, гел ишеткәнгәдерме, бу кушаматка ияләнде. Ә менә «нихәл» дигән сорау сабыр төбөндәге тынычлыкны үртәде.

—Минем хәл күз алдында инде.

—Синнән генә калмаган, кияү, бөтенәбез шулай өйләндек. Язиләнән әнисе белән дә менә шушы яшел вагонда кавыштык. Бөтен гомерен кырда үткәч, хатынны да кырдан эзлөп табасың аны.

—Мин хәзер сиңең язмышыңны кабатларга тиешме?

—Тәүбә дигән кияү! Кызың сиңең өчен генә үстердек. Әнисе Суфия кем өчен үскәнән үзе дә белми иде. Булачак әбиең турында тәмсез сүз сөйлөп бүгенге кичне пычратасым килми. Ни дисәң дә Язиләнән әнисе лә...

—Ник өйләндең соң син Суфия апага.

—Әбигә дип әйт, жүнсез...

—Ну... әбигә инде, алайса, ник өйләндең?

—Ә менә син ник өйләндең?

—Мин өйләнмәдем әле.

—Өйләнмәдем?! Ай буге кызым белән вагонда ирле-хатынлы уйнап ятасыз да, житмәсә өйләнмәдем дип авыз тутырып сөйлөп торасың.

—Мин өйләнүне «Ниха сарайларына» гариза язып, ресторанның туйлап, дингез буйларында ширбәт ае үткөрү дип белә идем.

—Сон, кем тыйган, загска барысыз, туйны «Татарстан» ресторанында ике көн буге үткәрербез, ә дингез ярына хет ярты елга китегез, мин кыз өчен акча жәлләмәм.

—Нинди загс, нинди ширбәт ае? Хәер, вагонда үткән бер айны ширбәт дисәң генә инде. Ә загска барып өчен сөйгән кыз кирәк бит ул. Мин әле сиңең кызың кем икәнән дә белмим.

—Ничек белмисең?! Әнисе Суфия исемле, әбисе Разыя, әтисе менә мин булам, синен буровой мастерың. Тагын нәрсә белергә кирәк инде

монда, калганын куенында, төн житкөч өйрөн, кем кушмый? Миннән хәер-фатыйха. Загска барасын килмәсә—барма! Язылышу дигән кагыйдә аерылышканда мал бүлү, фатир алмаштыру өчен генә кирәк ул. Әйтик, алимент түлүгә анын катышы юк!

—Нинди алимент?

—Бала-чага ише кыланмасана! Ай буге качаклашып йоклагач.—Фазылның чырае агарып, үрелеп бетмәгән киндере кулыннан төшөп киткәч, Әмир әлегә хәбәрне ашыгыбрак әйтеп ташлаганын абайлады.—Нәрсә, Язиләнән сина ул турыда ым какканы булмадымыни әле?..

Фазыл бөтенләй каушап төште. Салып ташланган брезент ботинкасынын парын яланаякка кияргә әзер иде ул, ләкин аягының баш бармагынан бауның элмәгән ычкындыра алмады—күрәсен, Әмирнән тәрбияви нәсихәтләрен тынлый-тынлый, бау чамасыз тыгыз үрелгән, ычкындырып өчен кире сүтәргә, йә кисеп ташларга кирәк иде.

—Мин хәзер синен күзәнә жен булып күрәнәмдер инде, әйеме, кияү. Ничава, түзәрбез. Бер-беребезгә түзгән өчен зарплата түлиләр безгә... Ә менә Язилә ятим бала үстәрә калса миннән иман әсәре көтмә!—Фазылның сонар ботинкадан, яланаяк бармагына бау сөйрәлгән килеш вагонга—Язилә янына ашыгуының сәбәбен аңлап, чабыш атын куып житәрдәй тавыш белән кычкырып калды.—Кызымны рәнжетсән башың белән скважинага кадыйм мин сине, өстеннән унжиделе долото белән бораулап төшәм! Туксан метрлы коены кабер итәм үзәнә, бел шуны!..

Фазыл Әмирнән сонгы сүзләрен ишеттеме-юкмы, әллә исе китмәдеме, әллә барыбер идеме—унга сулга карамыйча туп-туры вагонга таба атлавын белде. Язилә анын баш бармагына бөйләнгән бауны күреп әвәл көлемсерәгән иде, аннары күзләреннән нәфрәтле сорау барлыккы тоеп өнсез калды.

—Доресме шул?!—диде Фазыл, әйтерсен лә Язилә ике ир кешенен сөйләшүен тыңлап утырган да жавапны алдан ук әзерләп куйган.

—Нәрсә доресме?

—Син балага уздыммы?

Шунда гына эшнен нидә икәнән аңлап алды Язилә.

—Абау, әллә нәрсә булган дип торам.

—Синенчә балага узу пүчтәк эшме?

—Җи, Фазыл, ай буге сөешеп тә балага узмагач, корган агач булам түгелме сон?

—Миннән рөхсәт сорадынмы син? Ризамы мин әти булырга, риза түгелме?

—Кеше көлдермә инде, Фазыл. Берәү дә баланы Ходайга гариза ызып сорамый. Бала табигать бүлгәе ул, үз вакыты белән килә.

—Причем монда табигать?! Алиментын табигать түгел, мин түлисе бит анын!

—Тәүбә, тәүбә, тәүбә! Ниткән алимент ул? Минне елатып калдырсаң каргышым төшәр! Әллә шулай түгелме? Мин алимент өчен көтмим баланы, миңа син кирәк!

Чегән туге

Килер бер көн, хезмәт кенәгәнә язылган елларны авылы-авылы, кешеләре-вакыйгалары белән исенә төшереп юаныч табарсын. Каенлык авылы—суга килгән каз бәпкәләре тавышы, фатир хужасы Ниса кортканын онык-кызы Әлфинәне очрату белән; Актанышбашнын клевер басуы шул Әлфинәне югалту белән хәтердә калыр... Әжәкүл—Агыйдел кичүендә яланаяк бозлы су eryl чыккан язгы минутлары белән төшләргә кереп сискәндерер. Уразайдагы Сәхипжамал түткәйнен капка төбөндәге торбалар өеме гел күз алдында торыр. Адай авылы исә—Үмәни күлләре белән туенган печән болыннары һәм үскәч калага китеп жырчы булам дип, бораулаучы Казан абзыйлары янында бөтерелгән ун яшьлек Асаф исемле малас белән искә төшәр. Донорлар саны буенча беренче урынны

алсын дип, Зәмфирә исемле фельдшерга ияреп, бригада белән кан биргән Куян авылы бар әле... Баеп төшкән Актаныш қояшын дулкыннарға төреп көнбатышка алып киткән Чулманлы Дербешки саласын ничек онытасын?... Олы урамыннан көн саен Казан самолетының күлөгәсә үтөп китә торган Иске Актаныш... Ник соң гел Актанышка қаныгып яши бу хатирәләр... Башка районнар, башка авыллар да бар бит... Бөтен сайрар кошларны үзәндә әсир итеп тоткан алма бакчалы Биектау Торнаязын, Әлфинәгә охшаган Суриясе белән Балтачның Смәлен кая куйдын, хәтер? Әгерҗегә сабантуйга кайткан кораллы кунакларны әлсәрәтеп Чаж елгасы буйлап йөгөрткән Сокман бәртәсләре, авыл уртасындагы қарга ояларын Менделеев қаласының төсле металл кәсепчеләре жыеп алган Бәзәкә тирәкләре ник алай тиз онытылырга тиеш?... Хәтер дигәнән жене белән үжәтләнеп, қарышып бик күп авылларны ераккарақ яшереп тора. Буш вакыт табылып, искә төшерердәй шарты һәм уйланып өлгерерлек минутлары булган саен Актаныш авыллары күз алдына килә. Мәхәббәт хыянәт итсә дә хәтер дигәнән Әлфинәгә хыянәт итми.

Ләкин... Суксу авылы да Актанышныкы. Ул исенә төшкәндә Фазыл үртәлә, кимсенә, хәтта үкенә дә кебек. Суксу Актаныш картасына түгелгән язу қарасы шикелле жәелеп, хәтер өчен тансык авылларның исемен қаплап тора. Әлбәттә, авыл һәм бигрәк тә аның Суксу дигән матур исеме Фазыл алдында гонәһсыз. Бу—бары тик яшел вагонлы язмаш юлының унышсыз тукталышы ғына.

1971 елның жәе дәрәс килдә, хужалык мәшәқәтләрен үз урынына куйды. Майның унбишләре житкәч көтү чираты язып йөрүчегә: маллар сонрак чыга быел, дип үпкәләүче юк. Балалар су коенырга киткәндә, күке қычқырдымы соң әле, дип, арқылы төшмәделәр. Пешкән микән әле дип икеләнмиңә жиләккә бардылар. Печән бүлгәндә яшырәк түгелме, кипкәч кимемәс микән, дип, ақыл сатучылар булмады. Халык печәннән урып-жыюга күчтә, икмәкне үз вакытында ындырга салып, бәрәңге сабагы урырга керештә. Октябрдә қар аюмыйча торды—буранлы болытлар мал чөгәндәре жылып беткәнне көттә...

Жәй көнә эш белән ял бергә қушыла. Мари-Суксу белән ике арадагы инеш буасын қарап кайтқач, Мәдиярның гайрәтә чикте. Су өстен қабилә-қабилә булып бәпкәлә ақ үрдәкләр қаплап алган. Қазлар исә, тегеләр боламык иткән буадан жирәнәп, яр читәндәге оянке күлөгәсенә тезелешеп ятқан. Көе бораулау өчен суны Ямал авылының яр астындагы Агыйделдән ташырга туры килдә. Суксу қалын қызыл балчык қатламы өстендә утыра. Мастер аны яратып—«Уфа ятмалары» дип жиффәрә. Үзле балчыкка су сенми, бораулаганда су күп китми. Мәдияр чокыр-отстойникка мулдан тутырып ике машина бушата да өченчәсен миңкәдә қилеш қалдыра. Үзе Агыйделгә барган саен су коенып қайта. Ә индә жиләк қояшында бил тинентән чишенгән қилеш қызынып эшләп йөргән Фазыл машина миңкәсенә чумып рәхәт таба. Сонғы елларда жәйләр житкәч, қыска сырманы арбадагы тимер әржә төбенә ыргытырга ашықмый торган Әмир дә қыска жиндә ачык изүле күлмәктән қалып, трико ыштаннан йөри—бу индә «қарт озазнын», үз теле белән әйткәндә, шәп-шәрә йөрүенә тин...

Қызыл балчык тирәнгә төшкәч тә қаты токымнардан исәпләнми, ләкин ул долотоның тешле тәгәрмәчләренә сыланып, аяқ қолғавы сыман урала һәм тиз борауларга ирек бирми. Таш қатламын тишүе жинелрәк— анда долото бушка әйләнми, тешләре ташны уалап, би-би барыбер аска төшә... Бораулау тизлегә күзгә күренерлек булмағач, егетләр эч пошқаннан агрегат тирәсендәге чокырлардан қузғалақлар, жиләк чәчәкләре арасыннан уксыннар өзеп чөмченәп йөри. Язилә электр плитәсен озын шнур белән вагон эченнән чығарттырды, аны ике қирпеч өстенә қуйды... Сәт қиләгендә шулпа қайнаған арада ул да басу читәннән зәңгәр чәчәкләр жыеп тақыя үрәп қигән. Үлән өстенә утырғач, аның жинсәз яшел халаты болынга сенә һәм шул вакытта башындагы зәп-зәңгәр тақыясы Язиләнен үзен ялғыз чәчәк итә, елмаеп утыруы күзнен явын ала. Ә қояшның жете нурлары, баш

өстеннән туп-туры төшөп, яшел халат каплый алмаган ботларына ягыла...

—Ямьсез дип әйтә алмыйсың син Язиләнне!..

—Мин аны ямьсез дигәнем юк, Мәдияр.

Эти кеше ишетмәсен өчен егетләр кузгалак яфрагы аркылы гына сөйләште.

—Әгәр Каенлык авылында Әлфинә урынына шушы Язилән туры килгән булса?! Күз алдына китереп кара әле... бер белмәгән авыл урамында, төн уртасында, монарчы таныш булмаган Әлфинәгә ияреп кайтып киләсен...

—Ияреп түгел, озатып.

—Ярар, озатып, дип әйтик. Хәер, без бит ул көнне икәү идек. Әлфинә дә иптәш кызы Нәсфия белән иде. Мин танышу көннәренен шаһиты, шуна күрә озатуыбызны төнлә ияреп кайту дип әйтергә ирек бир.

—Миңа барыбер,—диде Фазыл, кузгалак тоткан кулын селтәп.

Ләкин Мәдияр сизеп, күреп, тоеп тора, Каенлык, Әлфинә дигән изге исемнәргә ай буге битараф булып кыланган Фазылның күзләрендә яңадан өмет чаткылары сирпеләп үтте. Миңа барыбер, дип кул селтәгән ише кылануы чарасызлыктан гына, чынлыкта исә ул Мәдияр белән көнне буге сөйләшеп утырырга риза—әгәр дә сүз Әлфинә тирәсендә барса.

—Менә шулай, Богаты белән Каенлык арасында ияреп кайттык. Тавышларын ишеттек, ислемай исләрен иснәдек, төн уртасында шөүлә-ләрән күрдөк.

—Төнлә күз ияләшә торгач йөзләрен дә күрдөк.

—Күрдөк. Төнгә сурәт сыйфаты бозылган аклы-каралы фотокарточка кебек инде ул. Төнлә төсләр күренми. Күзләре, ирене, чәче нинди төстә икәннән белмәдән ич. Әгәр икенче көнне Ниса кортка оныксаңа «Әлфинә!» дип эндәшмәгән булса, син әле ул кызны танымаган да булыр иден. Шулаймы, Фазыл?

—Дорес инде...

—Вәт, мисал өчен, әгәр Әлфинә урынына, ул төнне Нәсфиягә ияреп менә шушы Әмирнән кызы Язилә кайткан булса?.. Син хәзергесе минутта Язилә өчен саргаеп утырасы иден... Әнә ул Язилә, безгә ашарга пешерә. Яңына бар да шап-шап итеп сөй үзен, бит алмасыннан гына үбеп ал, күнеле булсын кызның.

—Яучы итеп ялладылар мәллә сине?!

—Файдасы тисә муллагыз булырга да риза... Жинел килгән бәхетнен кадере юк аның. Безгә көрәш кирәк. Югалту, сагыну, газап, тән ярасы китерердәй мәхәббәтне олыларга оста без.

—Кем инде ул без?

—Без... ирләр! Кемдер сиңең Язилән белән күзгә-күз карашып бер генә минут сөйләшеп утырыр өчен гомерен бирергә ризадыр әле... Э син, «ах-ух» киләсен, үкенүдән бүселәп—кулындагы песнәкне күрмисен.

—Ачу китереп торасың, Мәдияр, син дә. Ник соң үзен Әлфинәнән иптәш кызы Нәсфия белән кавышмадың? Әллә кайдагы Ростов өлкәсенен атан-анаң күрмәгән Галинасы өчен өзгәләнәсен, ике шөһәр арасында свиданигә йөрисен?

—Син генә мени, мин дә ир кеше ич!

—Өйләнүне сикхи бер әкияттер дип көтә идем мин.

—Һиндстан киноларындагычамы?

—Әйе... Танышасың... Яратышасың. Кавышу турында сүз кузгатасын. Никах Сараена гариза бирәсен. Кире уйламасы, башка егете килеп чыкмасы, миңе ташламасы дип дулкынланасың. Туйдагыларның «Ачы!» дип тагын-тагын кычкырганнарын көтеп үбешергә тилмереп утырасың. Туйдан соң... Кунакларның таралышканына сөенәсен. Ниһаять, сине аның белән аулак өйдә калдыралар. Бикле оймак эчендә син—шашкын да ул гына... Сиңең өчен генә, бары тик сиңең өчен генә үскән кыз бала актан түшәлгән урын өстендә дерелдәп ята. Ул курка, чөнки аның әле монарчы беркем белән дә болай якын килгәне юк. Ул карышмый, чөнки үз теләге белән сиңекә булырга риза! Ул ныграк курыккан саен сиңе сөендерә генә.

Анынны югаттыр дәрәжәдә куанып, кыз баланың гомер буена саклап тоткан сафлыгына үреләсен. Ләкин син закон алдында да, туганнарын алдында да лаек. Кыз синеке...

— Кинолар да гел бер төрлө түгел. Син әле генә сөйләгән сюжетны башыннан кичергәнсең инде. Язилә синең өчен генә үскән. Икегез дә риза, әтисе шат. Киноларның мондый төрлөрә юктыр дисенме.

— Әйе, Язилә минеке. Ә кая соң ул—ярсу, шашу, дулкынлану? Сөөнүләр кая? Туй кая?

Әлфинә исемнән башланып киткән бәхәс куера торгач, Әмирнен якынаеп соңгы жөмлөгә килеп кушылганын сизми калды егетләр.

— Һәй, кияү! Шашу, ярсу, сөөнүләр—барысы илаһи уптым, беренче төндә ир кичергән бәйрәм генә ул. Кавышкач жан тынычлана. Юкса, гомер буге шулай дулкынланып яши калсаң йөрәгң озакка түзмәс иде... Якын китермәсәләр хатыннарыбызны гомер буге өзәлөп сөяр идөк без... Ә менә туй мәсәләсендә хаклык бар... Мәдияр әйтмешли, үзөбөзчә кино ясарбыз. Ник әле минем бердөнбер сөеклө, газиз, яраткан кызым никахсыз яшәп ятарга тиеш?! Житмәсә вакыт бик аз калып бара, кавышуыгызны Язилә яшерә алмас. Ир кешенә кыңгыр эшө кырык елдан гына, ә хатын-кызыкы тугыз айдан ук беләнә ул.

— Әрләшәсөз мәллә, әти?!—Язилә, учак янындагы мәшәкатләрөн калдыра торып ирләр янына килөп басты.

— Әрләшмибөз кызым. Менә, Фазыл кияү баядан бирлө минө үгөтли, хәер-фатиха бирсән бүгөн үк Суксу авыл советына керөп язылышыр идөк ди.

Ирләр сүзөн башыннан ук тыңлап тормагач Язилә әтисенә үртөвөн чыңга алды.

— Дөресмө шул, Фазыл? Син язылышырга ризамы?!

Бораулау торбаларын әрлән балчык өстендә әйлөндөрүнө көйгә салган ротор гүлөвөн исәпкә алмагаңда, вагон тирәсендә искиткөч тынлык урнашты. Бөтөн чынбарлыкны тыөп тора алырдай һәм күнөлдәгө барлык хакыйкәтне фаш итә алырдай әлөгө тынлыкны Фазыл тудырды. Аның жавабына карап йә тавыш чыга хәзөр, йә сөөнөчөннән үрлө-кырылы сикерөп Язилә бии башлый.

— Әйе,—дидө Фазыл,—бөзгә берөнчө төннө үк язылышудан башлайсы калган...

Фазыл мондый имтихан тотарга әзөр түгөл идө. Жөмлөнә сүзөн-сүзгә ялгап, ул гүя, Язилә ишөтергә телөгән жавапны Әмирнен күзләрөннән укып әйттө. Әнә ич, яшөл вагон тирәсендәгө сәхнәдә бүгөн зур спектакль бара. Әмир шул спектакльнөн суфлөры, ул үз ролләрөн яхшылап өйрән-мөгән яшә артистарга—Фазыл белән Язиләгә бөтөн әйтөлөргө тиешлө сүзләрнө йоласына туры китерөп житкөрә бара. Фазыл үзөнә тигән уөнны авырыксынып, тартынып һәм карышып башкара. Язилә исә гомер буге уйнарга тиешлө образны элөктергән яшә актриса сыман куанычын, канәгәтә дулкынлануын, өмөтө аклануын, кыскасы бөхөтлө минутларын яшөрә алмыйча, тыелгысыз сөөнөчөн уртаклаша. Мәдиярга роль юк, ул бүгөнчө уөннүн бердөнбер тамашачысы. Ниһаять, спектакльнөн ахыры бик күнөллө беттө дөп, кул чабарга әзөр идө ул. Кавышу—язмыш дигән олы драманың кереш өлөшө генә икәнөн каян белсөн ди Мәдияр?! Нинди роль башкарганыңны белөр өчөн, ул язмышны үз башыңнан кичерөргә кирәк.

Эш тукталды. Долотаны күтөртөп, бораулау агрегатын сүндөрдөләр. Машина мичкәсендәгө су кояшта жылынган идө, аны яңгың сүндөрү жинсәсө белән навага сиптерөп яңгыр яудыра башладылар. Мичкәлө машинаның насосы үзөндә, двигателнөн әйлөнөшөн арттыргач, су фонтаны бәллүр колга булып күккә үрөлә дө болытларга буге житмөгәнгә уалып Фазыл белән Мәдияр өстөнә коелә. Сиптергөч брандспойт Әмир кулында идө, аны Язилә килөп алды, әтисө егөтләр белән бергә душ керсөн дигән идө, үзөнчә. Ләкин зур басым белән атылган суның көчөн абайлап өлгөрмәдө—

брандспойт кулыннан ычкынып ком өстенә ташланган чуртан кебек тоттырмас өчен бәргәләнә башлады. Фазыл килеп ул «чуртанның» өстенә сикерде. Әлбәттә, машинаны сүндереп суны туктатырга була иде, ләкин берәүнен дә мона кулы бармады, су чәчрәтеп уйнау сагындырган...

—Бар, тизрәк вагонга кереп коры киemenне ки, сина тунарға ярамый!—диде Фазыл сиптергечне үз кулына алгач.

Ниһаять, ир роленә кереп әйтелгән кисәтүнә ошаттымы, Язилә сабыйларча чыркылдап, вагонга таба йөгерде. Ни арада киemenнән алыштырып бетергәндер, ул инде кояшлы янгыр астында канатланган ирләрне пәрдәсе корулы тәрәзә почмагынан күзәтеп тора иде.

Машина мичкәсендәгә дүрт кубометрлы су бөтен икеләнүләрне, борчу һәм шикләнүләрне юып төшерде.

—Кияү, бар, вагоннан безгә коры күлмәкләр алып чык. Анда синагына керергә ярый.

Әмир белән Мәдияр юеш комбинизоннарны корыч арканга элгәндә, Фазыл юеш трусигын күтәрә-күтәрә, вагонга ашыкты. Ишек кул белән кагылганны да көтмичә ачылып китте, чөнки тәрәзә почмагынан күзәтеп торган Язилә көтә иде инде аны. Юеш киemenнән салса да Язилә корысын кимәгән әле. Жиннәренә тыгылмыйчагына зәңгәр халатын бөркәнгән.

—Биклә ишекне тизрәк,—дип келәгә үрелгәндә халаты да иненнән шуып вагон идәнненә төшә язды.

Фазыл бер кулы белән халатны тотып өлгерсә, икенче кулы белән Язиләне үзенә кысты. Инде ай буге бергә яшәгәннән соң, ниһаять беренче тапкыр үбешүләре иде бу. Тик ни хикмәттер, Фазыл үбешкәндә күзләрен чытырдатып йомды, һәм күнеле белән билгесезлектән тиз генә Әлфинәне эзләп тапты... Әлфинә Сөн суында чирканчык алып сөлге белән сөртәнгән. Аның тыгыз һәм шома төнендә дулкын салкыны. Менә ул Сөн дулкыны кайнап чыга һәм Фазылга үтеп керә. Урын өстенә ашыктыручысы да, сөлге канаты белән кабыл-тибел төнен корытучысы да, «Сал инде шул юеш трусигыңны!» дип искәртүчесе дә Әлфинә үзе сыман... Йә, Хода, хыянәтнен мондый төре дә бар микәнни?! Бу мәхәббәт уенында катнашу искиткеч рәхәт иде Фазылга...

Рәхәт булган жирдә хәтәр бар. Һәм Фазыл янәшәдәгә чынбарлыктан кача-посагына, үз-үзен ирексезләп, әкияткә табынган самими малай кебек, яшьлектә югалган рәхәтен гел күз алдына китереп юаныр.

Вагоннан коры киemenнәр күтәрәп чыкканын ишек төбөндә саклап торган диярсен, Әмир хал белер өчен Фазылны баскычтан ук каршы алды.

—Ниһә, кияү?!

Монарчы кушамат рәвешендә тагылып килгән «кияү» бүген бөтенләй башка мәгънә белән янгырады. Кызның әтисе шушы сүзгә тантаналы вәкарь белән үртәүнен икесен бергә сыйдырган. Әлегә янгырашны чит кешеләр аңларлык жөмлә белән тәржемә итсән: «Мин ничек әйтсәм—шулай булды! Кушамат белән юраган юш килде»—дигән мәгънәне аңлата алыр иде. Су ташучы мичкәле машинага утырып киткәндә ул вагон тирәсендәгеләргә кабина ишеге аркылы кычкырып калды:

—Мин бер сәгәтгәтән әйләнеп кайтам, любой мажарага әзер торыгыз!.. Мажара озақ көттермәде.

Мангаена «Агыйдел» дип ызылган «Кубань» автобусынан берәм-берәм туй кунаклары төште. Кемнәр икәннен кай арада хәтерләп өлгергәндер, Әмир агитбригада житәкчесе кебек таныштырып барды. Ин беренче булып автобустан ак кепкалы, күн чабаталы, соры футболка өстеннән ашыгычлык белән бәйрәм пинжәгә кигән түгәрәк гәүдәле, әмма житез агай төште.

—Суксу авыл советы председателе, кулында пичәт белән ЗАГС журналы!—диде Әмир, тантаналы пафос белән.

Ак кепкалыга шәмәхә сатин халатлы ике хатын ияргән иде.

—Болары никахның пүнәтәйләре! Гафу итегез—ике свидетель, алдыңгы сыер савучылар. Төшке ашка кайтып килешләрә. Кызым, доярка апаннарға аш сала тор.

Гармунчы һәм жырчы Азат дигәннәре баскычларга басып тормыйча очып кына төштө бугай—оста биюче дә икән үзе.

—Күрше Иске Кормашның сатучысы, районның танылган жырчысы—Хәния! Туп-туры район мәдәнияте йортынан репетициядән урлап алып килдем,—дип таныштыруны дәвам итте Әмир...

Авыл советы, язылышу турындагы таныклык тутырыр өчен Фазыл белән Язиләне вагонга алып кереп киткәч, калган кунаклар учак янындагы брезент жәймәгә аяк бөкләп утырдылар. Алай да Мәдияр, ыгы-зыгыдан файдаланып, гармун тавышын жинәрлек итеп кенә Әмирдән сорашып өлгерде.

—Бу кадәр халыкны ничек күндерә алдың?

—Һәммәгезнен дә өй түрәнә кое бораулап бирәм дидем.

—Мастер булгач рәхәт сина!—Мәдияр ни чаклы бушлай эшлесе барын ачыклагандай, кунаклар санын барлады.—Алты коелы алтын туй!

—Алты түгел, бишәү генә!—диде Әмир. Мәдиярны жинәргә теләп.

—Ә «Кубань»ның йөртүчесе «Лә-лә-лә»гә йөриме? Рульдәге кеше эчми дә әле ул. Мәгәрич белән котыла алмассын!

—Ярар, кызны кияүгә биргән көнне вакланып тору килешмәс.

Күчмә загс эшнә тиз тотты. Язилә «шпилька» үкчәсе белән вагон баскычына чык-чык басып, язылышу турындагы таныклыкны укый-укый брезент жәймә янына килеп басканда Әмир майга томаланган кильки белән ташкабак уылдыгы банкасын гына ачып өлгергән иде әле.

Кунаклар, сүз куешкандай бердәм борылып, Язиләгә текәделәр. Туй күлмәге кимсә дә калышкан нур бөркелә. Сатин халаттан килгән савымчылар һәм сабан туена әзерләнгән жиреннән борынгы татар кызы булып киенгән жырчы Хәния янында Язилә аеруча балкыды. Кыска һәм күпертмә жинле, тезенә тияр-тимәс яшел күлмәгә юк жинле дә тоеп тәнәндә уйнап тора. Путасы кысып бәйләнгән бил нечкәлегә аны курчакка охшата иде. Толымга сыймаган калын кара чөчен, тузгымасын өчендер, күлмәк жирлегеннән теленгән яшел тасма тыеп тора. Очлы үкчәләре батып-батып жиргә кадалса да, аның чем кара түфлиләрә үлән арасынан калкып бара.

«Нәкъ әнисенәң яшь чагы!»—дип уйлап куйды Әмир. Һәм күз тимәсен, дигәндәй, авыз эченнән «ботка пешереп» алды,—«Тәүбә, тәүбә, заразы, жүләр башка жүләр уйлар килә дә тора...»

Актаныш гастреномының коопторг бүлегеннән алган дүрт оч поши колбасасын кискәлисе урында, кисәкләргә сындыргалап ипи телемнәре өстенә ыргыткач, Әмир туйга килгән халыкның кыймшанырга куркып жансыз утырганын абайлап алды.

—Мәдияр, чит кеше кебек утырма, сыйла кунакларны. Бүген безнең бәйрәм. Стаканнарны тутырып сал, арагы житәрлек!

Калай тәлинкәләргә шулпа бүленде, ләкин кунаклар кулга кашык тотарга ашыкмады. Авыл рәисе бүгенге мәжлеснең сәяси ягын кайгыртып-мы, вагон хужаларына ымлады:

—Дога урынына дигәндәй, берәрәгез сүз әйтсә, яна кавышучыларны хуплар идек...

—Сүз әйтер кеше мин инде монда,—дип Әмир янә табын хужасына әверелде, тик аш янында утырган урынын илги алмыйча интекте.

Кунаклар, әнә—кыр ыстанында колхоз шулпасы чөмереп үскәннәр диярсен—тәлинкәләрне ияк астына туры китереп брезент өстенә сузылышып ятканнар. Аяклары чирәмгә чыккан, терсәкләренә нык таянганнар, бер кулларында кашык, икенче кулда икмәк телеме.

Әмир, намаз сабагына өйрәнгән шәкерт кебек, тезләнеп утырды.

—Әйтсәм әйтим, кунаклар, без бүген кызыл туй алдыннан репетиция ясайбыз. Чын туй Казанда булачак, Суксуда эш беткәч. Менә, сез—диде ул Азат белән Хәниягә ияк кагып,—район сабан туена репетиция ясап ята идегезме бүген, без дә шулай. Язилә кызымны, бердәнбер баламны, жилдавылдан саклап, кул-теш тидермичә Фазыл кияү өчен генә кадерләп үстердем. Әйеме кияү? Фазыл, әйеме, дим?

Авызында ипи кисәге булгандырмы Фазылның «әйе» дигәне «ы-ы» булып ишетелде.

—Эти кешенен жаны кыз балада. Язиләм өчен генә яшәдем. Гомер буена тырышып эшләвем дә анын өчен.—Һәм Әмир, күкрәк кесәсендәге документлар арасыннан күгәрчен тамагы төсендәге саклык кенәгәсен аерып алды.—Мә, балакаем, туй күлмәге, алтын балдак, бер «Москвич» машинасы—бөтенесе шушында, тормыш башлап жибәрергә ярап куяр. Иеме, кияү!

Бу юлысы Фазыл «әйе» дип тә, «ы-ы» дип тә жөпләмәде, каршы дәште.

—Үзем дә әйбәт эшлим мин. Кызына дигәне кызына булсын.

—Ничек инде кызына?! Вәт син аны чумарлы авыз! Хәзерге яшьлар сөйләшә белми, хатыныма диген!

—Ну, шуны әйтәм ич... Бирнәле кызга өйләнергә мин гарип-гораба түгел дә!

Әмирнен сүгенергә исәбе бар иде, кунаклар алдында чак тыелып калды. Тезләнган жиреннән кырын янтаеп, кулына элэккән беренче стаканны сусаганда тастаган каплаган ише генә бушатып куйды.

—Эчәсезме инде, юкмы сез,—дип жикеренде ул кабымлык кабарга ашыкмыйча,—мәет озатырга жыелмадык ла! Нормальный совет семьясы корып маташабыз, идрит-кудрит!

—Су чыгаргач, санэпидстанциядән анализ кайтканны көтмибез, иң беренче булып үзөбез эчеп карыйбыз, менә болай итеп,—диде Мәдияр бер стаканны бушатып.

—Язгы чәчүләр беткәч механизаторлар белән Үмәни күле янына жыелып без дә өлешне тигезлибез.—Һәм машиналы авыл рәйсе буш стакан эзен ак кепкасы белән сөртеп куйды.

Кырлы стаканга Азат үрелде.

—Берәрне капласан биюченен аяклары жинеләя.

Кунаклар чират буенча Хәниягә таба борылды.

—Атналык ревизия унышлы үтсә, безнен ише сатучыларга да хәрәм түгел ул...

Сыер савучылар парлашып чәкештерделәр.

—Ирләрөбезгә азрак калсын өчен бу зәхмәтне үзөбез чөмерергә дә риза!

—Сезнен бу фикерегезне хуплыйм мин,—дип Язилә дә тулы стаканга үрелгән иде, өлгөрмәде, анын кулыннан Фазыл тартып алды.

—Сина ярамый... Мина ярый.

—Дөрөс, кияү, эш узгач уйнарга ярый...

Аштан алдан ач карынга стакан тутырып эчкәнгәдер, кунаклар жинеләеп тик томалдан көлешә башладылар. Хәзер алар өчен бөтен нәрсә көлке: автобус йөртүченен эчмәве дә, чиләктә пешкән ит күтәрәменен коштабакта туралмаган килеш кукрасап торуы да, авыл рәйсе кулындагы ак кепканың кулъяулыкка әверелүе, үзеннән көлөләрдер дип уйлап Фазылның турсаеп утыруы, күлгәсез табын өстендә жәйге кояшның көйдерүе, сыер савучыларнын сатин халат итәген жилфердәтеп уйнаган шаян жил дә кәеф күтәрерлек сәбәп булып тоела иде.

Әмир кырын яткан килеш ике генә кашык аш каба алды. Тагын тезләнеп утырды.

—Кызым, синен фамилияң ничек хәзер?

—Шәмсетдинова Язилә Әмировна, әти,—дип, яттан белгән нәрсәне язылышу турындагы таныклыктан укыган булды. Анын тавышында әтисе генә сизәрлек зур жинү тантанасы бар иде.

—Хатын-кыз бәхете—ана булуда, балакаем.

—Ә ир бәхете нәрсәдә?—дип фырт жавап таләп итте Фазыл.

—Ир бәхете—мәхәббәтгә! Хатын-кыз бәбиләгәч бөтен мәхәббәтен балага бирә. Мәхәббәтнен гарантиясе тугыз ай гына, сөеп кал, кияү! Ана үрдәк ояда утырганда аучыларга ата үрдәкләрне атарга рөхсәт бирелә. Ир кеше симәнә чәчәр өчен генә кирәк ул.

—Әйе, безнең Суксуда язгы-көзгә чәчү кампаниясе гел ирләр кулында,—дип киеренкелекне уенга бормакчы булды авыл рәисе,—механизаторлар арасында хатын-кызлар юк.

—Причем монда механизаторлар! Кепканны ки, башынны кояш сукты мәллә, нәсел орлыгы чәчү турында сүз бара, надан?! Менә бүген Фазылның фамилиясе минем фамилиямне жинде. Кыз бала ул нәсел агачының ышанычсыз ботагы. Шуна күрә сез миңа малай алып кайтырга тиешсез. Гомер буге тел очымда йөргән исеме дә бар—Салих дип кушарбыз Ходай боерган булса!

—Ярар соң, әти, ярар! Малай да, кыз да апкайтырбыз, исән генә булыйк.

—Малай кирәк, и бетте-китте!.. Әгәр ул малайның исемең Фәрит дип кушсагыз—белегез шуны, мин аны кулларым белән...

Әмир ипи урынына тоткан поши колбасасын учы белән кысып өзде дә үлән арасына ыргытты. Шуны гына көтеп йөргәндәй, ике ала карга, юктан бар булып, ике кискәне күтәреп күккә ашты.

Кунаклар теләсә-теләмәсәләр дә ашауларын дәвам итәргә тырышты. Янәшәдәгеләр белән сирәк-мирәк сүз ыргытышып, ишетмәмешкә сабышып яту дөресрәк иде бу минутта. Язилә, оялуын яшерә алмыйча, әтисен юатырга мәжбүр булды.

—Әти! Син ничек әйтсәң шулай итәрбез! Салих—бигрәк матур исем бит, әйеме, Фазыл? Әйт инде, Фазыл, әйе диген!

—Әйе! Салих Фазылович—матур яңгырый.

Әмирнен кирелеге хәтсез иде.

—Әнигез Фәрит кушыйк дияр! Беләм мин аны, уйнаштан тутан нәмәрсә, кешедән калган курчак...

—Әти, дим, кунаклардан оял! Тигезлек белән парлашып гомер иткән хатының турында шулай әшәке сүз әйтәп. Әни ич ул миңа! Ир кеше була бел ичмасам...

—Кем парлашып гомер иткән? Минем гомер менә шушы яшел вагонда үтте. Яшьлегем дә картлыгым да шушы дүрт көпчәк өстендә. Әниен кая соң? Кызының туге бара, ник юк ул монда?

—Соң, әти, туй түгел, уен гына дип үзәң әйттән ич.

—Уен?! Загс белән шаяралармыни...

—Алайса,—дип авыл рәисе тагын кепка белән авызын сөртеп куйды,—әйдәгез аерабыз! Пичәт кесәдә, журнал безнең кулда, пүнәтәйләр яныбызда!

—Мин сина аерырмын!—дип, Әмир йодрыгын төйнәп, аягүрә баскан иде, шаяртучының рәсми кеше икәнән абайлап, кискәк айныгандай булды.—Ярар кызым, кияү, ачуланма, кунаклар бигайбә, мин «ләх» икән-мен, вагоныма кереп ятыйм лутчы. Ә сез туйны бетермәгез. Ник жырла-мыйсыз? Гармун кая?

—Ашамыйча эчкәч, мондый кызуда тиз исертә шул—Язилә әтисен көйләп вагонга озатып куйды.—Болай нык исергәнәнне шушы яшемә житеп беренче тапкыр күрәм әле,—дип аптырашка калуы кунаклар алдында әтисе өчен гафу үтенү кебегрәк яңгырады.

Мәжлес тагын ярты сәгать чамасы дәвам итте. Кунакларның сабырлыгы шуннан арыга житмәде.

—Минем нәрәткә әзерләнәсем бар,—диде рәис.

—Лагерьга кичке савымга киткәнче өйдәгеләргә күренеп чыгыйк,—диделәр савымчылар.

—Безнең сабан тусна әзерләгән номерларны райком кешесе тынларга тиеш бүген,—дип Хәния Азатны ашыктырды.

Ә Азат агитавтобуска кереп китәр алдыннан тальян гармунны колачлап тынып калды. Ул нинди көй уйнарга белмәде. Мәхәббәт жыруы сузсаң, әле Хәния кушылып жырлап та жибәрсә, Әмир тагын уянып чыгар. Татарның мәхәббәт жырлары гел үкенечле бит ул, майт яканны, любой исерегенне уятып тәүбәгә китерерлек!

—Һэй, чегән тормышы инде боларнын, билләһи! Туйлары да «Чегән туе» шикелле,—дип көрсенеп куйды Азат.

Тальян гармун авыр сулап «Хуш авылым» көен сузды. Автобус киткәч тә жыр Фазылнын колак төбәндә бик озак чынлап торды. Әйе шул, гайлә кору өчен дә, бәхетсез булыр өчен дә мен төрле шарты бар... Ә бәхетле булыр өчен бары тик бер генә мөмкинлек—яратышып кавышу кирәк. Хәтта ике бәхетсезне кавыштырып та бәхетле гайлә корып була. Ләкин үзем яратам дип кенә яратмаган кешене парың итәргә тырышу—ин зур бәхетсезлек, чөнки бәхетле янында бәхетсез ишәргә тиеш...

Әмир йокысы туеп уянганда Чулман белән Агыйдел кушылган тарафлардан таң атып килә иде инде. Вагон эчендә ул үзе генә йоклаган булып чыкты. Мәдияр савыт-сабалар өелеп калган брезент жәймә читендә төгәрәп калган. Колак төбәндә зыңлап торган иртәнге тынлыкта ул күнеле белән яшыләрне эзләде—кияү белән көләш аулак өй эзләп авылдагы фатирга киткәннәрме әллә? Юк икән—алар «МАЗ» кабинасынын сәндәрәсендә, сулышлары тәрәзәнен эчке ягына томан булып кунса да Фазылнын күкрәгенә капланып йокыга киткән Язиләнә яшел күлмәгә күренеп тора... Әмирнең мона күнеле булды—димәк, жиһанда тәртип! Эчке дөньягыз көйләнер әле. Беребезнен дә гамь казаны буш түгел...

Ул, шыгырдавык идән өстендә йөргән тынгысыз кайната кебек, башкаларны уятмас өчен үлән өстендә килеш аяк очында йөрде. Сызык-сызык салкын төтен чыгарып яткан кичке учак читендәгә корымлы чиләкне күтәрәп, калган ашның шулпасын чөмерде. Шул минутта ул үзенә куәт, гайрәт һәм тәвәккәллек өстәлгәнән тойды... Кереп юл капчыгын тутырды, документларын барлап күздән кичерде һәм тупсасы чыелдап уята күрмәсен дипмә, вагоннын ишеген дә япмыйча китеп барды.

Кызы борчылып тормасын өчен куен дәфтәренен сынар битенә ызып калдырылган хушлашуда ике генә жөмлә иде:

«Мин пенсиягә киттем. Агрегат кияү өстендә кала.

Әмир бабай».

Суксу авылында су чыгарып, эшне төгәлләгәч, гадәттәгечә Казаннан прораб Сәфәров килеп төште. Колхоз идарәсендә исән-хисап көгәзыләрен тутырган чакта бораулаучыларнын күчеп китәсен сизеп алгач, «Чегән туе» кунаклары Әмирне бик нык эзләгән диделәр. Өй түрәбезгә коелар бораулап бирмисезмени, дип, Фазылны үгетли башлаганнар иде. Яна мастернын жавабы кискен булды: «Прораб алдында кыек-мыек эшләр тәкъдим итеп жинаяткә этәрмәгез. Кем вәгдә биргән—килер дә эшләр!»

«Агрегат кияү өстендә кала...» дигән язучы кәсәгә коры сихер ише әфсен-төфсен генә иде. Пенсиягә китеп баручы Әмирнең теләгә тәкъдим буларак искә алына. Ләкин кадрлар мәсьәләсен Казандагы мелиорация тресты хәл итә. Аннан соң Фазылнын Мәдиярныкы кебек махсус белеме юк. «Бораулау остасы» дигән катыргыны алыр өчен Ростов өлкәсенен Батайск шәһәрәнә барып, бер ел укып кайтасы бар. Монарчы укырга жибәрәбез дигән боерык ишетсә, Фазылнын жен ачуы чыга иде, быел әзер түгел әле мин дип, еракка китеп белем алып кайтуны елдан елга күчәрә килде. Ә дизелист рәвешендә гади бораулаучы булып эшләү өчен ана урта мәктәп күләмендәгә механизаторлар курсың бетергәнә дә бик житкән. Ләкин быел Ростов өлкәсенә укырга китү, чынлыкта Фазыл өчен еракка олагып, яшылеккән Әлфинәдән алып Язиләгә кадәр булган өлешеннән онытылып торы, уйлану һәм хәлиткәч нәтижә ясау, дөресрәгә, берәзгә югалып торы өчен кирәк иде. Элегрәк укырга дигәндә алындырган, икеләнгән теше тырнагы белән карышкан булса, хәзер ул үзе теләктә тора, һәм хәтта жибәрсеннәр өчен житәкчеләргә алынырга да әзер, кирәк икән качып китәргә дә риза.

Мәжбүри укытунын сәер яклары бар анын. Ел саен трест карамагына өч бораулау остасы әзерләргә дип, әнә Мәдиярны исемлеккә кертәп жибәргәннәр иде. Ә ул лимит буенча әйбәт кенә укып кайтып та агрегатны

үз өстенә алырга, яна бригада төзөргә теләми. Трестка чакыртып үгетли башлагач: «Алайса мин бөтенләй үк эштән китәм!» дип гариза язарга тотына. Житмешенче елларда Казанның һәр баганасы, һәр белдерү тактасы, һәр гәжит: «Эшкә чакырабыз», «Ашыгыч рәвештә кирәк», «Түлөп укытабыз», «Килегез!» дигән игъланнар белән тулды. Шуна күрә «Эштән китәм» дип сүз ору начальствоны берәз шүрлөтү, куркыту өчен янау алымына әверелгән иде.

Суксудан соң бораулау агрегатын Казандагы гаражга куаладылар. Мәдияр вакытлыча гына башка бригадага кушылды. Машиналарның көпчәкләрен акка буяп бүкәнгә күтәрделәр.

Фазылны фронтка озаткан кебек ерак сәфәргә әзерләделәр.

Язилә елады да елады. Анын хәер-фатихасын алыр өчен әтисе дә шактый тырышты: «Кияү дәрәс итә, җае килгәндә укырга кирәк. Син җиде ят кулында калмыйсың. Әниен белән икебез дә пенсиядә. Онык туса кулдан төшөрмәбез. Монарчы хатынын вагонда ияртеп йөргән бораулаучы булмады. Үз өңдә яшә, иренне көт. Кайтыр, сугыш заманы түгел...»

Үгет-нәсихәтнән нәтиҗәсе булды, Язилә Фазылны аэропортка чаклы озата барды, самолет Казан өстенә күтәрелгәч артыннан каргап калмады.

Чемоданынны үлчәүгә чаклы булса да күтәрешеп йөрермен дип кенә ияргән Мәдияр, аэропорт бинасындагы радиодан: «Имеются билеты рейсом до Ростова-на Дону...» дигән игълан ишеткәч, ирексездән кесәләрен капшап алды. Паспорты—урынында, акчасы—житәрлек! Ул инде кияү белән киңәшеп тормады. Тиз арада билет алып килде.

—Никтер кисәк кенә Галинаны сагынып куйдым. Барып хәлен белеп кайтыйм. Миннән башка типтереп ятмый микән анда?!—диде Мәдияр акланган ише кыланып.—Сина да иптәш булырмын. Ни дисән дә чит шәһәргә үзенне генә жибәрәсем килми...

Тән башка, җан башка

....**С**онгы елларда Әмирнен жаны тәнә буйсынмады. Тәнә төвәккәлләп берәр гамәл кылса—жаны шуның киресенә өнди. Әйдә, Әмиржаным, ди тән әйтә, кайт өенә, сөендер Суфиянны, жан атып йөрергә син бит инде малай-шалай түгел, ияләнгән түшөгәнә чум, баш астындагы мендәрдән каз бәпкәләре тавышын тынлап йокыга китәрсен, ди. Юк, ди, Әмирнен Жаны үзенен Тәнә, мин берәз йөрүм әле, син бар, кайтып кайнар шулпанны чөмер дә ваемсыз хөрәсән булып, тирән эчле утыргычка ишелеп телевизор кара, ди. Тән тагын ялынып карый: кайт инде, Жаным, кайт, олыгайган көнәндә кеше көлдәрәп йөрмә!.. Кире беткән Жан тәки үзенекен итә... Шулай итеп Әмирнен Жаны урамда кала. Тәнә өенә кайтып керә—исән-имин, сау-таза килеш, Жанын югалтып...

Суфияттәй ирен ишектән каршы алу йоласында Әмирнен күзләренә тутырып бер карый да катгый карарын әйтеп сала: «Абау, Әмир, бүген чистый жанын чыккан, ничек кайтып життән?!» Өч төрле бал тулы касәләр, яктырып торган юка фарфор чокырларга ясалган бөтнеклә чәй, көмеш чәнечке кадалган сумсалар, бүксәле банкага салынган балан суы, чүлмәк шешәле Рига бәлзәме, ачык тәрәзә аркылы күршеләргә барып житсә уңмаган киләннәрне әрлөттерерлек шулпа исләре дә кайтара алмый Әмирнен Жанын.

—Әмәлен азган нәмәрсә! Житмешкә житкәч, ата мачы кебек чорма эзләп йөрмәсән... Оныгына утыз тула! Кыямәт көнәндә ни дип жавап бирерсен?! Кем белгән аны, әллә ул көн бүген житкән. Тәүбәгә кил, оланнардан оят...

Орышып кына иренә Жан кертәп буламыни?! Бер тәүлек кизу торып, өч тәүлек ял итә торган эше бар Әмирнен. Әнә шул өч ял көннән шикләндә хатыны. Сабырлыгы төкәнгән көннәрдә Суфияттәй хәтта

Әмирнен Жанын эзләргә чыга. Сәгатьләр буге иренен артыннан күзәтәп йөри. Әмир, хатынның эзәрлекләвен сизгән шикелле, Казан каласының бер башыннан икенче очына сугылып көнче бичәне хәлдән тайдыра, башка эшен юк икән, әйдә, яшь киләннәр кебек тик йөре шунда дигәндәй, мәйданнар гизә, паркларга керә, үзенәң жанына урын табалмый.

Гомеренәң ин көчле елларын сәяхәтле һөнәр белән мавыгып үткәргән элеккеге бораулау остазы Әмир хәзер телевизор каршысында чыт илләрнен бозык рәсемнәрән карап утырсынмы?! Жырларда жырлана торган авылларда атналар буге яшәп, исемнәрә шигырләргә күчкән елгаларда коенып, бәетләргә-дастаннарда әверелгән язмышлы кешеләр белән аралашып, карталарда сызылмаган сукмакларны таптап, сусаганнар өчен яна чишмаләр өләшәп йөргән ирне кем аңлар? Урынга егылмаган килеш, сау-сәламәт Тәне белән колбиләүче Суфияттәйнен шәхси колы булып ята алмый ул.

Йокы бүлмәсендә пәрдәнән корылганы юк. Балкон тәрәзәсе аркылы йолдызлар санап яту—кайчандыр бораулау мәйданындагы болын өстендә үткән кыргый төннәрне хәтерләтә. Айның унбишләрә житте исә, Суфияттәй тулган айны каплар өчен, кер бавына үзенәң берәр эчке күлмәгән элөп куя...

Кырда эшләп үткән гомернен сәер киләчәгә бар икән... Әмир, мактаулы картлык көнендә суган-сарымсак, жиләк-карлыган үстөрербез дип бакча житкөрмәгән; май ахырында өзәлгән каен ябалдашлары белән кинәнен чабыныр өчен мунчасы юк; тутаннарның хәлен белөп кунактан-кунакка йөрим дисә—үз машинасы кая? Әмир картлыкка эзәрлексез килде. Димәк, ул һаман иске рәвеш, әүвалге гамь, мажарага юмарт көннәр белән яшәргә тиешле кеше.

Яшәү-эшләү инде ул. Эш урыны су тирәсендә булганда яши әле Әмир абзагыз...

Тән ачкычы

Олыгайгач кеше барометрга әверелә икән. Һава торышларын ярты көнгә булса да алданрак әйтеп, дус ишләренә искәртеп, кирәксә кисәтеп, күнеленә килгән табигать шартлары белән таныштыра аласын. Тынлап торучын яшьрәк булса тагын да әйбәтрәк. Яшьтәшләр белән берәз жайсызрак, чөнки һәр өлкән кеше үзен генә ин төгәл барометр дип исәпли, башкаларның фаразын бик өнәп бетерми... Олыгайган саен кешедә кыласы гамәлләрне күз алдына китерү арта, тотынмаган эшнен ахырын алдан күрү һәм хәтта киләсе хәвефне жаны белән сизеп тору көчәя, гүя кемдер, сина гына ишетелерлек итеп колагына пышылдап куя: «Тор, Әмир, эш урынында йоклый күрмә, бар урамга чык, иренеп ятма, картлач!..»

Берсе-берсе тегермән ташы әйләндерерлек дүрт электр моторы гүелдәп торганда әулияларның пышылдавын ишетер өчен күнел колагының хәйран сизгер булуы кирәктер.

Тимер сәкәдән торып, астына жәелгән жинсез сырманы жилкәсенә элгәч, калай бүлмәдә эсселәнде. Үзләрен үзләре өрдөрөп суытса да тәүлекләр буге эшләп торгач, электромоторларның тәне жылына һәм кизү торучы агайларның эш урыны бөркүләнә. Тимер баскычлардан күтәрелөп, калай палубага чыгып баскач, Әмир ин беренче эш итеп жилинә юналешен эзләп тапты. Бозлы Идел өсләтеп кенә Әстерхан ягынан язгы жил килеп тора—ул үзенәң барлыгын сиздерерлек талгын һәм кемдер жылытып торгандай дымлы иде.

Ул төмәке кабызды, бер унайдан янып бетмәгән шырпы яктысында кул сәгатен карап алды. Төнге сәгать өч. Тагын ике сәгатьтән яктыра башлай, аннан соң тагын өч сәгатьтән Әмирне алыштыручы икенче барометр килә.

Тоз базасында нужасыз калган әлеге баржаны, арканнар белән сөйрәп китереп, мехчылар фабрикасы өчен су кудыру станциясе иттеләр. Бу баржа язгы ташкыннарға ияреп бик агып китәр иде дә—колач житмәс-лек торбалар белән фабрикалы ярга койрыгын бәйләп куйганнар. Эчәр өчен түгел, хәрәсән сарыкларның тиреләрен юып, затлы туннар тегәр өчен бик күп кирәк шул ул су... Көтү тузаннырын, әрәмә тигәнәкләрен, абзар таплары сөнгән тиреләренә тәүлекләр бие жебетеп, кер сабыннары белән баркасларда кат-кат юып, тунаганда калган майларын кырып, йоннарын тигезләп кыркып, шомартып, кыскасы, хатын-кызлар тәннен сөендерердәй назлы киём иткәнчә, һәр тун саен уникашәр тонна Идел суы әрәм ителә.

Әмирнен эш урыны, жәй көннәрендә зур дулкыннар бәрелгәндә уйнаклай: Ярдагы торбалары шарнирлы—язгы су күтәрелгәндә өскә калкырга, жәйләрен Идел кимегәндә су өсте белән тигез торырга тиеш. Һәрхәлдә бүтәнгәчә шулай иде.

Таң ерак әле. Иделнен сул ярына фабриканың яшел таш коймалары таң нурларын кертми. Шуңа күрә кояш түбәләр арасыннан чыккач кына баржа тирәсе кинәт яктыргандай була.

Бүгәнгә жилнен Әмир кулындагы шырпыны сүндерергә дә көчә китми. Әмма, абзагызның барометры сизә: язның жылы жие тымызык, хәйләкәр, мәкерле була. Томалап куелган дулкыннарны иреккә чыгарып өчен боз астына кереп исә бугай мондый жилләр... Баржаның бүрәнә төгәнгән арба кебек шытырдавын ишетер өчен әллә ни тынлык кирәкми, мондый хәбәр—баскан жирендә табан астыннан үтөп керә, сизгерлекне көчәйтә. Бүсөлгән боз ярылганда, Идел өсте баржаны күтәрерме? Шарнирлар эшләрме, аларны кыш бие беркемнен дә майлаганы юк лабаса?! Хәер, Әмир әлеге хәвефкә юраган халәтне үзе өчен уйлап кына чыгара бугай. Аның еллар бие хәвеф-хәтәрсе эшләгән су насосларын өч-дүрт сәгаткә генә хужасыз калдырып киткәләгән чаклары бар. Баржада бер тәүлек кизү торганнан соң, өч тәүлек ял итәргә тиешле. Мех берләшмәсенен генераль директоры һәм су белән тәэмин итү цехы начальнигы имзасы куелган график буенча Әмир абзагыз кебек дежурныйлар айга жиде-сигез көн генә эшли булып чыга. Түзәрлек анысы... Ләкин кеше дигәнәнен аунап яткан мөмкинлекне күрмәмеш-белмәмешкә сабышып үтөп китмәс... Төнлә белән начальство үз өендә, кизу торучы слесарьларның эш урынындагы хәлән тикшереп йөрүчеләр юк, үзенә-үзен хужа булып тик утырасын. Утырасын-утырасын да: һәй, мин жүләр, нәрсә утырам әле монда, бу насослар мин барында да, мин югында да ун ел бие шул килеш исән-имин эшлөп ята лабаса... Өйгә кайтып тамак ялган килергә кирәк, мәжбүри вакыт дигәнәнен ике-өч сәгаткә кыскарып өлгерер...

Һәм Әмир, язгы төн уртасында баржа тирәсен йомып алган тимер капкага тыштан алкалы йозак элөп, кайтып китте. Өенә түгел, әлбәттә... Аена жиде-сигез тапкыр, ягъни график буенча күрешә торган Фираясы бар анын. Төннен кайсы сәгатендә килеп керсәң дә уяу, чөнки баржаның калай ишегенә ябыштырылган графикның күчермәсе Фираяның көзгелә тартмасында ята. Әмир киләсе көнгә ханым өч тәүлек бие хәстәрләнә. Ишек ачылып, коридорда сүрән ут кабынуга, Фирая аны «Дежурным, минем!» дип каршы ала, баржада киөп йоклый торган сырмасын салдыра. Әмир бит-кулын юганда беләгенә сөлге салып янында тора, үзе ике дежурство арасында булган яналыкларны тезеп сөендерергә керешә.

«Яна кофта алдым. Чәчем матурмы, буявын үзгәрттем. Санаторийдагы безнен белән торган теге Альмиралардан откыртка килде, сине дә котлаганнар...»

Әмир Фираяның фатирына малай-шалайлар баскыч төбендәге лампочканы бөрөп ваткан төннәрдә дә кармалап керә ала. Тимер ишекнен ачкычлары үз оясын бик жинел эзлөп таба. Әлеге ике ачкыч Әмирнен эштә кия торган чалбар кесәсенә куен сәгатә чылбыры белән тагылган. Ясле яшендәге балаларның бияләйләрен пәлтә жиненә кереш белән тегеп

куйган кебек, Әмирнен жан ачкычлары да эш киemenдә. Шуна күрә эш сәгатә бетүгә, абзагыз иң әүвәл чалбарын салып элөп куя, аннан сон ғына сырмасын сала башлый. Менә шуна күрә дә ул ачкычлар өйгә иярөп кайтмый. Әгәр ялгышып кайтсамы?... Суфияттәй әлегә ачкычлар белән Казан каласындагы бөтен ишекләргә тикшерөп чыгар һәм төн эчендә барыбер автовокзал тукталышын ышыклап торган биш катлы йортның Әмир Жаны саклана торган фатирын эзләп табар иде... Әйе, кәргәләп йөр, дип әйткән ди йозак бер ачкычка. Абзагыз Фирая фатирына гел эш киemenнән килөп керә. «Мин өйдә, мин көтәм», дигән хәбәрне аңлатып, дежур көннәрдә Фираяның кухнясында төнә бую сүрән ут сүнми.

Үзә өчен генә махсус сатып алынган дежур халат белән киөз табанлы калын чүәкне киөп куйгач, Әмир Фираяның фатирында хужа кешегә әверелә—фатирына ғына түгел—яшь ханымның хәятына, хисләренә һәм таушалмаган тәненә... Суфияттәй тирәсендә чал чөчлө бабай булып яшәгән Әмир агай Фирая ханымның фатирына кәргәч башка вакыт үлчәме белән яшәүгә күчә. Йокин киләме, дип сораса, абзагыз киресенчә, ваемсыз аю йокысыннан уянып китә. Сакалың үскән дип, янагыңнан сөйсә, ханымның өч көн буена жыйналган энергиясә ана күчә. Өй исә сенгән чүпләмлә сөлгә белән битен сөртсә чыраена нур өстәлә. Фирая төн урта-сында пешергән чәй аның канына таралып, әкияттәгә тереклек суыдай, утыз яшькә яшәртә. Йоки күлмәгенен күкрәк өлешендә беләзек чаклы ғына уелган ачыклыктан балкып торган сөтлөч тәне, мәктәп баласыныкы кебек кашларына чаклы төшөп торган мангай чәчә, сулаганда саңаклары тибөп торган почык борыны, ягымлы сүзләрен берьюлы әйтөп бетөрмәс өчен мәжбүри йомылган яшь иреннәре, көлемсәр күзләре—минә сөөп кал, санаулы көннәреннән кадәрен бел, минем янда ғына Жаның бар синен дип, ымсындырып тора.

Бактын исә, Суфияттәйнен дә юкны күрөрдәй үткән күзләре бар, сизгәр борыны, яшөрөп калган сүзләргә иштерлөк колаклары исән, бөлөш ярата торган авызы, Аллага шөкөр—сулы чилөк күтөрөрдәй куллары сау. Әмир яратканга күрә чүпләмлә сөлгәсә шкаф өстө тулы, шундый ук базар чәен эчәрә ул да. Әмир кайтып кәргәч иннек-көршәннәрен юып төшөрсә, имән чикләвөгә чаклы гәрәбәләрдән тәзелгән муенсасын, жинаятьчеләр кулына кидерә торган богау чаклы көмөш беләзегән салса, колак кикригә чаклы алтын алкаларын кими торса Суфияттәй дә матурая. Нәрсә эзләп чыгып китә сон картлачның Жаны?! Фирая белән Суфия арасында тик йөри Әмир, ник йөргәнән аңлый, тик сораган кешегә кайтарып әйтә генә белми. Урталыкта аның урыны. Әгәр урталыктан чыкса Суфияттәй белән Фирая чәкәләшөп бәрелешерләр кебек.

Яшьләр куенында яшәөрсен, карт кулында картаерсын, дигән фараз Раббым исемә белән яратылган яшәүнән үсөш канунына шик төшөрә түгелмә сон? Димәк, олыгайган һәр кешенән Жанында яшьлөк качып ята. Димәк, картлык дигән афәтне сизмәмешкә сабышып, яшьләрчә күнел иләсләндөрү бәхөтсөз жаннарны сагалап йөри... Картлык әсирендәгә Тәннен канатлы Жаны гел яшьлөк тарафына ашкына.

Фираяның баш очындагы сәгатънен сакау күкесә көч-хәл белән бишне кычкырды. Апрель ае өчен бик уяу вакыт инде бу. Тынгысыз сакчылар авыл буйлап дудур шакылдаткан кебек, мөхчылар бистәсен уятып, трамвай рельсларны саный башлады. Шәһәр халкының тегә яктан бу якка, моннан тегендә йөрөнә торган чагы житә. Кеше күзәнә чалыганчы Әмиргә эш урынына ашыгырга кирәк. Тавыш-тынсыз ғына юрган астыннан чыгып качсаң—Фирая хыянәткә саный, берәр жиремне ошатма-дын мәллә дип, сорау алачак.

—Кызый, бу сәгатеннен күкесә бөтенләй сакауланган бит синен, саный белми.

—Янасын алып бирмисен ич.

—Беләсен лә, базарларда сәгатъ эзләп йөри торган кеше түгел мин. Акча ғына калдырым.

—Төн кунып чыккан өченме?

—Ну шушы телен—үзе тәмле, үзе әче.

—Китәр вакыттын житкәч көнләшә башлыйм. Шул, ястык карчыгын янына жибәрәсем килми...

Әмир уяна, юына, киенә, «пәп» итә һәм өенә кайтып китә!

—Өйгә түгел, эшкә. Өч көннән кет.

—Дежурным минем.

—Кыланма, Фирая, вакыт юк.

—Ник әле, Суфиянны гына дежурный итмисен? Өч көн буге миндә яшәриен, эш төнендә аның янына—баржага йөрерсен...

—Шушы яшәтә судларда аерылышып йөрүләре оят ич инде.

—Өч көнгә бер сөяргәгә килү оят түгелме?

—Хатыннан китәр өчен «обходнойлар» тутырып йөрер чагым үткән.

Әмир, ике ачыкчылы чалбарын һәм күпне күргән сырмасын киеп куйгач, Фирая телсез кала, тимер ишек ачылып ябылган арада: «Исән-сау эшлә!» дип әйтерлек ягымлылык таба.

Үзен эш урынында ни көткәнән белми әле Әмир.

Их, жаным суларда

Әйе, чыннан да, олыгайган кеше барометрга әверелә. Ләкин Фирая куенынан чыккан мәлдә Әмирнең барометры атмосфера басымын дәрәс күрсәтмәде. Бүгенге таңның атуына ул үз өлеше кергән дип исәпли. Иртәнге якта кар булып яварга тиешле язгы дым күнелендәге өмет жылысыннан эреп юаш яңгырга әверелгән. Төннен кыскаруына ризасызлык белдереп, түбә пөсирләре төшеп килә. Яна Бистәдә туып үскән каргалар кайтканнан бирле ояларында саташып ыңгыраша.

Эш урынына килеп житкәнче тәнгә юрган астында сөнгән кайнарлык суынды. Кеше төненә юеш жилгә иң сизгер төше—муены... Урамга чыгу белән яңгырның ике-өч тамчысы тиюгә үк Әмирнең муены кыскарып калды. Сырманың тар чүпрәк якасы юешләнеп муен чокрын чиркандырып бара. Әмир башын аска игән килеш кенә калай капкадагы алкалы йозакны салдырды. Капкадан баржага чаклы сузылган тимер басмага менде. Шунысы сәер... Гадәттә, палубага, ягни өскә таба алып менәргә тиешле тимер басма, никтер, аска таба алып төшеп бара, алай гына да түгел, аның икенче башы су эченә кереп киткән! Әмир Идел өстенә таеп төшсә иде, басма читенә тотыныр өчен сузылган колгага таянып калды.

Эш урыны юк Әмирнең—Идел йоткан аны.

Идел ярның ныклығын тикшергәндәй киерелгән, дулкыннары боз кантарлары арасынан кысылып чыга, яр читенә көздән үк ябышып каткан такта кисәкләрен, көчәнәп-көчәнәп каера. Су биеклегә артканда баржага күтәрелергә ирек бирергә тиешле шарнирлар күтәрәп каткан, турыдан-туры насосларга тоташкан торбалар каерылып баржаны ерткан һәм су баскан. Берсе-берсе олау чаклы дүрт электр двигателенә утка тоташкан килеш су астына ничегрәк чумганын күз алдына китерү өчен махсус белгеч булу кирәкми. Әлеге култыкта су балык шулпасына әверелгәндер...

Баржа Идел өстеннән бөтенләй күренми, тимер басма гына түгел, багана башыннан төшерелгән бастырык юанлыгы электр кабеле дә су эченә кереп калган, хәтта мехчылар фабрикасының АТСына тоташкан чыбыкның телефонлы очы да су төбендә. Вәт шылтыраталардыр хәзер Әмирне сүгеп! Сәгатенә 150 тонналап Иделне йотып, тәүлек буге туктамыйча тире эшкәртә торган жиде фабрика берьюлы кинәт сусыз калсын әле! Жиде фабрикадан өсте-өстенә шылтыратып та дежур Әмир белән сөйләшә алмагач, смена мастерлары хәзер үк эзләп килеп житәчәк. Ә тагын ике сәгатъән цех начальникларын, инженерларын, энергетикларын

һәм урынбасарларын ияртеп генераль директор үзе килер. Баржаны күтәргә дип елга портыннан йөзмә краннар, агып киткәнче Әмирнең гәүдәсен кичекмәстән эзләп табарга дип, водолазлар китертерләр, ремонтчылар, ашыгыч медицина ярдәме, милиция жыелыр... «Кирәк бит әй... Ник шунда йоклап кына калмадым да, баржа белән бергә су төбөнә китмәдем икән мин?! Тукта... Эш урыным суга баткач... Ник соң әле мин жир өстендә йөрөм... Сорау ала башласалар: «Ни булды? Ник син коры? Ничек исән калдың?», дип, тенкәнә тиярләр. Суфияттән кебек «Кайда йөрден?!» дип тә өстәсәләр... Юк, мин бу хурлыкны үз күзләрем белән күрергә тиеш түгел. Мин юк! Югалдым мин»,—дигән ныклы карарга килде Әмир һәм анын Жаны белән Тәне бергә кушылып, Фирая фатирына кереп качты. Качкан урыны ана калса, әлегесе минутта тынычлык оясыдыр—юрган асты суынмаган иде әле... Күзен ачса да, йомса да дөм карангы. Фирая гәүдәсенен юрган астындагы өлеше күренми. Кабергә тинләр идән—бөркү һәм чамасыз эссе монда. Метрлап—метрлап жир тишә торгач, кое бораулаучы абзагыз кабер тирәнлегендәге туфраҡ жылысынын нә дәрәжәдә булуын чамалый бераз. Газраил юрган астына кулын тыгарга оялып йөри торгандыр. Әмир жанын-тәнен бер итеп үз йөрәк тибешен үзе тынлап ята. Баләкәйдән үк үлемнән курыкты ул. Жил көчәйсә—шайтан өөрмәсә күтәрелә дип уйлады; «Яна!» дип кычыкырсалар үзен ут капкандыр төслә тоелды; яшен яшынәсә—никтер башкалардан асырып аны сугадыр кебек иде; утсыз бүлмәдә тирән йокысыннан бүленеп уянып китсә үзен кабер эчендә яткан кебек итеп тоя иде. Өнә алынган, коты ботына төшкән, жаны чыккан, мәрткә киткән минутлары күп булды инде анын. Үлемнән куркуы—жан биргәндәге тән авыртуыннан түгел, ә гомернең кыскалыгынан. Әмир һаман бәхетен эзли. Бәхетле булыр өчен бу гомер генә житмәдә әле ана. Бәхетне ул иске нигезләрне актарганда килеп чыга торган хәзинәлә чүлмәк кебекрәк күз алдына китерә иде. Гүя, эзләп тапкан, кулына тотасың да—син шул минуттан бәхетле кеше! Фираянын юрган астында нинди хәзинә эзли соң әле Әмир? Эһ, йокы жаен югалткан ханым ипсез калган аягын Әмир өстенә аркылы салды. Бәхет дигәннен шушыдыр балки. Әлбәттә шушы! Юрган астыннан чыкса Әмирне өтермә көтә! Өтермә—шул үк кабер инде ул—бары тик зуррак, яктырак, тавышлырак, сасырак кына. Анда Фираянын кайнар аяклары да, жан жылысы сенгән юрганы да, Суфия жанашы пешергән шулпалы бәлешләр дә юк. Иң мөһиме—яраткан эш өчен кырда кыргый бала булып гомер кичергән, ияләнгән иркенлек һәм иректән мәхрүм калачак. Әмир дала кошы, читлеккә япсалар—үлә! Баржа белән бергә су төбөнә баткан жиһазларны, аны күтәрергә сарыф ителгән чыгымнарны, Әмирнең гәүдәсен эзләп көнә бусе Идел төбен капшаган водолазларны бәхилләтер өчен картлык көнөндә тоткынга абылып түләрگә туры килерме? Ничә сумга төшөр икән? Иске баржаны күтәрәп янадан ямарлар. Кырык бишәр киловаттлы дүрт двигателъне алыштырсан, мех берләшмәсенен ике көн бусе сусыз утыруын исәпкә салсан—егерме «Жигули»лык сәмәнненне «Дасеш»! Хәер, чыланган двигателъләренен эчендәге кәтүкләрен янадан урап алыштырырга була, төк, мона бер жигули хақы житә. Мехчыларга күрсәткән зыян өчен түләп котылырга рөхсәт итсәләр соенер иде Әмир. Эш урынын ташлап киткән, берләшмәне эшсез тоткан, водолазлар ялларга мәжбүр иткән дия-дия матди зыян өстенә әхлакый зыяннарны чутлап өстенә өйсәләр—Фираянын юрган астында качып яткан Жанынны ирегәннән мәхрүм итсәләрән көт тә тор! Әллә барысын да ачыткан-ачык сөйләп Фирая белән кинәшәп караргамы? Ул бит хәзер Жан сакчысы. Әгәр Әмир баржаны ташлап Суфияттәй янына кайтып киткән булса, абзагызны күптән алып киткәннәр иде. Әллә аны үз өенә эзләп килмәгәннәр дисеэм?

Гайлә дип аталган фатирына кайтырга куркып ят менә хәзер.

—Әмиржаным, чык инде, тынчып ятма юрган эчендә.

Фирая Әмиргә яшәү дәрте өстәп тора. Житмешкә житкән агайга ялгышып та «бабай» дип дәшмәс, үртәмәс, үчекләмәс, киресенчә, ул анын

шушы яшьтә сирәк очрый торган гыйшкына сокланып «дәртлекәем» дип зурлап сөя. Һәм Әмир аның саен үсенеп комарлана, үзен яна гына өйләнгән яшь кияү итеп тоя, Фираяның мактавына гайрәт вә дәрт белән жавап бирә... Ә өенә кайткач ул бабайга әверелә. Язиләнен улы Салих бабакаем, дип, күпме генә төчеләнмәсен, Әмирнең күнеле эреми. Кызынын: «Әти, буяулы идәндә яланаяк басма, синең яшьтә үзенне карабрак йөрөргә кирәк, жиңсез сырман кая, ник кәләүшәнне салдың?» кебек сүزلәре хәтта ачуын кабарта. Яңгырлы озын-озак кичләрдә Суфия еш кына үлемтеккә дигән малларны барларга ярата. Ул икесенә житәрлек кәфенлекне, садакага өләшәр өчен жыелган ислә сабын, яулык, оек, куляулык ишеләрне санарга керешсә, Әмирнең Жаны тагын өйдән чыгып китәр өчен талпына башлый.

—Әнә телефон Салихка шылтырат, кинәшеп кара. Ул бит милициядә эшли,—диде Фирая, баржа мажарасын тыңлап бетергәч.

—Өстемә килеп төшсәнме? Икебезне күрсәнме? Кайсы өйдән шылтыратканны шундук ачыктый бит алар.

—Алайса урамдагы таксофонга чык!—Фирая үз тавышындагы гадәти ягымлылыкны сакларга тырышты.—Бер минуттан ары сөйләшмә, юкса эзләп табарлар.

—Урамга чыксам Яна бистәнең ярты халкы таний.

—Алайса, ни дип әйтергә дә белмим инде.

Тәгаен фикергә килә алмыйча, өч көн буге качып ятты Әмир. Әле дүртенче көнне дә үзенә исәнлеген сиздерергә исәбе юк иде.

Гомердә булмаганны, Фирая ана беренче тапкыр бүген эш кушты. Утын сараеның түбәсендә кар авырлыгыннан сынган ике тактаны алыштырасы бар икән.

Әмир, йортка кергән мәхлук кебек, иренеп кенә киенде. Түбәгә менгәч күрәп танымасыннар өчен, сарык йоныннан эрләп бәйләнгән беретканы капларын капларлык итеп батырып киде. Мине кычкырып чакырырлык итмә, ишек алдына чыккалап тор дип, Фираяны кат-кат кисәтте. Ләкин тегесе, Әмиржанның тимер баскычтан түбәгә менә башлавын күрү белән, телефон төрөбкәсенә үрелде... Исем фамилиясен һәм кайсы районда эшләвен белгәч, лейтенант Салих белән бик тиз тоташтырдылар.

«Салих Фазылович, сезнең дәү әтигез... Әйе, әйе, бабагыз исән!»

«Тапкансың шаярыр нәрсә! Без бүген аның өчсәң үткәрдек инде.»

«Гәүдәсе табылган кешене генә үлдә диләр. Хәбәрсез югалган кешенең кабере юк ич. Күмелмәгәч аның өчсәң йөрәген житеп ничек үткәрмәк кирәк?»

«Суфия әбекәй әйтте, язгы су төбендәгә кеше жир куенында инде ул, йоласын үткәрәк диде. Эшеннән килделәр. мактый-мактый бәхилләшү сүзләре әйттеләр. «Мехчы» гәжитендә некролог чыгарганнар. Профком конвертка салып мәет садакасы китерде.»

«Сон алайса бабакаең эш урынына барып суга сикерсәнмени инде.»

«Телефоныгызны куегыз әле. Мин сезгә... Фирая ханым үзем шалтыратыйм. Никтер начар ишетелә башлады.»

Салих хәбәр салучы кешенең дәрәсләгенә ышаныр өчен үзе шылтыратты.

«Алло, Фирая ханым, апа, ул чынлап исәнме?»

«Исән инде, исән! Үзең генә кил. Безне табуы бик жинел. Макаронный фабрика каршында яшел түбәле такта өй булыр...»

Капкадан килеп кергән лейтенантның Салих оныгы икәнәң абайлап өлгергәнче, Әмир сарай түбәсеннән егылып төшә язды.

Әмир өрәге

Газраил жанынны алса шайтан телевизордан күрсәтә икән хәзер. Мех берләшмәсендәгә һәлакәтне кичке «яңалыклар»дан ике көн рәттән күрсәттеләр. Гәүдәсе табылмагач, Әмир хәбәрсез югалучылар

исемлегендө калды. Шулай итеп, Әмир Сабиржанович Әшрапов, исән-сау килеш, ялган хәбәрләр арасында «Хәбәрсез югалды». Әмирнен өшөгән күнелен жылытырдай бер генә өмет бар—әгәр ул кылган гамәлләр законны бозу саналса, аны һичшиксез табарлар иде. Хөкүк сагында торган ағайлар жинаятьчеләрне эзли, ә хәбәрсез югалганнарның гәүдәсе табылганын көтеп ята. Шуна күрә дә Фирая капкасынан килеп кәргән милиционерның Салих икәннен танымаса ул үзен закон каршында кем дип аталачагын чамалый иде. Хөкөмдарлар алдында жавап тоту кыен хәлдәр әлбәттә, ләкин хезмәт формасы киярдәй яшыкә житкән оныгын алдында акланырдай сәбәп табу да жинел түгел.

—Дәү әти, ник син монда? Кем бу хатын?

Әйе, әйе, оныкның сораулары кургашыннан коелган. Дәү әтисенен Жанын эзләп тапкач: «Син исәнмени?!» дип, үрле-кырыл сикермәде: «Ник син монда?!»—диде. Чит ханымның итгә астында качып ятканчы гәүдән су төбәннән чыкса туганнарын-якыннарынның йөзә пакь калыр иде ичмасам, дип аңларга кирәк әлегә кинаяне.

Аклану бары тик ялган жавап кына була ала иде, шуна күрәме, Әмир дөшмәде.

—Син безгә нинди үрнәк күрсәтәсен? Карт анана охшаганың дип, гомер буге дәү әнине әрләден. Ә үзен... Димәк, әти дә сина охшаган булып чыга. Менә ни өчен безнең гаиләдә, нәселәбездә бер бәхетле кеше юк. Әйт, алайса, әти, мин кемгә охшарга тиеш? Синамы—житмешкә житеп, качкын хәлдә яткан хәсискәме, әллә утыз ел буге гаиләсен кайтып күрмәгән әтиемә охшаргамы? Идеал итеп куярлык ирләр кайда соң ул хәзәр?

—Балакаем, бәгыремне телгәләм. Допрос алып торма, бир пистолетыңны, атылып кына үлим лутчы.

—Үлү жинел ул әти. Үз-үзенә кул салу куркак жаннар эше. Син тормыш авырлыгыңнан курыкмыйча яшәп кара!

Үлем батырлык түгел, яшәү батырлык хәзәр...

—Минем батырлык кемгә кирәк инде ул...

—Мина, дәү әти, мина кирәк. Язилә кызына—әниемә кирәк.

Һич югы дәү әнине кызган... Бөтенегез дә бер төрле бит сез зимагурлар! Язмышыгыз, ялгышыгыз, тапкан-югалтканнарыгыз бер төрле... Хәтта бүлнис күрмичә картаюыгыз да... Гомер буге саф һавада, табигать кочагында, гаилә нужасыннан качып яткач саулык нык булалыр инде ул. Сез инде тазалыкка, көрлелегезгә чыдый алмыйсыз.

—Балакаем, бу хурлыктан исән-имин котыла алмам шул.

—Ялган жәрәхәтне ялган шифа белән төзәтергә була.

Телевидение белән сөйләшүне үз өстемә алам. Минем эштә мондый хәлләргә беркемнен исе китми. Кеше исән калган икән—сөөнәләр генә.

Өчесен үткәргәннән соң, капылт кайтып керсә, бусагада Әмирне күрәп Суфияттәйнен йөрәгә ярыласы иде. Әле дә ярый, телевизор, яна хәбәр житкереп, өйдәгеләрне зур сөөнечкә алдан әзерләп куйды.

«Мех берләшмәсендәге авариядә хәбәрсез югалган Әмир Сабиржан улы Әшрапов табылды. Ул исән. Шәһәр больницаларының берсендә ята. Кайда икәнлеген тикшерүчеләр әлегә сер итеп саклый. Су кудыру өчен станция рәвешендә файдаланылган баржанын жиде метр тирәнлектә батканын айткан идек инде. Язга тиешенчә әзерләнмәү аркасында, Идел кисәк күтәрелгән очракта амортизация ясарга тиешле торбаларның шарниры күгөрү баржанын стөнасын яра... Ышанычлы чыганаclarның хәбәр итүенә караганда, авария вакытында алтмыш жиде яшылек оператор Әмир Әшрапов трюмда кала. Ул жиде метрлы тирәнлектән йөзеп чыгып, Магистраль урамындагы телефон автоматка үз аягы белән килә һәм скорый чакырта. Бозлы сулар кичеп ярдәм машинасын юеш киём белән урамда көткән Әшрапов өшүдән анын югалта. Өч көн буге реанимациядә яткан агай анына килгәч кенә, үзен кем икәнлеген әйтеп бирә. Алдагы тапшыруларның берсендә без сезне, хөрмәтле телевизор караучылар, әлегә нык рухлы агай белән якыннанрак таныштырыбыз...»

Авылда үскөндө карт-корылар теленнөн бик күп ишеткән булса да, Суфияттәйнә өрөк күргәнә юк иде әле... Туган-тумача, күрше-тирәләр өй тулып, анын кайтканын көтөп торсалар да таш баскычтан икенче катка менгәнән ишетүчә булмады. Өч капкалы кирпеч йорт бала-чагаларын тыеп, телевизорларның тавышын бетереп, кер юу машиналарын, тузан суыргычларны сүндөреп сигезенче фатирда ни барганны иштергә теләп тынып калды... Ишекнең тоткасы кыймылдамады—ул үзе ачылды. Чыпчык атлап чыгардай бусагага үкчәсә белән абынып сөрлөгөп китте. Һәм бөгөрләнөп беткән киёмнәр эчендөгә шингән гәүдә, чак егылмыйча, талпынып сискәндә дә өйдөгеләрнең күз алдында авырлыгын югалтып эленеп калды.

—Аллага шөкер! Менә әтигезнең Жаны кайтты,—диде Суфияттәй, кызы Язиләне Әмиргә таба этеп. Ә үзе ашыкмады, бүлөк күргән нарасый ише елмайды гына. «Өрөкләр дә шушындый була торгандыр инде», дип уйлап куйды ул.

Сигезенче фатирга тагын бер өрөкнән килеп керәсе бар иде әле...

Жиләк корты

Әмирнең хәбәрсең югалып торуын Фазыл кибеткә кесә телефоны алырга кергән жирдә ишетте. Зур күләмле радиоаппаратура сатылырга тиешле шүрлектә биш-алты телевизорны кабызып куйганнар, һәркайсы аерым каналга корылган. Әмир... Әшрәпов... су... дигән өзек-өзөк сүзләр хәвәфлө хәбәр булып сискәндөрдө. Кем турында сүз барганын чамалавы кыен түгел.

Элеккеге бораулау остасын эзләү көн тәртибендә юк иде әле. Монын өчен «адреслар өстәл»нә мөрәжәгать итәсе юк, Язилә кайда—әти-әнисе шунда. Ул гаиләдә Фазыл язмышына кагылышлы өч кеше яши һәм алар белән мөнәсәбәтне ачыкламыйча, киләчөккә планнар кору егетләргә булмас. Иә татуланып янадан кушылырга, йә араны бөтенләйгә өзөп бәхиллеген алырга...

Уйлары кыска булды Фазылның, чөнки такси бик тиз килеп житте.

Вак-вак такталар белән тышланган ишек янагындагы кынгырау төймәсенә үрелгәч аны икеләнү хисе биләп алды: ачалармы—юкмы, килеп дөрөс эшләдемә, нишилир икән өйдөгеләр, ишек артындагы дөньяның нинди күренешенә юлыгыр икән, аты-юлы белән сүгөп чыгарырмы, әллә чәй куеп каршылармы?..

Таш пулат капкасы кебек чыелдап ачылган авыр ишектән кергәч Фазылның рухи әзерлеге: «Исәнмесез...» дип әйтергә генә житте. Зал ягындагы люстраның алты лампочкасы да яна. Аяклы тегү машинасының тыкылдавын жинәр өченме, телевизорның тавышы көчлө. Бу вакытта күршеләре утырмага керә торган чак булганмы, әллә Салих кайтты дип уйладылармы, ишекне ачып тизрәк түргә ашыккан Суфияттәй кулындагы телевидение программасын ачып нидер эзләвен давам итте. Бу урамда су тирәсендә эшләүчеләр генә яши. Халык бер-берсен яхшы белгәнгә күрә, кынгырауга кем басты икән дип «пыяла күз» аша тышкы якны күзүтү гадәтә юк, тимер ишекләр дә куелмаган. Кергән кеше үз артынан ябып йөрергә, келәнә шудырырга тиеш бугай. Фазылның, ишек ябарга онытып, тавыш-тынсыз басып торуы сәер тоелды ахрысы, Суфияттәй программаны дүрткә бөкләгән унайдан кабат борылып карады, шунда гына икенче өрөкне күрөп кулындагы гәжитә белән ботын чәбөкләп куйды:

—Абау!—Һәм үзенен намаз иясә икәнлеген исенә төшөреп, сүгенүдән тыелып калыр өчен гәжитне ыргытып, тизрәк кулына дисбө алды. Аннан, тегү машинасы белән мавыгып дөньясын оныткан кызының касыгына төртте.—Кайтты жиләк корты. Кулында күчтәнәче дә юк!

Язилә, тегелөп бетмөгән фланель халатка ике куллап ябышып, элеккеге иренә карап катты. Тик бер сүз әйтмәдө. Торалар шулай

карашып—Язилә белән Суфияттәй Фазылны сыный, ә Фазыл үз чиратында тегеләрнен икесенә берьюлы текалган. Өч арада күзгә күренми торган пружина кысылган, әгәр урынсызга бер ялгыш сүз ычкындырсаң, шул пружина чакырылмаган кунакны бәрәп чыгарыр сыман... Фазылдан башка үткән гомер эчендә Язилә әнисенән яшенә күчеп утырган—Әмир өйләнәп йөргәндә Суфияттәй дә нәкъ шушындый килбәттә иде... Чәченә тегермән тузаны кунган, муен белән ике арада ияге югалган, чәй эчкәндә чынаяк тәлинкәсә куеп торырдай күкрәкләре кысан тышау белән богауланып юка блузка белән капланган, кыска жин эчендәгә беләкләре унсигез яшьлек кызлар боты кебек тулып тора...

—Әмир бабай кая?—диде Фазыл, ниһаять, ник килгәнән сиздерергә теләгәндәй.

—Әнә, ваннада юына. Бар, аркасын ышкып чык.—Жавапны Суфияттәй кайтарды, чөнки, Язилә һаман өненә килә алмый иде әле.—Әмир,—диде ул юыну бүлмәсенә якынаеп,—Фазыл килгән.

Әмирнен жавабы берәз тоткарланды, кайсы Фазыл дип кайтарып сорамас өчен искә төшерүе булгандыр инде.

—Әйбәт иткән килеп. Хәзер чыгам.

Тагын тынлык урнашты. Фатир эчендә стена кәгазьләре, пәрдаләр, төсләр алышынса да жиһазлар гел элеккегә тәртиптә иде. Телевизор янасына алышынган, әмма ул барыбер иске урынында, яна диванны да Фазыл киткәндәгечә сервантка каршы якка куйганнар, ә киём шкафы исә шул ук, һаман исән, һәм гел ишектән кергән унайда тора. Әгәр менә хәзер кинәт ут сүнсә, Фазыл караңгылык эчендә һич ялгышмыйча, суыткычтан эзләнер, диванны жәяр, шкаф шүрлегеннән йокы киёмнәрән эзләп таба алып иде.

Суфияттәй дисебә тартканда тизлеген арттырды, ашыгуының сәбәбе шул—анын нидер әйтеп каласы килә.

—Кияү, ник башынны кыңгыр салдын, шигыр язасын юктыр ич? Язилә, урын бир. Утыр кияү, утыр. Көтәсен булыр. Әмир үзе генә юынганда бик озак кыймылдый ул. Безнен карантин әле анын белән. Янына кереп тәүбәмнән язар хәлем юк. Утыр кияү, утыр!

Суфияттәйнән өч тапкыр «Кияү!» дип эндәшүенә сөенеп, идәнгә коелган корамалар арасыннан сары пәси килеп чыкты, чыкты да шундук Суфияттәйнән алдына менеп төкле мыегын яларга кереште...

Алар, әнкалә-кызлы чәчеләп көлделәр. Пәсинәң исеме «Кияү» икән. «Шап-шоп» итеп сөйгәндә Суфияттәй моны үзе әйтеп бирде.

—Менә бит ул безнен яна Киявебез... Түбәгә менеп китсә айлар буге өйгә кайта белми. Мал иясенә охшамаса харам була... Утыр кияү!—Моңысын инде Суфияттәй Фазылга әйтте.—Түргә үт, бездән курыксаң аяк савытларыңны салгач, чыгу унаена борып куй.

Жәймә чаклы базар сөлгесенә төренеп Әмир чыгып басты. Кыланмады, ике йөзле булып уйнамады, арттырмады, кайнар судан парланып чыккан кулын биреп күрешкәндә түзмәдә, кочаклап алды. Ул чынлап та Фазылны сагынган иде.

—Исәнме, кияү?!

—Телевизордан бүген генә ишеттем. Туры монда йөгәрдем. Суга батып хәбәрсез югалган диләр. Әллә нишләдем.

—Суга батса ояты булмас иде кана... Салих улым Фирая дигән бер сөйрәлчеккән түбәсеннән алып төште бит сон бу ата мачыны!—дип Суфияттәйнән ике кешенә берьюлы озаклап әрләргә исәбе бар иде.

—Теленне тый. Житәр!—дип булдерде Әмир.—Әйдә кияү, минем бүлмәгә. Ә син, Язилә кызым бер нәрсә әзерләп керт.

Көмеш подноски тәялгән ризыкларны Суфияттәй китереп куйды.

—Кайда Язилә?—диде Әмир, бу урында кызын күрергә теләп.

—Керәсем дә күрәсем дә килми ди. Мин үзем дә сөймим сезне.

—Сөймәсән инде, сине сорاپ килмәгәннәр лә!.. Калдыр закускаларны, кирәксән үзем чакырымнан тагын...

...Фазыл, бу минутта Әмир нәрсәгә үрелсә, шуны кабатлады. Ул бабайнын кәфенә ияреп утырды. Ә үзенен уйлары күрше бүлмәдә иде... Язиләнәң үпкәләве әйбәт анысы, якты чырай күрсәтсә, муенына асылынып елый башласа, ялынып ялварса, кызганып шушында яшәп калуын бар бит. Кайтып яшәрлек булгач, аны утызар елга сузасы түгел иде... Әмир гафу ите бугай, бер бөртек кызын ташлап киткән үги кияүне бүлмәдә аерып сыйлап утыра. Димәк, туганнарыннан да якынак хезмәттәшләр була икән дөньяларда... Кызык, Әмир бирешмәгән, берәз олыгауы күзләренә чыкса да, гәүдәсе нык—бүгән дисәң бүгән эшкә алып китеп, йөз егермешәр килолы бораулау торбалары күтәртәргә була.

Фазылнын сонгы уйларын тойды ахрысы, Әмир сорауга җавап биргән рәвешле әйтә куйды.

—Ярдәмем кирәксә дәш. Теләсәң акча белән, теләсәң көч белән кушылырмын.

Кунарга калмады Фазыл, иске тормыш өчен ул инде чит кеше иде...

Әмир серен Фазыл белә...

Сагынды Әмир абзагыз сайлау көннәрен. Иске заманнарда бирле бәйрәм дип исәпләнгән ул... Туган көнгә җыелган бүләкләр арасыннан сүтелмәгән килеш чукмар эшләпәле энәләр белән катыргыга тарттырып төрөлгән озын жинле ачык-саргылт күлмәк сайлап алды—үтүкләп азапланасы юк—кәчтүн изүеннән күренергә тиешле күкрәк турысы тигез тора, калган өлеше хет бөгәрләнәп бетсәң, участка салдырып карамаслар әле.

Җыелган урын өстендәге мөндәрләрне сытып кырын яткан Суфиятгәй эч пошун тавышына сәндәрәп бәя биреп торды.

—Сабан туена иртәрәк түгелме соң әле? Иске күлмәгән ярамаганмы?!

Суфиятгәй иртүк торып киенеп-ясанып куйган. Ул үзе дә бәйрәмгә әзер, тик Әмиргә иярми, Язиләсе белән икесе аерым бара—аларнын серләре аерым-аерым. Кызый әтисе чыгып киткәнче вакытны сузар өчен көзгә каршына утырып керфекләрен саный.

Киём шкафынын аркылы таягына эленгән килеш кенә, ярты гасыр эчендә модага кереп-чыгып, кереп-чыгып йөри торган галстуклар арасыннан чия кызылын сайлап алып, кара кәчтүнән куеп карагач, Суфия кортканын төртмәле сүзләре тел очына килә торды. Ул, атлас күлмәгә белән шуып төшкән мөндәр чокырыннан баш калкытып, ир үртәүдән кызык тапты:

—Беләгенә ура син бу галстугынны, дежурный дип белерләр.

Төенләп-сүтеп шактый чиләнә торгач, галстукнын элмәгә күлмәк якасын тотардай рәвешкә керде.

—Элмәгенне каты кысма, «Ура!» кычкырулары кыен булыр...

Әмир абзагыз кичтән майлап куйган сай түфлиен бәрхет тасма белән шомартып күн йөзәндәге «ялык-йолыкны» күз карашы белән тотып алгач, Суфиятгәй тагын түзә алмады:

—Шул тиклем ялтыратмасаң... Әллә Ижтимагый үзәк президенты белән фотога төшерерләр дисенме?

Карчыгын өрләшү мөмкинлегеннән мәхрүм итеп, тәки дәшми Әмир абзагыз, күнел ачып ятсын шунда, ястык чокырында. Чакырган жиргә кунакка ияртеп йөрергә менә дигән тормыш иптәше лә ул. Кан тамырларынын тараюы сәбәпле, аяклары шешенә анын. Брежнев заманында ул сайлауларга үзе йөрмичә, паспорты белән тавышын кызы аркылыгына биреп җибәрә торган иде. Бүгән барырга тәвәккәлләде...

Әмир сайлауларнын сагынды. Тормыш яхшыга үзгәрсен өчен ул сайлауларга ел саен барырга риза хәзер. Бөрөзлексез кырда эшләп, чит авылларда яшәп, бораулау агрегаты белән жир эчендә казынып үткән

гомер саяси күзлектөн караганда заяга үткөндөр кебек һәм бу югалтуны кайтарырга иде.

Йомышчы апа, өченче тапкыр инде, сигезенче фатирның ишеген ачтырды:

—Сайлауга барырга онытмагыз!

Плаш теймәләрен ычкындырып, юка ак шарфын жилфердәтеп Әмир өеннән чыкты. Иртәдән бирле тавышын бирәсе килә анын бүтөн. Абзагыз горур—тавышы үзәндә әле, ул аны беркемгә дә бирмәгән, исән-имин килеш сайлау сәре итеп тотта... Йомшак көннән ягымлы кояшы озата бара: «Кемне сайлайсыңны беләм...»—дигәндәй, күк капусыннан елмаеп көлө. Белмичә ни, бер урынга уника кандидат дигәч тә... Кемнен ни өчен югарыга үрмәләгәнә билгеле. Безгә милләт өчен жан атып йөри торган чиста куллы, акыллы, исемле шәхесләр кирәк. Бар ул андый кеше! Әмирнен кемне сайлайсын бер Фазыл гына белә...

Сайлау участогының чик сызыгына сакка куелган этле милиционер яныннан үткәндә, Әмир үзенен саяси халәтен тыя алмады.

—Командир! Кәеф бозучылар юкмы?!

Милиционер бауны ике-өч тотамга кыскартып, этне үзәң якына китергәч кенә елмаеп «честь» бирде:

—Все нормально! Сезне көтәләр!

Һәй, көткәнне кем яратмый инде! Әмиржан башын чөеп, галстугын бушатып, плаш теймәсенә берсен каптырып, кулларын тигез селкеп горур рәвештә яна мәктәп бинасындагы сайлау участогына ашыкты.

Ә инде яркылы кызыл әржәгә бюллетень салгач, Әмир тавышсыз калды. Аны кинәт сагыш басты. Базар уртасында әнисен югалткан сабий шикелле ятимлек хисе биләп алды. Әржәдәгә тавыш белән бергә гайрәте, кәефе, өмете ияреп киткәндәй тоелды.

Мәктәптән чыккан бер сайлаучыны урам ягында микрофонлы хәбәрчеләр каршы алып торалар икән. «Сез кемне яклап тавыш бирдегез?»—дигән сорауларына үртәлдә генә Әмир. Әйтте ди, сезнен кем кушуы буенча йөргәнгезне кем белгән?! Ашыгып әйтелгән һәр сүздән сәясәт ясала торган заман бу! Дәшмәдә Әмир, бармакларын уйнатып, тавышсыз-телсез кешедәй кыланды.

Олы юлдан урын таба алмыйча атлаганын күреп теге «чик сакчысы» аркылы төште:

—Нәрсә, мужик, тротуардан йөрсәң ярамыймы?!

Этенең бавын озынайтуы Әмиргә өстерү өчен түгел, кара тәрәзә артына поскан «БМВ» пассажирына честь биргәндә кул күтәрер өчен кирәк булган икән.

Югалткан тавышын аяк астыннан эзләгәндәй, Әмир башын түбән иде... Нәрсә дип мәктәпләрдә үткәрәләр икән бу сайлауларны? Кешеләр мәктәп елларын искә төшереп хисләнсен, киләчәкне кузаллап күнелләре йомшарсын дипме? Сайлауларны министрларның кабинетында, административ биналарда, фонд сарайларында, начальство офисларында үткәрәсе иде. Ул чагында һәр сайлаучы үз тавышының кемгә хезмәт иткәнә төгәлрәк аңлар иде. Мәктәпкә жылып сайлау—ул карангы бүлмәдә ишек тоткасы кармалау кебегрәк. Гайлә корыр өчен үзәң ир белән хатын да сайлый белмәгән Рәсәй гражданы дөүләт эшлеклеләре. Ил башлыклары сайлый аламы? Әмирнен тавышы саяси карурманда адашкан ялгыз баланың жан авазы булып кына калмасы, кушылырлармы ана?

III. ШӘЙХИ

Элек һәм хәзер...

Югалган дусларынны эзләү—үзеннә эзләү ул. Әгәр кеше кечкенәдән уйнап үскән, бергә укуган, эшләгән, яшәгән-бәхилләшкән дусларын, акиннарын һәм туганнарын янадан исән-имин жыеп зур очрашу оештыра алса, аның бөтен биографиясе, энәсеннән жебенә чаклы югалмыйча, әйләнәп кайтыр иде. Үткән тормыш юлы, өлешләргә бүленеп, алар белән ияреп киткән. Озаграк яшәгән саен күбрәк югалтасын...

Кирәкле кешеннә акча түләп эзлисән.

Адреслар бюросындагы ханым дүрт сәгать көтәргә кушты.

Бу болгавыр заманда билгесезлеккә китеп югалган Мәдиярны эзләп табар өчен күп вакыт түгел ул... Ә менә, миллион ярым халкы булган шәһәрдә ялгыз башын бәргәләнәп йөрергә калсан—ярты көн күбрәк.

Кин күнелле шәһәр ул—Казан...

Шөкер, мәрхәмәткә өметләнгән һәр мөсафирның ихтияжына хәзинәдә барыннан өлеш чыгарырга тырыша. Эш эзләп килгәнгә—эше табыла, фатирсызны кайчан да булса барыбер фатирлы итә, жаны теләгән кешенә өйләнерлек яр белән таныштыра. Укыр өчен, яшәү һәм үсәр өчен бөтен шарты килгән таш каланың. Урамында жаны, сандыгында малы, тәрәзәләрендә иман нуры бар аның. Шуна күрәдер инде, борын-гыдан бирле, жансыз, кансыз һәм имансыз дәүләтләр, Казанны кол итәргә теләп, гел яу белән килә тора. Яуланган чакта да җиңелмәгән, бил бөксә дә баш имәгән, исемен саклаган!..

Сонгы кырык ел эчендә Казанда нәрсә үзгәрмәде, дип сорасалар, иске трамвайларның юл маршруты диярсез. Әнисе белән килгән чакларда, бәрәңге сатылып беткәч, Фазыллар икенче трамвайга утырып, Чех базарынан «Кольцо»га төшәләр иде. Авылга кайта торган көжүн бөркәүле такси иртәнгә якта гына була. Авылдашларның күбесе капчык өстенә бөгәрләнеп базар чоланында төн үткәрә. Динә, ун яшьлек Фазылны ияртеп, Хажәр апаларга ашыга. Ана жылкәсендә күчтәнәчкә дигән бер чиләк бәрәңге, малай кулында йөзем кыстырып тундырылган 19 тиенлек пломбир. Аның әле 22 тиенлек шоколадка төрелгән көмеш кагазьлесе дә бар, тик Фазыл сорарга кыймый, ул өч тиенлек аерма трамвайда бер билет алырга җитә. Хажәр апа «Меховойдан» «Суконныйга» йөри торган алтынчы трамвайда кондуктор булып эшли. Аның улы Юныста өч тиенлек акчалар кесә тулы. Сыерчык оясы кебегрәк киоскаларда газлы су сатучы юан маржаларга: «Двойным сиропом» дип кенә ыргыта ул өч тиенлекләренә. Фазыл алдында масаеп, икешәр стакан су белән сыйласа да Юныс акчасын тотып бетерми, аның әле сигезенче трамвай белән Теплоконтроль ягына барып, «Казгрэс» суына коенырга йөрисе бар. Пар турбиналарыннан жылынып чыккан су Кабан күленен Югары очын кыш көнә дә эретеп тота, ел буге коенып була. Кондуктор малае дип тормыйлар, Арча кырына йөри торган бишенче трамвайга да, Бишбалтаның беренчесенә дә билет алырга мәҗбүр итәләр Юнысны... Ах бу балачак... Сагынуларсыз-югалтуларсыз, башланмаган бербөтен, вак-төяк сөөнечләренә зур бәхеткә тинләп яшәлгән еллар...

Фазылга хәзер Мәдиярның адресы бик кирәк. Кайда яшәвенә карамастан, ул аны эзләп табарга һәм Наил Кадырович аңлаткан кебек янача эшләү турында үгетләргә тиеш. Көн күрәм, кәсеп итәм дип, теләсә кайда нужарасы юк, элеккеге бригаданы янадан җыйрга мөмкинлек бирәләр ләбаса! Ә бөлкәм әле, элеккеге авылларга кабат кайтып, яңа коелар борауларга насыйп булып?! Элеккеге авыллар дип, Фазыл үзенә яшьлеген уйга сала. Бер карасан, Кеше гомерен: менә монысы үсмер чак, бусы яшьлек, аннан килә ир уртасы, ә сонгысы—калдык-постыгы—

картлык дип, киртәләр белән бүлөп куймаганнар, чорларнын ызаны юк. Ләкин, шунысы бәхәссез—әгәр яшьлек елларынны өзелеп-өзелеп сагына-сын икән, димәк син инде бик үк яшь түгел... Чорлар арасындагы межаны сагыну дигән төшенчә билгели. «Ак Чишмә» начальнигының бригаданың жый, дигән тәкъдире Фазылны Каенлык авылына, ин беренче су скважинасы казыган көннәргә кайтып килү кебек гайре табигый өмет булып чакыра. Алай гына да түгел, тургай канаты астында калган болыннарда, утлы чишмәләрдән бәрәп чыккан су ташкынына сөенеп кангылдашкан казлар авазына, Әлфинәле кичләргә, жыйнап кына айткәндә, яшьлеккән үзенә сәяхәткә чыгарга өнди, алгысыга һәм ашыктыра иде. Яшьлеккә кайтып килер өчен яшьлектәге дусларны эзләп табарга кирәк. Тагын дүрт сәгәттән соң, белешмәләр хезмәткәре Мәдиярнын сонгы тукталышын әйтеп бирер...

Күргән саен хозурланырлык манзара—кайчандыр Сабын заводынын юынтык чокырына әверелгән Кабан күле өстендә көз акчарлактар балык чүплү. Яр тирәли тезелгән чатырлардан теләсән нинди ризык алып, Кабансу исеннән курыкмыйча, шунда ук тукланарга була. Әле, ун гына ел элек, чебен егылып төшсә, тончыгып үлө торган Болак елгасында, яшьлеген сагынып килгән Фазыл кебекләргә үртәп, купшы Аккошлар йөзеп йөри, алай гынамы—урамнарда жиләслек өстәп фонтаннары бөркелеп тора. Бүгенге Болак—президентлар көймәдә йөрерлек купшы елга!

Әгәр теләсә, кеше суны ничек үзгәртә ала!

Әле егерме ел элек кенә, лотокларда чат саен сатылган, стаканы өч тиенлек сироплы суның төме тел очында тора. Ә бит ул суны, кара шланга белән сузып, урамдагы колонкалардан китерә торганнар иде, кем әйтмешли кайнатмыйча, чи килеш!.. Ул вакытта да шушы Идедән алынган су бит инде ул!.. Нинди чиста булгансын син Идед, нинди чиста булган безнен Ид!

Фазыл самолет билетлары сата торган агентлык бинасынын мангасна чапалгән түгәрәк ак сәгәтне кул сәгәте белән чагыштырды—дөрес, ун минут үткән. Тагын ике йөз утыз минут көтәсе бар...

Колхоз базарын читләтеп үтте.

«Базар мөнәсәбәтләренә күчтек» дигәнне яратмый Фазыл. Кечкенәдән үк бик яхшы белә ул базарнын нәрсә икән. Шәле Казан артында гына, авылнын бөтен байлыгы шәһәр базары өчен үсте. Ләвкә артына баскач, үлчәвендә ни бар: маймы, эремчек, бәрәнгемә—барыбер, илдә булмаган сыйфатны тагып юмакай сүзләр белән башкаларны уздырып мактыйсын... Ә шәһәрнен синнән дә хәйләкәрерәк алучысы тауарынны актара, исни, кабып карый, төкереп китә, тагын килә, бәянен төшерә һәм ала. Син аны алдаларга тиеш, ул сине алдарга тели...

Үстергәннен сатасын да тәм-том, киём-салым аласын.

Кергән акча белән авылга базар гадәтләре ияреп кайта.

Бишенче сыйныфны тәмамлап, жәйге каникулнын сонгы аена кергәч, Фазылнын колхоз базарына үзе генә килгәне бар. Май, каймак, эремчек күтәреп түгел. Динә ире үлгән елны сыерсыз калды. Өч баланы итәгенә төйнәп тол үстергән хатын гомер-бакый колхозда эшләп, сыер алырдай акча күрмәде... Фазылнын ак чиләк белән алып килгән тауары—Питрәч сазлыгыннан жыйган шомырт иде. Ул елны шомырт чамасыз күп унды. Базарнын таш өстәлле бер рәте көн саен шомырт сатучылар белән тула иде. Ин тәмле шомырт безнен урманда ул, дип мактанган күрше авылныкылар да әлегә рәткә килеп баскач, бермәл телсез кала. Товар янында тауар аерыла икән: синеке—чем кара, минеке—эре; аныкы—баллы, моныкы арзанрак. Агач башларына үрмәли-үрмәли жыйганда гел баллы, гел эресе кирәк дип кенә булмый шул, ин мөһиме—тизрәк чиләген тулсын... Көннен беренче артысында стаканына ун тиеннен сатулашса да, өйләдән соң базарда авылдаш апалардан аерылып калмас өчен, ике стаканын унбирә тиенгә жиберә башлады. Тиз сатылып бетте бетүен, тик

шуны гына көткәннәр диярсең, акча түкмичә генә ашарга өйрәнгән ышпаналар Фазыл тирәсәндә бөтерелә башлады, алар малайның үзе генә килгәнән сизенеп, шомырт акчасына өмәтләнәләр иде. Тагын өчәүләп килеп бастылар. Берсе имән бармагы белән читкә дәшә, икенчесе зәңгәр тышлы катыргы күрсәтә. Инде килеп өченчесе, өстәл аркылы үрелеп, Фазыл кулындагы буш чиләкне «арестовать» итеп маташа. Чиләген йолкып алды да Фазыл, күрше рәттә яна бәрәңге сатып торган авыл хатыннары тирәсенә катчы һәм шундук, Фәризә апасының капчык авызын сүткән булып, кул арасына керде. Үзе базар телендә такмакларга кереште: «Лорх, Лорх! Рассыпышный, полявой картушкы!!!» Теге ышпаналар, Фазылны әнисе янына килде дип уйладылар ахрысы, күздән югалдылар.

Авылга кайтып житкәнче чалбарының сул кесәсеннән кулын чыгармады Фазыл. Динә санап караса—дүрт сум акча жыелган, мәктәп кибетеннән алтынчы сыйныф өчен яна дәреслекләр сатып алырга да, яна сумкага да житә бу! Дәрәс, шомыртның чиләгеннән жидешер сум чыгарган кешеләр дә булган ди... Ләкин, Динә улының хәләл акчасына бар кадәресе өчен сөенде... Элек, ул дүрт сум акчага дүрт йөз дәфтәр алып була иде.

Элек һәм хәзер...

Гомумән алганда, элеккеге бәяләр белән бүтәнгесен чагыштыру, үткән заман белән хәзергесен чәкәләштерү кебек сәяси өянәк—күчеш чорының котылгысыз чире.

Кискен борылышлар ясарга ярата инде Рәсәй империясе... Аның тарихы да—реформалар тарихы. Туксанынчы еллар алып килгән үзгәрешләрдә монарчы булган бөтен реформалар бергә буталып бетте. XXI гасырга килеп кергәнче: инкыйлаб һәм гражданнар сугышы, НЭП һәм кризис, ачылык һәм хәерчелек, шәхес култы һәм азатлык өчен көрәш, акча алшыну һәм жинаячтәлек, кыскасы—сиксән ел буга гади халык жилкәсенә төшкән афәтләрнен барысын да «базар мөнәсәбәтләре» өр янадан кабатлап чыкты. Әйе, үзгәрешләр күз алдында. Жир буена сузылган чиратлардан котылдык, жәмгыять янадан байлар кулына күчте. Күтәрә алмаслык акча жыйган Яна капиталистлар яклау эзләп чит илгә кача тора... Ә колхоз базары төбәндә калган халыкны яулар өчен сатучылар арасында сыйныфый көрәш бара... Үткәнне сагынабыз, ләкин кире кайтырга теләмибез, киләчәктән куркабыз, ә үзебез алга омтылабыз.

Кеше гомере белән жәмгыять гомере—икесе капма-каршы нәрсә. Кеше үзенен үткәнә, ягъни яшыләгенә әйләнеп кайта алмый, ә жәмгыять кайта... Шулай да яналык искелектән көчләрәк. Моңы хәтта, совет чорындагы яш гомерен кырда, юлда, буронойда үткәргән, Фазыл да яхшы андый. Базар уртасында калгансын икән—йә сат, йә ал! Юлда түмгәк булып ятма. Кулында акча уйнасын...

Колхоз базарыннан ерагайгач Фазылның уйлары барыбер көрәймәде. Казанның элеккеге ишегаллары иске-москы өйләрдән котылган арада, Бауман урамын тәҗрибә рәвешендә, яна тормышка яраклаштырганнар. Һәр ике як буйлап сәүдә ишәкләре пыяла койма булып тезелгән. Монда халык бик күп йөри—ләкин берсен-берсе күрми, һәммәсе үз шөгиле белән мәшгуль. Адым саен чуар манзара. Шунда ук, муенына эленгән калай савытка акча салучылар өчен гармунчы агай уйнап-жырлап утыра. Кыска торыкты чуен багана башындагы сүнгән лампага күзен акайтып, мәктәп яшендәге кыз белән егет, чәйни торган сагызларын авыздан авызга күчереп, үбешкән сыман кылана. Чөлтәрле урындыктагы кызлар өчәр-өчәр булып сыра чөмерә, шешәдән бушаган иреннәре тәмәке әвәли. Тукумалар кибетенен ишегенә ышыкланып, берәү жил уртасында сурәт ясый, ике сурәтсез ана чиратка баскан. Ак әржәсен юл уртасындагы һәйкәлгә бәйләп, яшел альякычлы кызый ялынып-ялынып кайнар көһвә сата. Тузан суыртырга тиешле мини-трактор пыр-туздырып үтеп киткәндә халык төркеме манекенга өверелеп кала...

Элеккеге ашату-эчертү ханәләрендә яна хужаларның исемнәре

тышкы якка чыккан—карынын ачса кемгә керергә белмәссен...

Бауман урамындагы ташкын, Фазылны өнәмичәрәк, Казан су күперенә кысырыклап чыгарды. Ул элек үзе фатирда торган урыннарны юксынды...

Савин бистәсен түгәл сирәкләгән кебек иткәннәр. Фазыл фатирда торган өй урынында субай кагалар. Бакалы нигез, камышлы урам, сазлы сукмаклар метр ярым калынлыктагы елга комы астында калган. Күчмәс өчен мәрия белән бәхәскә кергән йортлар арасында Мәрһәм әбинең ак кәжәләре чөмчөчө йөри. Әби үзе чыбыклары өзгәләнгән багана кәүсәсеннән белдерүләр укыштыра. Ул күрешеп сөйләшкән һәркемгә дә ачык чырайлы. Фазыл аны күргәч, якин туганын очраткан кебек булды. Әбиләр дә яшәртөп сөйләшкәнне ярата, шуна күрә, «апа» дип күрешү урынлыдыр.

—Мәрһәм апа, синең өенне Савин музей итәрләр инде.

—Сүтеп атканнарын көтеп йөримен, дамба кырые булгач чират житми һаман.

—Ник кәжәләренне Кремль ягына алып чыкмыйсың, анда печәнне су сибеп үстәрәләр?!

—Иркенләп жөергә вакыт юк бүген. Кандидатлар белән очрашуга барамын, икеләрдә.

Фазыл белә-белгәннән бирле, Мәрһәм әби Савин бистәсендә ак кәжәләр ияртеп йөри. Анын бер кулында йолкып печән тутырылган ямаулы соры капчык, икенче кулында бәтиләргә кызыгып калган этләргә селтәнер өчен кәсәланмаган өрәнгә ботагы. Унике кәжәне көне бие ияртеп йөргәндә куак агач, кычыткан-кура арасында шактый тырналырга туры киләдер—ул жәй дип тормый, калын киенә: башында уртага бөкләнгән шакмаклы суккан шәл, аягында калашлы киз итек, инендә озын бишмәт. Һәрхәлдә, монарчы шулай киенә торган иде. Ә бүген ул башкача: чуклы кәшимир шәл-яулыгыннан чал чөчө күпереп чыккан; ашыгычлык белән сөртөлсә дә алсу кершәне шома иягенә тигез яткан, тик мангай жырчыларынын буразна чокырына үтмәгән—сызык-сызык алуланып тора; яшел гамажына тигәнәк ябышмаган, кыска балтырлы юка зәңгәр оегы шнурлы ботинка кунучына чумган; өрәнгә кабыгы төсөндәгә халатын салып ташласа, озаклап киём алыштырасы юк—жиң очыннан кара бәрхет күлмәгә күренеп тора...

—Кандидатлар бик күп, мәнә монысын үзем ябыштырдым,— Мәрһәм әби фоторәсемдә игъланны сыпырып куйды,—бу багана төзүчеләрнен юл өстендә, күрерләр.—Һәм уника кәжәле активист, Фазыл ягына борылып, баганага сөйләде.—Син безнен тирәдә пропискада иденме? Кайда сайларга жыенасың, димен?

Фазыл, миңа барыбер, дигәндәй инбашын сикертеп куйды. Ояты ни тора, шушы яшыкә житеп, кайчан да булса, сайлауга катнашканын хәтерләми ул. Мәрһәм әбигә әйтсәң—ил язмышына битараф яшәгәнне өчен, кулындагы таягы белән кыйнар иде, билләһи!

—Ике дә уйлама, балакаем, открепление ал да, Савин участогына күч. Монда гел татарлар гына, Мулюковны депутат итеп сайлап куярбыз. Фазыл игъланны укыгач, дәрәсән әйбәтләп өйрәнәп килгән укучы кебек жавап бирергә шатланып торды:

—Мәрһәм апа, кечкенә чагымнан ук беләм мин Марат Мөлековны. Ул безнен авыл мәктәбенен директоры иде!..

«Адреслар өстәле» килергә кушкан вакытка чаклы әле өч сәгать бар. Фазыл, сөенә-сөенә, Савин бистәсе белән трамвай юлы арасындагы аланлыкка ашыкты. Бүкән башларына озын такталар кагып, ачык сәхнә ясалган урында биш-алты тынгысыз сайлаучы утыра иде инде. Депутатлыкка ашкынган кандидатлар күренмиләр әле.

Ике тулырга унбиш минут кала, тукталыш ягыннан салмак адымлы, кин жылкәле, базык гәүдәле берәү күренде. Атлаганда калын кысалы күзлек пыяласы кояш нурын уйнатып ала. Кара кәләпүшен баш түбәсенә

батырып кигәч, мангае киң булып күренә. Кәчтүн төймәләрен ычкындырган, тар галстугы Савин жилендә жилфердәп бара. Әбиләрнен: «Ижтимагый үзәк президенты килә...»—дигән пышылдавыннан сикереп торганын үзе дә сизми калды Фазыл.

Ваемсыз үткән гомернен югалтулары күп булса, олыгайгач көтелмәгән очрашуларга юлыгасын икән. Алар фани дөньяның ыгызыгылы бер төшендә синен тирәдән югалып торалар да, көтмәгәндә берән-сәрән очрап, көндәлек тормышынның ямансу халәтенә сөөнеч өстәп куялар.

Ул, каршысында кинәт пәйда булган Фазылга юл бирергә теләп, сукмак читенә чыгып басты.

—Исәнмесез, Марат Әбдрәсүлевич?

—Исәнмесез?—диде Мөлеков һәм күзлеген төзәтеп Фазылга текәлде, ул әлеге егетне Азатлык мәйданында «Ура!» кычкырып йөрүчеләрнен берседер дип, танырга тырышты.

—Мине белмисез, Марат абый, Сез авылдан киткәндә мин икенче классны гына бетергән идем әле... Апа белән абыйга тарих укыттыгыз. Утыз ел элек!

—Тукта, тукта, кушаматыгыз ничек әле?

—Минем әби техничка булып эшләде. Безнен кечкенә өй иске булгач, сез ана мәктәп өеннән бер бүлмә биргәнсез. Абый көн саен кич иптәшкә кунарга бара иде.

—Белдем. Син Динә малае... Исемен ничек әле?

—Фазыл мин,—дип әйтүе булды, Мөлековның аны кочаклап алуы булды, хәтта кулындагы портфелен жиргә куярга да онытты...

—Миндәби кә әбиң мәрхүмәдер инде, мин директор чагында ук алтмышта иде ул.

—Әйе, яна өй салгач безгә килеп үлде.

Мөлеков, яна дәфтәрнен беренче бите шикелле пакъ культяулыгы белән күзлек арасына тыгылган булып, күз төбен корытты.

—Син нишләп йөрисен әле монда, кем, Фазыл, кайда эшлисен, авылга кайтканың бармы? Сөйлә, әйдә, сөйлә, миңа барысы да кызык.

—Мин сезнен белән очрашуга килдем. Соныннан иркенләп сөйләшербез.

—Әйдә, сайлаучым!—диде Мөлеков һәм Шәле кешесенә хас жорлык белән Фазылның инбашына сугып куйды. Бу аның: Себер татары булсам да без синен белән якташлар бит, дип әйтергә теләве иде.

Алар бер сукмакка сыешып атладылар, гел боз өстеннән йөргән кебек һәр адымын сагаеп баса торган Мөлеков Фазыл алдында кинәт батырайды. Кәләпүшенен мангай өстенә туры килгән чигүле сынар бизәген сыпырып, башын югары чөйдә. Атлаганда кулындагы портфеленен тигез атынуы—күнелендә уйнап торган үзенә генә билгеле маршка иярүе иде.

Аларның сөйләшеп утырыр өчен мөмкинлекләре бихисап күп булды. Фазылны ул Ижтимагый үзәк офисына чакырды, Васильеводагы дачасына алып барып гайләсе белән аралаштырды. Шәледә туып Казанда үскән ике малае аны үз итте. Ә хатыны (күрше авыл кызы) ана улым дип дәште... Хәтта, 1992 елның июнь аенда, Мөлеков Фазылны Төркиянен Ризе шәһәренә фестивалгә баручылар исемлегенә дә кертте. «Жыр һәм чәй» бәйрәме дип атала иде ул. Әйдә, балакаем, диде Мөлеков, син су чыгаручы кеше, дингез буенда яшәүчеләрнен нәрсә эчкәнән күрәп кайтырсын.

Элеккеге директор белән күбрәк аралашып, үткәннәрен иске төшергән саен Фазыл бер нәрсәгә инанды—Мөлеков авыл халкына күнел рәнжүе сакламый, киресенчә сагына, горурлана иде. Чөнки яраткан эшне, мактаулы авылны ташлап китәргә мәжбүр иткән бер кеше—ул әле бөтен авыл түгел. Ул хәтта Казанга күчеп килгәч язылган «Шәле таңнары» дигән китабында бу турыда искә дә алмаган иде.

Фазыл туган елны Мөлеков мәктәпкә тарих укытучысы булып

кайтты. Кызыл диплом алган белгечлەرگә эш урынын сайлау мөмкинлегә бирелә. Казан педагогика институтында укыган елларда ук ул үзе үскән якларга кайту юлын онытты һәм егерме бер яшьлек Себер татары хатынының күрше авылына—Шәлегә кайтып төпләнде.

Самолет кемгә килгән?

Чистай егете жөмһүрияткә Беренче кеше булып килгәч, авыл һәм районнарда яна түрәләр билгеләү буенча «шахмат уены» башланып китте. Жинүчеләр төркеме, төрлө йөрешләр, комбинацияләр, позицияләр корып, Рязань татары куйган фигураларны урыннарыннан алып «шахмат партиясен» егерме биш ел бие кулда тотты. Югары эшелоннан башлап, урта звено житәкчеләренә чаклы, барысын да диярлек, Чулман арьягынан килгән уенчылар кысыкчап чыгарды... Туксанынчы еллар башында «Агыйдел» командасы жинде, хәзер өстенлек алар кулына күчте.

Хрушев чорында алай түгел иде, район житәкчесе итеп шул ук район кешесен куйдылар, авылга—авылдашны... Күмәк жылышларга килгәч, урынга тәкъдим ителгән кешенен кем икәннән аңлатып-исбатлап торасы юк—ул шушы авылда туып-үскән. Колхозчылар, куелачак председателъне бала чагынан ук белә: укыганда нәрсә өчен икеле алганын да; егет чагында кем кызын сөеп, ни өчен башка берәүгә өйләнгәннән; ничә яшеннән төмәккә тартканын; туганнарының кемнән яралганын, елга ничәшәр хезмәт көне эшләгәннән, сабан туге төнөндә кайда кунып калганын—барысын-барысын хәтерли... Ә читтән китереп куйган кеше, гадәттә туган ягында кылган гонаһларынан качып күбрәк үз мәнфәгатьләрен генә көйләп йөрүче карьерист булып чыга.

1957 елның бишенче октябрөндә ындыр артындагы болынга «Кукурузник» килеп утырды. Әле кичә генә Жир тирәли беренче ясалма иярчен жибәрелгән иде. Бөтен планетабыз радиолары тәүлек бие туктаусыз шул турыда гына сөйли... Инде менә сина мә—брзент бөркәүдә такси арбаларынан гайре чит машина күрмәгән авылга самолет төште. Спутник белән самолет авыл халкы телөндә бергә кушылды.

Мәктәп өстеннән үтеп киткән гөрелтөнен ни икәннән беренче булып Мәгъсүм күрдө. Әлифбадагы уналтынчы хәрәфне матур язу дәфтәрөннән тактага күчереп маташа иде ул. Аның кычкыруы ике катлы мәктәпнән бөтен бүлмәләренә ишетелде:

—Яраплан!

Дәрәсләр кинәт өзелде. Барлык укучылар урамга ыргылды. Укытучылар, балаларны туктата алмагач, үзләре дә төркемгә иярде. Техника Миндзбикә кынгырау шалтыратырга мәжбүр булды... Ындыр артына мәктәпнән ин сонгы кешесе булып директор Мөлеков килеп житте. Колхоз председателе Тажинның «ГАЗ-69»ы әллә кайчан самолет янында иде инде, ул Мөлековны үз янына чакырып алды. Винты өйлөнүдән туктагач, жиргә ин әүвәл күн тужуркалы, яланбашлы, хром итекке бер ир сикереп төште, ләкин ул очучы түгел иде әле, анысы шлемын салмаган, төрәзә артыннан кырын карап, болындагы тамашаны күзәтә. Бер уйлосан, килеш-килбәте, киём-салымы буенча Мөлеков райком секретарыларына охшаган иде. Ләкин, хром итекке кеше «хлопчатобумажный» костюм, өске ике төймәсе ычкынган шакмаклы сары күлмәк кигән һәм чәчләре самолет жилиннән тузгыган Тажи белән беренче булып күреште. Димәк, ул аны күптәннән белә иде инде. Ул арада спорт залындагы шау-шулы дәресе аркасында мажарага сонга кала язган физкультура укытучысы Шәйхи, төркемне ыра-ера үтеп, директоры янына килеп басты, вәкил анын белән дә күреште, ләкин кул биргөндә йөзәнә карамады, Тажи белән турыдан-туры сөйләшүен дәвам итте.

Иртәгә иртәнгә сизгездә, КПСС өлкә комитетынын ашыгыч утырышы булачак дип, телефоннан хәбәр алынган иде инде. Шуна күрә самолет

белән килеп алулары Тажи өчен көтөлмәгән хәл түгел. Ул әлеге колхозны сугышка чаклы ук житәкләгән кеше, ТАССРның Верховный совет депутаты. Обком члены буларак кинәшмәдә аның катнашуы мәжбүри. Ул анда Үзәк Комитеттан килгән ябык хат укыласын белә. Ясалма иярченне Октябрь бәйрәменен кырык еллыгына багышлаулары да хикмәтсез түгелдер. Жирдә салкын сугыш бара.

Мәктәп балаларының килүе әйбәт булды, самолетны дилбегәләр белән тартып ындыр табагына кертәсе бар икән. Анда мәйдан иркен—жыелган икмәк амбарларга салынган, капкасы бикле, каравылчысы бар. Аэроплан шунда төн кунарга тиеш...

Шул көнне үк физкультура укытучысы «Сакал» кушаматлы Шәйхи, сургыч бөкеле ике ярты кыстырып, «Юаш» кушаматлы Нотфулланың өенә чакырылмаган кунак булып керде.

Көзнен калган эшкә кар яудыра торган чагы...

Янгыр белән кар чиратлашып жебетә торгач, бала-чага түгел буй житкән жилкенчәкләреннән дә клубка кадәр пычрак ерып, күнел ачам дип йөрерлек көрлөгә юк. Нотфулланың жиде баласы озын өстәл артына сыенып, калын китап өстенә куелган корымлы чуеннан кабыклы бәрәңгә каезлаган чак иде. «Берәр кило пыяла конфет күтәрәп килсән яхшы буласы икән»,—дип уйлап куйды кичке кунак, тик үзенә укытучы дәрәжәсен саклап, бала-чагалар каршында арагы чыгаруны кирәк дип тапмады. Нотфулланың «Әйдә, Шәйхи, апак, чикмәнле бавырсактан авыз ит, укытучы кешегә тансык ризык ул, гомбагыш маена манып ашасаң хәйран тәмле»,—дип табынга чакыруын Шәйхи тиз бүлдерде.

—Нотфулла абый, чыгып сөйләшәсе сүз барые.

Әгәр Шәйхи урынында бусага төбөндә рус теле, арифметика, йә булмаса тарих укытучысы басып торсамы?! Нотфулла аларны чуенлы бәрәңгә янына түгел, такта урындыкка да утыртмас иде. Жиде баланның дүртесе сабакка йөрсә, укытучыларның ник килгәннен чамаларга була. Рус теле дә, арифметикасы, тарихы да кирәкми бу балаларга. Дүрт кыз берәм-берәм сигез классны бетергәч кияүгә чыга, олы малай—тракторист, уртанчысы—шофер, кече малай—этисенә алмашка көтүче була. Ә менә физкультура укытучысының Юаш Нотфулла балаларыннан зарланырлыгы юк, гайлә башлыгы моны бик әйбәт белә, эшкә тере баланың һәр көне—физкультура дәресе!..

—Иркенләп сөйләшәсеме, әллә әйтердәй йомышын гына бармы?

—Киенеп чыксан иркенләп сөйләшер идек.

Хужалык маллары кулга кергәч, берара эшсезрәк ял итеп йөргән көтүче Нотфулла кунакның «иркенләп сөйләшү» дигән сүзеннән тиешле нәтижә ясап, бушлат кесәсенә мич каршында тоз сибеп көйдерелгән бер телем ипи салды.

Урамга чыгып ишегалды ягындагы тәрәзәдән төшкән ут яктысына килеп баскач, Шәйхинен исенә төштемә, әллә өй эчендә сүз кузгатырга унайсызланып әйтми калганмы:

—Стакан юк бит безнен, Нотфулла абый,—дип тамак кырды.

—Әй, бер чыккач кире борылмыйм инде, гурласыннан гына чөмерик,—дип гайрәтләнгән иде дә, тик шешәдәш авылдашының алмашка йөри торган көтүче түгел, ә ни дисән дә культурный кавем икәнлеген исенә алып, тәкъдименнән кисәк кире кайтты.

—Әйдә Динәләргә!

—Кеше алдында сөйләшә торган сүз түгел иде.

—Нинди кеше?! Динәне безгә куабыз аны, кызы белән Фазылны ияртеп кич утыра керсен. Олы малае мәктәптә әбисе янында куна.

Ике шешәле заговор

Фазылнын әнисе сонгы тапкыр калага бәрәнгә сата барган жирдән ярты капчык чамасы кисәкле чүпрәк-чапрак күтөрөп кайткан иде. Тегү фабрикасында жыештыручы булып эшлэгән бер апа биш кило бәрәнгәгә алмаштырган бугай. Кич житте исә, Динә, шул кисәкләрне кулдан корамалап, урындык өсләре, матрас тышлары тегә, вак-вак өлгеләрне аралаштырып теккәч, төрлө төстөгә бизәкләр килеп чыга... Нотфулла белән Шәйхигә бикле капка ачарга чыкканда анын сул кулына корамә кисәгә ияргән иде әле.

—Кем бар анда?—дип кычкырды Динә, капканың икенче ягына ишетелерлек итеп.

—Динә, мин әле бу—Нотфулла...

—Чукунып йөрисенме, карангы төндә? Бикле капканы ачар хәлем юк!

—Тукта әле, Динә, Нәфисә чирләбрәк тора анда, што то ашамый да, эчми дә.

—Әллә Ходаем бәбиләр вакыты житкәнме? Хәзер, аягыма бутый киям дә...

—Кабаланма әле шул хәтле, Динә, мин монда Шәйхи белән.

—Ниткән Шәйхи, Юаш төресе, характерымы беләсен, миндә ирләр кайгысы юк. Әнә, Шәйхиләренне күрше авылга алып бар, ат жик тә...

—Динә, укытучы Шәйхи бу, ач әле капканны!

—Ә-ә?! Сакал Шәйхиме.—Әстәгафирулла, Фазыл бер сүз дә әйтмәде. Ул-бу юктыр ич, үтерәм мин ул «урысны»?! Тәртипсезләнеп кенә карасын!—Динә капканын яңгырдан бүрткән шулдыргычын боргалалды, үзе сөйләнә торды, шудыргыч тыгызланган иде ахрысы, көчәнүдән жөмлөләре өзек-өзек ишетелде.—Әле батып кайткан, Фазылны әйтәм, өр-яна күнитекнен эче чат балчык. Мич башында йоклап ята. Синен Мәгъсүм белән юка боз өстендә уйнаганнар.

Тол хатынның баласы әнисеннән алда йоклап киткән дисәләр, ышанмагыз. Капка дөбердәткән, тәрәзә шакуыган төнгә теләнчеләрдән, эштән гайбәт булып ияреп кайткан исемнәрдән көнләшү ятимнәреннән анына сөнгән. Амбардан хезмәт көненә тиешле икмәкне колхозчыларга өлешеп йөрүче Чукрак Гарифулла өй түренә килеп туктаса, Фазыл ат жигүченен аркасына салынган һәр бодай, һәр арыш капчыгына тагылып өйәлдә керер—чолан аулагында әнисенә орына күрмәсеннәр... Делянка чистартканда жыелган нарат очларын китереп аударгач, шофер Житмеш Мөхәммәтне сыйлаганда: «Бар, улым, абыенның машинасына күз колак бул, бала-чага кабинасына кермәсен!»—дип Фазылны урамга кусан—ятименнән чыраа тәрәзәгә ябышыр, ишегалды тәрәзәсен урам ягынан карап торыр. Ишем Нәгыйме, сарык суеп биргәч, Динәнен бер литрлы эче балын мактый-мактый чөмереп, яна кыздырылган бавыр белән нәфесен түгәрәкләгәч, төмәке тартырга дип чыгып киткән жиреннән тагын әйләнеп кермәсме?! Әгәр инде төн шигеннән кача-поса Динә капка ачарга чыгып китсә, улын уятырга кызганган ана тавышы белән Фазылга «Иорт иясә» дөшә: «Уян Фазыл, йоклап ятма! Әниенне югалтасын!» дигән әмер колак эчендә чатнап ток суккандай сискәндереп, теләсә нинди тирән йокыдан мәхрүм итә. Ләкин балалык дигән самими чор бар. Фазылнын әле мажара эзләп, серле әкиятлөргә ышанып, күмелгән хәзинәләр турында хыялланып, шпионнар турында кино карап үсә торган чагы.

Сакал Шәйхинен «Динә апа, Нотфулла абый белән икәү генә ирләрчә сөйләшәсе сер бар иде...» дигәч, Фазыл мәрткә киткән ише йоклаганга сабышты. Житмәсә, әнисенен күрше Нәфисә апа янына кереп китчәген дә ишеткәч, малайнын жаны тыныч иде. Нәфисәләрдә Динәгә кул сузардай ирләр юк. Анда бала-чагалар гына, Юаш Нотфулла үзе, әнә, Фазыл янында сакта калды. Хәер, Фазыл көнләшми аннан. Нотфулла

гомер бую көтүчө. Ул кырда, болында, урманда... Колхоз малының никадәр өлөшө урланганын үз күзлөргө белән күрөп йөри. Көтүндөгө һәр малның нәрсә ашап кышлаганын белә, туарына карап хужасын таный. Туры юлдан көтүлөккә ашыкканда читтөгө көзлөккә тайпылган мөгөзсөз сыерларның артынан йөгөрми Нотфулла аларны өрөнгө саплы, алтыдан үрелгән, кыл койрыклы, биш колачлы чыбыркы куып тотә, тәнгә тигән жирендә шартлай. Нотфулла ул чыбыркыны көн саен сумала белән сылый, кылын январта. Иртән көтү жыла торган тыкрыкка чыгып басканда сыерларның гына түгел, хужаларының да күзә әнә шул кабыгын салган кара елан кебек елкылдап яткан чыбыркыда. Кичкә ул чыбыркы сазлык, комлык, тузанлы сукмаклар аша үтөп, Нотфулланың үзә кебек тәмам искереп, сөйрәлөп кайта. Иртәнгә исә тагын январа... Инде ул чыбыркы бер атнадан бирлө чормада. Нотфулланың эшә юк. Жәй күргәннәрне исенә төшөрөп район газетасына фельетоннар яза, басылмаганнарының күчөрмә кәгазьдән төшөрөлгән икенче нөсхәләрән өлкә газеталарына илтә. Авылдагы бөтөн кыек-мыекны турайтыр өчөн матбугатка озатып торучы өч кеше бар авылда. Бригада саен берәү алар. Фәсхет Гыйльмие, Гәйсәр Галие һәм Фазылларның күршесендә классташы Мәгъсүмнән әтисе— Юаш Нотфулла. Ул беренче бригаданың фйдалы кинәшләр, шиклө проектлар, хыялый планнар һәм чынгә ашмас идеяләр уйлап табучы генераторы. Динәне сыерсыз калдыручы да ул гына... Әдһәмә сугыштан исән-имин кайтып кергәч, Динә яна өй салу турында сүз кузгатуны ешайтты. Әдһәм орден-медальләрән тагып ничә тапкыр гына канатланмасын, тәки агач сорар өчөн райпланга барып житә алмады. Күршә Әдһәм абыйсына чын күнәлдән ярдәм итәргә теләп, Нотфулла төшөмлө кинәш уйлап чыгарды:

—Жәй көнә ит әйбөт үтә. Сыерынны суеп базарга чыгасын. Янадан бозау аласын. Калган акчага, Кызыл яшыләр кардонына барып, бура буратасын. Бер елдан таналы да, яна өйлә дө буласын...

Бер әйтә Нотфулла, икә әйтә... Әдһәмнән күнеленә коткы керә. Көнгә икә чиләк сөт бирә торган эрә сөяклө, тупырдап торган биш яшылек сыер, тан белән туналып, Чукрак Гарифулланың ат арбасына төялә. Казан юлында чебен борчымасын өчөн түшкә өстенә одеал ябалар. Гөнаһ шомлыгы... Өстәлгә жәя торган икә-өч клеенка белән капласан кырык чакрым араны үткәнчә кояш астында ит тынчыр дип, бөтөнләй үк баш тартасы калмаган икән. Кирәкмәсә дө арба төбенә жәеп калдырасы булган... Анысына Нотфулланың да, Әдһәмнән дә башы житмәдө.

Авылдан чыгып, биш чакрымдагы Мишәннән чыбык күперен кичүгә, әллә кайдан—аэродром өстеннән котырган болытлар өерелөп килдө дө айгыр атлай алмастай яшенлө янгыр коеп, ярты сәгать эчендә хыялларны юды, юлны бозды, тауарны әрәм иттө... Базарга килеп кергәндә жылы янгырдан сон, бөркү һаваны пешергән рәхимсөз кояш астында сыер түшкәсә пешегөп, сизез урыннары чәерләнөп, итләр төшө каралып, ит дигәннән жирәнгөч үлөксөгә әверелгән иде. Әдһәмнә базарга якын китермәдөләр, келәймә сугучы яһүдә дымлы жәймәнән почмагын күтөрөп карады да, бөтөн чыраен жыерып: «Фу!» дидө.

Сыерны Сабын заводына тапшыргач кулга дүрт «шешәлек» акча тидө, Әдһәм Казаннан авылга кайтып житкәнчә эчтө дө эчтө, барыбер үләм дип жылай-жылай эчтө. Чукрак Гарифулла гына тыярлык түгел иде индө. Шуна күрә ул аны капка төпләрендөгө чирәм өстенә төгөрөтөп төшөрдө дө, Динә күзәнә чалынганчы дип, атны конюшныйга куалады. Ул көннә Әдһәм өйдәгеләрнән сорау алуларына жавап тотарлык хәлдә түгел иде. Икенчө көннә, көтүгә чыгышлай, Нотфулла сөүдә хәлләрән белешмәкчө булып керсә—Әдһәм икә колагын куллары белән каплаган да:

—Балаларны ризыксыз калдырдым,—дип кабатлаудан ары берни әйтә алмый.

Нотфулла, аның бер кулын каерып, сынар колагына кычкырды:

—Юлда таладылармы?

—Юк. Ходай орды, янгыр сукты...

—Бик бетермә әле үзенне. Баш исән булса мал табыла,—дип, Нотфулла гына түгел, бөтен күршеләр юатса да, Әдһәм инде хәлләнмәде, урын өстенә егылды.

Язмышына үпкәләгән мордар кебек яшәүдән ваз кичеп, ашаудан-эчүдән баш тартты. Сугыштан алып кайткан үпкә авыруы шуны гына көткән икән... Әдһәм, авылдагы ин иске өйнен сәке өстендә, боз каткан бер катлы тәрәзәгә карап жан салды. Шул көннән башлап: «Нотфулла гына харап итте», дигән нахак рәнжү Динәнен уеннан чыкмады. Әнисенә уйларын ишетеп яшәгәндәй, Фазыл да аны сөйкемсез сөяк итеп күрде. Дөрөс, әтиләре үлем түшәгенә яткач, Нотфулла көн саен берәр литр сөт күтәреп керә торган иде. Ләкин, аның бу миһербанлы гадәте Фазыл ятим калганның икенче көнөндә үк онытылды, чөнки үзенә дә гаиләсе ун тамакты...

Сакал Шәйхи белән Юаш Нотфулланың серле сөйләшүләре һичшиксез әтисе турындагы кебек тоелды Фазылга. Төпчек улына ярты яшь тулганны да көтмичә, ник үлеп киткән ул? Батырлар үлмәскә тиеш. Әнә, хезмәт батырлары әйбәт яши ич!..

Ләкин, Фазыл өметләнгән сер менеп житмәде мич башына. Шәйхи белән Нотфуллада бүген бөтенләй башка гамь иде. Ин әүвәл алар Фазыл белән әнисе чәй эчә торган чокырларга арака бүлделәр. Ышаныргамы, юкмы бу тынлыкка дигәндәй сагаеп, шактый сүзсез утырдылар. Соныннан арака сөндеме, әллә Динә пешергән кәбестә бөккәнә ошадимы, үз өйлерәндә утырган кебек телләре ачылды. Шәйхи, ниһаять, серен чишәргә булды.

—Күрдәнме самолетны?

—Бөтен авыл жыелды ич, мин монда причем?—диде Нотфулла, әңгәмәдәшенә тел төбөнә төшенмичә...

—И Тажинын кылануын күрсәң—обком секретаре диярсен! Бүксәлә бүкән! Самолетлар белән каршы алырлык кем соң ул?! Житмәсә, аның янында теге Себер татары ачу китереп йөргән була.

Физкультура укытучысы үз директоры исеменә илтифатсызлык күрсәткәч, Нотфулла да берәз куәтләргә теләде.

—Кысык күзләләр хәйләкәр була ул.

—Тажинын яше житкән. Мөлеков аның урынына калырга хыялландыр әле.

—Ник, калыр да! Белеме югары, кешеләргә ягымлы, балалар да укытучылар да ярата бит үзен.—Нотфулла шушы сүзә белән Сакал Шәйхине чыгырыннан чыгарымын дип уйламаган иде.

—Мин дә укытучы! Мөлеков Себердән качкан кеше. Безгә үзәбезнен кадрлар кирәк!!!

—Маратнын хатыны күрше авыл кызы, димәк, якташ кебегрәк килеп чыга.

Әгәр сөйләшү гел мондый күтәрәнке тавыш белән барса, әрләшүгә күчәселәр иде. Шешә тирәсендә озын тынлык урнашты, хәтта Фазыл йокыга китә язды.

—Бүген педсоветтан соң озак кына бәхәсләшеп утырдык.

—Ну?!

—Тажи турында...

—Ие... шуннан?—Нотфулла кемнән гаеп эзләргә белмәде.

—Радиодан нәрәт биргәндә оялып утырабыз. Һич кенә дә сөйләшә белми бит инде...

—Сез укытмаган ич аны, нәрсәсенә ояласыз?

—Сун, Нотфулла абый, сугыш беткәнгә унбиш ел була. Яначә яшәп карарга вакыт. Әнә, күршәдәге Күн, Чыгы, Колай авылларында эшләргә кеше юк, ә без мең моржалы колхозда, коммунизм төзәргә житәрлек халык белән, бер урында таптанабыз.

—Да, Шәйхи энем, мәктәп директоры итәргә вақыт сине, Мөлевны алып атыйк та... Кысык күзе түгәрәкләнер.

—Атыйк дип сөйләмә әле, Нотфулла абый, Сталинчарак килеп чыга. Шәхес культы фаш ителде...

—Ә син, итит-митит һәр сүзгә бәйләнеп утырма, тайный полиция кебек. Мин коммунист түгел, булмам да шәт.

—Үпкәләмә Нотфулла абый, гариза язсаң да алмыйлар сине партиягә.

—Кәнишне, беләм мин аны. Минем кебек туры сөйли торганнар нәрсәгә анда? Әле ярый, утыз жиденче елларда малай-шалайлар рәтендә калганмын. Зуррак булсам Әки Сәләхи күптән чагып кайта иде инде мине, авыр туфрагы жинел булсын, заразынын. Грамотный коммунист иде, күпме кешене әләк язып озатты.

—Әләк язарга дигәндә, Нотфулла абый, син дә кимен куймыйсын!

—Шайтан башка, жен башка, энем. Мин әләк түгел—район гәжитенә тәнкыйть мәкаләләре жибәрәм. Һәм язганнарым астына исем-фамилиямне тутырып куям. Әгәрәнки колхоз жыелышларында минем кинәшләремә колак салучы табылса, бәлки гәжиткә дә язып тормас идем... Йә, кыскарак тот серенне. Аракың эчкән саен айныта гына. Кәсф бетте дә бугай инде.

Сакал Шәйхи бушаган шешәне өстәл артына тәгәрәткәч, куен кесәсенә кул тыккан атлы кыланып, тагын бер сургучлыны муеныннан сөйрәп чыгарды. Буш шешә тәгәрәгән тавыш мич башында йокысын югалткан Фазылның өметен азындырды—башы кителә күрмәсен тагын, кибеткә тапшыргач иртәгә дүрт прәннек эләгә бит анар! Юмарт чәйнәктән аккан ише шаулатып стакаңга аракы салганнарын ишеткәч, Фазыл үзе дә сизмәстән кисәк сөенеп кулларын угап өлгерде: монысын да бушатсалар—вәт сигез прәннек була! Кеше өенә сер алып килгәнгәме—Шәйхинң колагы сизгер иде:

—Мич башында теге малай уяңды дип әйтимме?

—Йокы аралаш кашына торгандыр, уяңса күптән инде әнисен эзләп елап төшәр иде... Ә син энекәш, ныклап әзерләнеп килгәнсең бу сөйләшүгә.

—Минем мәктәп директоры гына буласым килми, Нотфулла абый. Син мине колхоз председателе итеп куй.

—Әйттең сүз, итит-митит! Мин сина әллә райком секретаремы? Районнан килеп куялар бит аны.

—Анысы шулай, районнан килеп әйтәләр, ә сайлавын халык сайлый. «Каршы» дип кул күтәргән кешеләрне жыеп алганнары юк әле.

—Әйттең сүз! «Әйе» дигәннәр тавыш биргәндә, «Юк!» дияргә теләүчеләр ике кулларын кесәгә тыгып утыра... Бер мин каршы күтәрәм.

—Тимиләр лә, исән-имин яшәп торасын.

—Кәнишне, мин коммунист түгел ич! Өстәгеләрне тынламасан, партбилетыңны өстәлгә чыгарып сал дип, сезне куркыталар ул...

—Шуна күрә синен яныңа килдем дә. Куркырлыгын юк. Сайлат син мине, Нотфулла абый.

—Теге сүзне әйттерәсен инде, кәләш сайлыймыни, итит-митит!..

—Председатель сайлау да кәләш ише инде, әйбәт кеше очраса шул урында үлгәнче эшли.

—Ничегрәк итеп сайларга кушасын? Мисал өчен, дигәндәй...

—Вәт монысы ичмасам акыллы сорау. Күз алдында тоткан жиде кешем бар...

—Берсе минме?

—Әйе Нотфулла абый. Тагын алты кешене аулакта туры китерепме, өйләренә барыпмы—Тажига каршы котыртасын. Алар жыелышта бер-бер артлы чыгыш ясарга тиешләр. Тажины бетереп сөйләргә кирәк. Сугышка китүдән куркып, бронь алыр өчен генә председатель булырга ризалашты. Берәр пот икмәк күтәрәп килеп колхоз хисабына фронтовикларның хатыннарын саплап йөрде.

—Шулай ук атап әйтергәме?
—Көчләп йөрдә дисәң үтемләрәк була инде. Теләсәгез ул хатыннар-
ның исемнәрен саный алам дигән.

—Ә санарга кушсалар?!

—Кушмалар. Залда сугыштан кайтканнар күп. Һәркем үзенекеннән
шикләнер, әйттертмәсләр.

—Әйттерсәләр?

—Әйттерсәләрме? Теге алты кешенен берсе хатын-кыз. Ана да сүз
бирәсен. Ире сугышта үлеп калган Һадия апа, кирәксә чыга да әйтә.
Әйтмәсә, Нотфулла дөресен сөйли дигәнә дә житә... Люткино, Андреевка
бригадаларында жылышта заготовительләргә ничек сүккәнән әйтерсез:
«Мясо не сдается, молоко кончал, яйца ниту, мала-мала шерсть видать»—
дигәннәрен дә әйтеп халыкны көлдер. Оялсын.

—Каян ишеттән, дисәләр? Минем ул бригадаларның жылышында
булган юк.

—Безнән җавап әзер. Шундый бер жылышта Гайсәр Галие Тажи-
ның чыгышын протоколга теркәп барган. Безнән кулда ул... Ну, халыкны
тузгытып жибәрү өчен шушылар житеп торыр. Калган гөнаһларын
өстәрләр. Кемгә утын, кемгә салам, кемгә фураж бирмәгән—берсен-берсе
уздырып тиргәләр. Син башла гына. Залдагы халык кире сөйләгәнне
ярата.

—Әгәр Тажи урнына Мөлековны тәкъдим итсәләр?

—Аны үзәбезнән якка авыштырырга кирәк. Өметләнмәсен.

—Мин таки бернәрсәне аңлап бетермим, Шәйхетдин,—дип,
Нотфулла әйтер фикерен оныткандай тынып калды.

—Аңлаштык шикелле...

—Аңлаштык, ну килешмәдек. Без синен белән кардәшләр түгел,
кода-бабай буласыбыз да юк. Авыр сүзләр күтәрәп, жәнжал чыгарып
йөрүдән миңа ни толк... Мөһәрен күрмим.

—Ә-ә-ә!—дип сузды Шәйхи, әңгәмә ахырында бу сорауны көткән
сыман кыланып, үзе «Ә!» дип аптырап торган арада Нотфулланы
сөендерерлек җавап эзләде.—Заффермы итәм мин сине.

—Үзенә булсын фермың. Мин болай да гомер буге хайван койрыгына
чыбыркы селтәдем, иртәдән кичкә чаклы сыер бугы таптап йөрим.

—Алайса, Нотфулла абый, мин сине сельсоветка куям, Алла боекса,
үзем жайлы гына үтсәм.

—Юк, энәкәш, авыл председателе итеп Тажины куячаклар. Зур
кешене сразы гына этеп екмаслар... Син мине лутчы урынбасарын
итәрсен. Ике чабата—бер киём, икәү яулуйбыз, икәүләшеп житәклибез.
Ых-ых-ых!—Нотфулла, көлөргә кирәк чакта йөзенә чыгармый, тавышы
белән генә көлә...

—Рәхәтләнеп риза!—диде Шәйхи, тумаган тайны йөгәнләп.

—Зурдан кубып уйлаганда, патшаны бәрәп төшерү кебекрәк килеп
чыга түгелме?

—Чагыштыруынны әйтериём.. Патша кайда утыра да, Тажи кайда?!
Хәер, гаилә—жәмгыять ячейкасы, дигән Энгельс бабай. Безнән авыл да
зур дәүләтнең бер кечкенә моделе... тәхеттән үзе төшәргә теләмәгәч...
революция оештырырга туры килә...

Фазылның балачагында кичергән бердәнбер йокысыз төне иде бу.
Юрган астына сенү белән ашыгып йокыга китә торган малайның көнозын
өелгән ару-талулары отыры юкка чыкты. Ул үзен мажаралы кинода
катнашкан батыр пионер кебек хис итте. Ниндидер шпион турында сүз
бара. Аны тотар өчен иң әүвәл авыл халкы алдына чыгып сөйләргә, фаш
итәргә, соңыннан кулга алырга кирәк. Юаш Нотфулла белән Сакал Шәйхи
дошман тылында йөри. Ул шпионны тотканнан соң, тормышлар тагын
да рәтләнеп, арурак көннәр киләчәк. Һәм бу киноның ахыры Фазыллар
өчен сөенеч белән бетәр—колхоз аларга шифер түбәле өй салып бирер...

Бик күп еллар үтеп, бихисап сулар агып, иксез-чиксез юллар кичеп

ир уртасы ашенә житкәч тә әнә шул йокысыз төн төшенә кереп, Фазылны бик еш уятыр. Уятыр да жан тынычлыгын алыр. Уянган саен ул ана янача бәя бирер, төрледән-төрлө нәтижә ясар... ике кеше сүз куешса—өченчә кешегә гаеп өелә икән. ...Урын кирәксә—икенчә берәүне ул урыннан бәреп төшер... Исемнен асылы—бәрелеш... Ә ул бәрелешнен артында урындагылар заговори икән...

Авыл язмышын ил язмышы белән чагыштырсан, югарыдагы түрә-ләрнен кылган гамәлен күз алдына китерү өчен, Сакал Шәйхине белү житә. Ул йокысыз төн, хәтта көндезләрен дә күз алдыннан китми. Ил күләмәндә хәвефле хәбәрләр таралса, кара жепнен бер очы Сакал Шәйхигә килеп тоташадыр төсле. Һәрхәлдә, Фазыл өчен шулай тоелды.

«Берлинны алу...»

Мәскәү битен ачса—провинция бөтен жирен ача. Әгәр яна гына тәхеткә менгән Ил Башлыгы үзенә чаклы идарә иткән патшаны сүксә—гади халыкның теле үсә, карангы авыздан якты дөңьяга чыга... Хрушев заманында: «Әйе, ярар, шулай шул, бүтөн алай эшләмәм...» дигән беркатлылык урынына: «Юк, алай түгел ул, алдамагыз халыкны, Мәскәүгә язабыз...»—дигән катгый чыгышлар алмашка килде. Ярты сәгатькә дип исәпләнгән кинәшмәләр дә өчәр сәгатькә сузыла торган иде.

Колхознын отчет-сайлау жыелышы өч көн барды... (Алгарак китеп шуны әйтик, кырык биш ел үтеп, мондый тамашаның әле дә булса кабатланганы юк...)

Беренчә көн, Питрәч райкомы раслаган көн тәртибе буенча, Тажинын хисап доклады белән башланып китте. Өч йөз илле кешелек клуб шыгрым тулы, рәт араларында басып торырлык мөмкинлек тә юк. Халыкның яртысы Юаш Нотфулла оештырган тамашада катнашырга килсә, калганның жыелыштан соң «Берлинны алу» дигән киноны бушлай карау өченгә жыелган иде.

Унике чишмәле авылда сүз бик тиз йөри. Тажи үзенә каршы этлек оешканын белде, ләкин артык борчылмады, мәртәбәле кеше буларак аны райком хөрмәт итә, ә партиягә каршы сүз дәшәр өчен Нотфулла төркеменен түшәмә тәбәнәк дип тынычландырды ул үзен.

Клуб эчендәге озын эскәмияләрнен киносөючеләр өчен өч рәткә тезелүе, колхозчыларны үзеннән-үзе өч төркемгә бүлде. Сул якта Тажиныкылар—күрше-тирәләре, туган-тумачалары, аннан азмы-күпме ярдәм күргән кешеләр утыра. Унда—Юаш Нотфулла, Бакый, Насыйбулла, Капаса Габдулла, Гайсәр Галие, Фәсхет Гыйльмие... Хәтта, үзенен укытучысын якларга дип, Мөлеков тә жин сызганып килгән. Ә урта рәттә—аумакай халык, Сакал Шәйхи юри алар арасына сенде, тавышларын кемгә бирергә аптырап утырганда үз ягына авыштыру анын теләге.

Тажинын, калын пыялалы күзлеген киеп, химик карандаш белән язылган бер дәфтәр докладтан: «Хөрмәтле колхозчылар!...»—дип тәүге жөмләнә әйтеп салуы булды—ун рәттән, президиум өстәленә, сүз сорап язучулар агыла башлады. Һәр язучу кәсәгә, кулдан-кулга күчеп жыелыш рәисенә барып житкәнчә, залдагыларнын бөтен игътибарын жәлеп итте, ә ун рәттә исә бөтенләй чуалыш тудырды. Президиумда утырган райком инструкторы әлегә ыгы-зыгыны ошатмады, сүз башыннан ук докладчыны туктатты.

—Жәмәгать,—диде ул, сулы графинны алтын балдагы белән зынлатып,—сорауларны үзегез ташымагыз, рәт кырыеннан жибәрегез!

Инструкторнын кәсәтүеннән соң, зал бермәлгә тынып торды. Ләкин, Тажи бер ел эчендә ирешелгән унышларны саннар белән житкерә башлагач, яуланган тынлыкны Сакал Шәйхи бозды:

—Без бу саннарны пионерлар дружинасы алдында сөйләдек инде, боларны бала-чагалар да белә!

Тажи унга-сулга карамый укый тора—ун рәттәгеләр кушыла тора. Жыеп алынган уныш, дәүләткә сатылган икмәк һәм сөт, ит һәм йомырка турындагы хисапка күчкәч, Юаш Нотфулланың тавышы ишетелде:

—Яшьләр жылышында комсомол секретарегыз да шушы ук саннар белән мактанды.

Гадәттә ел саен жылыштан-жылышка Гайсәр Галие белән Фәсхет Гыйльмие генә каршы сөйләп маташа иде һәм халык инде аларның тел төбенә күнеккән иде. Ә монда бөтенләй колак ияләнмәгән авазлар карыша.

«Икенче көн тәртибенә күчк!»

«Давай, фикер алышабыз!»

«Жинү байрагы» гэжитен укыма безгә!

«Үзен ниләр кырдың, шуны сөйлә!»

Доклад давам итте. Тажи, зал гөжләвенә исе китмәгәндәй, канатланып укуын белде. Ул арада уң рәт белән суллар әрләшүгә күчте:

«Кыланып утырмагыз, тынларга «ирек бирегез!»—диде сул рәт.

«Жыен куштан жылгансыз анда»,—диде уңьяк.

«Тажи аркасында авызыбыз икмәккә кинәнде!»

«Мактама! Сталин кадрларын алыштырырга вакыт!»

Әрләшү сәясәткә тайпылгач, райком инструкторы янә сикереп торды:

—Әгәр тынычланмасагыз участковый Архиповны чакырта!»

Халык тынычланган ише тоелды, ләкин озакка түгел.

Тажинын графиннан бер стакан су салып эчүе талаш оештыручылар өчен яна сәбәп булды:

«Бетермә суны, сөткә кушарга калдыр!»—Уң рәттәгеләр көләселәре килмәсә дә дәррәү күтәрелеп көлешеп алды.

Фазылның әнисе Динә Сакал Шәйхиләр рәтендә иде. Кемнең ни кычкырганын отып калалмаслык шау-шудан файдаланып, ул да түзмәде, колхоз председателенен данына кәргән гайбәтләргә ишарәләп кычкырып куйды:

—Тажи минем кәжә сөтен бик ярата ул!

Халык көлгән арада, Юаш Нотфулла Динә ягына борылып, баш бармагын тырпайтты: «Шәп әйттен!», янәсе.

Жылыш бер көнгә сымшмады. Балки, халык төнге сәгать унберләргә чаклы утырган булса, сайлау дигән иң мөһим көн тәртибенә килеп житәрләр иде. Мәгәр, Тажи докладының урта бер төшендә президиумының кашкасы булып утырган райком инструкторы өстәл артынан торып, сәхнәнән пәрдәләре арасына кереп китте. Залдагылар аны баштагы мәлне борын сәңгерер өчен кеше күзеннән качты дип уйлаганнар иде. Район хужалыкларында исәп-хисап жылышлары төрле көннәрдә үткәрелә. Инструктор брезент түбәле «ГАЗ-69» белән көзгә юлсыз юлларны кичеп, карлы-янгырлы авылларны график буенча йөрөп өлгөрә, тамагы тук булса да тәне жылыга кинәтми, аягы корыдан мәхрүм, томаудан арына алмый, президиумда утырганда гел «пырыш-пырыш» борунын тарта... Пәрдә артында озаграк югалгач, жылыштагылар аны тәмәке көйрәтә дип белделәр. Житмәсә алгы сул рәтне сискәндереп залга махра исе агыла башлаган иде. Ләкин тәмәке тартучы кеше алгы рәттә үзенә сүз биргәннән көтеп кыбырсып утыручы Фәсхет Гыйльмие булып чыкты. Гыйльмине бер аягы фронттан иртәрәк алып кайтты. Тәмәке тарткан саен протезын шыгырдатып интекмәсен өчен ана залдагылар каршы сүз әйтми. Ә райком инструкторы тәмәкесе янып беткәндә инде авыл белән Питрәч арасындагы сигез катлы урманның яртысына житкән иде. Аның көндез сәгать унбергә, партия сафына яна әгъзалар кабул итү комиссиясенен утырышына өлгөрәсе булган икән.

Инструкторның китеп баруы жылышның йөгәннен салдырды. Төннәр буге язылган докладны укып бетерергә ирек бирмәделәр. Тажи янына фикер алышу өчен Нотфулла менеп басты. Шулай итеп, беренче көн тәртибен өзеп, икенчесе башланып китте. Тажи докладны бүлөп

президиумга килеп капланды. Чыгыш ясаучылар күбрәк уңыктан булып чыкты. Суллар трибунага барып житә алмады, житкәннәрен дә Тажины мактап авыз ачуга, сызгырып төшерә тордылар. Һәр сөйләүчә үзеннән өсти башлагач, тәнкыйтыләү жепшек тау башыннан төгәрәп төшкән кар йомарламы кебек зурая барып, ахыр чиктә Тажи өстенә ишелде... Ниһаять, уннар тәкьдиме өскә чыга: райком секретаре үзе килмичә торып, Тажи турындагы фикерләрне һавага сипмәскә, район житәкчелеге иске председателнең ник тәнкыйтыләгәннәрен шәхсән ишетсен, бәлки безнен якка авышыр...

Ләкин телефоннан секретарь урынына, аның кабул итү бүлмәсендә ишек төбә саклаучы маржа кызы сөйләште. Ни кызганыч, Беренче кеше Министрлар Советына «Кукуруз кинәшмәсенә» киткән.

Жыелыш бушлай кино карауга күчте.

Икенче көнне беренче секретарьның килүе киеренкелекне генә арттырды. Кичәге чыгышлар репетиция ясау гына булган икән, бүген алар аеруча гайрәт һәм нәфрәт белән бәтланды. Жәе килгәндә, сүз уңаеннан секретарьның үзенә дә төртмә сүзләр әйтелде. Тажиның озак еллар кәнәфигә ябышып утыруы райком яклавыннан башка түгел, диделәр.

Кичәге томана халык бүген «Совнархоз» исемнән сөйли. Мөлековның бер жөмләсе ишек өстенә лозунг итеп язарлык иде: «Авыл—чишмә, Башкалабыз—дингез! Чишмәләр болганчык булса—дингез нишләр?!»

Кояш баеп, клуб эчендә ут кабынгач, райком секретаре ин әүвәл Тажи исемен ачыктан-ачык тавышка куйды. Суллар ягыннан иллеләп кеше ризалык бирде, каршыларны уңыктан эзләделәр. Шунысы сәер, Шәйхигә кул күтәрүчеләр дә шул чама иде.

Әгәр бушлай кино карар өчен берәр шәһәр кунагы кереп тавыш бирүне күзәтеп торган булса, ярсып сөйләүчеләр арасында икеләнәп кенә кул күтәрүчеләрнең күплегенә сәерсенер иде... Ләкин авылда төплөнәп яшәүченең кануннары кырыс. Мисал өчен, әгәр Тажи үр урынында калды ди... Синен «каршы» кул күтәрүенне ана житкерәләрме? Әлбәттә! Туганнары дәфтәр кебек язып бара... Шул ук вакытта, Сакал Шәйхинең дә сайлануы мөмкин. Председатель булгач: «Син мине сайламадын дип, нәселенне корытыр. Алга таба ничек яшәрсең?! Трибуна артына чыгып күбек чәчкән «өйрәтелгән артистларны» беләбез—алар йә пенсионерлар, йә сугыш ветераннары, Юаш Нотфулла—авыл көтүчесе, Мөлеков—мәктәп директоры, андыйларның колхозга ялынычы юк, кәнәфидә кем утырса да барыбер...

Урта рәттәгеләр өчен Мөхәрләм кул күтәрде. Ул гел шулай... «Битарафлар» сүзенен чын мәгънәсен аңлаучы кеше буларак, жыелыш саен беркетмәләргә бер ялгызы теркәлә. Мөхәрләм трибунадан сөйләнгән сүзләренә ятлый, чишмәдән-чишмәгә йөргән гайбәтне куен дәфтәренә теркәп бара. Янгын чыкса, хәвеф килсә, низаглы урынга беренче кеше булып ин әүвәл Мөхәрләм барып житә. Яналыкка сонармас өчен махсус мотошикл алды. Һәркемгә шикләнәп карар, сөйләшкәндә күп-күп итеп сораулар бирер, елмая белмәс, мактау күрмәс, районга еш йөрер...

Ниһаять, сайлау бизмәне президиумдагылар теләгәнчә тигезләнде кебек. Көнозын барган бәхәстә көч түккән күндәм халык, сонгы парын чыгарган паровоз кебек уфылдап, сүнәп калды. Өч йөз илле кеше бер булып, үзенен кемне сайлавын аңлай алмыйча, райком секретареның сонгы сүзен көттә...

Шулчагында киномеханик Мәликә апай яна зәнгәр сатин халатын жилфердәтеп сәхнәгә чыкты да жыелыш поставында зәгыйфьләнәп утырган саргылт графинны алып, аның урынына салкын судан тирләп чыккан янасын куйды. Жыелыш бетәргә торганда, Мәликә апайның графин алыштыруын, залдагы оппозициягә ишарәләп нишләргә кирәген әйтеп торуга дип аңладымы—секретарьның күзлегә сикерә башлады.

Эйтергә дип әзерләнгән карары тавыш карлыгуында төерләнөп калды. Ул стакан тутырып яна су эчәргә мәжбүр булды. Шушы өзеклек Мөлековка чәчрәп чыгарга мөмкинлек бирде:

—Жәмәгать, тагын иске чанага төяделәр сезне. Мондый очракта яшерен тавыш белән сайларга кирәк!

Тавыш жепселләре юылгач секретарь кычкырыбрак сөйли башлады.

—Беренчедән, Марат Әбрәсүлевич, сез колхоз члены түгел, бу жылышта иреккә күзәтүче генә, икенчедән, без председателне сайладык инде.

—Алты тапкыр кул күтәртеп йөз кеше катнашкачмы?! Калган ике йөз илле тавыш кая?

Нотфулланы хуплау йөзеннән, уңнар идән тибеп сызгырды, дәррәү күтәрелеп кул чапты. Соравына җавап ишетелмәгәч, «Юаш» оппозиционер трибунага чыгып басты.

—Менә мин—колхозчы! Үзем әйтәм! Жәмәгать,—диде ул залдагы тавышны шып туктатып,—безнен әле монарчы ике башлы сайлаулар үткәргәнөбез юк иде, районнан килеп кемне күрсәтсәләр—шуны якладык. Инде килеп бүген ике кеше турында сүз чыккан икән, Мөлеков дөрес әйтә, яшерен тавыш белән сайларга кирәк.

—Сезнен сүзнен юридик көчө юк. Яшерен сайлауны да тавышка куярга кирәк.

—Сун, кем мишәйт итә сезгә, алып барыгыз шушы рәвешчә...

Нотфулла, залга төшөп утыргач, секретарь алтын балдагын яна графинга тидергәләде.

—Иптәшләр, тавышка куям, кем дә кем яшерен тавыш белән сайларга риза, шул иптәшләрнен кул күтәрүен сорыйм... Каршылар... битарафлар... Димәк, бертавыштан кабул ителә... Ләкин, иптәшләр, кеше саен бюллетень тутыру озақ эш. Бүген сон инде. Иртәгә иртәнгә сизгә барыгызнын да килүе сорала. Ә хәзер, бушлай кино карагыз, Кинопрокат сезгә «Берлинны алу» дигән фильм жибәргән.

Халык дәррәү көлөште, әмма кайтып китүчө булмады.

Өченче көн дә «Берлинны алу» белән төгәлләнде.

Сәрвиназ прәннеге

Авыл кибетендә, тапшырылган буш шешәләр өчен, акча тоттыру юк. Теләсән, маен-шикәрен, тәм-томын сора, Лаеш заводы чыгарган карлыган вареньесын рәхим ит. Әгәр тауарга ризалашмасаң, буш шешәләренне аркаңа ас та—дүрт ягын кыйбла. Сатып алучылар моны белә, күнә, карышмый, сүз куертмый. Ә менә балачаганың үз туксаны туксан, кат-кат чират торып әрсезләнә, нәүмизләнә, үжәтләнә, керосин шешәсен пешекләп алып килсә дә уника тиен бакыр сорап тора.

Ләвкә чите буйлап этешеп чираты житкәнчө, Фазыл пыяла тавыш чыгармады, ике шешәне бер-берсенә бәрмичә үлчәү турысына килеп баскач кына сатучы Сәрвиназ каршына китереп куйды. Малайның «Әйбер кирәкми!» дигән гозеренә, үжәтлек йөзеннән, Сәрвиназ үлчәү талинкәсенә салып тормыйча гына бер учына тутырып алты прәннек сузды. Фазыл прәннеккә үрелмәде, ике кулын чалбар кесәсенә тыкты.

—Әйбер кирәкми,—диде ул, киреләнөп.

—Нәрсә бирим, әйт тизрәк, чиратны тотма.

—Әйбер кирәкми. Прәннекне аны Сабантуйда гына ашыйлар.

—Алайса, суыра торган конфет бар.

—Акча итеп бир.

—Шешәгә акча юк дип менә әйттем инде. Кире алып кит, әнә берсенен авызы китек бугай әле.

Һәм Сәрвиназ алты прәннектән бушаган учы белән ике шешәне

муенынан алып, Фазыл каршысына бастырды. Чираттагылар дашмәде. Пыр туздырып чыгарыр иден дә, ятим баланың рәнжеше төшәр. Яклап сүз әйтсәң—авылның күз карасыдай сатучысы белән әчелешле булырга кирәк.

Фазылны оныткандай итеп, Сәрвиназ чиратны ашыктырмакчы иде, өлгөрмәде, малайның үпкәләүле, әмма масаюлы тавышы киbet эчен өнсез итте.

—Бу шешәләрне Юаш Нотфулла белән Сакал Шәйхи бездә эчте!..

Таш мәчегә егерме дүрт тиен акча салганын әнисе күргәч, Фазылга ничекләр итеп шешә сатканын сөйләп бирергә туры килде. Динә сөенмәде.

—Куандыргансын! Мин өйрәтеп куйган дияр әле, заразы. Ичмасам, нәкъ кешесенә эләккәнсен. Сәрвиназ бит ул Сакал Шәйхинен... Әй,—дип кул селтәде Динә,—сина әйтеп аңлата торган нәрсәме?!

Әнисе башлаган жөмлөнөн ни белән тәмамланьрга тиешлеген, ягъни Сәрвиназның Сакал Шәйхи өчен кем икәнлеген үсә-үсә, яши-яши аңлады Фазыл.

Беренче идарә утырышында ук Сәрвиназны колхоз ашханәсенә мөдирә итеп расладылар. Динә жәйге айларда өстәмә пешекче булып алына иде. Кич житүгә, әнисен каршы алырга дип ашханәгә ияләшкән Фазыл, яна мөдирәнөн кырын карашын тоя башлады. Бу артыксыну малайнын ике кашык борчак боткасы ашавыннан түгел, кырдагы игенчеләргә дип пешергән ризык һәрвакыт артып кала, аны барыбер дунгыз фермасына илтеп аударалар. Ике шешә тапшырыр өчен кеше алдында турысын әйтә алган малай үзе дә, аның әнисе дә Сәрвиназ өчен сөйкемсез сөякләр иде хәзер. Ахыр чиктә Динә барыбер ашханәне ташлап чыгарга мәжбүр булды, хәтта ике елдан соң авылда сөт заводы салынып, Сәрвиназ анда директор итеп куелгач та, Динәне ашханәгә чакырмадылар.

Фазыл балалыгы белән әкрәнләп Сакал Шәйхинен идарә итү чорына килеп керде. Аз сүзле, йомшак телле, ак чырайлы, кыска чәчле, сикергәк адымлы физкультура укытучысы күзгә күренеп төсен-битен һәм холкын алыштырды. Ул хәзер озын чәчләрен артка яткызып тарый, атлаганда үкчәләре жирне кадаклай: «Синен тракторына нәрәт кая бирелгән иде?» дип әйтеп бетергәнче жөмләне жиде жирдән бүлөп сүгенү сүзе кыстыра һәм Тажи заманында үзен техниканың хужасы итеп тойган шофер-тракторчылар Сакал Шәйхидән курка торганнар иде. Идарә утырышында ана ошамаган сүз башланса, чыгыш ясаучыны шундук эт итеп сүгеп ташлар. Боерык кәгазе күтәрәп килгән мал сораучыларны, кабул итү сәгатъләре язылган такта кадакланган ябык ишектә туктатыр. Кеше белән сөйләшкәндә көпә-көндөз «киек каз юлына» текәләр. Күзләре жетеләнде, йодрыклары төйнәлде, ак йөзе кызарды.

Бүгенгесе һәм бөтенләй ерак киләчегә гел шушы Сакал Шәйхи белән бәйле булачагын аңламый иде әле Фазыл.

Чишмә буена төшсә дә, киbetкә керсә дә, көтү куаларга чыкса да халык көн саен берәр хәбәр алып кайта хәзер...

«Сабантуй аланындагы тимерче алачыгын яна планга күчөргәннәр.»

«Ындыр табагы каршына яна гараж корганнар, Габдулла мулла ишегалдындагы машиналарны шунда тезәләр ди.»

«Правлениедән бушаган өйне медпункт итәләр.»

«Колхоз эшен сөймәгән шабашникларны жыеп алганнар.»

Кышкы каникулдан соң һәр укучыга егерме биш кило көл һәм ун кило кош тизәге алып килергә йөкләмә бирелде. Раштуа суыкларында убыр урынына утын ашаган мичләр бушады, тавык куначалары жинеләйде. Динә кебек өчәр бала укыткан гайләләр ятимә карчыкларының мичен һәм кетәклеген чистартты. Әгәр мәктәп ишегалдына куелган трактор чанасы чүмәкәйләп тулмаса, мәктән директоры Мөлековны идарәгә чакырталар. Һәм ул, йөгерү буенча ГТО нормасын үти алмаган пионер кебек, башын аска иеп, кичәге физкультура укытучысы каршында шелтә тынлый.

Язга чыккач, балалар тимер-томыр жыярга кереште. Чөнки яна комбайн алып кайтыр өчен дәүлөткә шул комбайн авырлыгында металл ватыгы тапшырырга кирәк иде.

Жәйгә чыккач, каникуллар ике атнага кыскарды. Фазылларны мәжбүриләп, авыл эшенә өйрәтеп үстәрәбез дип, колхозның Мишә буенда яна ғына ачылган хезмәт лагерьына алдылар. Суган чүбе утау, кәбестә басуына су сибү, кишер сирәкләү кебек «жәмәгәт эшләре» пионерларның тантаналы вәгдәсенә дә теркәлгән иде хәтта.

Икенче сайлауда Юаш Нотфулла Сакал Шәйхи урынына мәктәп директоры Мөлековны куячак икән дип шым таралды. Ошбу хәбәрне Шәйхи Сәрвиназдан ишетте. Башкалар килеп әйтсә, Тажинныкылар тараткан коткы дип кенә кабул итәр иде. Ләкин Сәрвиназ—жаны-тәне белән яна председателънеке. Казанга кияүгә чыгып кәргәч, бер бала күтәрәп кайткан тол, әмма яш ханымның янадан киbet үлчәве артына барып басарга теләге юк иде. Шәйхи аны сөт заводы директоры итте. Тәннендә гыйшкы, жанында уты булган хатын мондый игелекле кешегә, матурлыгын да, яш гомерен дә кызганмас. Кирәксә, иман нурын да корбан итәр, хатыныннан аермас...

Жылы куенга пышылдау булып килеп ирешкән ошбу хәбәрнен дәрәслеген Шәйхи Юаш Нотфулланың үзеннән әйттерергә теләде. Һәм кичкырын аны идарәгә чакыртып «дежурный»ны жибәрде. Айлык акчасы һәм дәрәжәсе белән контор каравылчысыннан өстенрәк саналган Чулак Газизәннән чакыруы теге-бу оешмалардан килгән повесткалардан көчләрәк санала. Бусагада Газизәнне күргәч, агач караватка кырын яткан Нәфисәннән капылт торуыннан, куенында ими капкан жиденче кызы шуып төшә язды...

«Иә Хода, тагын нинди генә казаларга барып тыгылды икән инде Нотфуласы?! Районга чакыруларымы, әллә силсәвиткә генәме?»

Сугыш елларынан бирле дежурда йөргән Газизә кемнен нинди хәбәр көткәннен белә, шуна күрә түргә узмый, урындык сорамай, йә язү тоттыра, йә язып китерергә тиешлене телдән генә житкерә:

—Нотфулланы Шәйхи чакыра. Хәзер үк!

—Көтүдән кайткач та әйтермен. Барыр. Ниме сон, Газизә апай, председателъ янында район кешеләре юкмы?

—Юк. Үзе генә. Ике килеп чакырырлык итмә, йәме Нәфисә, Шәйхи көтеп утырам диде.

Нәфисәннән эченә жылы керде. Күкрәкчәсен каплап, кызын ике мөндәр арасына салды—тәгәрәп төшмәсен диптер инде.

—Нотфулла көтү чираты буенча ашап кайткач кичен Казанга аш та салмадым. Самавырны ғына көйрәтеп жибәримме сун, Газизә апай?

—Юк, юк, Нәфисә, өй саен чәй эчеп йөри башласам, минем эшне кем эшләр?!

—Фәризәннән мунчасы кызу калган. Олы кызларым юынырга киткәннәри. Көтүче хатыны кич бизәнә ди. Кызларым әйләнеп кайткач, мин дә чайканып чыгармын дигәнием. Ярар инде алайса, Нотфулланы көтәрмен... Малайлар кинога киттеләр ахрысы...

Чулак Газизә, алып килгән хәбәрнәннән үзе дә курыккандай, капылт чыгып китте. Нәфисә, Казан төбеннән аш-су соса-соса, кырыялары кайралып ашалган ак чүмечен тотып, салкын самавыр янында басып калды.

Ахыры киләсе санда

ҺӘР ЕЛДАН—БЕРНИЧӘ ЮЛ...

Әллә ничә дистә еллар буге телләрдә—СССР Язучылар Союзының иң яшь әгъзасы, илкуләм съездның иң яшь делегаты, Язучылар оешмасының иң яшь житәкчесе, язучылардан иң яшь Г. Тукай премиясе лауреаты, Бөтендөнья әдәбияты китапханәсе сериясендә совет поэзиясенен иң яшь вәкиле... кебек сүзләр белән исеме һәрдаим тәкрарланып килгән шагыйрь Равил Фәйзуллинга да инде 60 яшь икән! Вакыт галижәнаплары аяусыз—үз гамәлен кыла бирә: тудыра, үстерә, олыгайта... Шагыйрьнен 70 елларда язылган мондый юллары бар:

Яу-дауларны күргәннәр күп.
Көрәш-шауда жингәннәр күп.
Вакыт-яу—ин-иң яманы!
Жинүчеләр сирәк аны!
Вакыт белән хезмәте тау
Ирләр генә алыша ала.
Заман, иелеп, жинүченең
шанлы исемен алып кала.

Равил Фәйзуллин үткән ижади юлны күзалласан, инанып шуны әйтеп була: заяга үтмәгән Шагыйрь гомере!—тау кадәр эшләр башкарылган. Төрле елларда, төрле телләрдә кырыклап китабы дөнья күргән. Үткән гасыр ахырында бүгенге татар шагыйрьләреннән беренче булып 5 томлык «Сайланма әсәрләре»н чыгарган. Татарстанның халык шагыйре дигән олут исем яуланган. Күренекле жәмәгать эшлеклесе буларак бихисап эшләр башкарылган...

Кырыктан артык еллар дәвамында, ягъни үткән гасырның 60 елларыннан башлап бүгенгәчә Равил Фәйзуллин ижаты әдәби хәрәкәтнен, бигрәк тә татар шигърияте мохитенен һәрвакыт игътибар үзәгендә булды. Аның шигърияте турында бәхәсләштеләр, дәвамлы дискуссияләр вакытында капма-каршы фикерләр бәрелеште: хулладылар, шөбһәләнделәр, сагайдылар, сокландылар, инкяр иттеләр..., әмма беркем дә аның талантын, зур шәхесен шик астына алмады. Ижаты турында йөзләгән мәкаләләр чыкты. Мөгаен, яңа чор татар шигъриятендә ул иң күп өйрәнелгән шагыйрьдер. Сонгы елда гына да аның ижаты турында ике зур китап (Коллектив. «Равил Фәйзуллин: Заман. Ижат. Шәхес». «Мәгариф» нәшр.; Ф. Урманче «Борынгы миф һәм бүгенге шигърь. Равил Фәйзуллин ижатына бер караш». «Школа» нәшр.) дөнья күрде.

Кырык елдан артык журналыбызның актив авторларыннан берсе булган хезмәтгәшебезнен, Татарстан халык шагыйре Равил Фәйзуллин юбилеен аның үз шигърьләре белән билгеләп үтүне кулай күрдөк. Инде әйтелгәнчә, Равил Фәйзуллин ижаты турында тәфсилләп сөйләүнен «Казан утлары»ның әзерлекле укучысы өчен хәжәте юк шикелле. Шунсы да бар: ижаты мәктәп программаларына кертелеп махсус

өйрәнелә торган шагыйрьнен сонгы 7-8 ел эчендә шигырь китаплары чыкканы булмаган икән. Бу яктан караганда, Шагыйрь ижатын ретроспектив планда янадан бер искә төшсә урынлы, бигрәк тә яшьрәк буын укучылар өчен файдалы да булыр.

Шулай итеп, төрлө еллардан—төрлө шигырьләр. Дөресрәге, ижат юлы башынан бүтәнгәчә: һәр елдан—бер шигырь. Күләм ягын истә тотып, бу шигырьләрен кыскаракларын сайларга тырыштык. Шулай да, алар шагыйрь ижатынын төп асыл сыйфатларын һәм ижатының үсеш эволюциясен чагылдыра алырлар дип ышанабыз.

Журналның поэзия бүлегә

Равил Фәйзуллин

Вакыт

Алай үтелгән вакыт...
Болай үтелгән вакыт...

Яшәп үтелгән вакыт,
яшьнәп үтелгән вакыт—
бүтәниңәр бәхетә өчен
сарыф ителгән вакыт!

1958

Авылда кышкы төн

Балкый тышта—баганада
электрик фонарь.
Корт күчедәй, шул яктыда
бөтерелә карлар.

Нәни ут—Ай-йолдызларның
барын алыштырган.
Бар дөнья яктысын гүя
бер үзенә жыйган!

...Жилләр—чыбыкларны сарган
бәснә коеп тора.
Күгәрчәниңәр кыекларда
посып, оеп тора.

1959

Каникулга кайтыр алдыннан

Дәү әнигә

Кайтам тиздән,
Сагындырды йөзөң,
сөйләшүең,
йөрүең,
ырымың...
Күз алдымда—сының, кыяфәтең,
сәке түрөндәге урының.

Утырыбыз бергә. Инде син дә
көткәнсендер шәкерт улыңны.

Син бәйләрсен оек. Мин каршыңда—
уйлап яңа туар жырымны,
сабий чактагы күк, аяк бөкләп,
йомгагыңны тотып торырман.

1960

Төш

Әти белән икәү, имеш,
атынабыз таганда.
Гажәп: әти гел түбәндә,
ә мин—өстә һаман да...

Уяндым сабий чак—төштән,
үнсигез язым үткән.
Тагандагы урыннарны
алышыр вакыт житкән.

1961

Эрмидажда йөрөм...

Иркәнәп,
күк сыярлык сарайларда йөрөм,
атлыым затлы мәрмәр идәннән.
Гажәпләнәп,
мәрмәр сыннар сынап карап тора:
«Адаштыңмы әллә?»—дигәндәй.

Әй, сез—салкын йөзлө таш кешеләр!
Ялгышмыйсыз,
мин—беренче безнең нәселдән.
Нәни йодрык чаклы сабий йөрәк
бабамнарның
теләк-сусауларын яшергән.

Мин кычкырам.
Тавыш жепселләрем корыч кыл күк—
заллар җавап бирә калтырап!
Люстралар—
тир һәм яшьтән койган кояш булып,
юл ачалар миңа ялтырап.

Эрмидажда йөрөм жиңүчедәй!—
сынатмыйлар
элең камыл ерган табаннар.

.....
 Алар белән,
 монда гына түгел, бар дөньяны
 урап чыгарга да чамам бар!
 ...Ышаныч һәм өмет күзе белән
 гасырлардан
 карап тора кебек бабамнар.

1962

Жил—Вакыт ул...

Жилләр шатлык алып киләләр.
 Жилләр картлык алып киләләр.
 Жилләр диннәр алып киләләр.
 Жилләр чирләр алып киләләр...
 Жилләр алар шундый: теләсәләр—
 эллә ниләр алып киләләр!

Жил—Вакыт ул, бедми тынычлык!
 Жил тамырын кисәр кылыч юк!

1963

Чын дуслар очратып, танышсам,
 кемгәдер дәрәс юл табышсам,
 кемдәдер шат очкын кабызсам,—
 яктырып,
 нурланып,
 очынып,
 шигырьләр язарга ябышам.

Юлымнан барганда ялгышсам,
 ауганда, дошманга ябышсам,
 сагыштан чирләргә сабышсам,
 хисемне яшемә чылатып,
 шигырьләр язарга ябышам.

Ул иң бәхетле дин уйла син,
 йә иң бәхетсез дин уйла син,—
 эгәр дә төннәрән уянып,
 шигырьләр язарга ябышсам.

1964

Ашкыну

Кош оча, йолдызлар атыла,
 елгалар ярынан ташына...
 Шуларны күрәм дә, күңелем
 еракка, еракка ашкына.

Жир матур, Жир гүзәл, тик—аны
 кадерләп, серләрен ач кына.
 Дәрт тулы күңелем барсын да
 белергә, күрергә ашкына.

Ышанып киләчәк тормышка,
 сокланып кешеләр гыйшкына,—
 жыр тулы тынгысыз күңелем
 яшәргә, яшәргә ашкына.

1965

Ни исәп, ни гамь бар бу ярда?
 Ни сагыш, ни моң-зар бу талда?
 Ни хикмәт, ни акыл бу ташта?
 Ни төен, ни сер бар бу тауда?
 Ни көй бар, ни жыр бар инештә?
 Ни бөек мәшһүрләр бу төштә?
 Ни мәзәк, ни жорлык бу якта?
 Ни үлән, ни хава, ни дым туфракта?..

Әгәр дә шуларны белмәсәм,
 ничек мин
 үткәннән, бүгенен
 аңлыйм бу Илнең.

1966

Дингездә Ай юлы.
 Бер безме аерым?..

Ай нурында, һай, ялтырый
 каешым аелы!
 Сагышымны сиңа илтер,—
 дингездә Ай юлы.

Бер аерылсаң, ай, озак үтә,—
 озак үтә ай, елы...
 Ай нурында, ай, ялтырый
 каешым аелы.

1967

Ул көннәрне инде даулап булмый...

Ул көннәрне инде даулап булмый...
 Сагынып кына була!
 ...Сою ни икәннен белми гомерең узса,—
 каплан да бер ела.

Сүнгән еллар исәбенчә, тезеп,
 кара шәмнәр кабыз.
 Кешеләрне ку! Хет тынлыкта кал,—
 син барыбер ялгыз...

Ул елларны инде даулап булмый...
 Сагынып кына була!
 Үткән бөеклеккә кайтып булмый,—
 табынып кына була...

1968

Йөгереп-уйнап
 ага Болак.
 Камышлары—рәшәдә!
 Казан өсте—ап-ачык күк,
 Иделкәй янәшәдә!

Йөгереп-уйнап
ага Болак.
Чуерташлар—төбөндә.
Тымык түгел, йомык түгел,
Болак гел саф күңелдә.

Таңда тор да,
ят та тыңла,—
жир астында чишмәләр!
Алар бит эндәшәләр:
«Идел-ана янәшәдә!
Безгә мәңге яшәргә!»

Йөгереп-уйнап
ага Болак!

1969

Гөмбәзләре—кояшмыни!
Сары алтын—чиркәү.
Бабайларның күз яшьләре
менә кайда икән!

Төссез түгел күз яшьләре,
сары төстә икән!
Ничек ялтырый тәреләр!
Акыл—көчтә икән...

Безнең якта—борынгыдан
хәрабәләр генә.
Чын тарихны азлар белә,—
хәбәрдарлар гына...

Гавамга мирас—моң, сагыш,—
менә калган байлык.
Шулай да әле халыкта гамь,
байтак Тукайлык.

1970

Бәхетле булып, таңгача
йөргән идек икәү без.
Каушырга да өлгермичә,
аерылган икәнбез.

Без яраткан ул ләйсәннәр
кабатланмас микәнни?
Бу йөрәкләр, өзгәләнеп,
кабат янмас микәнни?

Көзгә соңгы чәчәкләргә
саксыз кагылма икән.
Үзең теләп бер хушлашкан,
кабат сагынма икән.

1971

Дошманым юк. Дус-белеш бар,
Чит-ятлар бар күралмаган.
Дошманым юк, чөнки минем
сүзем, эшем—түгел ялган.

Чынны саткан кемдер, бәлки,
яла ягар, арттан кадар.

Бу дөньяда дошманым дип,
телем бармас хәтта аңар.

Әйтермен күк: дошман итмим,
тик... ялгыштың, аңламадың.
...Беркатлысы булу кызык
дошманы бар бу дөнъяның.

1972

Әйләнә сәхнә, әйләнә...

Баш исәк тә даһи жанның
сәнгатьтәге көченә,
тик ул да каршы торалмый
сәхнә әйләнешенә.

...Күренешләрне алыштырып,
әйләнеп кереп китә.
Гомерләрне, багырьләрне
кискәләп, телеп китә.

Менә шушы әйләнештә
кемнәңдер соңгы роле.
Соңгы алкышлануы,
иң соңгы алган гөле.

Кемдер Зөһрә, кемдер Таһир,
кем әле Хәлил бүген.
Ялга чыккан карт артистның
үз хәле хәлдер бүген...

Әйләнә сәхнә, әйләнә,
сибелеп кала еллар.

Сибелеп кала язмышлар,
режиссерлар, геройлар...

Сибелә... Әйләнә сәхнә.
Булмый шул каршы торып.
Изге жиргә була икән
табынып тик, баш орып.

Тоела кайчак, сәхнә ул
агачтан түгелдер күк.
Күз яше белән юылган
көзгедер, күңелдер күк.

Анда иңләп йөрүчеләр
илаһи затлар кебек.
Алар гажәеп якин да
һәм берәз ят та кебек.

...Әйләнә сәхнә, әйләнә,
шуышып кереп китә.
Гомерләрне, багырьләрне
кискәләп, телеп китә.

1973

Кирәк безгә

Тәкъдир шундый: бик аздан да олы шатлык
таба алырга,
сөенергә кирәк безгә.

Олимп уты ягар чакта,
сүнөп барган
учагыңа тын өрергә кирәк безгә.

Заманга иш булыйм дисәң—
кем бер янса—
ун яшьнәргә,
ун янырга кирәк безгә.

ТОРМЫШ дигән халыкара сабантуйда
батыр булып
калалырга

кирәк безгә!

1974

Шаһзадә дә түгел, галим зат та,
тылсым-серләр ятмый әчемдә.
Мин Нарцисс та түгел, баһадир да,
таман ғына буюм, көчем дә.
Доньяның исен китәрерлек
түгел, ахры, кылган эшем дә...

Ә шулай да
сөеп, яратып
яшь түктеләр безнең өчен дә!

...Ә соң үзең азмы өзгәләндең!
Азмы яндың, азмы яшь түктен...

Әйдә,
ялгышын да хәзер дәрәс динк
назлы жылдәй үткән яшьлекнең!..

1975

Көзгә төндә. Займищеда

Дәм караңгы тышта. Суык.
Яңгыр ява, ява...
Китап укудан күзләр дә
ара таңга таба.
Килеп, улымның юрганын
ипләбрәк ябам.
Аннан кысып кочаклыым аны.
Ә ул жылы, кайнар!
Кара төндә нур индергән
нинди бәхетем бар!

...Тышта туңган яңгыр Кызы
тора чәчен тарап.
Ә жил аның толымнарын
тәрәзләргә сара!

Ул чибәргә күз дә атмыйм—
торсын, әйдә, тарап!
...Ятам уйда, улым аша
киләчәккә карап.

1976

Нәсихәт

Бушка алма берни бу дөньяда.
Жиңел килгән рәхәтлектән саклан.
Язмыш дигәннәре костырыр бер,—
ә косканың булыр чат кан!

Юләр булсаң гына шатлан—
жиңел килде, диеп, бу мал,
бу мэхәббәт, бу дан...
Жиңел үлеренә генә шатлан.

1977

Бүлсәң бишкә бер халыкны

Йодрык—төен. Ул язылса—
аерылыр бармаклары...
Өчпочмаклар булып калыр—
өзсәң, йолдыз канатларын.
Бүлсәң бишкә бер халыкны—
аннан—исем калыр бары...

1978

Туганнарга

*Бергә чакта үскән идея
тал тамырлары кебек!*

Халык жыры

Безне бергә кайчак кайгы гына
жыя хәзер Туган нигезгә...
Без төрлөбез төрлө тарафларда
мәшәкатьле Тормыш-диңгездә.

Шатлыкларның, хәтта бәйрәмнәрнең
көчө житми очраштырырга.
...Ә бит беркөн беребез ким булып,
туры килер басып торырга!..

1979

Гомер бакый Яхшы белән Яман
якалашкан, канда буталган...
Тарих—сәер: хәтерендә рәтгән—
изге жан да, зина кылган да.
Алыш бабай өйгән курганнар да,
Герострат яккан храм да,
Клеопатра хатын патшаның
күкрәген чаккан елан да.

1980

Үз-үзеңә таян!

Башың имә, жилләр
иссәләр дә каян!
Килчәккә карап,
үткәнеңә таян!

Көнләүчеләр, гүя,
астан чаккан чаян...
Тезең бәрсәләр,
кулларыңа таян!

Язмыш ханым усал,
кайчак, юри шаян...
Үсү юлларыңда
иманыңа таян!

Намуслыга кыен,—
һәркем өчен гаян...
Чит шәфкатен көтмә,
йөрәгеңә таян!

1981

Палестина! Палестина!..

*Палестина шагыйре
Муин Бсису истәлегенә.*

Палестина! Палестина!
Диннәр бишеге.
Милләтләрнең халыкара
гауга ишеге.

Палестина! Палестина!
Изгеләр жире.
Кая изгелек?—таралгач
үтерү чире...

Палестина! Палестина!
Шигъри исем.

Бу жирлэрдэгэ вэхшәткә,
Дөнья, ни дисең?

Палестина! Палестина!
Язмышың—гыйбрәт.
Аллалар күп чыккан жирдә
хаксызлык күбрәк...

Палестина! Палестина!
Көрәш уचाгы.
Гарәпләрнең берләшергә
ант эчәр чагы.

1982

Су асты көймәсендә

Гүя—гильза. Ә эчендә—
дары түгел—кешеләр!
Су төбөндә Туган жирне
төштә күреп яшиләр.

Су басымы, кан басымы,
жан басымы... югары!
Ничәнче ай зәңгәр күкне
күргәннәре юк әле.

Уңда, сулда, өстә, аста—
гел тимер кыса гына...
Торпеда күк атыл иден
ярларның кочагына!

Адәм балык түгел дә бит
төпкә төшеп ятарга.
Нишләсен соң?—түзә, чыдый
киләчеге хақына.

Астагы сәер тормышны
төшеп яшәгән белә!
Анда көймә батуы да
тик... күтәрелмәү генә!

Су асты тын. Гажәеп тын.
Жан гына ала давыллап.
Жир иминдәген саклылар,
су астын каравыллап?..

1983

Елан тавыннан карадым...

(Төш)

Елан тавыннан карадым—
дуңгыз көтүен күрдем.
Казансуда таш һәйкәлнең
агып китүен күрдем.

Елан тавыннан карадым—
Ослан тауларын күрдем.

Идел төпләренә багып,
сагыш ярларын күрдем.

Елан тавыннан карадым—
биш балта сабын күрдем.
Акпатшаның айбалтада
күзенең агын күрдем.

1984

Вакыт өчен нәрсә Адәм game!
Һәр үзгәреш ана—дөрөслек!
Гажәпмени—Атлантида хәлен
аңлый алмый икән Эверест...

Кайчак сыйлап сөйгән гөлләрең дә
белми-тоймый сиңең шатлыкны.
...Кем ишетсен, Галәмгә дип төбәп,
жиң эченә әйткән хаклыкны.

1985

Тау—шул ук жир...

Тау—шул ук жир. Тик аңарга
башны чөеп карар жир.

Тау—шул ук жир. Туарга да,
күмелергә дә ярар жир.

Тау—шул ук жир. Тик һәркемнен
табанына ятмас жир.

Тау—шул ук жир. Биеклеке
бер югалтсаң, тапмас жир.

1986

Кайсын пигы итәгендә

Ватаныңа килеп, тауларыңда йөрм.

Үзең исән чакта соңладым.

Бер юаныч: исемен йөрткән пикны
үз күзләрем белән күрәлдим.

Монда булып киткән зур шагыйрьләр
данлап язсалар да тауларны;
таулар жанын йөрткән халык рухын
килгән-киткән саях аңлармы?

Таулар матур. Әмма кырыс та алар.

Ташны тирең тишсә—син ашлы!..

Әйтә идең: тауларымның минем
күләгәләре дә кояшлы!

Киртләч-киртләч икән тау очлары—
гүя кардиограмма сурәте!

Ничек түздең икән, йөрәгең
ишелгәндә халкың хәсрәте?

Синдәй ирләр барда, аз халык та
ишле, бөек булып таныла.

Әйтелгән сүз, күкрәү-яшен булып,
әверелә дөнья данына.

...«Ах! Тау юктыклар...» дип язган идем
күптән инде—үсмер чагымда.

Гомер тавын төшөп кабатлыймын:
таулар юк! дип, тагын, тагын да...

Казаннарда килеп чыга идең,
күңелләргә шатлык өлөшөп.

Егет булып калдың күнелләрдә,
бер символы булып көрәшнең.

Син бер ныклы тере күпере идең
болгар иле белән балкарның.

Жәрэхәтле таш та жанланадыр,
канат тисә—синдәй шонкарның!

...Кайсын пигы. Биек. Итәгендә
яшь бөркетләр канатланалар.

Таулар биеклеке югалталмый—
алар Күккә кадалганнар!

1987

*Шигырың кирәклегә турында кайчак
кирәкмәгән бәхәсләр дә булсалый.*

«Шигырыңе укымыйлар...» дип
«сөөнү» жинелрәк.
Бездә әдәбият әнкәсе
гомердән Шигърият!

Әнкәләргә санламаучы
сантыйлар да житәрлек.
Бездә шигырь—аңлаганга—
башың Себер китәрлек!

1988

Әлмәттә жир тетрәү

*Әлмәттә жир тетрәгән...
Дүрт-биш балга җиткән ди!
«Татнефть»тә графиннар
чайкалышып киткән ди.*

Жирне жансыз дисезме сез?—
күрсәтер «жансызлыгын»!
Килер буыннар каргаячак
бүгенгеләр аңсызлыгын.

«Таланылып, көчләнелеп
чирле булып кал да син,
бәгырь канын—нефть биреп,
алмашка су ал да син,
үзеңнән чыккан алтының
үзеңә ятмасын да,
шешә ватыклары белән
өслегең каплансын да,
чишмәләрең тозда эреп,
дегетләнеп бетсәң дә,
тәңеңә күп меңәрләгән

скважиналар үтсәң дә,
өстендә үскән игенең
ярымагу булсын да,
буыннар вагая барып,
зәгыйфь алмаш тусын да,
бакый гомер туган жырлар
капылт онытылсын да,
шушы мәхшәрләргә данлап
кемдер язып торсын да...—
бер тетрәп куярсың шул!

Әлмәттә жир тетрәде.
Бик күптән түгел әле...
Кемнәриендер, кардәшләрем,
тетрәдеме күнелләре?
Тетрәдеме күнелләре?..

1989

Биеклек

Тау өсләрендә наратлар
жилләрдә чайкалалар.
Очлары белән күкләргә
нидер язмак булалар?

Бөркетләр узышып яулый
күкиң яна катларын.
Янәсе, киң офык күрсен
хакимлек канатларын!

Төнге күктән күп йолдызлар
атыла яна-яна.
Биектәнрәк төшкәне
күзләргә сеңеп кала.

Кеше дә үрләмәкче гел...
Ә рухының—үз күгә.
Кылган игелеге белән
үлчәнә биеклегә.

1990

....ГЭ

Бер-беребезгә артык якынлашмыйк!
 (Ерагая башларбыз дип куркам!)
 Хыял күкләренә менеп шашмыйк!
 Син дә тукта!

Мин дә...

Тамчы күз яшь күйсың нокта.

Калыйк без Яшәү Картасында
 сагынышлар көтәр якынлыкта,
 гомер буе теләр ераклыкта!..

1991

Әни ишетми калган жыр

*Бар күңелләрдән жылы,
 йомшак синең кабрәң ташы.*

Г. Тукай

Яшь чакта, сау чакта
 дәрәялар, дингезләр кичәргә
 ишкәк тә, каек та табылып.
 Давылда адашсаң,
 караңгы төннәрдә яктыртып
 әнкәңнең йөрөгә кабыныр.

Яшь чакта, сау чакта
 даныңа, малыңа, жаныңа
 дуслар да, ярлар да сарылып.

Хәсрәткә тарысаң,
 догада, күкләргә илереп,
 тик газиз әнкәң сагыныр.

Яшь чаклар, сау чаклар,
 болыттай, мәңгегә кайтмаска,
 жылләргә сарылып агылып.
 Ахыргы көндә дә
 чәчәкләр күзендә күрерсең—
 әнкәң карашы чагылып.

1992

Көтмәдекме безне баскан
 басымның басылуын?
 Жанга, рухка, хөр фикергә
 юлларның ачылуын?

Көттек. Көттек... Ниһаять,
 күзләр шәрран ачылды.
 Күз алмасына шәп-шәрә
 чынбарлык кереп тулды.

Кануннар шартлап ярылды.
 Ил-жирләр тетрәнде.

Әтрәк-әләмнәр көрәйде,
 хезмәтле—бөкерәйде...

Империя коллыгында
 гел күнеккәч искегә,
 «Демократия»сениң дә
 юылмаган ис килә.

Әче төтенә заманның
 күзләрне ачыттыра!
 Яхшыга да, Яманга да
 капкалар ачык тора.

Ә Вакыт ашыктыра...

1993

Кар төшерәм түбәдән

Кар төшерәм түбәдән, кар төшерәм.
 Куеннарда назлы март жиле!
 Шул карлар күк иннән елларның
 бер кадәрән төшерәсе иде!

Ә түбәнең кояш төшкән ягы
 күптән кибеп, инде ялт иткән!

Гомер төшлегенне бер уздыргач,
гел «I love you»лар¹ оят икән...

Күлэгәле якта кар катламы.
Шул якны бит кирәк көрәсе!
...Ә шулай да, яшьне тыеп, килә
Кояш якка карап көләсе!

1994

Минем таралган салларым бар.
Төшләрәмдә шуларны жыям.
Үскән жирләренә илтеп
утыртамын мин аларны.
Төпләренә сулар сибәм,
ботакларын ябыштырам.
Яфраklarын ялгау—
ансы яз эше.

Өннәрәмдә
гомрем бусе жиһан буйлап
сүзләр жыям күңеләмә.
Бәгырьләргә үтәрдәйләреннән
оран салам!
Милләттәшләр, кан-кардәшләр
жыелыр дигән өмет белән
Дәүләт дигән Сабантуйга.

1995

Академиклармы?
Бездә дә бар. Байтак алар:
хакыйкый да эгъза,
эгъза да хакыйкый...

Тик...
никтер юк араларында
берәр Нәкый,
йәки Бакый,
йә Исхакый!

1996

Ярлар бер тулышып алып—
боз киткәч.
Ата йортында гөл шытар—
кыз киткәч.
Ваклар эреләнеп калыр—
без киткәч...

1997

¹I love you (инг.)—мин сине яратам.

Шундый итеплэр сөйлилэр!—
торасың шаккатып!..
Ялганнарын аңлаганга—
еларлык ятып.

Күплэр, бахыр, сәждә китеп,
тыңдыйлар оеп.
Киләчәген, язмышларын
«бүкән»гә куеп.

Хакимияттә—тозаклар,
богаулар, бикләр...
Матур сүзләргә оялый
иблisleкләр.

...Сөйлиләр! Алганнармыни
Күкләрдән вәхи...
Бу дөнья Чын-Ялганнан
тора, билләһи!

1998

Триптих

(Ичкерия)

Кавказ дәрьялары—кан елгасы.
Тау бозлары яшькә манчылган.
Каргыш болытларын сөйрәп йөри
күген жуйган бөркет-лачыннар.

Төннең—ае, көннең—кояшы юк...
Шомлы бер өн: иңри «ах-вах!..»лар...
«Жирдә нинди мәхшәр туге?» диеп
кубарылып баскан эрвахлар...

Юктырсың ла, Алла...

М. Гафури

Язмыш итеп, вәхшиләргә—жинү,
ватандарга—үлем язасың?..
Жәннәт жирен тәмуг ясаганнар
нигә алмый Күкиң жәзасын?

1999

Уйланды ир иртән уянгач...

Чыны ир-атның—
көн дә кичә сиратны.

«Ир егетнең йөрәгендә
иярләнган ат ятыр!»

Төшендә чапты-чапты да шул атта,
уянгач иртән, уйланды шул хакта:
Су—батырып, кочмакчы булды;
Ут—көйдереп, куырмак булды;
Жир—«эйләнеп», башыннан төйде;
Хатын-кыз—кадады аркага...
Ә Күк менә нишләр?
Фәрештәләр канатында күтәрерме?
Жәһәннәмгә себерерме жилләре?..

2000

Килде бу көн...

*Килер бер көн—
хәерчеләр йөрер төркөм-төркем.*

Килер бер көн
мөтағалим-«академиклар» йөрер төркөм-төркем.
Гамәлләрен аңламас беркем.

Милләтнең күбәер «ата-аналар»ы.
Туган телдә сөйләшмәс балалары.

Идарәгә менәр утрылар—
алдап жыйган малга тугрылар.

Закон өстендә закон булып, Указ өстенә Указлар,
берсен-берсе бетерешеп бугазларлар.

Зур галимнәр акчага ялланырлар.
Клонлаштырмакчылар Алланы да.

Жиһандагы вакханалия-хаоска
шаклар катыр Нострадамус та!

...Ахырзаман килеп барсы килер вәйран.
Кояш кадәр кояш калыр хәйран.

2001

Премьералар булса—дулкынланам...

Нинди рольдә икән бусында?

... Ә ул күптән театрдан киткән.

Язмышына инде буйсынган.

Сыгылмалы горур буй сынган.

Ә күңелдә һаман Назлыгөл ул!

Карап тора кебек гел сынап.

2002

*Шахта өсләрен каплаган
көзгә сары яфрак.
Өстә микән, аста микән
безгә язган туфрак?*

Шахтер жыры

Күмер базларында күмелеп калган

күпме татар моңы, күпме сүз!..

...Күңә булса гына жирдә казган.

Күккә күмелгәннәр генә үлемсез!

2003

Тәлгат
Галиуллин

ТӨНГЕ ЮЛЛАР

РОМАН

16

Әлфия Мисхәтнең чит илгә барып, белемен күтәрәп, Көнбатышның мәдәни дөньясында аралашып кайтуын бик теләп, үзе туктаусыз шул зарурият турында такылдап торса да, иренен китәр вакыты житкәч, кәефсезләнә, монсулана башлады.

—Этгәсе, шулай итеп Зөлфияң белән мине ташлап китәрсенмени инде? Бу зәхмәтнең барып чыгасына ышанмый башлаган идем мин. Төрмә тарихын да булгач, рөхсәт итмәсләр дип уйлаган, хәтта шуны теләгән идем.

—Юкны сөйләмә, Әлфия, нишләп ташлап китим, ди сезне. Дөньяда иң газиз, иң якын кешеләремне. Вакытлыча. Бер-беребезнен кадерен әйбәтрәк белү өчен һәркөнне күрешмичә генә торачакбыз,—диде Мисхәт, сүзләренә мөмкин чаклы ышандыру көче салырга тырышып.

—Элегерәк чит илгә баруынны бик хупладым. Вакыты житкәч, бер дә жибәрәсем килми. Анда әлләниләр булыр төсле,—диде ханым ихластан. Юеш күзләрен читкә алды.

—Юкны сөйләмә, «әллә ниләр» безнең илдә булса була инде. Син минем бердәнберем, Әлфиям, сөеклем. Сине, кызыбызны бик сагынырмын инде. Яраткан кешеннен иреннәрендә елмаю күрү—дөнья сөенече. Минем өчен мәхәббәт—яшәүнең үзе кебек үк ләззәтле, кадерле.

—Ә син минем йөрәк авыруым. Даруын төгәен белгән чирем,—дип, ханым бүлмә уртасында басып торган Мисхәтнең кулларыннан алды.—Кеше мәхәббәтнең төмен бары чын-чынлап гашыйк булгач кына белә икән. Ә шуннан башка, ипи әрәм итеп яшәүнең мәгънәсе дә юктыр.

—Ә кызыбызны үстерү?—дип кысылды Мисхәт.

—Ул—безнең уртақ жимешебез. Мисхәт, бүген безнең соңгы көнебез. Минем күнелдә туа килгән бушлыкны эретерлек матур сүзләр әйтеп калдырчы. Мин шуларны кабатлап яшәрмен.

Ир уйланып торгандай итте, каядыр откан, ишеткән, үзеннән өстәгән гыйбарәләргә төзеп китте:

—Нур сирпеп торган мәһабәт йөзән күнелемдә асыл, шинмәс гөлдәй сакланыр, рухымны агартып, иртәнгә саф кояш нурыдай кайгы-хәсрәтемне таратып торыр. Син минем тетрәвем, дингез шавым,—дип, Мисхәт шактый сайрады. Әлфия беркадәр театралылекне сизмичә яисә алай ук тирәнгә керергә

теләмичә, ан төпкеленнән бөреләнеп чыккан гактый сөйләшүне дәвам иттерде.

— Мин яралы кош кебек сиңа ияләштем. Хәзер дә, син юлга жьенганда, эт баласыдай артыннан ияреп йөрм.

Мисхәт эреләнеп, көперәеп алырга булды:

— Кемдер—Аллага, явызлыгы баштан ашканы—Иблискә табына. Хатын-кыз өчен, дин буенча, никахлы ир абруе Алладан соң икенче урында тора, диләр.

— Матур сүз, акыллы фикер жанны жылыта, яман сүз суыта, изә икән, Мисхәт. Син—минем өмет қояшым.

Мақтауга сусаган, характеры, холкы нечкә, ямьле көйгә якын булса да, гелән сүгенү ишетеп яшәгән егетнең күнеле нечкәрәп китте, күз яшьләре бәрәп чыга язды.

— Мин ишек шакучы жил генә идем, сиңа булган мөхәббәтем көннән-көн көчәя барып, мине күтәрде, күкләргә очырды,—диде дулкынланудан йөзләре алсуланып киткән Мисхәт.—Зирек бөдрәләре кебек чәчләреннә сагынымын. Гел сыйпыйсы килеп торыр. Кызымны муенга утыртып йөгәрәсе килер.

— Син анда матур сүзләр белән немец хатыннарының башын катырып йөрисе итмә тагын. Вақыты белән иремне шулай, кош баласыдай иркәләп, үз башыма үстөрмимме дип уйлап куйган чакларым булгалый.

Дулкынланган ир Әлфиясен бөтенләй тынламады.

— Кемдер, тукта, мизгел, дип дан алган. Нинди яналык бар инде биредә. Һәркем бу хакыйкаткә үз юлы белән килә. Ә менә минем хәзер аерылу мизгеленә, әфәндем, тукта дип шәрран ярып кычкырасым килә. Минем өчен, Әлфиям, иң мөһиме—гаилә. Күпме кеше шуны анламыйча, ялгыша, буш тормыш белән яши, ә аннан инде соң була, тормыш үтә дә китә, терсәкне тешиләп булмый, хәтта кулны кисеп, тешли алсаң да, гомер кире кайтмый.

— Бик дорес сүзләр сөйли башладың әле, картым. Германиягә киткәнчә үк,—диде Әлфия, үзенен нүкәрән беренче кат күргәндәй.

— Син беләсен, мин әлегәчә бик әһәмиятсез, түбән тормыш кичтем. Минә Сәет абый буразнадан күтәрде, яшьлек ахмаклығы белән капкан төрмәдән алып чыкты. Аның аша ук сине, бәхетемне таптым. Тормыш юлым шома булмады, ул сиңа мәгълүм, Әлфия. Бер кечкенә генә, мине бик үк бизәмәгән, сиңең белән танышканчы күп элек булган серем бар. Ул сиңа кызык булмаса, кәефеннә бозарга мөмкин. Картайгач, комнарыбыз коела башлагач, бер сөйләп көлдерермен әле.

Әлфия сөйләүне таләп итмәгәч, Мисхәт «хурлыклы үткәнәнә» әйләнеп кайтмаса булды.

Яшь йөрәкләрнен аерылышу алдыннан бер-берсенә әйтәсе сүзләре, теләк-ниятләре күп иде, ул кинәт тау астыннан бәрәп чыккан чишмәнә хәтерләтте. Мисхәт кич бие Әлфиясеннән бер адым калмады, хатынының күзләрендә яшерен иркәләү, наз ялтыравы, әлегәчә сизелмәгән соклану күрде, шатлык сер белән аралашты. Хатын-кыз үзенә бер халык инде, дигән уй Мисхәтнең башыннан чыкмады.

Иртән Маликов Сәет абыйсы белән саубуллашырга «Игелек»кә сугылды.

Кулларын кысышып, кочаклашкач, Сәет көлемсерәп әйтеп куйды:

— Бәхетен бар икән. Сиңа чит илгә юл ябык дип курыккан идем. Дуслар бар икән әле.

— Ни өчен алай дисез?

— Сонрак бер сөйләрмен әле. Хәзергә юлында бул. Көн қояшлы, матур, самолет вақытында очар.

Үз теләге белән диярлек Мисхәтен чит илгә озаткач, Әлфия берничә ай ире өчен шатланып, эчке бер сөенеч белән яшәде, аннан үзен кызгана, үксез-ятим бала итеп сизә башлады. Шундый күнелсез көннәреннән берсендә, Зөлфиясен балалар бакчасыннан алып, Мисхәтен юксынып (шунда

аяк астында буталып йөрсен иде), өй эшләре белән мавыгып ятканда ишек шақыдылар. Төнге шакуларны безнең илдә яраткан кешеләр сирәктер. «Кем булып, көткән кешем юк, ни өчен звоночка басмыйлар икән» дип, Әлфия шыпырт кына ишек янына килде, күзчөктән карашын тышка ташлады. Анда кулына олы сетка тоткан, тулы гәүдәле, түгәрәк битле, бәрәңге борынлы иллеләр тирәсендәгә төшендә дә күрмәгән ханым басып тора иде.

—Сезгә кем кирәк? Ни йомыш?—диде Әлфия, мөмкин кадәр кырысрак булырга тырышып.

—Миңа сенлем Әлфия кирәгиде. Аның апасы Хәдичә булам.

Фатир хужасы берни аңламыйча (нинди апа, кайсы Хәдичә?), артында башкалар тормыйлармы икән дигән уй белән ишек «тәрәзәсенә» яна күз салып, ханымнан башка кеше күрмәгәч, ишекне ачты. Хәдичә дип тәкдир иткән ханым, үз өенә кергәндәй атлап, житез генә эчкә үтте, фатирны, жиһазларны күзе белән сөзеп чыкты, төенен диван янына урнаштырып, ике кулын Әлфиягә сузды:

—Син, сенелкәш, гажәпләнмә. Мин—якын туганың Хәдичә апан булам,—дип, көчле тавыш белән сөйләп китте.—Әйдә, бер утырып дога кылыйк.—Лып итеп диванга утырып, нәрсәдер укыган булды, бик тырышып ике кулы белән битләрен сыпырды. Әлфия олы борынлы, тар мангайлы, нечкә иренле, зур авызлы «апасын» игътибар белән өйрәнә башлады. Уенын ташлап, кечкенә кулын әнисенен учына тыккан Зөлфия кунак ханымның әллә үзеннән, әллә көр тавышыннан, әллә ялт-йолт итеп торган тынгысыз күзләреннән куркып, кычкырып елап жибәрде. Ниһаять, Әлфия телгә килде.

—Мин сезне хәтерләмим. Күргәнем дә юк кебек,—диде хужабикә, үзен ничек тотарга белмичә: кем белә, бәлки, чыннан да якын кешеседер? Туган очрашып, күрешеп торганда гына газиз була.

—Хәдичә апан булам инде, әтиң агыннан туганың. Минем турда әйткәннәре юкмыни? Әтиеннән олы апасының кызы булам мин. Дөресе, минем әни әтиеннән әтисе белән бик якын кардәшләр, менәтерә. Мин үзем Бөгелмәдә торам, маслозаводта эшлим. Күптәннән сине эзләгән идем, начила адресыңны таптым. Тукта әле, мәйтәм, сенелемә бер күренеп, шатландырыйм әле. Гумерләр уачта янган күмердәй узып бара. Утпыскы алдым бер атнага. Мәйтәм, сенелем анында яшәп, бергә тиәтерләргә йөрөп, жилләнеп кайтыйм әле дип килдем. Попутный машина туры килгән әйт әле син аның. Заводныкы.

Хәдичә апа, диванга жәлеп утырып, янәдән фатирны өйрәнә башлады.

—Ике бүлмәле икән фатирыгыз. Иркән. Ленинград проекты. Минем өчен борчылма, кая жәйсән, шунда эрермен. Йокы ястык теләми. Беген бик арытты да. Юл газабы—гүр газабы дип юкка гына әйтмиләрдер. Миңа менә бу диван да ярар. Хужабикә үзе белер әле, кая яткырырга.

Таныш түгел ападан куркып калган кызы Зөлфия, елаудан туктап, яна кешене игътибар белән өйрәнә башлады. Татар телендә бик үк көчле булмаган Әлфия, ханым сөйләгәннәреннән барысын аңлап та бетермичә, кызы белән ашсу бүлмәсенә чәй куярга кереп китте.

Ул залга чыкканда инде соры диван хужасын тапкан иде. Әлфиянен «якын туганы» өстендәгә бәйләгән конгырт кофтасын, шәлен, яулыгын урындыкка урнаштырып, шунда яткан мендәрчөккә баш астына салып, тәненә ял биргән иде. Әлфия чәйгә чакыргач, ашыкмыйча гына торып, кулларын чайкагач, сөйләнә-сөйләнә күчтәнәчләрен алып, кызлар янына чыкты:

—Әлфия, кызым, мин кан басымы белән интегәм. Бер көнне 120-70 була, икенче улчиден 160-90 га күтәрелгән була, азгын көжә тәкәседәй сикеренә. Өендә шул шайтанны төшерердәй даруларын булмаса, аптектан эләктерә кайтырсын әле. Иртәгә мин мөжәт өйдә генә ял итәрмен, синдә жылы, иркән.

—Әйдәгез, Хәдичә апа, үрелгез ни бары белән,—диде Әлфия, «якын туганы» алдына колбаса, сыр, май, күмәч ише ризыкларны якынак куеп.

—Синен ирен бар дип ишеткән идем. Күренми. Әллә тегендәме?

—Бик яхшы ирем бар, Хәдичә апа, ул чит илдә—Германиядә.

—Алайса бер букча акча, мал төяп, баеп кайтыр инде.

Әлфияне кызартып, алсу битенә кан йөгәрдә.

—Юк, ул анда укый. Әлегә безгә ярдәм итә алмый. Үзем эшләп торам.

Тормышны алып барырга житә,—диде, мин кем каршында жавап тотам соң әле дип, үзен әрләп.

—Бер айга ук киттеме? —дип соаль ташлады Хәдичә апа, күзендә зәһәрле күмер ялкыны биетеп.

—Юк, алты айга дип киткән иде, бер елга калдырдылар. Тагын озайтуларын сорадым әле, дип шалтыраткан иде.

—Кызык,—диде Хәдичә, балга үрелеп.

—Нәрсәсе кызык инде. Белемне күтәрергә, берәр чит телне яхшылап белергә кирәк. Заманабыз шуна этәрә.

—Син бер дә көнләшмисенме иреннән?

—Үзен хөрмәт иткән кеше бу хистән азат түгелдер инде,—диде Әлфия житди итеп.—Ирдән көнләшеп булмый бит инде. Аннан килеп, минем ирем тәртипле, инсафлы кеше. Без—яратышып өйләнештек, бик дус-тату, барына кинәнен яшибез.

—Ирен шылай мактаган хатынны сирәк, аз очраттым. Үз янында булып, янтавынны жылытып, күкрәгенне сыйлап янында мырлап ятса бер хәл. Ә ул чит илдә тәк ята дип уйлыйсынмы? Знамо дило. Иргә таянганчы, жилгә таян, диләр. Сәламәт ир хатын-кызсыз бер ай, ай ярым түзәргә мөмкин. Шуннан соң инде аны женси азгынлык иярли, ул теләсә нинди итәк артыннан ияреп китә, башын югалта. Синен ирен ничә ай читтә яши дисең әле, йөрәк парәм?

—Бер елга якын,—диде Әлфия, такта янына жавап бирергә чыккан укучыдай.

—Бигрәк күп вакыт узган шул, канатым. Ул инде анда чибәр, кибәндәй олы артлы, тәҗрибәле немканы тапкандыр. Анда бит ирләр өчен хатыннар тотучы кызыл фонарьле өйләр бар, диләр.

—Минем ирем андый түгел, ана ышанам. Ул фән белән шөгыйләнә.

—Нәрсә белән маташканын моннан күреп торасынмы? Телевизордан, телефоннан?

—Мин иремнән шикләнмим,—диде Әлфия, матур, дымлы иреннәрен турсайтып. Тавышының галәттәгедән акрынрак чыкканын сизде. Чәшкәсенә кашык-кашык шикәр комы тутырып яткан кызын ачуланып атты.

—Колбасаның бик төмлесен апкайткансың. Кыйммәтлесен. Юкса, арзанрагын алсан, иснәрлек ите дә булмый. Сина ирен герман колбасаларын жибәрә торгандыр әле. Ну, алар авызла эридер инде.

—Аннан колбаса күтәреп йори, ди. Элеккеге заманалар түгел лә,—диде Әлфия, саран елмаеп. Яна табылган апасы әллә шаяртамы, әллә чыңлап сойлиме, анлавы кыен. Үзе сойли, үзе авызын шапылдатып ашавын белә. Эре, сары тешләре генә күренеп ала. Кунак хатынның иреннәре бик нечкә икәнлеккә яна игътибар итеп алды Әлфия.

—Әйдәгез, ятыйк инде, иртәгә эшкә,—диде Әлфия, Хәдичә апасының итәк астыннан балта йөртүен ахыргача анлап житмичә.

Икенче көнне Хәдичә апасы өйдә генә утырды. Үзен генә калдырырга шикләнсә дә, кешене куып чыгарып булмый ич. Аптекадан «энап» белән «эднит» ише кан басымын рәтли торган дарулар алып кайтты. Алдагы көннәрдә Әлфиянен «якын тутаны» больницага йөрмә дип шәһәргә чыгып китә торган булды. Кичләрен, тәрәзгә шакыган жил тавышын тыңлап, тамак ялгадылар. Хәдичә ханым һәр күрешүдә сүзгә Әлфиянен ире турында сөйләшүгә борырга тырышты.

—Сенеләм, сине бик уңышлы кияүгә чыккан дигәннәр иде. Бер дә раска чыкмый бит әле бу сүзләре, нечкә билем, озын керфегем.

—Бик уңышлы гайлә кордым мин, Хәдичә апа. Бик матур торабыз. Ирем бик тыныч, ипле, игътибарлы гайлә кешесе.

—Аерым торуну матур торабыз дисән, нәрсәсе начар тору була инде анын. Эт белән мәче кебек ырылдашып, тәпәләшеп яшәүме? Иркә бозау биш сыерны имә, диләр. Ул да шылайдыр әле.

Хәдичә апа соңгы сүзен әйткәндә йөзсәнә күлгә йөгерде, нечкә иреннәре сигезлә ясап бөгелде.

—Бу теманы калдырык әле, апа.

—Сине жалләп кенә сызланам. Әйттем исә кайттым. Синдәй чибәр,

булган хатынны ирсез күз алдыма китерә алмыйм. Ул «яңа бай» булырга, иртән кыйммәтле туныңны кидереп, үзе алданрак баскычтан төшөп, ялтыравык чит ил машинасының ишеген ачып торырга тиеш. Син алтын алкаларыңны, күпсәңдә, затлы ташлы йөзекләреңне ялтыратып иренеп кенә алга кереп утырасың. «Бүгөн иртәрәк кайт, өй саклап, плитә янында биеп туйдырды, кытай ресторанында ашап кайтыйк, баланы өйне жыештыручы алыр», дип, сонгы әмерне житкерәсен, гәүһәр ташым.

—Барысы булыр. Гомеребез алда әле,—диде Әлфия, кызып киткән апасын тынычландырырга тырышкандай.

—Канатым, йөрәк парәм, тормыш бик тиз узып китә шул. Күз ачып йомарга өлгермисен, инде түгәрәкләнер вакыт житә. Ирен азынып-бозылып кайтмасын инде чит илдән. Ике-өч ел ин татлы вакытыгызда аерылышып торсагыз, ул синнән бизәр, син аңа карт күренерсең. Әнә нинди дәрәжә, казаннары кайнап торган, усал яшыләр үкчәнә басып килә. Бала багып, фатир саклап, ирсез яшәп хатын-кыз тиз картая шул,—дип, Хәдичә ханым иреннәрен көбестә бөккәнәдәй бөрөп, авыр итеп көрсенеп куйды.

—Безнең әтибез андый түгел, әйеме, кызым,—дип, Әлфия баласыннан таяныч, ышандыру көчә эзләгәндәй, Зөлфиясен иркәләп алды. Кызына кагылудан битенә рәхәт елмаю жәелде. Тик ирен читендә сәер чаткылар кабынып алгандай булды.

Хәдичә ханымның бирешергә исәбе юк иде.

—Дөньяда иллә биш ел яшәдем, аның кая таба барганын чамалыйм. Мин, канатым, менә шулай иренә ышанып яшәгән көбестә баш хатыннары очраткаладым. Ирләре читтә типтереп яши, алар кадерлеләре өчен бала үстерә. Акчага туендырып торса әле бер хәл.

—Сезне нишләп әле безнең матди хәлебез борчый? Башкалардан начар да, яхшы да яшәмибез,— диде Әлфия, теше сызлаган кешедәй чыраен сытып һәм бу юнәлештәге сөйләшүдән туеп.

—Шундый гүзәл сенемем тук яшәргә, балда-майда йөзәргә, алтын-көмеш белән күмелергә тиеш. Синен өчен жаным теленеп-теленеп әрни. Ир затыннан берәр якин кешең бармы сон?—дип, Хәдичә ханым соры күзләрен Әлфиягә текәде.

—Таныш ирләр эшемдә күп. Мисхәтнең элекке шефы, минем үлгән дуслымның ире Сәет абый, иремнең туганнары...

Хәдичә ханым, пырдымсызланып, бүлдерде.

—Сөяркән, любовнигың бармы? Мондый матурлыгыңны бушка әрәм итеп яткырасыңмы? Миндә булсамы мондый сылулык, типтереп яши белер идем,—дип, мәгънәле кыяфәт белән кашларын уйнатып куйды.

—Сез нәрсә сөйләсез! Туктагыз хәзер үк! Сөзгә кайтып китәргә вакыт житкәндер инде. Бер атна торасыз, кем икәнлегезне белеп бетерә алмадым,— диде Әлфия, ачу белән.

Ачык йөз, тәмле тел күрсәтеп каршы алган Әлфиянең күнеленә, жанына тирәнрәк үтеп керү юлларын эзләде Хәдичә. Төчә мактауны, чәбәклә мәдхияне рәхәтләнеп тынламаган, кабул итмәгән кеше сирәктер. Булса, йә ул революционер, йә психик зәгыйфь заттыр. Бу фәннен кеше психикасына тәэсирен яхшы үзләштергән ханым Әлфия янында төлкә кебек, сырны капкыннан бушлай алып дәрәжәдә бөтерелде.

—Мин, Әлфиякәй, сине килеп күргәнче үк, төшемә кереп йөдәттен. Һәрвакыт ап-ак киёмнән, елмаеп, көлеп, кулына кызыл чәчәкләр тотып, аны миңа бүләк итеп керә иден төшләрәмә, нарасыем. Чынлап та, син тагы да асыл затлы, матур, кешелекле булып чыктын. Бирсә дә бирә икән холай төгәл кешегә гүзәллекне, акылны. Нәселебездә синдәй күркәм затның булганы юк иде әле.

—Булды, житте, апакай, мин ышана ук башлармын. Башым әйләнеп китәр,—дип, Әлфия татлы тақылдауга мәжүси сәләк белән ышана язып, карышкан булды. Апа исә, элеккеге шаманнар кебек, кызганнан-кыза барды. Аны туктатырлык, хакыйки дөньяга кайтарырлык көч юк иде кебек.

—Ник мин сине шундый юк-бар, тырнагыңа да тормаган иргә кияүгә чыкканчы күрмәдем, белмәдем икән.

—Житте, Хәдичә апа, мин иремнән канәгать, яратып тормышка чыктым дип әйттем ич инде. Бу темага артык кагылмагыз. Һәркемнең үз язмышы, үз тормыш юлы,—дип, Әлфия туктатты «якын» туганын.

Ләкин инде рольгә кереп беткән Хәдичә ханымның төп фикере алдарак икән әле. Көтү борылганда аксак сарык алга чыга дигәндәй, апакай үзгәрәк тыкрыкка кереп китте.

—Минем яхшы танышым бар. Әфисәр. Алтын тешиле, гәлифә чалбарлы. Военкоматта эшли, акчаны көрөп ала, аерылган, дөньяның рәтен белә. Теләсән, бүген үк шалтыратам, иртәгә килеп житәр.

Хәдичә ханымга Әлфия икеләнгәндәй тоела. Һәм ул аның саен әфисәрне күкләргә чөеп мактавын дәвам итә.

—Өлкән кеше булмасагыз, төнлә урамга куып чыгарып идем. Холкым йомшак. Тагын берәр бу темага кагылсагыз, дусларны чакырып, үзегезне балконнан ташлаттырам.

Болай кискен сөйләшү өчен өй хужасының нигезе, рухи терәге бар иде. Кичә Хәдичә апасының бер кәгазе күзенә чалынды. Анда справка Түбән Кама шәһәрәндә яшәүче, кошчылык фабрикасында эшләүче Хәлиповә Хәдичәгә бирелгән дип язылган иде. Укыгач, Әлфия имәнәп китте, кыйммәтле әйберен югалткан кешедәй коелып төште. Ни өчен ана алдау кирәкте икән? Бер авантюристка түгелме? Фатирны «чистартып» китмәсен тагын. Сак булырга һәм анардан котылырга кирәк.

Апасының жавабы ерактан, томан эченнән килгәндәй булды.

—Кем дип инде син, кызык. Якын туганын ич. Куып чыгарасынмыни?

—Без иртәгә кызым белән кунакка башка шәһәргә китәбез. Сөз дә...—Түбән Камагагызга кайтыгыз дип әйтмәкче иде, тыелып калды, ул моны белергә тиеш түгел,—кайтыгыз инде. Өйдәгеләрегез сагынып беткәннәрдер.

—Бер-ике көнлек эшем калган иде, кәнишне. Икенче кат килергә туры килер инде. Синдә туктармын инде кабат килүемдә дә.

—Эзләп карасагыз, тагын якын туганнарыгыз табылыр әле,—дип, төрттереп, сүзне тәмамлады Әлфия.

Хәдичә апасы яшә ханымның күнеленә тутыкмас шом салып калдырды. Ул торган саен аның рухи тынычлыгын алып, көчләрәк кимерә барды. Бер яктан, кем ул апа, күктән төшкән иблисме, гади бер аферисткамы, әллә чыннан да ана игелек теләүче чыбык очы туганымы? Икенчедән, аны кем дип кабул итсән дә, сүзләрендә дөреслек бар кебек: ни өчен ул ялгызы, бала карап, фатир саклап ята, Мисхәткә Германиядә нәрсә калган, бизнес белән шөгыльләнсә, башкалар кебек машиналар куса бер хәл иде, ә ул Алтын Урда чорыннан сакланып калырга мөмкин булган язмаларны, хатларны эзли, имеш. Кемгә кирәк ул синен ерак тарихын, башыбызны катырды шул университет профессоры... Әллә каян нәфрәт дулкыннары күтәрелде Әлфиянен, ачуы кайнап чыгар кимәлгә житте.

18

Фирая ханым белән сонгы әңгәмәдән соң, Хәлил ныклы карарга килде. Фирмасын, Сәет үрнәгендә, берничә юналештә үстөрергә кирәк булды. Ин әүвәл затлы киёмнәр тегә торган ателье булдырып һәм азык-төлек кибете сатып алыр. Сонгысында семга, палтус, кызыл балыклар, кара, кызыл уылдыклар, әлбәттә инде яшелчәләр һәм затлы фруктлар, чикләвекләр, казылык, сыр шикелле бик матур төрелгән ашамлыklar, тәмләткеч азык-төлекләр торыр, сөт ашамлыklары белән мәшәкатләнмәсән дә ярар, алардан әллә ни файда күрәп булмас, иркә балалар төсле тиз бозылалар.

Үз ширкәтен ачып жибәрергә нияте барлыгын Сәеткә ачыктан-ачык әйткәч, каһәрнен иягендәге йоны да селкенмәде. Хәер, сикереп төшөп хулламаган төсле, карышып та маташмады. Эт үлсә, бүре еламас диләрме әле. Нәкъ шулай булды.

—Хәлил дус, син үзенне төлкедәй хәйләкәр, хәнжәрдәй үткен санап йөрсән дә, синен мая туллап, аерылып чыгарга йөрүенне күптәннән чамалыйм. Вакыты житкәч, үзе әйтер дип сиздермичә тордым. Мин сина тегеләй эшлә,

болай кыл дип боерык бирә алмыйм. Ләкин бу яштыә яна фирма ачу өчен акылсыз яисә авыру булу кирәк. Берәү кеше ялгышын күрөп өйрәнә, икенчесе үзе ялгыша-ялгыша өйрәнә. Хуш, Хозыр Ильяс юлдашын булсын, ярдәмгә лампасы белән Галәветдин килсен.

—Синен ширкәттән берничә кешене үземә чакырсам, үпкәләмәссенме?

—Үзем сина күчәргә риза. Тик алмассың гына,—дип көлемсерәп куйды Сәет, өстәл артыннан чыгып.

—Кем белә, бик баеп китсәм. Теге вакытта урамнан ресторанта алып кәргәнәмне онытмаганыңдыр ич!

—Яхшылык онытылмый ул, Хәлил дус. Соң кемнәрне кодаларга булдың?

—Кодаларга дип инде... Синен хисапчың Фирая Симатованы урынбасар һәм глаббух итеп чакырырга исәп.

Сәет, сулышына капканчы, кычкырып көлдә. Хәлиленең Фирая белән адәм көлкесенә калуыннан ул хәбәрлар иде.

—Урынбасарың һәм баш хисапчың булгач, ул синен белән ятакны сүзсез уртаклашыр, дип уйлыйсыңмы? Ул ханымга мәхәббәтән тәки узмады бугай. Аның исемән телгә алуға сулыш алуың үзгәрә: ешай, тирәнәй димме шунда. Сөз Фирая ханым белән бер-берегезгә пар бияләйдәй туры килгәнсөз, күрәсен. Искә киәмнәр үзәннеке, хатыннар чит кешенеке газиз, якын була шул. Анлайым сине! Шайтан гына хыялның нинди татлы икәнән белми, яхшылык эшли алмавы шәт шуннан киләдер әле.

Сәетнен аяусыз төрттерүеннән Хәлил жир арылса, жир тишегенә керердәй булып утырды, кызарынды, бүртендә, муен тамырлары бүлтәеп чыкты.

—Юкны сөйләмә. Сина кешедән көлү, мөзәк ясау булсын. Ачың хәлен тук анламас, диләр. Мин бит хисап эшендә көчлө түгел. Эшәмене алып барырдай санаучы, ышанычлы кеше кирәк. Аннан соң ул бик намуслы, мәңле ханым күренә.

—Үзе күчәргә ризамы соң?

—Синнән фатиха алмыйча, Фирая ханымга сүз катмадым,—дигән булды Хәлил, чынлыкта ханым белән кат-кат әңгәмәләр алып баруына карамастан.

—Ярый, алырсын. Хисапчы табармын әле. Дуслар өчен жаным жәл түгел,—дигән булды Сәет, кулы белән сүзән хуплап.—Аннан килеп, күз нурымны түгеп үстергән балам яисә яраткан хатыным түгел. Үзе ничек тели? Мин аны эштән кумыйм, ябышып ятмыйм.

Хәлил шактый четереклө дип саналган мәсьәләнен болай жинел хәл ителүенә кинәнергә дә, үкенергә дә белмәдә. Күнеленә ямансу бушлык корты үрләдә. «Әллә Фирая ханымны үземә зурлап чакырып ялгышаммы икән, Сакманов аның китүен жинел кабул итте, файдалы кадр булса, акадан кар кагып төшергәндәй генә үзәннән жибәрмәс иде. Кире уйларга соң инде, әни әйтмешли, «хәерлө сәгатәтә, аллага тапшырдык».

Сәет өстәл кырыена ук чыгып басты. Һаман чибәр, төз икән әле шайтан.

—Мин үзәнне дә кумыйм. Теләсән күпме утыр, Хәлил Газизович. Дөресән әйтәм, синнән файда булмаса да, зарарың зур түгел. Ширкәттә кемдер телефоннарға жавап биреп, халыкка күз-колак булып торырга тиеш ич.

—Синнән он суы да юк, тоз, су да юк димәкчә буласыңмы,—диде Хәлил, шартлар дәрәжәгә житеп үпкәләп.

—Мин болай ук кистереп әйтүгә жөрәт итмәс идем. Холкым килешүчән, мин риза. Сәеткә олтан булып йөргәнчә, кечтеки генә булса да солтан булуың яхшырак дип уйлыйсын инде син. Соңыннан үкенмә! Мөстәкыйль бизнес һәркемгә баш бирми. Ул үзәнә бер дәүләт белән идарә итү кебегрөк. Күп уйнаган төлкә тиресән алдырыр, диләрмә әле халыкта. Терсәгенне тешилисен килгән көннәр булыр әле. Кем белә, бәлки сина фортуна елмаеп куяр.

Төрттереп, усалланып сөйләшүенә караганда, Сакманов Хәлиленең мөстәкыйльлеккә чыгуын хупламый, көнләшә, үжәтләнә, усаллана. «Соң, анлашыла, бөтен эшен мин алып бардым. Ул килеп, сөт өстен жыйгандай, көнлек выручканы гына тикшереп китә. Бөтен вак-төяк эш, хужалык минем өстә иде»—дип Хәлил үзен юатып куйды. Башлап жибөргән мәлдә ярдәм итәрсенме дигәч, нәрсә ди бит!

—Без синен белән көндәшләр булабыз түгелмә соң? Конкурирующие

фирмы. Исемен дә тапкансын: «Арзан». Гавам шул сүзгә ышанып сиңа йөгөрәчәк инде, Газизович. —Ә үзе, берише рәсемнәрдәге Ленин бабай кебек, яисә тамагы тук ата мәчедәй, күзен яртылаш кысып елмая. «Әйдә, елмай-елмай. Киләчәк күрсәтер. Балтика бие илләренә коры сөт озатса, машиналар сатып алу эшен жайлап жибәрсәме Хәлил абзагыз, урамның арьягынан кычкырып салам бирерсез әле.

Шулай да, Хәлилнен күнеле тыныч түгел, нидер сизенгәндәй борчыла, йокысынын рәте-башы булмады, тузга язмаган төшләр күрөп, саташып чыкты. Уянгач, төшләрән искә төшөрөп, юрап ятты. Әүвәл шактый вакыт бер танышы белән утын кисте. Житкән кызлар кебек төз, озын каен агачларын кул пычкысы белән чыж да чыж китерделәр. Аннан жылы су белән, жиз тазда, Фирая Симатова бик озак итеп, ышкый-ышкый, кытыкый-кытыкый анын аякларын юды. Димәк, анын затлы, матур агачлардан, таштан, кирпичтән салынган биналары, коттеджлары булачак. Агачны кисү нәрсә аңлата икән? Анысы, башкорт әйтмешли, шартлы бер нәмәдер инде. Ишек уйганда, төрәзә ясаганда, паркет жәйгәндә агачны кисмиңә булмый ич. Икенче төшөн яхшыга юрады. Хәлилнен нинди булдыкы, миһербанлы, юмарт, үтезне мөгезеннән эләктереп алуға сәләтле кеше икәнән күргәч, Фирая абзагызга дөһысын онытып гыйшык тотар. Хәлилнен, теге вакыттагы мисле сикереп чыгарга ашыкмавын аңлагач, аягын юарга да риза булып. Хатын-кыз томанлы халык шул, анын үзен кайчан, ничек тотасын һич белеп булмый. Әйдә, мәңгелек сер булып кала бирсеннәр. Үзен шулай юатып, кәефен «сипләп», булмәдә йөрөнөп алды, озак итеп юынды, киенде һәм телефонга утырды. Сатыла торган бер кибет эзләп тапты. Акчаң булса, теләсә нәрсәне алу, сатуға караганда жинеләрәк. Шөһәр уртасында булмыйча, кыйммәткәрәк төшсә дә, «Кычтыканлы» исемле әзер азык-төлек кибетен сатып алды, ремонтка япты. Яна ширкәт ачам дип дус-ишне шөбһәгә салып алу бер хәл, ә аны рәсмиләштерү сират күперен чыгудан авыр, әмма хатаны кылганнан соң үкенү файдасыз икәнне Хәлил сиземли. Төрле дәрәжәдәге түрә һәм түрәкәйләрдән дистәләгән имзалар жыясы, тамгасын салсын өчен аңлатасы, күбесен майлысы икән. Һәркайсы үз ризалыгын ин мөһиме һәм кирәкчесе дип саный. Ярләмчеләрән жибәрөп карады, файдасы булмады, «хужагыз үзе ник килмәдә, аңлашылып бетмәгән урыннар бар» дип, Нигмәтуллинның үзе күрөнүе кирәклеке аңлаттылар. Сәет бүләк иткән сары портфелен күтөрөп үзенә йөрергә туры килде. «Заманалар бигрәк авырлашып бара, чиновниклар котыра. Сәет ширкәтен ачканда болай ук катлаулы булмагандыр әле» дип, Хәлил бу шөгылгә алынуына үкенер дәрәжәгә житте. Ләкин артка юл ябык, шулай жинел генә аңардан котылган Сәет кире алмаячак. Рәхәт тормышның кадерең соңыннан гына бәялисез икән.

Ширкәтне оештырганның беренче көннәрендә үк штатка 11 кеше алган иде. Рәсми эшләр артынан йөрөп ай ярым вакыт узып та киткән. Тәрбиясез халык хезмәт хакын таләп итә башлады. Хәлилгә үз кесәсеннән, элеккеге майдан түләргә туры килде. Кибетендә ремонт эшләре озакка сузылды. Ателье алырлык рәте калмады. Машина, коры сөт бизнесы артык соендертмәдә. Яна хужаның бөтен өмете тиздән жимертеп эшләп китчәк кибеттә булды. Менә андый тантаналы көн килеп житте. Хәлил шунда урнашкан булмәсендә якын дус-ишен жыеп, чәй мәжлесе ясап алды. Төрле сылтау табып, Сәет Сакманов кына килмәдә. Яна кибет, андагы азык-төлекнең төрлеләге турында гәзит, радио-телевидение аша тиешле хәбәр таратуға Хәлил көчән, акчасын кызганмады: барысы да акланыр. Чыннан да, кибет әйбәт кенә эшләп китте, бер айдан табыш китерә башлады, хужаның өмете акланырдай, йолдызлар ана елмаеп карагандай күренде.

Сәет кул астында тыныч кына яшәгән Хәлил заманга бәйле кайбер үзенчәлекләрен исәпкә алмаган булып чыкты. Абзый «түбә» мәсәләсен үз унаена жибәргән икән. Исәнә төшөрделәр. Борчу-хәсрәтләр, сыгылып-сынып яшәү вакытлары узып бара дип, булмәсендә тыныч кына кәгазьләр кыштырдагып утырганда, ишекне каерып ачып, булмәгә джинсы чалбарлар, жинел курткалар кигән өч егет килеп керде. Дума депутаты Жириновскийныкы төсәл күн фуражка кигәннән генә утыз тирәләре булып. Куллары кесәдә. Әлегә сәбәп булмаса да, Хәлилгә монсу булып китте.

—Кибет хужасы сез буласызмы?

—Әйе.

Хәлил күзлеген салып өстәлгә куйды һәм, ни өчендер, үзенен исемен, фамилиясен атады.

—Сез кем буласыз? Ни йомыш? Сатып алучылар булсагыз, залга рәхим итеgez!

—Безне «түбәgez» дип белерсез. Хезмәт хақы алырга килдек, иптәш Нигъмәтуллин.

Хәлил дөнья күргән, заманында милициядә чиләнгән кеше, бугазына кылчык кадалгандай булса да коелып төшмәде.

—Монда ниндидер аңлашылмаучылык килеп чыккан. Сез мине кем беләндер бутыйсыз, дип уйлыйм. Мин беркемне... (кирәкле сүзен таба алмый инткте, «ялламадым» дип әйтмәкче иде, ошатмады) ярдәмгә чакырмадым. Фирмам яна оешып килә, бар байлыгым бер кибет, шунар түбәгә мохтажлыгым юк. Үзем милициядә эшләгән кеше. «Милиция» сүзен әйткәч, курку, үкенү галәмәте көтеп, егетләргә карап алды, бернинди үзгәреш күрмәгәч, төксә генә дәвам итте.

—Кирәк булсагыз, эзләп табармын. Адресыгызны калдырыгыз. Хушыгыз, вакытым юк.

Берсе Хәлилнең каршысына, икесе ике якка баскан егетләр чыгып китәргә ашыкмадылар, ясалма кешеләрдәй, монологның мәгънәсенә төшенмичә тынлап тордылар һәм «вакытым юк» сүзеннән соң, совет киноларындагы фашистлар кебек, аякларын кинрәк аерып куеп, туфлиларын иләнгә батырдылар. Кибет хужасы уң якта басып торганының эре тешләре ыржаеп торуга, колакларының берсендә түгәрәк алка булуга игътибар итеп алды. Уртадагысы кесәсендәге кулы белән нидер капшап алгандай булды.

Бүлмәдә чебен очкан тавыш ишетелерлек тынлык урнашты. Хәлил авырлык килгәндә дошманынның күз карашын тотарга тырышырга, шунда анарда намус, кешелеклелек чаткылары уянырга мөмкин дигән уйдырманы каядыр ишеткән иде. Бүлмә хужасы шул хакыйкаткә сынап карарга булды. Егетләрнең күзләре гажәеп үзенчәлекле: уң яктагысыныкы нәкъ тун судак балыгыныкы төсле хәрәкәтсез, төссез, мәгънәсез, икенчесенә бакыр акча төсле күзләренә явыз үгезнекедәй кызыл йөгәргән, уртада, аның өстәле каршында басып торганының күрү әгъзасының төсен билгеләве кыен, оясыннан чыгардай булып, гел хәрәкәттә, як-якка гына түгел, астан-өскә йөрөп тора. Гыйфритнең, женнең күзләре булса, нәкъ шундый булулары мөмкин, дигән уй Хәлилнең миен тырнап үтте. Сонрак кына ул егетләрнең наркотиклар белән шаяруларын, күзләренен төсмерен, мәгънәсен шул зәхмәт үзгәрткәнне аңлады.

—Абзый, кибетенне беркем таламый, ут төртми. Үзенне борчучу юк. Каян килә дип беләсен инде шундый тынычлыкны? Чөнки синең «түбән» без икәнне беләләр.

Хәлил, чакырылмаган кунакларны куркытырга теләгәндәй, телефонга тотынмакчы иде, күн фуражка кигәне кулын һавада ук тотып алып, каты итеп кысты һәм хужаны урындыгына төртеп утыртты. Берсе ишеккә келгә элде.

—Сүз, абзый, хезмәт хақының күпме булуы хақында гына булырга мөмкин. Хәлегезгә кереп, артык күп алмаячакбыз.

Хәлилнең мескен тавышы ишетелде.

—Сезгә күпме кирәк сон?

—Безгә артык бер тиенен кирәкми. Өчәү сина хезмәт итәбез. Һәр-кайсыбызга ун меңнән азрак түләмәссен инде. Кибет ике ай эшли. Димәк, хәзер безгә нибары алтмыш мең акча кирәк.

—Мин мондый сумманы түләргә әзер түгел. Керемем әлегә бик аз.

—Безне керем, чыгым мәсьәләләре кызыксындырмый. Сейфынны ач. Кассаларда күпме акча бар, жыеп кил.

Хәлил залга чыкты. Хәер, үзен генә жиһәрмәделәр, икесе, жан сакчыларыдай, ана ияреп чыктылар, кассалардан акчаны алганны күзәтеп тордылар. Нибары 35 мең акча жыелган икән. Өлкәне акчаларны алып түш кесәсенә шудырты.

—Өч көннөн соң янә керербез. Бүгөнгөдәй хурлыкка калмассыз дип уйлыйм.

Бөтөн вөжүдөн биләгән калтыравын баса алмый интеккән, кырыс дөньяга үпкәләргәме, рәнжәргәме икәнне аңламый катып калган Хәлил җавап биргәнчә, егетләр чыгып та киттеләр.

Вәгдәләрендә тордылар «салым жыючылар». «Арзан» ширкәте хужасы бу юлы чакырылмаган кунакларны әзерләп кәттә. Күршә бүлмәгә Сәеттә эшләүче дүрт таза ирне утыртты. «Түбә» килеп керүгә, килешелгән ым буенча, тегеләр дә бүлмәгә кереп бөядделәр. Кечкенә генә кабинетта отыры тыгыз булып китте. Хәлил, талаучылар үрнәгәндә, уң кулын кесәсенә тыгып, өстәл башында тәкәббер генә йөрөнөп алды. Күн фуражкасы хәлне бик тиз бөйләде, сугышны кабул итмичә, егетләрен алып чыгып китте. Сакманов яугирләренә Хәлил рәхмәтен, кызганмыйча, акчага күчәрәп әйтте.

Хәлилдән хәйләкәр жинчүе кыяфәте белән йөрөнөп алуы иртәрәк булган икән. Шуңа ук төнне «билгесез» бөндөләр анын ике кишетчә хатынын кыйнадылар, ике зур тәрәзәсен таш белән ваттылар. Башка кишетчеләре эшкә чыгудан баш тарттылар һәм өстәмә түләү исәбенә генә урыннарына басарга ризалык бирделәр.

Хәлил хәлләренә, ярым подвалга урнашкан бүлмәчегәндә эзләп табып, участок милиционерына житкерде. Капитан дәрәжәсендәге, яшь булуына карамастан башын чәчләре ятим иткән, мангае белән борыны гел тирләп торган таза бөдөнле адәм, мәсьәләне күтәргә, берничә сорау бирде.

—Кишеткә хужа булуыгызга, кемнән сатып алуыгызга кәгазьләренә күрсәтегез? Тәк. Лицензиягез кая?

—Тәк. Ни өчен мина ЧП булганчы ук шалтыратмадыгыз?

—Уң хакта уйламадым да. Үз кишетем, эшлим, сатам, алам,—диде Хәлил, ник милициягә килүенә үкенә үк башлап.

—Менә безнең халык шундый шуңа, башына таякның калын башы төшкәч, авырлык килгәч кенә милицияне исенә төшерә. Янәсе, ярдәм итсен, эше шуңа, ә инде шатлыгында, ягъни мәсәлән, авызы балда-майда йөзгәндә, ник кенә тәртип саклаучыларны кирәксенсен... —Капитан Хәлил Газиз улына бик озаклап, тәмләп, ашыкмыйча вәгазь укыды. Кая кабалансын, эш сәгатә бара ич.

Хәлил, пырымсызланып, үзен борчыган гамәлне куерта башлады.

—Мәсьәләгә якынарак килик әле, иптәш капитан. Мине талаучылар һәм кишетчә хатыннарны кыйнаучылар, тәрәзәләренә ватучылар бер үк кешеләр булырга тиеш. Шуларны без тәртипкә чакырып, өркәтеп аласы иде.

—Ни өчен сез аларны талаучылар, дисез? Нәрсәгезне көчләп алдылар.

—Акча бирергә мәжбүр иттеләр.

—Үз кулыгыз белән биргәнсез ич, —дип, ачыкчамыш кертте капитан, урындыкка жайлап утырып.

—Чигәнә пистолет терәп таләп иткәч, кая барасың. Шуңа бандитларны табып, хөкемгә тартасы иде,—диде Хәлил, үз сүзенә үзә ышанмыйча, тәкрарлап.

—Сез аларнын кем икәннән беләсезме? Акча чыгарып биргәндә, паспорт мәгълүматларын язып алдыгызмы?

—Беринди документларын күрсәтмәделәр. Без сезнең «түбә», шунын өчен безгә хезмәт хакы түләргә тиешсез диделәр и вәссәлам.

Капитан урыныннан күтәрелеп, бөркет канатларын жәйгәндәй, кулларын як-якка күтәрде.

—Үзегез гаепле. Жил эзләү милиция эше түгел. Бигайбә, әфәндем. Кстати, сезнең яна кишет әле юылмаган. Аны әйбәтләп билгеләп үтмәсәң, тычканнар оялаша, ди.

Хәлилдән җавабын көтеп тормастан, сәгатенә карап алды да, нәтижә ясады:

—Кыскача гына жыелып алуны сузарга ярамый. Бүгөн өлгәрә алмыйсыз. Иртәгә әйбәт булыр. Сәгать кичке алтыларга. Өстәлегез муң булсын, хурлыкка калмагыз, сизгеләп кеше булырбыз. Бүлек мәдиренә әйтермен, тик ул килмәс. Салырга яратмый. Урынбасарлары рәсми булмаган очрашуларны бик хуплыйлар... ГАИ, налог инспекциясе вәкилләрен чакырмыйча ярамас. Барысы

да сезгә кирәкле кешеләр,—дип төгәлли сүзен капитан, иренен чалшайтып.

—Язның бер көнө ел туйдыра, дигәннәр,—дип, сүзенен очына чыкканын белдереп, участок хужасы, кулын да биреп тормыйча, ботинкаларын шакы-шоки китереп, кунакны озату ягын карады.

Уйланып торырга вакыт калмаган иде. Хәлил Фирая ханымны, хужалык эшләрә буенча ярдәмчесе—ерак туганы Сәләхи Жиһаншинны чакырып, тиешле күрсәтмәләрен бирде.

Билгеләнгән вакытта, төгәллек үрнәгә күрсәтеп, кунаклар шау-гөр килеп, исәп-хисап ясау бүлмәсенә кереп тулдылар. Ишек янында кунакларны аягүрә басып каршы алган Хәлилләң кулын кысып, өстәл янындагы урындыкларга чүмәштеләр.

Кунакларны мәжлескә алып килгән капитан үзен хужа итеп сизеп, башлап сүзгә үзә айтте.

—Жәмәгәт, дуслар, иптәшләр. Халык: «Бер күрешү—үзә бер гомер», ди. Менә безгә дә авыр, катлаулы һәм рәхмәтсез эшебездән сон, очрашып, ял итеп алырга форсат чыкты. Бу очрашуны кибетебез хужасы Хәлил әфәнде оештырды. Аның унышларына, исәнлегенә берне күтәрәп, капкалап алыык әле.

Шул гомуми керештән сон, шактый әгыла өстәл әзерләгән зат онытылды. Китте үзләренен эшләрә, сөяркәләре, сәясәт турында берсен-берсе бүлдәрә-бүлдәрә сөйләшү.

—Коллегалар, чабыш атларынын заманасы узып, эш атларына ихтыяж туу көннәре килеп житә кебек. Безне дә бәйләләр әле,—диде жирән чөчлө майор, Хәлиллә күз кысып. Бу аның биредә утырганын искә төшергән бердәнбер сүз булды.

Нигъмәтуллин, бер төркем этләр тарафыннан почмакка куып кертелгән жанвар кебек, күзләрен алтыратып, кунакларны өйрәнәп утырды. Араларында участок хужасыннан башка тагын бер танышы бар икән. Аны таныгач, йөрәгә электр агымына тоташкандай жу итеп китте, чәнчеп-чәнчеп алды. Арада, берни булмагандай, аны талап киткән өч егетнен берсе—тун балык күзлесе утыра иде. Димәк, алар кешесе, акча жыю рәсмиләштерелгән. Хокук әгъзалары урамнан теләсә кемне үзләре белән ияртеп алып кермиләр. Баскынчы үзен иркен тота, берни булмагандай сүзгә катнашып китә. Шәрәбкә кагылмаса да, төрлө ризыкларга үрелеп, күп итеп, тәмләп ашый. «Күрәсен, бу брамат исерек хужаларын өйләренә таратырга тиештер, эчми утыра. Минем якка карамый. Әллә тавыш күтәрәсе инде, «арагызда бур утыра», дип. Файдасы булмас. Көләрләр генә. Бер тишеккә йөрөгәннәре күренеп тора». Кунаклар шактый утырдылар, белгән мәзәкләрен сөйләп, өстәлдәгә нигъмәтләренә корыткач, «иртәгә эшкә», дип, авыр гына таралыштылар. Тун күзле егет, сабуллашмый гына, иртәрәк чыгып китте.

Шул көннән алып Хәлил берәүдән дә яклау булмасын, әшәкә дөнья белән бер үзәнә көрәшергә туры киләсен аңлады. Жинүчеләр күп була, жинелүчә берүзә кала диләр, хак икән. Участок милиционеры Хәлил янына үзәнә кирәккәндә кереп йөри торган булды. Әммә кибетне яклау, саклау мәсьәләләрендә бер тиенлек файдасы тимәде.

Матур гына айлы кичне Хәлил бүлмәсенә өстенә авыл фуфайкасы кебегрәк сырған нәрсә кигән озын буйлы, ябык-арык йөзлө ир килеп керде.

—Сез Хәлил Нигъмәтуллин буласызмы?

—Нәкъ үзә, өстенә бастыгыз.

—Мин Рафазль Габитов, Рафка кушаматлы кеше булам.

—Тыңлыйм сезне. Ни йомыш?

Ир, нәрсәдән башларга белмим дигәндәй, аякларын кымшатып алды.

—Йомыш юк. Сүз бар. Сез беләсездер инде, һәр район берничә зонага бүленгән. Һәр зонаның хужалары, абруйлары бар. Так сезнең кибет мин житәкчелек иткән зонага керә. Ә безгә, үзәбезнен жиргә башкаларны кертмәс өчен, ярдәм кирәк. Шул исәптән сездән дә.

Хәлил урыныннан сикереп торганын сизми калды.

—Мине талап, ыштансыз калдырып чыгып киттеләр инде. Нинди оятсызлык бу тагын. Каберегездә тигәнәк үссен!—дип, жан-фәрманга кычкыра башлады.

Ябык чырайлы ир ярысп киткән Хәлилне бүлдерде:

—Гафу итегез! Минем сезгә беренче керүем. Сезне кем талагандыр, анысы миңа билгесез. Мин төрмәдән чыктым гына.

—Без сезнен «түбә», диделәр. Сөз идән буласызмы инде?

Эчкә тартылган янаклы кунак шамакай кебек чыраен сытты һәм кемнәндер сүзләрен кабатлаган робот төслә, үзенекен төкрәлде:

—Сүзне юкка озайтмыйк. Нинди «түбәгә» салым түлөгәнсез, анысы сезнен эш. Кибетегез без контрольдә тоткан микрорайонга урнашкан. Димәк, сез безгә бурычлы. Әлегә акча-мазар сорамайбыз. Хәлегезне аңдыйбыз, азрак аякка басыгыз. Сөз ике кешебезне эшкә генә алыгыз.

—Минем штат тулы. Буш урын юк.

Ир чандыр йөзөнә салкын елмаю чыгарды. Күз алмасын унга-сулга йөртеп, житди итеп өйтеп куйды.

—Минә аңламадыгыз. Сүз безнен ике кешегә хезмәт хақы түләп тору хақында гына бара. Аларны кибетегездә аена бер тапкыр, акча алырга килгәндә генә күрерсез. Сигез-ун меңнән ким булмасын инде айлык керемнәре. Прожиточный минимум...

—Аңдый мөмкинлегем юк,—дип, Хәлил урыныннан торып ишеккә таба берничә адым ясаган иде, чакырылмаган кунак, кискен хәрәкәт ясап, бүлмә хужасын кәнафиенә төртеп утыртты, галстугыннан алып, аска тартты, Хәлил чак кына борынын өстәл белән «күрешүдән» саклап калды, шул арада озын бармаклар муенын капшады. Хәлил, ычкынырга тырышып, тыпырчына, талпына башлады.

Ач янаклы ирнең куллары ифрат көчлә булып чыкты. Хәлил ынгыраша, иреннәреннән күбекләр килә башлагач кына муенын ычкындырды.

—Вақытны әрәм итмик. Без эш кешеләре бит.

Хәлилдә тавыш әллә каян ерактан—һаваданмы, жир астыннанмы килгәндәй тоелды. Әйе шул, ни өчен әле ул вақытны әрәм итеп тора.

—Килсеннәр,—диде Хәлил, муенын куллары белән капшап, көч-хәл белән урыныннан торып. Ул, исенә килеп, як-ягына каранган арада, ач янактан жилләп искән, ялтыравык өстәл өстендә эшкә алуны сорап язылган ике гариза гына калган иде. Күзләренә аждаһадай күренгән кәгазьләрне әүвәл ертып ташларга ниятләп кулына алды, әмма тормыш тәҗрибәсе, табигый тоемы ана үзен башкачарак тотарга киңәш итте. Вақытында поса бел, поссаң торып баса бел икән шул үз мөстәкыйль эшендә. Шул мизгелдә ул ач янакның көчлә бармакларын муен бизләрендә тойгандай булды һәм гаризаларга «эшкә кабул итәргә» дигән имзалар салды.

Икенче көнне, ишекне каерып ачып, теге көнне мәжлестә утырган тун күзлә егет килеп керде.

—Хәлләр ничек? Кибетебезне юу җыелышы матур узды. Не подкачал.

—Аллага шөкер, кабатларга кирәкме?—дигән булды Хәлил, үзенчә шаярткандай итеп.

—Минем исемем Артур, фамилиям Хузиханов булып.

Артур, кулында машина ачкычларын уйната-уйната, күптән түгел Хәлилнен чак кына газиз жанын алмаган кәнафигә, өстәл янына барып утырды.

—Анысы да кирәк булып киләчәктә. Кунак ашы—кара-каршы дигәндәй, мин сезгә кредитка акча, шактый зур сумма алып бирә алам. Берничә айга. Проценты шактый булып, алдан әйтәм.

Кибеткә азык-төлек алырга акча житкерә алмый интеккән Хәлил батып барганда саламга ябышкан кешедәй, бу тәкьдимне күтәрәп алды. «Процентын түләр, ана бүген акча кирәк. Бик күп оешмалардан кыйммәтлә кәгазьләр алган иде, шуннан акча килә башлар. Тәвәккәлләдек».

—Мин риза.

—Күпмеләп кирәк булып?

—Ярты миллион тирәсе.

—Менә шул кәгазьләргә кул куегыз да, иртәгә сезгә акча алып килермен.

Хәлил алдында яткан кәгазьләрне игътибар белән өйрәнгән, кат-кат тикшергән булды. Икенче көнне чыннан да сәер күзлә егет сары портфелендә 500 мең акча алып килеп, «Арзан» ширкәте хужасынын сейфына бушатты.

Ике ай чамасы Хәлил кайгы-хәсрәт белмичә, кыйммәтле ризыклар алуда үзен чикләмичә, яшәп алды. Көтмәгәндә, вакыт узгач, Артур телефоннан үзе турында хәбәр салды. Кредитны йөзәр менләп булса да түли башларга бөөрдү. Хәлил хисапчыларына керемне санап чыгарырга кушты. Нибары туксан менләп акча табылды. Хужа кыйммәтле кәгазыләрдән килгән табышны тикшереп карарга ниятләп, Фирая Симатованы дәшәп алды. Колакларына, бармакларына, муенына күпсанлы алтын бизәкләр таккан Фирая, үбешергә кергәндәй, иреннәрән ялый-ялый, Хәлил утырган өстәл янына киләп басты.

Хәлил Фираяны, олы балык каптырган балыкчы мисле, тулы йөзәнә шатлык жәеп, урыныннан торып каршы алды.

—Дөрәсен әйтәм, Фирая ханым, сине күргәч, яшисем килә.

—Рәхмәт,—диде Симатова, бүлмә хужасы кебек үк жәеләп китмичә. Үзе эченнән ирексездән «чын хәлләрне белгәч, яшисен килерме икән, мин әйтәсе хәбәрне ничек кабул итәр, инфаркт-мазар була күрмәсен. Юктыр, чертым да булмас бу ит чүмәләсенә»,—дип уйлап куйды.

—Игътибар белән тынлым сезне, Хәлил Газизович,— диде ханым, биләнән сыгылмалыгын күрсәтә-күрсәтә. Шефының һаман ана битараф түгеллеген, әмма дөнья мәшәкатләре аркасында гына ана бәйләнмичә тыелып торуын сиземли иде. Хәлил ана сокланып карап алды. Хатын-кыз дәртен матур киём астында яшерә икән, дигән уй башыннан узды. Мәгәр ширкәте бөләп барганда, гыйшык-мыйшык уены борчымый икән ир-атны.

—Урам шпанасы бәйләнгән генә житмәгән. Инде кредиторлар борчый башлады,—дип, кыяфәтенә борчулы, уйчан төсмер бирергә тырышып башлады сүзен Хәлил.

—Сезгә, Сакманов кебек, иң беренче чиратта беркемне якын китермәслек көчле охрана алырга кирәк иде. Акча жәлләдегезме шунда. Мин әйтеп карадым, «кирәкми, үзем милиционер», дилегез.

Тәнкийтәне өнәп бетермәгән Хәлил, Фираяны бүлдерде.

—Гафу итегез. Мин сезне акыл сату өчен чакырмадым. Кыйммәтле кәгазыләреннән барысы да сезнен исемдә, шуларны тикшереп карыйсы иде, күпмеләп жәелгән икән, юкса мин муеннан бурычка кереп баттым.

Чибәр ханым күзгә күренеп агарына башлады, гәүдәсе кечерәеп калгандай булды. Хәлил генә ханымның үз-үзен тотышында үзгәрешне сизмәде.

—Мин сезнен каршыда гаепле, Хәлил Газизович. Әйтергә куркып йөрим идем. Хет асыгыз, хет кисегез, теләсәгез нишләтегез, мин барлык кыйммәтле кәгазыләргә урлаттым...

Бүлмәдә кабер тынлыгы урнашты. Әлбәттә, Хәлил ханымның сүзләрен житдигә алмады.

—Мин үзем юморны яратам, Фирая ханым. Сезнен шаярту бик усал, черный диләрме әле, булып чыкты. Алай ук кирәкмәс иде. Шаярта торган эш түгел.

Ханым, кулларын кая куярга белмичә, хужасының күзәнә карарга куркып:

—Юк, мин шаяртмыйм,—дип кенә әйтә алды.

—Явыз шаярту минем жанр түгел, без бала-чага кебек булмыйк, житди кешеләр. Сез нәрсә белән уйнаганыгызны аңлап эш итәсезме? Минем бөтен өметем, киләчәгем, язмышым шул кәгазыләрдә. Ике миллион акчамны шуларга тыкканымны сез беләсез,—диде Хәлил, әле һаман шаяртуга, үзе белән уйнауга өметләнәп.

—Ул кәгазыләр миндә юк,—диде ханым кискен итеп.—Кызганыч, сезнен хәлегезне аңлыйм.

Хәлил, ярысып, урыныннан сикереп торды.

—Син дә шундый карак һәм алдакчы булып чыктыңмыни, иптәш Симатова? Мин бит сина үземә ышангандай ышана, хәтта табына идем. Әтиңнең әйткәне дөрәс булган икән: кыен вакытта су белән хатын-кызга таянма дигәне... Сула чайкалган вак йомычка хәленә калдырдың мине.

Хәлил янә урынына утырып, әүвәл ике кулы белән башын, аннан уңы белән йөрәген тотып:

—Ни өчен мин Сезгә (синнән Сезгә күчеп), урам хатынына, шулай ышандым икән? Мәхәббәтем көчле булгандыр. Шайтан «Симатовага яздыр,

налоги азрак булыр», дип котыртып торды. Яндым, беттем, тулы банкротлыкка чыктым. Ник теге вакытта бу эшәке, явыз, алдакчы дөньяны ташлап китмәдем икән. Мин—дивана, дөньяны, кешеләрне бөтенләй танымыйм икән. Ничек инде шундый пычрак хатынга гашыйк була, ышана алганмын. Шул кирәк мина. Рәтле-башлы кеше булсагыз, Сезне Сакманов колмак жинеллеге белән элеккеге эшегездән азат итмәс иде...

Хәлил кызышкан саен, Фирая тынычлана барды. Дөрөс, кыйммәтле кәгазьләрне ифрат ышанычлы жиргә яшереп куйган Симатова Хәлил Газизовичның мондый хәбәрне авыр кабул итсәен сизсә дә, болай ук бәргәләнер дип күз алдына китерә алмаган иде, сыер туйганчы чәйнәп төкергән чүпрәк хәленә кәргән ирне кызганып куйды: «бәлки, аларның бер өлешен генә урлатасы булгандыр». Әмма хәзер соң инде, урланган, беткән.

—Мин аларны берничә көн сейфта тоттым, аннан өйгә алып кайтып яшерергә уйладым. Кич автобуска утырганда, кеше күп иде, берничә адәм китереп кыстылар да, берсе кулымдагы сумочкамны тартып алды. Мин чираттан чыгып, як-якка каранган, кычкырырга жыенган арада, көтеп торган машинага утырып китеп бардылар. Паразит, Ходай тәгалә ана жазасын бирер әле.

Хәлил аның әкиятен тыңламый иде. Боз хәленә кәргән төссез күзләрен почмакка текәп, мәет төсле ап-ак булып утыра бирде.

—Үзем дә бик борчылдым. Сөзгә әйтергә, күренергә куркып йөрдәм,—дип, ханым такылдавын белде. Әйтерсен дә «качып яткан» урыннарыннан алегә кәгазьләр ана көч биреп, дәртләндереп торалар.

—Хәзер үк чыгып китегез. Ирәгә кәгазьләрне миңа алып килегез! Милициягә житкерәм, өегездә обыск ясатам.

Ханым тык-тык атлап чыгып, кадрлар бүлегендә «эштән азат итегез» дигән гаризасын калдырып, кайтып китте. Ул үзенә, иренә һәм балаларының киләчәк тормышын нигездә унышлы хәл иткән иде. Нишлисәң бит, берәү үлми икенче көн күрми.

Хәлил шул вакыйгалардан соң өч көн ширкәтендә күренмәде, кайгыдан эчеп яткан, диделәр. Картайган, таушалган килеш, бүлмәсендә күренүгә, артыннан ук ике егет эзмә-эз басып диярлек килеп керделәр. Әлбәттә, хужа алардан болай гына котылып булмасын сиземли, әмма шулай ук булыр дип уйламаган иде.

Урамда бозлы-янгырлы-карлы көз тора. Безнең якта була торган һаваның иң эшәке вакыты. Хәлиинен күнеле дә нәкъ шундый иде. Кәргәннәрен берсе бурычка акча биргән егет, икенчесен—тар мангайлы, боксер муенлысын, куркыныч карашлы, типсә тимер өзәрдәен Нигъмәтуллин беренче күрә. «Монысы килер булырга охшый», дип уйлап алды хужа.

—Хәлләр, кәфләр ничек, Хәлил әфәнде,—диде көр тавыш белән элеккеге танышы.—Без ашыгыбрак кермәдекме, эштә күренми башлады дип куркытканнар иде. Абзыкай чит илгә ычкынмасын, дип курыктык.

—Сөздән ычкынырсың,—диде Хәлил, таяныч эзләгәндәй, як-ягына каранып.

—Дөрөс уйлыйсың!—диде көянтә жилкәлесе, Хәлигә таныш булмаганы. Боларны артларына тибеп куып чыгарсан шөп булыр иде, мәгәр андый көчне каян аласың. Кесаләрендә корал барлыгы сизелеп тора.

Үзен Артур Хузиханов дип тәкъдим иткәне, ипләп кенә урындыкка урнашкан, сүзен давам иттерде:

—Мин үзем сезне борчымаска да риза. Тик кредит акчасы минекә түтел, шәхси банкныкы, мине кысалар.

—Без бит ярты елга килешкән идек. Әле өч ай гына узды. Хатын-кыз булмыйк инде, сүздә торыйк,—дигән сүзләренә Хәлил үзеннән кысып чыгара алды.

—Хатын-кыз турында аларның үзләренә генә хас серләрен белгән ирләрне женем сөйми. Шуна да без бу халыкны тынычта калдырып, проблемабызга якынрак килик. Без, Сөзнен ярдәмчеләр, ничек итеп бурычны түләү турында уйланып,—дип өстәде Артур, теләктәшчә кебек кыланып.

Шул мәлдә телефон үзе хакында хәбәр бирде. Хәлил нишләргә дигән сыманрак Артурга карады. Тегесе, ым белән, сөйләшәргә рөхсәт бирде. «Арзан»

ширкәте өчен апельсин, мандарин, лимон килгән икән. Шуларны алдан түләп алырга кирәк, чери башлаячаклар, диделәр.

— Мин алардан баш тартам.

— Мөмкин түгел.

— Түләргә акчам юк, — дип тавышын күтәрдә һәм үзен-үзе белештермичә өстәп куйды. — Бүлмәдә акча сыгырга килгән явызлар утыра. Алар белән ни кылырга белешмичә аптырап торам.

Артур дигәне урыныннан сикереп торды.

— Без хәзер явызлар булдыкмыни инде? Ит яхшылык, көт начарлык. Синен, абзый, нервыларың бер тиенгә ярамый икән. Шөрәпләре бушаган, — дип, озак кына авызыннан кош очырды һәм нәтижә ясады:

— Акчаң юк икән, без синен халгә кереп, бурычны әйберләтә алырга риза, — диде ул, иптәшенә күз кысып.

— Нәрсә инде әйберләтә?

— Сезнен, Хәлил иптәш, өч машинагыз бар. Икесе чит илдә эшләнгән. Коттеджга торырлык бакчагыз, кибетегез һәм, ниһаять, квартирагыз бар. Шуларны аукционга куйсак, бурычыгызны түләргә житә яза. Калганын бурычка алып түләрсез. Хәллә дусларыгыз житәрлек.

— Мин... мин... кайда яшим була ди аннары, — диде Хәлил, тотлыга-тотлыга.

— Сездән бурычны түләтү безнен эш булса, соңыннан кая торуыгыз турында кайгырту безнен вазифага керми.

— Нәкъ шулай, бурыч түләү уен-муен эш түгел, — дип өстәде агылыйга-тагылый булып килгән икенчесе — киллерга ошаганы.

Кинәт Хәлил Газиз улы белән көтелмәгән хәл булды. Ул нәрсә турында сүз барганны аңламас халгә килде. Әллә каян кемгәдер янаулар ишетелә, кемдер аны шап иттереп арты белән идәнгә утырта, янагын чәбәкли. Ә ана барыбер. Нәрсә сөйләгәннән белештермичә, «Мин бәхетле, миннән бәхетлерәк энем бар иде. Биш яшендә суга батып үлдә», — дип сөйләнгәндә, егетләр аны кибеттән алып чыгып, гәүдәсе су тугырылган ясалма капчык хәленә килгән Хәлильне машинага утырталар иде. Аннан аны ниндидер таш идәнле подвалга ташладылар. Кулларыннан, аякларыннан тотып. Беләгенә, арт ягына уколлар кададылар. Ана бик рәхәт, тыныч һәм шул ук вакытта бик күнелле булып китте. Шуннан ана ниндидер көгәзыләр бирделәр, кул куярга куштылар, кул тамгасын салгач, чыгарып жиберергә вәгъдә иттеләр. Хәлил талчыгып йокыга китте. «Яна байнын» мөстәкыйльлеккә чыгуы шуның белән тәмамланды.

Дөрөс булса, Хәлильне аннан Сакманов егетләре йолип алып, кайсыдыр хастаханәгә урнаштырганнар дигән хәбәр генә һавада ишетелде.

19

Берничә айдан соң бәхетле Мисхәт ялга кайтып төште. Әлфиясе белән кочаклашып, үбешеп күрештеләр. Эттәсен аеруча Зөлфия сагынган, кулыннан да төшми. Кызына эчкә һәм тышкы киёмнәр, Әлфиягә кан басымын тиешле ноктада тотаткан кул сәгатә, тәмле-томлы әйберләр алып кайткан. Әлфия багырендә уйнаган жил-бураннарны сиздермәскә, иренен күнелен күрергә тырышты. Ә тегесе иртәнгә чей вакытында ук:

— Әлфиякәем, шатлыгым урта булсын, эчемдә саклап тотат алмыйм: минем стажировканы тагын бер елга озайтырга булдылар.

— Котлыйм, — дигән булды хатыны. — Бәлки, әле тагын өстәрләр.

— Кем белә, эшем ничек бара инде, — диде Мисхәт, әлегә берни аңламыйча.

— Может үзенне немкалар бөтенләйгә калдырырлар.

Мисхәт чәйнәүдән туктап, кулындагы чәшкәсен өстәлгә куйды.

— Нәрсә дигән сүз бу, жаным?

Менә шул көннән алар арасында боз тавы хасыйл булды.

Зирәклегә белән шайтанны, гүзәллегә белән фәрештәне хәтерләткән, Мисхәтне акылдан язарлык дәрәжәдә яраттырган, сокландырган Әлфиягә әллә

нәрсә булган, үзен алыштырып куйганнар диярсен. Төз гәүдәсә, ымсындырып торган күкрәкләре, гүзәл уелган аяклары, ягымлы тавышы шул ук кебек. Әмма чынлыкта аның каршында тышкы рәвешә генә сакланган үзгә ханым басып тора иде.

—Нәрсә булды, матурым,—диюгә: —Мәхәббәтем узып бара торгандыр, мөгаен,—кебек сүзләр белән котыла торган булды Әлфия.—Күпме ялгыз яшәп, кешене рәсеме буенча гына яратып була?

—Мәхәббәт—аяк киеме түгел, аны салып ташлап булмый,—дип карады Мисхәт. —Ул йә бар, йә юк.

—Мәхәббәт ул—тиз ватыла торган бәллүр савыт икән шул, Мисхәт, Ходай тәгалә биргән бүләкне саклый белергә кирәк. Ике көймәнен койрыгын, биш бармак белән биш чебенне тотып булмый диләр түгелме? Яшьлегем поезды узып киткәнче минем иремне янымда күрәсем, иркәләү татыйсым, затлы итеп киенәсем килә. Курыкмыйча талау, тартып алу, өй салу заманалары узар да китәр. Ә без, синен «кыйммәтле» кәгазьләренне кочып, ярый тагарак янында калырбыз!

Мисхәт, берни аңламыйча, күзләрен уды, башын чайкады. Нәрсә булган аның сөеклесенә? Берәр хайваны башын әйләндермәгәндер бит. Сөйләшергә, аңлашырга кирәк.

—Әлфиям, әйбәтләп мәсьәләгә ачыклык керткәч әле? Минем Германиягә бару-бармау мәсьәләсен уртага салып кинәштек, ниятнең барып чыгасы күренгәч, миннән дә бүтән син шатландын. «Борчылма, укы гына, тылын таза булып, сагынып көтәрбез», дидең. Шулаймы?

—Яшылек ахмаклыгы, тәҗрибәсезлек, Германиядә укуны әллә нигә исәпләп миём агуланган чагым торгандыр. Солы боламыгы булынган. Кешегә гомернен бер тапкыр гына биреләсе хакында уйлап житкөрмәгәнмен,— диде ханым шактый тыныч һәм төпле генә.

—Мин анда нибары бер ел булдым. Теләсән, янәдән бармыйм. Китапларымны, әйберләремне алып кайтам да синен белән кызымны гына саклап утырам,—диде Маликов, ни әйтергә белмичә, өзгәләнен.

—Хуш, син анда ике-өч ел укып кайттын, ди. Туган илендә син кемгә хажәт? Шул вакыт аралыгында яшәтешләрен затлыдан затлы машиналар алып, йортлар салып, баеп бетерләр һәм немецчә яхшы белгән, борынгы кулъязмаларны укый алган хәерче дәрвиштән көлеп, бармак белән күрсәтеп йөрерләр. Картаеп, сакалын сәлперәеп төшкәч, бәлки, профессор булырсын. Алар кемгә кирәк? Әнә бит нинди мөхтәрәм профессор Валишин ничек төмле ризыкка бүреләй ташлана. Ачка киселгән.

Әлфия ихластан, дөнйасын онытып, укымышлыларга нәфрәтен яшермичә сөйли, үзе явызлыгында да матур, сөйкемле, яқын. Мисхәтнен нәгъраләр чәчкән хатынын барып кочаклайсы, кирәкмәгән сүзләр белән тулы авызыннан үбәсе килә. «Ярамый, ачыкларга кирәк, хатынның миен кемдер тискәре якка борып куйган».

—Мин сине таныймым, алсу гөлем. Шундый акылы хатын, хәзер ни сөйләгәнән үзе белми булып. Күнеленә Иблисне уздыргансын.

—Кеше үзгәрмичә тормый. Күзе ачылмаган эт баласы кебек яшәгәнмен. Акылы кеше үземне, тормышымны, килчәгемне аңларга ярдәм итте. Мин хәзер башка кеше инде, Мисхәт иптәш Маликов.

Иренң чигәләре чатный, йөрәге дөп-дөп тибә башлады.

—Мин ахмакка да килеп житте, сине кулга төшергәннәр. Сояркән шулай акыл биреп ята, мин барысын аңладым. Хәзер жынам да чыгып китәм,—дип, Мисхәт йодрыгы белән мангаен төйде. —Ә мин анда килчәктә гаиләмә хезмәт итәргә әзерлим үземне, стипендиягә яшәп. Ә монда азгынлык, бозыклык, фәхшәлек, карангылык патшалыгы хөкөм сөрә.

Әлфия иренен ачу катыш ярсулы сүзләреннән куркып һәм чыгып китүен күз алдына китереп:

—Мина акылы кинәшене бер хатын, ерак туганым—Хәдичә апа бирде. Күзләремне генә түгел, томана миёмне ачып, жилләндереп китте.

Мисхәт көтелмәгән хәбәрлән авызы зур итеп ачылганны да сизми калды.

—Кем, кем? Хәдичә апа дисенме? Тукта әле. Хәзер искә төшерәм. Күп

сөйли торган, тулырак гәүдәле, табак битле, чөгендер яфрагыдай нечкә иренле? Түбән Камада тора, кошчылык фабрикасында тавык карый? Шул апамы?

Инде Әлфиянең авызына ачылырга чират житте.

—Син, син, минем апамны беләсәнме?

—Күптөнгә һәм бик әшәке танышым.

—Каян беләсән аны, ул бит күптән түгел безне табып, бер атналап торып китте.

—Һәр кичне мине яманлап, каршы котыртып, катык туглагандыр әле?

—Чынында шулайрак булды шул,—диде Әлфия, кыска бер мизгел эчендә Хәдичә апасының сүз сөрөшөн, әңгәмәләренен мантийкый юнәлешен күз алдынан уздырып.

Мисхәт бүлмә уртасында чат баганасыдай катып калган хатынын кочып алып, диванга янына утыртты һәм Хәдичә апаны ничек, ни рәвешле белүен бәян итеп бирде.

—Мин бу вакыйга турында сиңа кәефенне начар якка бүрттермәс өчен сөйләмәгән, дөресен әйткәндә, оныткан, баштан чыгарып ташлаган идем. Бу хәл жүләр чакта, син гүзәлемне очратканчы булды.

—Хәдичә апа белән син таныштынмы? Шундый карт хатын белән?—дип, Әлфия пырдымсызланып, аякларын тыпырдатып алды.

—Тынлый бел инде, матурым. Юкса сөйләмим.

—Булды. Баш өсте, дәвам ит.

—Икенче курста укуында булды бу хәл. Жәмиль исемле тутаннан туганым теш врачына укый иде. Ул инде бишенче курста, үзен өлкән сизә, Казанны белә. Беркөнне мин торган тулай торака килеп керде, кесәсәндә бер ярты арагы. Салдык. Рәхәт булып китте. «Минем эшчеләр тулай торагында, мехкомбинат ягында таныш кызларым бар. Киттек шулар янына», ди. Тагын бер яртыны кереп алдык та шул якка юл тоттык. Биш катлы йорт, Жәмиль абыйның танышлары беренче катта ук торалар икән. Бүлмәдә ике кыз. Берсе—озын кара толымлы, нечкә билле, кечкенә авызлы, икенчесе башкортча түгәрәк йөзле, яшь булуына карамастан билсез, тулы бәдәнле кыз. Янәдән салдык. Берәздән Жәмиль абый «сез ял итеп торыгыз, без чыгып керик әле» дип, озын толымлы кыз белән каядыр чыгып югалды. Мин, аракыдан изрәп китеп, якындагы буш караватка киём белән барып ятып, йокыга ук киткәнмен. Башкорт кызы да чәчәкле халаты белән аулак өйдәге кебек минем янга килеп сылашкан.

—Сезнең берәр нәрсә булдымы сон? —дип, Әлфия түземсезләнеп бүлдерде.

—Юк, конешно. Мин бит шыр исерек. Янымда кем ятканын да белмәгәнмен. Бүлмәне Хрушев башыдай плафонлы лампа яктыртып тора. Берәр сәгать йоклаганмындыр. Үзәк өзгеч әчкелтем тавышка уянып киттем.

—Оятсызлар! Сез монда нишләп ятасыз? Кем син, бәдбәхет егет? Инсафлы, ир-атның кулы тимәгән кызны әрәм иткәнсен!

Абзан шунда ук уянып, айнып китте. Күземне ачып карасам, яныбызда кызыннан да ямьсезрәк хатын басып тора һәм төкерекләрен чәчә-чәчә, безгә иң ямьсез сүзләрен сиптерә. Явызлыгын чыгарып, тойгы-хисләрен түккәч, безне өстәл янына утыртты һәм тыныч кына үзгәрәк пластинканы әйләндерә башлады. «Балалар, булган беткән, яман эшкә салават. Иртәгә ЗАГСка барып гариза бирегез дә, бергә яши башлагыз. Торып торырга урын табарбыз. Аннан күз күрер. Төшеп калганнардан тегел».

Йөрәгем табаныма төште. Мине, 18 яшьлек егетне, менә шул почык борынлы, миннән өлкән кызга өйләндерергә, дөресе, кияүгә бирергә ниятлиләр түгелме сон? Мин шунда гына хәлемнән мөшкеллеген, уеннан уйкак чыкканны аңладым. Тырнак буге хата—беләк буге жәфа дигәннәре шул буладыр инде.

Ярый әле шул арада Жәмиль абый килеп кереп, мине ул әшәке хатыннан йолып алды.

—Мин сина, Маликов, башка берәү белән яшәргә бирмәячәкмен. Исемем Хәдичә булмасын,—дип кычкырып калды сиңең «якин тутаның».

Үзем йоклаганда, кесәдән студент билетын алганнар. Гаризалар, аңлатмалар язып, дубликат юлладым. Берәздән, безнең хәлләрне күпертеп,

арттырып язган хат деканатка килеп төште. Тагын аңлатмалар биреп, чиләнәп беттем. Ярый әле комсомол ул вакытта теһсез арслан хәленә килгән иде. Зарар ясый алмады. Бу оешманың көчлө чагы булса, баш беткән иде. Инде бу вакыйга онытылган дип уйлаган идем, шәүлә кебек һаман арттан сөйрәлөп килә икән. Менә шундый ул синен «якын тутаның»,—дип, сүзен тәмамлады Мисхәт.

Әлфия матур куллары белән битен каплап, бик озак эндәшмичә утырды. —Ия, ходам. Ни өчен безгә шундый сынаулар жибәрәсен? Агу хәтәр, агудан гайбәт хәтәррәк икән. Чегән хатыны миңа «бер явызы сезнең гаиләне пыран-заран китерергә тырышчак», дигән иде. Шул зәхмәт килеп житкән икән. Гафу ит, Мисхәтем.

—Тормыш тоташ сораулардан, сынаулардан тора шул. Мәхәббәт өчен көрәшә, аны саклый белергә кирәк икән, Әлфиякәем,—дип тәмамлады сүзен хужа кеше. —Барысы да яман төш булып калсын, онытылсын.

—Мин риза, Мисхәтем,—диде Әлфия, сылу гәүдәсе белән иренә сыланып. Кеше тәхкдирендә ниләр язылганын алдан белә алмый шул. Язмыш исә, башка эше булмагандай, адәм балаларын сынап кына тора. Мисхәт Әлфиясә белән аңлашып, нокталарны тиешлө урыннарына куеп, иплә генә яши башлаган иде, янә жанына яра килеп кадалды. Почта яшигеннән гәзитәләр алганда, идәнгә шап итеп бер хат килеп төште. «Германиядәндөр, чакыру булса Әлфия тагын дулар индә», дип хатны кулына алды. Мәктүб ана аталган, кире адресы юк. Фатирларына күтәрелгәч, тыныч кына хатны ачты, берни аңламыйча, кат-кат укыды. Кыска гына хат укучылар дәфтәренен бер битенә кулдан язылган иде:

«Мисхәт тутан!»

Сина якын бер кешен яза. Соныннан бу сүзләренә күзенә карап әйтермен. Кызганычка каршы, куенында юха еланны иркәләп тоткансын икән. Әлфияң бик бозык, азгын хатын булып чыкты. Син чит илдә вакытта ирләренә бияләй кебек алыштырып кына торды. Әүвәл ялга кайткан бер прапорщик белән буталды, аннан үзен һәр кичне диярлек матур машина белән алып китә торган булдылар. Кызынны балалар бакчасында «онытып» калдырган көннәре булды, диләр. Нарасый ана мешайт итә. Маңгаенда бүртеп чыгачак мөгезләр икәү генә булмас. Син читтә интегеп йөргәндә хатының себерелү үрнәкләрен күрсәтте. Аны дөрес юлга бастырып булмас. Азгын сыерны күпме кыйнасан да акыл керми. Яшылеген барында яна гаилә корып жибәр.

Ин ышанычлы кешен».

Мисхәт хатны кулына тоткан килеш, йөрәгенен урыныннан чыгардай булып тыпырчынуын тоеп, лып итеп диванга утырды. Башы эшләүдән-уйлаудан баш тартты. Хәрәкәтсез күзләрен бер ноктага төбәгән килеш күпме утырганын хәтерләми. Хатны янәдән жентекләп укып чыкты. Менә ни өчен Әлфия шулай кыйлана икән, үзенен азгынлыгын яшерү өчен Мисхәткә бәйләнәп маташкан икән. Күз алдында кара шәүләләр сикерде, тирән кичерешләр тәсирендә маңгаена салкын тир бәрәп чыкты, авыз кырыенда явыз елмаю хасил булды. Егет чагында «артык чибәр хатынга ышанырга ярамый, Әлфияне кыз чагында ук ирләр белән күргәләгәннәр», дигәннәр иде, игътибар итмәде, мәхәббәт кешене томаландыра икән. Йомгакның очы килеп чыкты. Ул хатны өстәлгә жәелгән клеенка астына тыгып, үзе янә диванга утырды...

Күпме вакыт узгандыр, Мисхәт хәтерләми, үз ачкычы белән фатирны ачып, һаваны төмлә хушбуй исләре белән тутырып, Әлфия жилфер-жилфер килеп керде. Чишенде. Кулындагы сеткаларын аш-су бүлмәсенә куеп, ире янына килде.

—Әтисе, Зөлфияне алырга вакыт түгелме? Бүген синен чират. Әйләнәп кайт инде. Бавыр алдым, хәзер шуны әзерлим.

Сорауларына жавап алмагач, кара янып, үзен кая куярга белми утырган ире ягына күз салды.

—Нәрсә булды сина? Чирләп киттенме әллә, төсен беткән,—дип сөйләнә-сөйләнә, Мисхәт янына утырып, аны кочагына алырга омтылды. Ир, корт чаккандай сикереп торып, Әлфияне тупас рәвештә төртеп жибәрде.

—Клеенка астын кара. Минем чирнен ни икәнән белерсен, оятсыз себерке.

Күнеленә шом төшкән Әлфия, кабалана-кабалана, төсле клеенканы күтәрдә, хатны алып укый башлады.

—Барысын анладыңмы, татар маржасы? Әллә тәржемә итеп биримме?

Кыен мизгелләрдә адәм баласының мие өстәмә көч белән туылан-дырыла, аңлаешсыз сүзләреннән мәгънәсә ачыла. Барлык жөмлөләрне аңламаса да, Әлфия хатның үзенә каршы юнәлтелгән гомуми юнәлешен тоемлап алды, мәктүбне тоткан килеш матур куллары белән битен каплады.

—Мисхәт, бу яла, монда язылганнарның берсе дә дәрәс түгел...

—Утсыз төтен чыкмас, диләр. Синен миңа бәйләндүләрен, капризларын үзеннә аклау өчен кирәк булган икән,—дип сөйләнә-сөйләнә, Мисхәт хатны өстенә китте. Шундый тыныч, сабыр кешене дә көнчелек чыгырыннан чыгара ала икән.

Хатны өстәлнең икенче башына йөгереп чыкты.

—Мисхәтем, тилермә! Хәзер барысын аңлатам. Моңы «минем туганым» Хәдичә апа оештырган.

—Ышанмыйм,—диде Мисхәт яраткан хатынының сүзләренә, үзеннән үлепләр ышанасы килгән тавышы белән.

—Мин анын язуын, кулын таныдым, Мисхәтем. Хәзер исбат итәм. —Әлфия ашыга-ашыга ялтыравык кара сумкасын өстәлгә бушата башлады. Хатын-кыз сумкасына нәрсә генә сыймый, исен-акылын китәрлек, «1001 вак-төяк» дигән кибетләрең бер якта торсын. Чүплектән ярма эзләгән тавык кебек бутана торгач, бер кәгазьне табып, жинүче кыяфәте белән иренә сузды.

—Мә, чагыштыр! Хәдичә «апамның» распискасы.

Мисхәт кәгазьгә кадалды, хат белән икесен чагыштыра башлады.

—Шул ук хәрефләр, шул ук тамгалар. Гаиләне таркатуга омтылыш дәвам итә. Тагын ниләр уйлап чыгарыр икән «туганын»?

—Синен «әбиен»,—дип, Әлфия матур ак кулларын Мисхәтнең иннәренә салды.—Бурычларны түләштек. Нольдән башлыйбыз. Хәерле сәгәтгә.

20

Берьюлы күпкә кулын сузсан, берсен дә тоталмасын диләр, хак икән. Депутат булырмы, юкмы, билгесез, суга сәнәк белән язылган. Дәгъвасы өчен генә күпме кыен ашады инде, алда ни көтсәң аллаһы тәгалә генә белә. Әүвәл аңа «яхшылык теләп», гаризасын алырга үгетләп шактый әңгәмә алып бардылар, нәсыйхәтнен бер кәдрә файдасы тимәгәч, Сәет Сакманов халык депутаты булу теләгеннән кире кайтмагач, янау, куркыту, кысу алымнарын эшкә жигә, тырнак астыннан кер эзли башладылар. Сәбәбе: ул «теге» исемлеккә кермәгән, сыналмаган, тәртәгә тибүе бар. Сизенәләр: максатына ирешкән тәкъдирдә Сакманов мөстәкыйльлеген сакларга, сайлаучыларның инабәтен акларга тырышчак. Һәрхәлдә, берәү кулында да уенчык булмайчак, терсәкләрен тырпайта-тырпайта халкына яхшылык кылырга омтылачак. Холкы шундый. Көчле шәхеснен салмак, узагышлы тормыш белән, чәчәкләр үстөрөп, күрешеләреннән озын телле гайбәт сагызын колагына сәндәрәп озак яши алмавы мәгълүм. Ул вакытлыча, хәл жыеп, сикереш ясар өчен көч туплап чигенеп торырга мөмкин, әмма форсат елмаю белән анын күнел түрәндә пыскып янган күмерләр ут чыгара, дөрләп ялкын күтәрелә. Депутат була калса, Сәетнең гамәлгә ашырасы хыяллары күп, үзенә берни кирәкми, кара көннәренә уздырырлык байлыгы бар. Кайда яшәү мәсьәләсә хәл ителгән. Зыялы депутатларны хакимият йә кәнәфи, йә төшемле урын, йә фатир биреп, китабын чыгарып алдый, шул жимнәр ярдәмендә кул-аякларын, акылын тышаулап куя. Бик гаярь күренгән депутатлар бер мәлне тынып кала, мәчедән курыккан тычкан кебек күзләрен яшереп, гел өстән төшкән әмергә кул күтәрәп утыра.

«Жайлы жаена ятар» дигәндәй, серле сандык жинел ачыла икән. Кыяң арада гына «халык хезмәтчесе» затлы йорттан, шәһәр уртасыннан фатир алган булып чыга. Шул нәрсә анын тәртибен «унай» якка борып куйган. Сәет үз хәлен аек бәйләрлек шәхес: күпме генә тырышмасын, акчалар түкмәсен, алтыга алып бишкә сатмасын, өстән әмер төшмәсә, матур залда кул күтәрәп утырулар

хыял дәрәжәсендә калачак. Чиста уен кемгә хажәт? Шулай да ул орышсыз гына бирешмәячәк, кемнәргәдәр мәшәкәт тудырачак.

«Игелек» аягында нык басып тора, замана агышыннан артта калмый кебек. Хужа эш бүлмәләрен, базаларын, кибетләрен компьютерлаштырды, яшыләре мөмкинлек биргән хезмәткәрләреннән югары белем таләп итте, укырга керергә булдышты. Чит илләр белән мөнәсәбәтләрен жайлауга зур игътибар бирә. Жинел машиналар алу-сату белән генә чикләнмичә, Алман мәмләкәте илә алыш-бирешне киңрәк жирлектә күчерергә тырыша.

Итеген тар булгач, дөньянын кинлегеннән ни файда дип, бүлмәсендә кәгазьләр караштырып утырганда, сискәндерерлек, уйландырырлык бер хәл-әхвәл булып алды. Махсус уйланылган аек мәкер булдымы, әллә аның белән, шар төгәрәткән кебек, очраклылык галижәнапләре кети-кетти уйныймы? Әйтә алмый.

Аяз матур жәйге көннәреннән берсендә «Игелек»кә, дөресрәге, анын бүлмәсенә шау-гөр килеп, сөйләнә-сөйләнә ике төрек кешесе килеп кәрә. Кардәш халык вәкилләрен күрү Казанда гадәти хәл булса да, алар белән бик аралашмаган Сәет югалып кала. Үз-үзен тотышына, хәрәкәтчилегенә, кулларын бутый-бутый, ил, халык, милләт кебек олы төшенчәләрне кыстырып сөйләвенә караганда, житәкчеләре булырга тиешлесе, үзен Төркмән Пулат дип тәкъдим итә. Озын буйлы, төз гәүдәле, дегет белән бугандай чәм-кара мыеклы, шадра, хәтта ерпач, ала-кола битле төрек, ягъни Пулат, Сәет бәй белән киләчәктә үзара жылы мөнәсәбәтләр урнаштыру мөмкинлегенә турында үз телләрендә сафсата сатты да, «һавалар чук гүзәл тора, базар көнне бергәләп табигать хозурына чыгып керү ләзим» дигән тәкъдим кертте. Ни өчен анын янына килеп, бүлмәсенә кереп, үзен «бәхетле» итүләреннән бихәбәр булып утырган Сәет бөтенләй аптырашта кала. Өрә белмәгән эт өенә кунак китерер дияр иден, ул бу адамнәрен беренче тапкыр күрә. Пулат бәйнин беркемдә кайгысы юк, үзенекен тутлый.

—Белгән кешеләр Иделнен аргы ягына, Югары Ослан урнашкан жирләргә чыгып керергә тәкъдим иттеләр. Анда графларнын ташландык бакчалары, борынгы хәрәбәләр сакланган, таулары, урманнары чук гүзәл, ди, әйдәгез, жилләнеп керик!—дип, сүзен жөпләде делегация башлыгы.

Сәетне уйда калдырганы шул: беренче күрешүдә үк якын кешеләр, күптәнге танышлар арасында була торган житди тәкъдим. Кунакчылык кагылдаләре буенча мондый чакыру Сәет бәй тарафыннан ясалырга тиеш кебек. Ни әйтсән дә, ул хужа кеше. Пулат ашыга. Житди сәбәпләр бардыр. Анын артында нинди көчләр, кемнәр тора икән? Шуны белсән иде. Төрөкләр әле генә танышкан кешене ничек кенә ихтирам-хөрмәт итсәләр дә, кинәт кенә кунакка чакырмаслар, бу гамәлнен житди сере бардыр. Тиктомалдан, йөдәтүчән, басымчан бәйләнү. Терекөмеш кебек хәрәкәтчән, шадра төректә Сәет ни сәбәпләдер бик кирәк. Буш сафсата куертуда, үзләрен мактауда, кирәк кешене күкләргә чөюдә саранлык күрсәтмәсәләр дә, төрекләр ихтыяж булганда көтә, ниятләрен яшерә беләләр. Төрөкчә аңлавы чамалы Сәет Төркмән Пулатнын оймак сандугачыдай сайравын, аларган күзләрен уйнатып, туктаусыз үзенекен туыкыган фикер сөрешен ахыргача аңлап та житкәрә алмады. Сәет, Ослан якларын бик өнәп бетермәсә дә, ынгыраша-ынгыраша, бу дөньялар үтәр китәр, татулыкка ни житәр дип, сәйранга чыгарга ризалашты. Шадра төректен кулларын чәбәкли-чәбәкли сикеренүе әле генә хатынын күмеп кайтканнан соң, берничә дәкыйка узуга кайгысын шатлыклы, жинел биюгә алыштырган гөржи турындагы мазәкне хәтерләтте. Һәркемнен үз эше, үз сөенече, үз кайгысы шул.

Сәетнен эчке сиземләве, ун жилкәсендә утырган фәрештәнән «сакланганны алла саклар» дигән ымы коткарды. Төрөкләр артында кемнәр торуйн тәгаен белмәсә дә, ялга чыкмаска булды, табигать белән хозурлануга әле генә Алманиядән ялга кайткан Мисхәтне жиберергә булды.

—Герман тротуарларыннан, чисталыктан, һәр нәрсәнән уйланылган, исәплә булуыннан туйгансын, жилләнеп кайт әле,—диде, Мисхәтне янына чакырып алып.

Якыннан таныш булмаган, чынында ят кешеләр белән файдасыз вакыт

уздыру тарафдары булмаса да, егет Сакмановка каршы әйтергә базмады. Боз катламнары арасына китереп кысылган бүрәнә кебек, ынгырашып, шыгырдап, эчтән сызланып, яшь галим сәяхәткә ризалашты.

Ризалашты, мәгәр күнеле юлга ашкынып тормады. Суга батучы саламга абышкандай өстәмә сораулар бирергә кереште.

—Кемнәр була соң анда? Мин таныган берәр кеше бармы?

—Төркмән Пулат иптәшләре белән һәм, әйтүләренә караганда, сәүдә палатасыннан, Кабминнан берничә кеше булыр. Танышырсың! Дөньяга килгәндә адәм баласы анасыннан башка берәүне дә белми. Яши-яши танышлары, дуслары арта. Кайчандыр мине дә белми иден ич.

—Төркмән Блат дигәннәре кем була инде анын?—дип үжәтләнде Мисхәт.

—Блат белән Пулатны бутам, дустым. Ул үзен Мюнхендагы «төрөкләр жәмгыятенен башканы» дип тәкдир итте. Димәк, алманча яхшы сукалыи һәм сиңа аңлашырга жинел булыр, немецча тыкылдарсыз,—диде Сәет, Мисхәтнең күнелендәге шик-шөбһәне эретергә тырышып. Төрөкләр белән аралашуы рәхәт, алар үзләре сөйли, бутый, ара тирә «чук гүзәл» белән «тәшәкүрне» кыстыргаласан, шул баштин ашкан. Бизнес мәсьәләләренә бик кәрмәскә, «газель» биреп сыер алмаса тырыш. Мин иртәгә биредә күренмәм. Сүз боткасы китәр.

—Күнелем бер дә тартмый, Сәет ага. Әлфия белән араларыбыз бозылып тора. Балки...,—дип карышырга маташкан иде, «Игелек» сәрвәре аны каршы әйтмәслек тавыш белән бүлдерде.

—Биесе килмәгән аюга көе килмәгән кебек, башымны катырып утырма әле. Минем белән тырт-мырт, ыкы-мыкы сөйләшүенне ташла. Төрөкләрнен яраткан сүзен куллансак, «төмам».

Икенче көнне төрөк кардәшләр, әлбәттә инде, берни булмагандай, ярты сәгатькә сонарып, олы бүлмәне гомуми сүзләр белән тутырып, кәнәфидә утырган кызларныкы төсле аксыл чырайлы егетне күрмәмешкә салышып, күзләре белән Сәетне эзләделәр, күрше бүлмәләренә йөрөп чыктылар. Балык исе артыннан йөргән мәчеләрдәй алар мәсьәләләренә хәл итәрдәй кешене, ягъни мәсәлән, ширкәт сәрвәре Сәет Сакмановны эзләделәр. Тырпаеп торган кара мыеклы, озын буйлы, чем-кара чәчле, шадра битле Төркмән Пулатны Мисхәт жинел таныды. Икенче төрөк, аркадашы белән чагыштырганда, буйга, бөдәнгә кайтышрак, зәгыйфьрәк иде. Мыексыз төрөкне очратканы юк иде әле Мисхәтнең, тынгысыз, кечкенә әйтүн күзләре дә «төрөкчә» түгел иде. Сонрак анын төрөкләшкән осетин икәнлегә мәгълүм будды.

—Хужабыз чирләп китте. Ул сезнен белән ялга чыга алмый. Аны мин алыштырам,—диде Мисхәт, тавышына, чыраена мөмкин чаклы вәкарьлек төсмерләре, йөз-кыяфәтенә мәртәбәлелек индерергә тырышып. Мондый борылышны көтмәгән төрөкләрнен кашлары жыерылды, йөзләрен чыттылар. Гел елмаеп торучан Төркмән Пулатнын йөзендә нурнын эзе калмады. Үзара кинәшөп алдылар. Әлбәттә, алар кесә төбөндәгә кәнфиттәй ялганны аңладылар, әмма уйланылган ниятне туктатырга соң иде инде, тешләрен кысып булса да үзләре белән яшь егетне алырга ризалаштылар.

«Десант»нын төп көчләре урамда көтә икән. Төрөк кардәшләренә кабул итүчеләр, ялыи оештыручы ике ир зат, сөйләшүләргә битараф кыяфәт белән читтөрөк, машиналар анында биешөп торалар. Берсе көн жылы булу сәбәплө муенчак такмаган булса да, үзенөң кем икәнөн ассызыклап торыр дәрәжәдә спай, пөхтә итеп киенгән, яналыгы сизелеп торган аксыл көчтүменөң чалбарын үтүклөп алуны да кирөк тапкан. Затлы ризык ашаудан килгән шома, түгәрөк битле, сирөк конгырт чәчле, уртача буйлы, кырык биш-илле яшьләрдәгө бу абзыйнын ошбу жыенга баш булуы үз-үзен эрө, бөйсө тотышыннан, еш кына уң якка борылып төкөрөп, анын ничөк барып төшкөнөн игътибар белән карап алуыннан ук сизендө Мисхәт. Соныннан аңлашылганча, бераз төрөкчә сукалавы сәбәплө тылмач буларак ияртелгән икенчесө гадәти, нәкь «безнең» кешө иде. Олы, таза гәүдәлө, уртачадан озынрак буйлы, бөдрә (аны Мисхәт үзө өчөн «пудель» дип атады) чәчлө, үрдөк борынлы, гелөн йөгөрөп торган соры күзлөсө өстенә аклы, кызыллы, каралы тукумадан «аидидас» спорт киөмен элгән. Үзө телгә дә, гәүдәгә дә хәрәкәтчән, кирөксә-кирөкмәсә, белсә-белмәсә, ат аягын

дагалаганда килеп кысылган бака кебек, теләсә нинди гәпкә катнашырга гына тора.

Пөхтә итеп киенгәнә Мисхәтнен кулын теләр-теләмәс кенә кысып, сирәк тешләре арасыннан ике сүз чыгарды.

—Зөфәр Робертович!

Сәет Сакманов турында белешеп-сорашып торуны кирәк тапмады. Юка иреннәре, алга чыгып торган почмаклы ияге аның үз бәясен белгән, биләгән урынының абруен яхшы анлаган кырыс, таләпчән кеше булуында шик калдырмый иде.

Машиналарга утырышкан арада да Зөфәр Робертович тиешле әмерне биреп тора, бөдрә чәч онытылып китеп, катырак кычкырып, кулларын болгап, матур сөйләүгә бирелеп китсә, жиненә кагылып ала, хәтта төрек кардәшләргә буш пафоска чолганып, романтика пәрәвезләренә төренергә ирек куймый, ипле генә «әфәндем», дип кая.

Кирәк-ярак әйберләр машинада булса да, жыену, каядыр янәдән телефоннан чыттыратып алу, кемнеләр кисәтү шактый вакытны алды, сәгать унберенчегә үрләде. Узып китәргә жыенган жәй төмен тирә-юньгә мул таратып, йомшак, назлы жыл исә. Кояш жиһанга әлпә аша карый башлаган көннәр китеп килә икән. Шагыйрылар анын бу чорын хакыйкый алтынга тиндәсәләр, шигърияттән ерак тарихчы Мисхәткә кояш өлгергән сары кабакны хәтерләтеп тора.

Һавага ышануы кыен, чибәр хатын-кыз кебек, гел үзгәрәп тора.

Мисхәтне Зөфәр Робертович люкс УАЗикның алгы урынына утыртып, «төрөк дусларга барысын аңлатып, күрсәтеп бар», дип «установка» бирде. Ике төрек исә, артка кунаклап, күптән күрешмәгән жан дуслардай, чыпчыклар төсле, чырык-чырык сөйләшүләрен белделәр. Төрөкләр өчәү булып чыкты. Олы гәүдәле, зур башлы, күзләре ничектер алгарак чыгып торган, мул мыеклы, юл киёмнәреннән, сонарып, шабыр тиргә батып килеп кәргән төректә үзләре белән алып, чит ил машинасына төялделәр. Кызыннан, әле генә тынычланган хатыныннан авырлык белән аерылган Мисхәт басынкы кәефен яшерә алмыйча интекте. Ниндидер бер кибеткә туктап, өстәмә азык-төлек, татлы сулар алдылар. Шәһәрне үтөп, асфальт юлдан Ослан ягына элдерә башладылар. Биеткә ак туи ябынган юан болытлар, ун якта яшеллеккә күмелгән урман, икенче якта Иделгә барып тоташкан инкүлек жәйрәп ята. Тирә-як үч төбөндәге шикелле, әллә ничә чакрымга күренеп, күнелләргә якты нур бөркеп тора. Еракта ташландык чия, алма, кура жылгә, слива бакчалары күренә. Татар табигатенен иң ямьле жырләре. Тик жүнүчеләр бабаларыбызны сайлаган урыннарынан кутаннар. Су буйларына урыс, һич югында христиан динен кабул иткән чуашларны китереп утыртканнар. Кайсыдыр аланга туктап, үзләре белән алган термостан кәһва эчеп, кыскача тамак ялгап алдылар.

—Безне Кайбычта кул буенда көтәләр. Киттек,—диде театрга баргандай ыспай киенгән Зөфәр Робертович.

Ниндидер хатын-кызлар юл буеннан пырхылдашып уздылар. Ирләр аларны күзләре белән иркәләп, озатып калдылар. «Сезнең хатын-кызлар бигрәк гүзәлләр инде, гәүдәләре ымсындырып, битләре, иреннәре күнелләрен кытыклап тора», диештеләр төрөкләр.

Кайбычны артта калдырып, тыныч кына жәйрәп яткан елгагычкы янына тактадан асалган жәйге өй янына килеп туктадылар. Учаклар ятылган, төмледән-төмле исләр, һавага күтәрелеп, борынны кытыклап тора. Чыннан да аларны бик зарыгып, дөрес, сонарган өчен әрләргә базмыйча көтәләр икән (Зөфәр әфәнденен хөрмәтле кеше булуына янә бер мисал). Өстәлләр әзерләнеп куелган һәм алар сый-хөрмәт жәһәтеннән әле бозылып житмәгән аспирант Мисхәткә отыры ағылалар күренделәр. Анын күзләре индәп алганы гына: кызларып, телемләп вакланган сыер теле, тутырган тавык, вак-вак итеп кискәләп куелган каклаган каз, ак күмәчкә май өстенә сыланган кызыл, кара уылдыклар, кабыргалары белән туралган сарык ите, һәртөрле салатлар, кабымлыктар... Күз камашырлык. Вакыт исәплә булганга, мәжлесне башлап та жиберделәр. Олырактар берсеннән-берсе уздырырга тырышып тостлар әйткән, әзер нигъмәтләрен капкалаган арада кайнар ризыктарга чират житте: төрлечә әзерләнган

балык, пылау, шулпа, кыздырылган баклажан, тутырма—барысы да даими рәвештә үз талинкарәре белән өстәлдә урын ала торды. Кабул итүче хужа кеше—ак күлмәгенен жиннәрен терсәккәчә сызганып куйган, кара чалбарлы, шактый таза, әмма килешле гәүдәле, калку янаклы, кечкенә кара күзле адәм—кунактарны аягүрә басып сыйлады. Берәм-берәм һәммәсенә сүз биреп барды, буш вакытны үзе төрле мәзәк, булган хәлләрне искә алу белән тутырып, кунактарның күнелләрен ләззәтләндерә торды.

Пулат бердәмлек, төрки халыктар арасында урнашырга тиешле дуслык, үзара якынлык турында баян иткәндә тавышын сокландыргыч дәрәжәдә тетерәндереп жибәрә. Ышандыру көчен сүз басымнары белән көчәйтә. Төрөк-осетин ана гашыйкмы, әллә сакыймы, күзен алмый утыра, «башкан»ынын илһамланып нотык тотта алуына биһуш икәнлегә күренеп тора.

Нотыкчылар Сәет Сакмановның үзләре арасында була алмавына каткат үкенеч белдерделәр. Пинжәген салып, чөйгә элөп куеп, үзен хужаларча тоткан Зөфәр Робертович төрөкләргә һәм кабул итүчегә мөрәжәгать итеп:

—Без Сәет Ярүлович белән күптөнгә танышлар. Ялга мин дә чыгасын белсә, ул абзатәльне килгән булыр иде. Чирләп китүе кызганыч, әмма ул үзенә алмашка яшьләренә әзерли икән, ана сүз бирик.

Фикер әйттермичә калмаслар дип, Мисхәт күнеленнән ни әйтәсен барлабрак, уйланыбрак утырган иде. Төрөк-татар дуслыгы, хужанын исәнлегә, табында утыручыларның бәхетә, иминлегә турында сүз булды, табигать хозурлыгы, шул гүзәллекне уртаклаша алмаган дуслар, фикердәшләр өчен чәркәләр күтәрелде. Мисхәт әүвәл үзе белән якыннанрак таныштырып үтеп, Алманиядә ни-нәрсә белән шөгылләнүе турында искәртеп, беренче чиратта, Әлфиясен истә тотып, гүзәллек алиһәләре—хатын-кызлар өчен эчеп куярга тәкдир кертте. Шактый кызмача ирләр күнеленә тост бик хуш килде. Зөйтүн күзле, мыексыз төрөк осетини коньяк ярата икән, башкалары аракыга өстенлек бирделәр.

Төрөкләр дә, безнекләр дә ашыкмыйлар, рәхәтләнеп утыра бирәләр. Мисхәт кенә мондый озын-озак мәжләсләргә өйрәнмәгән, ана вакыт бик акрын кыймылдагандай тоела. Берничә сәгатьтән соң урамга чыксалар, дөньяны алыштырып куйганнар, диярсен. Әле генә масаеп утырган кояшны кара сарык көтүедәй берсен-берсе куа килгән болытлар калаган, күк күз яшьләрен агыза башлаган. Әйтәрсен дә, янгыр жебе—күк белән жир арасында арадашчы. Табигатьтәге мондый кинәт үзгәреш Мисхәткә шомлы фал тоелды. Ләкин булачак фажигалә хәлләрне ул әле күз алдына китерә алмады.

Озаклап, чочаклашып, янактарны ялый-ялый саубуллашканнан соң, кайту ягына юл тоттылар. Өчәү килгән «Уазик»та Мисхәт берүзе булып чыкты. Асфальт, суык тидергән баша борыны кебек, мышык-мышык килеп тора. Шофер егет хужалар күрмәгәндә «тамак» йомшартып алган бугай, бик жинел кузгалып китеп, борылмалы асфальтка алып чыгып, жилдәртә башлады, күренеп тора: юллар ана таныш, беренче сәяхәтә генә түгелдер бу яктарга.

Ашаудан һәм хәмер тәмләүдән Мисхәт тө изрәп, рәхәтләнеп бара. Ослан тавына күтәрелә башладылар. Зәнгәр күккә барып тоташкан Урал, Алып таулары белән ярыша алмаса да, үзенә күрә шактый гына калкулык.

Тыныч кына хәрәкәт итәләр. Шул мәлдә «Уазик»та утыручыларга аңлашылмый калган бер вакыйга булып алды. Кинәт килеп чыгып, тау менә башлаган йөк төягән машина кискен туктап калды һәм таудан арты белән аска таба тәгәри башлады. Уазик йөртүчесе берни сизмичә (әллә йокымсырап бара иде инде шунда), омтылышлы алга хәрәкәттен дәвам иттерде. Мисхәтләр машинасы бара-барышка артка шуышкан йөк машинасының торбалар төялгән өлешенә барып керде, «гөрст» иткән тавыш ишетелде, сул яктан алар машинасына тагын берсе килеп бәрелде. Кыен вакытларда адәм баласы бик тиз үзен кулга ала, Мисхәт утырган машинаның йөртүчесе рулен аз гына сулга алырга өлгерде, шуна торба Мисхәт ягындагы төрәзәнә ватып, карак кебек, эчкә керде. Машина астында жир тетрәнеп, биеп алгандай булды. Пыяла чыңлавы, тимер шыгырдавы, тавышлар, сүгенүләр ишетелде. Йөртүчеләр, аңга килеп, машиналарын тормозга салып өлгерделәр. Шомлы тынлык урнашты. Мисхәт башына ниндидер каты бер нәрсәнең килеп бәрелгәнән тоеп калды.

Күз ачып йомган арада гына анын югалтып алды, кулын күтөрөп, битен, мангаен, башын капшады, юеш жылылык тойды. Килеп житкән төрөкләрнен шаулашуына, йөртүченең «син исәнме» дип, хәл-әхвәл сорауына жавап бирмиңа, өстөгә көзгөгә карады. Анысы ничектер сакланган, урынында эленеп тора. Отыры куркып китте. Сул күзенең каш өстен, маңгай башланып киткән урынны тимер торбамы, әллә ватылган машина пыяласымы киң итеп ярып төшөргән, тиресе әле генә суелып туный башлаган сарыкныкы төслә аска салынып, Әстерхан цикләвегә сыярлык кызыл тишлектән бушлык күренеп тора. Маңгай сөягә асты бөтөлнөй буш икән, дигән уй үтте Мисхәтнен башыннан. Аннан соң курку хисе, исән калдым дигән шатлык тойгысы, сонрак авырту, әрнү килде, башы тимер кыршау кидергәндәй чатнады. Бер дә барасы килмәгән иде. Нишләмәк кирәк, һәр адәм баласы үз язмыш балдагы аша үтөргә тиеш шул. «Әле ярый үзөбезнен егеткә эләккән, төрөкләр белән ул-бу була калса, нишләр идея», диештеләр безнекләр.

Матур костюм кигәне, хужа дигәннәре, йөртүчене битәрләп атты.

—Син, Азат, кая карап барасың. Егетне әрәм итә язгансын бит.

—Мин нишли ала идем? Торбалар төягән КамАЗ машинасы тау менгәндә туктап калды, аннан артка таба шуышып китте.

Әлбәттә, бөрелүне үз ягына күчәрә ала иде Азат. Йоклап яткан аю кебек кинәт уянып киткән ан үлемнән, физик жәрәхәттән курку хисе машина идарәсен кулында тоткан кешене коткара. Ул ин куркыныч урынга, хәтәр төшкә интуициягә буйсынып, үзенне саклау инстинкты белән янында йә артында утырган кешене китереп тыга. Еш кына машинада утыручылар һәлак була, жәрәхәт ала, ә шофер сау-сәләмәт кала. Бу очрак гомуми чыгармадан искәrmә булмады. Берәүнен дә кем өчендер үлсә килми ләбаса.

Шул арада милиция машинасы килеп житте. Тикшерүләр башланды. Кемдер Мисхәтнен каерылган баш тиресен күтәрәберәк сөлгә белән тарттырып бәйләп куйды. Канга баткан егетне икенче жинел машинага утыртып, Казанга элдертеләр.

Ярасы тирән, куркыныч булмаса да (барыбер баш, ми тирәсе, аяк, сан гына түгел), мәшәкате шактый чыкты. Ял көне булу сәбәплә, хастаханәдә үткән ел гына медицина институтын тәмамлаган хирург кизүдә иде. Мисхәтнен үтенечен искә алып, кашны кырмыйча гына, тирене тегеп, бәйләп куйды. Өенә, Әлфиясе янына кайтарып куйдылар. Бер «файдасы» тиде, вак-тояк үпкәләр, анлашулар онытылды. Көтелмәгән хәлләр кешеләрне якынайтып, хисләрән тазартып жибәрә. Икенче көнне иртә белән Мисхәт Сәет абыйсына шалтыратып, аны «сөөндерде», егетләнеп кыршау-марлясына кагылган иде, кан китте. Ашыгыч ярдәм машинасын чакыртып, янәдән хастаханә юлын шомартырга туры килде. Бу юлы тәжрибәле табиблар, тикшереп, озак кына үзара килешеп, кашынын (күз сакчысынын) шактый өлешен төмсез исләр чыгарганчы көйдереп, яраны юып, тагын әллә ниләр эшләтеп, тегеп куйдылар, өч көн үзләрендә яткырып (яра житди булган, яшьлек белән сизелмәгән), өенә кайтарып жибәрделәр.

Телефоннан хәлен белешкәләп, берәр ярдәм, дару-мазар кирәкмиме, дип сорашып торган Сәет абыйсы хастаханәдән чыккан көнне үк өйләренә килеп житте.

Борчылганы, үзен гаеплә сизгәнә йөзеннән, кирәгеннән артык шат күнелле булырга тырышуыннан сизелеп тора. Һалакәткә китергән бәрелеш Сакманов өчен табышмак, башкатыргыч бер нәрсә булды. Ат ачуын тәртәдән алдылар. Мисхәт башка кеше өчен әзерләнгән низагга эләктеме, әллә очраклы хәлме? Узган болытны тотып булмаса да, бәрелеш чыганакларын, сәбәпләрән, катнашучыларын эзләп карыйсы булды.

—Син, Мисхәт, минем өчен казылган базга төштен, рәнжемә инде. Мин бу дөньяда шактый яшәп, төрлө даирәләрнен ничек сулаганын анлап, бары бер нәрсәдән—кешенен рәнжүеннән, кемне булса да нахакка үпкәләтүдән генә куркам.

Мисхәт, кулларын болгый-болгый, килешмәвен белдерергә ашыкты.

—Что сез, Сәет абый, сезнен бер гаебегез юк. Бу бала, Оренбур төрмәсе кебек үк, минем язмышка тамгалап куелган булган инде. Нишләмәк кирәк.

Адам эшләр, язмыш көләр, диләр бит. Әгәр шул хәлләр буласын алдан белсәм дә, Сезнең урынга үзем китәр идем.

—Эчәндә үпкә калмаса ярар. Син дөньянын ачысын-төчесен аркылыга, буйга йөзеп татыдың. Үзең әйткәнне дә күрдән, менә моньсы да. Хәзер син уттан чыгып, суга сикергән, шуның өстенә грамоталы егет. Үзеннән түбәнгә карап шөкер итеп, югарыга карап фикер алып, халкыңа хезмәт ит! Татарның чын тарихын язарга алын, азатлыгы өчен көрәш. Без булдыра алмаганны сезнең буын, һәртөрле коммунисттик агулардан азат кавем тормышка ашырырга, курыкмыйча, әйткч, яһүдләр, Балтика буе халыклары кебек цивилизацияле юл белән көрәшәргә өйрәнгез...

Күп сүз—чүп сүз дип еш кабатлаган, озын-озак сөйләүчеләрне яратмаган Сәет кызып китеп, шактый вакыт алган нотык тотып ташлады.

Ослан тавындагы машиналар бәрелешенен, булырга тиеш һәлакәтнен күптәннән уйланылган бер гамәл икәнән ял итәргә яна костюмын киеп чыккан Зөһрә Робертович, торбалар төягән машинасы белән тау битендә көтеп торучы килер-шофер һәм тагын берничә кеше генә белә иде. Ак эт баласе кара эткә эләкте. Әмма анысы инде дәүләт кешеләре өчен вак-төяк йомычка иде.

—Ниндидер гажәеп бәрелеш, нич аңлый алмыйм,— дип мыгырданды Сәет, сөйләп аргач, яңадан шул темага кайтып.

—Нәрсәсе аңлашылмасын, оештырылган. Машинада сез булырсыз, сездән котылырбыз дип уйлаганнар.

—Кемнәр? —Сүзе Сәетнең авызыннан читлектән качкан кош кебек очып чыкты.

—Анысын мин әйтә алмыйм,—диде Мисхәт, мангаен кыршауга алган марлясын сыйпап.—Сез яхшырак сизенә торганысыздыр? Мин бит инде елга якын сездән аерылып тордым, кем белән нәрсә бүлешкәнегездән хәбәрдар түгел. Вильсур Садыков биреште бугай. Сезнең белән ярыша алмый. Ваһапов юк. Башорин утыра.

—Без белмәгән көчләрнең нәрсәдер оештыруы мөмкин бит әле.

—Аз гына искә төште: торбалар төягән машина юлдан аз гына читтөрәк басып тора иде. Безнең жинел машиналар күрүгәч, кузгалып китте. Бик ачык әйтә алмыйм, янгыр иде.

—Ничек кенә булмасын, Мисхәт, мине коткардың. Мәнгәгә сезгә бурычлы ди торган иден. Бурычыңны түләдең,—диде Сәет, аягына басып. Ашыга иде бугай. Бу вакыйга ана авыр тәэсир итте, эш бүлмәсенә кайтып, бик озак уйланып, башын тотып утырды.

Шкафтан үрелеп ак матур шешәне алды, стаканга тутырып аракы салды һәм сыекчага бик озак карап торды. Шуны эчеп куйсан, янына бер-икене өстәсәң, тормыш ничек жинеләеп китәр иде. Үткәннәргә искә аласын, ташлап киткән якыннарынны сагынып, бер-ике тамчы яшь агызып куясын һәм әшәке дөньяны, начар кешеләргә эттән алып эткә саласын. Карале, син аны, шайтаннарны, төмам китереп кыстылар. Сарык урларга кереп, абзардан төрле яктан кораллы аучылар белән чолгап алынган бүре хәлендә калды түгелме сон Сәет абзагыз? Катты муенлы ерткыч булып улыйсы гына...

Гаяровы Ваһаповларны үтерүдә гаепли, икенчесе депутатлыкка дөгъва итүдән баш тартырга димли, өченчесе налогларынны дөрес түләмәгәнсен ди, дүртенчесе авария оештыра. Хәер, сонгысы шул каһәр депутатлык белән бәйлелер әле... Фәриде бик сәер юкка чыкты. Суга төшкән балта кебек. Юк, аракы гына жинмәс аның хәсрәтләрен. Аттан төшеп, жаяуга калуын бар. Ә хәзер Мисхәткә ярдәм итәргә, йомгакның очын эзләп карарга кирәк! Эзсез жинаять булмый...

Берничә ел элек кенә үзен замана кендеге, Сакмановнын житди көндәше санап йөргән, шул уеннан ак болытка таянгандай гына булса да күңеленә таяныч тапкан, элеккеге комсомол узаманы Вильсур Садыков төрмә бусагасын атлап кергән һәм шунда «төпләнгән» дигән хәбәр бөтенләй үк чи ялган булмаса да, тулы дөреслекне чагылдырмый иде. Налог инспекциясе

хезмәткәрен үтерүне оештырган дип, кат-кат хөкөм оешмасына чакырып «риясыз» егетнең теңкәсенә тигәннәр, хәтта берничә көн үзләрендә тотканнар. Әмма «житди» мәктәп үткән кешене чыбык-чабык кебек жинел генә сындырып булмаган, «ялган каһарманлыкны үз өстенә ала алмыйм», дип, Вильсур сүзендә тимердәй нык торган һәм аны, «кирәк булсагыз чакыртырбыз», дип чыгарып жибергәннәр. Ялгыш хәбәре өчен Сәет шымчысын чакырып әрләде.

—Мин сезгә жил шәүләсеннән, балачак хатирәләреннән килгән гайбәт өчен түлиме әллә, егетләр,—дип, күнелендөгә кара юшкын коелганчы, яшькелт күзле, таза мускуллы, бөдрә чәчле шымчысын туйганчы сүз белән камчылады.

—Ялгышрак хәбәр булган шул, шеф, гафу итегез. Әмма аның төрмәгә милиционер ярдәме белән кереп киткәнән үзем күрдәм,—диде шымчы, күзләрен март аенда туйга әзерләнгән ата мәдәдәй уйнатып, иреннәрен кысып.—Икенче хәбәргә инде тулысынча ышанып була. Төрмәгә пропискага керә алмаса да, ишетүемчә, белүемчә, аның эшләре бик хөрт. Сез аны житди конкурентларыгыз исемлегеннән сызып ук ташлагыз, шеф.

Егет сәрвәренен дәртле көлүеннән сискәнеп китте.

—Нигә көләсез?—дип сорарга жорьәт итте шымчы.

—Минем аны беркайчан да житди көндәшем дип санаганым булмады. Исемлектән сызылу өчен анда керергә кирәк, егетем,—дип, сүз тәмамланганга ишарә ясап, егеткә кискен рәвештә кулын сузды һәм өстәп куюны кирәк тапты:

—Мин Садыковның икътисалта, сәясәттә, базар бүленешендә житди кеше булганын хәтерләим. Салпы колагына шул хәбәрне салып куй әле.

Инде ишек янына килеп житкәч, таза егет кыска бармакларын, җавап эзләгәндәй, чәч көлтәсенә батырып, мыгырданды:

—Мин килешәм, шеф!

Сәетнен яраннары алдында балаларча кәперәеп, хыял белән чынбарлык кисешкән далага чыгып керергә хақы бар иде. Сонгы айларда шәхси сиземләүне фәнни нигезгә куеп эш итү юлына басарга, очраклы, стихиячел алыш-бирештән баш тартып, эшен фәнни нигезгә куярга тырышты. Әлбәттә, кулында бюджет акчасы булмаганда, бизнесны кин күләмдә һәм тыныч алып бару кыен шөгыль. Анархия һәм законсызлык чорына бер чик куеласын анлап, акрынлап идән асты бизнесыннан баш тартып, рәсмирәк эш—импорт-экспорт белән шөгылләнүгә өстенлек бирә башлады. Ширкәткә югары кимәлле икътисадчылар, юристлар, хисапчылар алды. Беришесен бик югары түләү белән дәүләт структураларыннан чакырды (кая нәрсә ятканны, кемгә ничек бүлсәң беләләр), файдалы, кирәкле, информацияле урында утырганнарын ярты ставкага алды (төп эшендәгедән ике-өч тапкыр артыграк түләп). Һәр тиен табышны раслаган кәгазь булырга тиеш, налогларны вакытында түләргә дигән фикергә килде. Ярдәм акцияләрендә катнашты, берничә балалар бакчасына, элеккечә мәчеткә ярдәм итте.

Баюнын ин туры юлы—бюджет акчасына оешкан берәр фондны кулга төшерү: әйitik белем фонды, ижтимагый страховка фонды, эшсезләр белән шөгылләнү фонды... Алар бит хөкүмәтне, халыкны тәмам оятсыз рәвештә, көпә-көндөз, күрәләтә, кычкыртып, атланып талыйлар.

Ләкин андый отышлы, төшемле структураларга үтөп керү жинел түгел иде. Депутатлыкка дәгъва мәсьәләсендә хөкүмәт белән бәхәскә кергән адәм буларак, тиешле кешеләр аның арба көпчәгенә аркылы күсәкне тыгып кына торалар.

Әмма төп мәсьәләдә аны тумыштан килгән сиземләве алдамалы, тормыш тәҗрибәсе таяныч булды. Янгырдан сон дәррәү күтәрелгән гөмбәләр кебек үсеп чыккан, акча салучыларга алтын таулар вәгъдә иткән шәхси банкларга, мангаена хөкүмәтнеке дип язылганнарына да ышанмады, акчасын салмады. Капкан саен калжа булмас, бар булганын эшкә, әйләнешкә кертергә, һичьюгында йорт, киbet ише әйберләр сатып алырга тырышты. Аның эзлекле рәвештә алып барган ошбу сәясәте акланды. Тиз генә череп басрга омылган, үзен ифрат акыллыга санаган Вильсур Садыков, серле банкларның рәшә төсле вәгъдәләренә ышанып, зур процентлар турында хыялланып, агачы киселгән

төп башына утыра, бар булган акчасын, хатта кибетлөрөн сатып, шуларга илтеп бирө. Бер хата икенчесен тартып чыгара, якын санап йөргөн дустыннан (тегесе Израильгә китөргә ашыга) кәрәзле телефон ширкәтен сатып ала. Әлеге элемтә чөлтөрө әле эшли башламаган, Америкадан жиһазлар кайтырга тиеш, алары өчөн жиде миллион түлсө бар икән. Арадашчы булып шактый олы түрө катнаша. Шуларга төмам ышанып, Вильсур тиешле сәманның күчөрө. Жиһазлар килеп төшө, әмма алар бик искөргөн, гамәлгә яраксыз, үзләрөндө күптәннән чүплөккә чыгарып ташланган әйберләр булып чыгалар. Эш узгач, Садыков элеккеге яһуди дусты һәм олы түрөкәй белән ахмак төкә кебек сөзөшөп карый, нәтижә Вильсур файдасына бетми. Төп гаепленен инде эзеннән жылләр искән, олы кәнәфи хужасы, анын уенча, юкка ысылдап, гайбәт таратып йөри дип, Садыков ширкәтен тикшерүгә милиция, прокуратура кешеләрөн, ин явыз тикшерүчеләрөн жибәрә, «законсыз акцияләре өчөн» ширкәт житөкчесе судтан чак кына котылып кала. Чөлтөрлө телефон белән чөбөлөнөп йөргөн арада хөкүмәт банклардагы акчаларның бөясөн төшөрө, яна реформа Вильсурны хәрчеләр рәтенә төгәрөтө. Һавадагы торна турында хыялланып, кулдагы чыпчыкны ыткындыру шул була торгандыр инде. Дөнья бер алдын, бер артын күрсөтө шул.

Әле күптән түгел генә Казан мафиясә «гильдиясенә» көргөн, һәрхәлдә үзен алар белән бер дәрәжәдә тотарга тырышкан Вильсур арбасының дүрт төгәрмәчә дүрт якка төгәри. Әйтерсен дә, ярым шар рөвөшендәгә күк гөмбәзә өстөнә ишөп төшө. Һәрчак янында буталган шешәдөш әшнәләре, һәр сүзенә лөббөйкә жырлап, кул чабып утырган комсомол дуслары кара мунча сөрөмөннән качкандай яныннан таялар, кыскасы, кыйммәтлө кабымлыклар, кара, кызыл улдыклар, затлы француз шөраблары белән бизәлгән әгъла өстөлләр матур төш шикелле генә калалар. Вильсур үзә бик нык үзгәрә. Анын зураеп эчкә баткан күзләре, тартылып көргөн янаклары, сөйрәлөп атлаган адымнары буенча урман күгәрчөнендәй тамактан гөрли торган тавышлы элеккеге Вильсур Садыковны тануы кыен иде. Житлеккән Әстерхан карбызы кебек, алга чыгып торган бүксәсә дә шинә, кодрөтлө чакта алынган затлы өс киёмнәре кадак чөйгә эленгәндәй зураеп кала. Көпчөктөгә тиен кебек бөтерелгән, йомры гыйбарәләрнө унга-сулга чөчүдә саранлык күрсөтмөгән, урындыгында тыныч кына утыра алмаган, заманында Сакманов, Ваһапов, Баторин кебек абруйлар күнеленә вөсвөсә корты сала алган Вильсурны битараф, куркак, чөбен тавышыннан сискәнөп китө торган көя кебек төссөз, иссөз зат алыштыра. Күзләрөндөгә элеккегә шаян чаткыларны ниндидер киеренкелек, як-ягына каранып йөрү гадәтә алыштыра. Теләсә нинди темада үз урынын тапкан, ин олы дәрәжәлө шөхөсләргә шартлатып үз бөясөн биргән, кешеләргә өстөн, теш агартып караучан Садыков үткөндө калган иде.

Көмнәр беләндөр бик зурдан элөгөшкөн, оттырган, ора алмаган олут күсәк күтөргән дигән хәбәрләр һавада эленөп, сизгөр колакларга чалынып торды. Әмма дөресөн сирәк кешә белә иде.

Әлөгә Каравай районының читендәрөк бер кибете калган икән. Шунда ул үзәнә турылыклы калган хатын-кызларын тота, ди. Ләкин алары да үзгәрә. Элеккегә бай, шаян, елмаюлы жан азыгы кәнизөклөр сулыгып, яратмаган кешесенә көчлөп кияүгә бирелгән, иртә картайган киленнәргә охшап калалар. Үзләрөнөн кайчандыр көчлө, ачык йөзлө хужаларының чаларган төсенә, үзен тотышына карап, алар яшәү өчөн көрөшинен авырлыгын, беркөм белән санашмаганын сизенәләр.

Вақыт-вақыт Вильсурның кибетенә сүзсөз һәм акрын хәрөкәтлө егетләр керә. Алар берни алмыйлар, карамыйлар, сатып алучыларны күзөтөп торалар да, кемдә күпмә акча барын чамалыйлар, берәрсөнөн янчыгы калыңрак күрөнсә, кулларын кешәләренә тыгып, шөүләдәй анын артыннан иярәләр. Ешрак директор бүлмәсенә керөп китәләр һәм аннан канәгать йөз белән чыгалар. Чөнки, шөүләләр килүгә, Вильсур кассаларда булган акчаларны жыйдырта башлый. Аларны төртипкә чакыра, оялта торган бернинди көч табып булмый. Хөкөм оешмаларына шалтыратудан файда юк. Бер тапкыр куркытырлар, үзләрөнә тиешлөсөн алырлар һәм икенчә килмәсләр. Вильсурның кодрөтлө чоры, беренчә саф мәхәббәт кебек, гөрлөп узып китте шул.

Шулай да Вильсурнын бер иске гадәте кала: чибәр хатын-кыз күрсә, эчкә баткан күзләре уянып, жанланып, күчәрдән чыгардай булып балкый, дәрт кәргән иреннәре дер-дер калтырый башлый. Сырлар белән ергаланган битенә, «мин синекә була алам» дигәндәй, төче елмаю жәлә. Шалканны хәтерләткән башында сирәгәеп калган ак чәчләре үрә тора...

Озакламый Сәет колагына «Вильсур Садыковнын сонгы кибетен бурычларын түләүгә алганнар», дигән хәбәр килеп житә. Юк, ул мона шатланмый. Элеккегә дошманынын, көндәшенең мескен хәлгә төшкөн ул авыр кабул итте дисәк та ялгыш булмастыр, бәла кеше башыннан йөри.

—Барыбыз да зәнгәр күк астында яшибез. Иртәгә кем белән ни, нәрсә буласын Тәңребез үзә генә белә,—ди ул яраннарына. Ана ничектер ярдәм итсә иле дигән үй башыннан уза. Әмма ул хакта шунда ук оныта.

Яз быел бик йөгәнсезләнеп, дулап, тузынып килде. Кояш та түбәгә күтәрелеп, нурларын чәчеп, елмаеп утыра да, онытылган нияте исенә төшкәндәй, явызланып, кыздырып ала, кешеләр жылырак киёмнәрен салып, урамга чыккач, ачы жиле күтәрелә, мине бу эшкә бутамагыз дигәндәй, кояш шадра болытлар арасына кереп югала.

Табиғатның сәрлекләрен аңлап, аңлатып булмый, жайлашырга гына кала дип, «Игелек» сәрвәре бүлмәсендә эшләп утырганда, кизүдә торучы кыз, керә-керешкә, көтелмәгәнрәк хәбәр әйтеп сала:

—Вильсур Садыков дигән кеше кертүне сорый.

Корт чаккандай сискәнеп китеп, колакларына ышанмыйча:

—Кем, кем?—дип кабатлаганын сизми кала Сәет.

—Әллә нинди сәер генә абзый. Киёмнәре бик чиста түгел. Вильсур Садыков диле. Сәет Яруллович мине яхшы белә, дуслар идек,—ди.

«Дус», дип үртәлеп куйды «Игелек» хужасы. Андый дуслар белән каберен якын булмасын, диләрме әле.

—Үзә генәме сон? Башка кешеләре юкмы янында?

Кыз «юк»ны белдереп, башын чайкады.

—Керсен!

Сәет ирексездән, үз-үзенне саклау гадәте буенча, иң якындагы өстәл тартмасындагы пистолетын барлап, әзерләп куйды.

Акрын гына, төнге авыр эштән кайткан кешедәй аякларын сойрәп кәргән затны күргәч, ул күзләренә ышанмыйчарак торды. Элеккегә тәкәббер, эре, пөхтә итеп киенгән, мут күзле, явыз Вильсурдан берни сакланмаган. Чәчләре агарып кына калмыйча, коелып беткән диярлек. Күзләре кыйналган этнеке кебек мескен һәм өмсенеп, гафу үтенеп карыйлар. Тилемсә, сантый бер кеше, диярсен. Аягында йорт арасында кия торган йомшак, арзанлы туфлилар, шактый киелгән, үзенә зур джинсы чалбарына әллә яшел, әллә зәнгәр күлмәк кыстырылган. Кояш ашау сәбәплә төсен тәгаенләп булмый. Сәет чакырылмаган кунакны үзенә ялтыравык эш өстәле янына куелган ике кәнәфинен берсенә утырты.

—Бу мин—Вильсур Садыков булам. Көчкә таныдың бугай? Мин үземне үзем дә чак кына танийм. Капшап кына, —дип, чакырылмаган кунак көлгәндәй итте. Авызы ачылгач, элек теш утырган урыннарда кара нокталар гына күренде.—Вәт шылай, брат. Заманында жилкәгә-жилкә терәп сугышырлык көндөшләр идек.

«Безнең белән дә шулай булырмы икән», дип, үз уйларына бирелеп утырган Сәет, ниһаять, телгә килде.

—Күрәм, элеккегә булган, үткен, усал егеттән берни калмаган дисәм дә үпкәләмәссен. Нәрсә булды сон? Сөйлә?

Вильсур ирененен сул як кырыен аскарак төшереп:

—Нәрсә булды дип сорыйсын инде син? Фортуна арты белән борылды. Телевизордан гел күрсәткән, пычрактан курыкмый торган танк астына эләктем. Кибетләремнен яна торганнын яндырдылар, ут алмаганнын тар-мар иттеләр, ватгылар, жимерделәр. Синен егетләрен бу этлекне эшләгән булсалар, аңлар идем әле, сына шактый аяк чалдым, әмма үч алучылар Башорин бандитлары булып чыктылар. Депутатлык төмам кулларын чиште. Шул чаклы азынды, ана хәтта милиция үзә мзда китереп бирә, ди.

Тукталып, уйланып торганнан соң, кунак сүзен дәвам иттерде.

—Бу илдә гел калжа янында булу өчен хакимият пирогына кулын сузыла алсын икән. Бер опалага эләктәнме, син инде тартып ташланган тәмәке-«опал» төпчеге. Жиңел килгән мал жинел китә икән. Үзегез беләсез, мин курыкмый яшәдем, сугыштым, жинелүне яратмый идем. Гаеп үземдә, ахмак карарлар кабул иттем. Комсомолда алар яраган. Артта терәү нык—КПСС торды. Ә монда олы дөнья һәм син. Фирманы бер дә юктан көнө-төнө милиция, прокуратура, суд, тагын әллә нинди оешмалар тикшерә башлады. Икенче нәтижә: мин тәмам бөлөп, хәерчегә әйләнгәнче тикшерделәр, чак-чак кына төрмәгә тыкмадылар.

—Утыртмаган өчен рәхмәт әйтергә тиешсез,— диде Сәет, сүз кыстырып куярга кирәклеке сизеп.—Кеше кыйнап туйгач, үз йодрыгынны кимерә башлыйсың икән.

—Кимерерлек йодрыклары калмады инде,—дип, Вильсур бирчәеп беткән кулларын тезенә чыгарып куйды. Ул юморны, төрттерүне аңларлык хәлдә түгел иде.—Күнелем сумаладай катты, әмма ничектер яшисе бар, үлем дә килми.

—Хәзер ни белән шөгыльләнәсез?

—Бер яшь пумала башның бакчасын саклап, өен, коймаларын төзәтеп, жирен казып яшим шунда,—диде Вильсур, балаларча көрсенеп. —Вакыт узду белән зур акчага ихтыяж уза, күнел тынычлык тели. Шулай да янәдән сату-алу эше белән шөгыльләнәп алырга исәп. Ярдәм сорап килгән идем. Аптыраган үрдәк күлгә арты белән чумар диләрме әле.

—Дусларын синнән туйгач, дошманына соранып бар дигәнме Корьәндә,—диде Сәет, тавышына бернинди хисси, мәгънә салмыйча, тонык кына.

—Мин инде кемгә бурычым юкны гына белмим дип йөри идем, сез калгансыз икән әле,—дип, Вильсур елмайгандай итте. Күренеп тора, көләсе килми, йөзәндә әрнүле газат; жиңел булмагандыр аңа элеккеге дошманына гозер белән чыгу.

—Сезнен эшләр ничек бара?—дип сорауны кирәк тапты Вильсур Садыков.

—Бик яхшы дияр идем, дәрәс үк булмас. Бик яхшы—үзе үк начар дигән сүз. Сакал жибәрү өчен күпмедер вакыт кырылмаган кеше булып йөрү кирәк. Мәнә мин дә шундый халәттә. Үзеннән түбәнгә карап—шөкер ит, үзеннән югарыга карап—фикер ит, ди торган иде минем бер дус бабай.

—Кәжә кирәксә, Ходайдан сыер сора диләр бит. Бераз ярдәм итеп жибәрә алмассыңмы дип килгәнем,—дип, үтенечен кабатлады элеккеге гаярь абзый, тәмам мекенләнеп.

—Заманында мина шактый аяк чалганынны хәтерлим. Горурлыгынны жинеп жан дошманына үтенеч белән килгәч, хәлң мөшкелдер. Сине эшкә алып булмый. Бердән, яшен бар. Икенчедән, дошманлык—коллык психологиясе шикелле мөңгелек. Сул кулым белән бераз акчалата ярдәм иткәнне уң кулым күрми калса гына инде,—дип, Сәет элеккеге көндәшен шактый мыскыл итеп, сейфтан бер пачка акча алып бирде.

—Баегач түләрсен. Байый алмасаң, сәдака булыр,—дип, Вильсурны ишеккә чаклы озатып, көрсенеп куйды.—Заманалар борылышы, әхлаклар бозылышы.

Инде кабул итү бүлмәсенә озата чыккач:

—Борчылма! Ходай әллә нинди түрәләргә дә бүләккә жыйган сәгәтләрен киеп туздырырлык гомер бирми әле,— диде.

Сәет Ярулловичның күнелен шомлы, мәгънәсез монсулык биләде.

Вильсур, инде акчаны кесәсенә шудыргач, сорап куйды:

—Син ничек ширкәтәнгә саклый, алай гына түгел байлыгынны... бермә-бер арттыра алдың?

—Бу, әлбәттә, сер. Хәзер өч тип коммерсантлар заманча яши. Беренчесенә син керәсен: элеккеге комсомол, партия житәкчеләре. Кулларында хакимиятне тоткан кешеләр арасында аларның дуслары, танышлары күп. Күрәсен, син үз янына ялагайларны, тәлинкә тотучыларны гына жыйнап, чиновниклар арасындагы танышларның белән өшнәлегенне югалткансын. Икенче төр—алары кычкыртып, оятсыз рәвештә талаучы бандитлар.

—Ә өченче тип,—дип, кысыларга ашыкты Вильсур, төкереген көчкә йотып жибәрәп.

—Өченче типны, чуаш дуслар әйтмешли, үсепес дип пеләпес, ягъни алары ясалма рәвештә юлда корылган киртә-коймаларны ватып, жимереп баручылар яисә авырлыкны әйләнәп үтә белүчеләр. Дөресе, шуна сәләтлеләр.

—Ә син ул киртәләргә ничек әйләнәп үтәсен?

—Теләсә кайсы оешмада намуслы кешеләр була. Куллары юешләр бигрәк тә файдалы. Ул—сина, син—ана. Шуларга таянып, акрын-акрын алга үрмәлибез. Әлбәттә, безнен илдә бирүчедән алучы күбрәк. Ут сүндерүчеләр, санитар табиблар, милиция һәм башка шундый оешмалар белән дус яшәү, кулларын гел майлап тору лязим. Өрми торган эт кебек үзләре килеп тешләгәнчә, аларның нәрсәгә бәйләнәсен алдан күрәп, мәче кебек, ис сизүче мыгынны гел тырпайтып торырга туры килә. Сараннар ике тапкыр артыграк түлиләр. Шунар да хокук оешмасының якин арадагы теләк-ниятен сизмәләп, чарасын алдан күрәп куярга кирәк. Ә сиземләү чаралары биниһая күп төрле (биниһая кебек Вильсур аңламый торган сүзгә куллануына шатланып, елмаеп куя). Ришвәт, ягъни взятка үзә дә әтәч кикригә төсле чуар.

—Үзәдә эшләүчеләргә ничек түлисен?

—Аларның хезмәт хакы дәүләт оешмаларында эшләүчеләргә кенә кимендә өч тапкыр артык булсын.

—Ни өчен?

—Ни өченме? Качмасын, урламасын, Сакмановка эшләү файдасыз дип гайбәт таратмасын, мине чат саен мактап йөрсен өчен!

—Безнен халык барыбер урлый инде анысы,—диде Вильсур, кулын өметсезлек белән селтәп.

Сәет, әңгәмәдәшен аңлап, көлемсерәп куйды.

—Кирәкле урыннарда башкалардан берәз күбрәк хезмәт хакы алган шымчыларын булу кирәк. Аннан кешеләргә яхшы, чиста су эчәргә тиеш. Бөтен чирләр, беләсенме, каян килә,—диде Сәет, күрсәткеч бармагын өскә күтәрәп һәм үзә үк җавап бирде,—начар, пычрак су кулланганнан. Спорт заллары, мунчалар булдыруга карунланып торырга ярамый. Кыскасы, кеше үзенен кирәклеген, аның кайгыртучысы барлыгын тоеп яшәсен! Азык-төлек кибетләргә дә үз хезмәткәрләрен өчен арзанрак булырга тиеш. Зур кибетләрен, складларын, цехларын янында төрле-төрле агачлар, әйтик корея пихталары, сәрви агачлары, америка наратлары, кытай дөвалуа агачлары үсеп утырсын,—дип, элеккеге көндәшә каршында мактанып алырга булды Сәет. —Синен капитализмның кеше йөзле булсын, кешегә хезмәт итсен! Үзәдә эшләүчеләр турында ата-ана үз баласы хакында кайгырткандай уйлый белергә кирәктер.

Шуна күрә миннән читкә китүчеләр сирәк, урын бушаганны көтеп торучылар байтак. Сайлап алырга мөмкинлек бар,—дип тәмамлады сүзен бүлмә хужасы. Ә үзә «сина бу кинәшләр кирәк булырмы икән», дигән уен куарга тырышты. Бу сөйләшү аның үзә өчен кирәк иде. Акча артыннан куып, кеше турында онытмыймы икән?

—Әгәр янәдән аякка бассам, нәкъ синенчә яшәргә һәм эшләргә тырышырмын,—дип, вагъдә бирүне кирәк тапты Вильсур Садыков.

Ә үзә Сәетне тынлаган арада күрше өстәлдә, бүлмә хужасының нәкъ каршында торган телевизордан күзен алмады. Анда кабул итү бүлмәсендә кемнәр утырганы һәм зур базаларда, кибетләрдә ниләр эшләнгәнә чиратлашып күренеп тора. Кирәкмәгәнне кыйланырлык түгел. Моңысы менә Вильсур холкына бигрәк тә туры килер иде. Тик фәрештәләргән амин дигән вакытына туры килмәс шул. Тышкы ишектән Вильсурны чыгарып жибәргәндә, Сәет сонрак үзәдә зур афәт китерчәк хата эшләде: барча адреслары күрсәтелгән, сирәк кешегә элэгә торган визиткасын бирде.

Вильсур Садыков килеп киткәнгә дә менә күпме вакыт узды. Бурычка бирелгән акчаның ана артык файдасы тимәгән, карга баласы карга булып калган, соңгы запасын юкка-барга туздырып бетергән, ди. Янә ярдәм сорап килергә жөрҗәт итмәс инде.

Сәет көндәлек мәшәкатләр һәм, әлбәттә инде, Әнисә белән мавыгып, жәй житкәнне, аны көз алыштырганны һәм тун киясе көннәргән якынлашуын

сизми дә калган. Шагыйрь әйтмешли, төнгә ак канат яктысы төште, тулы ай калыкты. Ә иртән мендәрдән очып чыккан каз мамыгы кебек кар оча. Шактый салкынча көн. Сәет, кар бөртекләрен тотарга теләгәндәй, кулларын сузды. Бармаклары арасыннан, тоттымыйча үттеләр кар бәпчәкләре. Жил генә аларга юлдаш. Ае бөтенләй тулып, татар кызларынын түгәрәк битләренә охшап киткән. Бөтен дөньясы салкынайды, усалланды, яшисе килми башлады. Менә шул ялгызлык хисен үзеннән куасы иде. Булмый шул. Тынычланырга кирәк.

Адам баласының яшерен серләре ачылгач, ул яклаучысыз, гажиз сабый бала хәлендә кала, аны теләсә кем рәнжетә ала икән. Кылмаган гөнаһ-гаепләрене аның өстенә өйсәләр, ул теләсә нинди явызлыкка, этлеккә барырга мөмкин.

22

Нәселдән, ата-бабадан килгән үжәтлеге, татар дип аталган кавем вәкилләренә хас әрсезлеге, теләсә нинди кара эштән куркып тормавы, сизгерлеге, кайбер борылышларда зирәклегә белән Замир мөстәкыйль эш алып баруга сәләтле эшкур дәрәжәсенә күтәрелде. Машиналар ремонтлау белгечлегә буенча, читтән торып укып, югары белем алды. «Диплом эчне тишми, ашарга сорамый», дип «акый» бу гамәлен. Күзгә чалынып, муенына алтын божралар, кулына балдаклар тагып, япон миллионерлары кебек куге зәңгәр бостон костюмнар, кыйммәтле туннар киеп йөрергә яратмый. Сырган фуфайка киеп, яшел акчаларны иң гади ясалма капчыкта йөртү, әмма башкаларга күрсәтмичә генә төмле ашау, шыпырт кына Анталиядә жылынып кайту тарафдары. Көнчеләр, әжәткә акча алырга яратучылар сафын арттырмау өчен «заманалар авыр, хәерчелек басты, исәнлек тә әллә кем түгел», дип, жәе чыкканда зарланып алырга ярата. Үзен кем кеше иткәнне, ачкалы, табышлы юлга чыгарганны онытмый. Сәет абыйсына рәхмәтле, сонгы кисәк ипиен аның белән бүлешергә әзер, анардан үрнәк алып, урыны-вакыты белән аны кабатлап, хәтта остазының кайбер яраткан гыйбарәләрен эшкә жигеп, тормышын, ярларына кайтып төшкән судай, тыныч кына алып барырга тырыша. Ат ялы кебек чем-кара озын толымлы, әниләренекә төсле янган күмәрдәй күзле ике кызы үсеп килә. Олыларга ихтирамлы, кечеләргә игелекле итеп, халык йолалары нигезендә тәрбияләргә тырыша Замир кызлары. Балаларны әйбәтрәк карасын дип, хатынын өй арасында гына тота, хөкүмәт эшенә жибәрми. Тормышы авыл юлына көйләнгән арбадай тыныч кына келтерәп тәгәрәгәндә, көтелмәгән бер вакыйга аның рухи дөньясын чәлпәрәмә китерде.

Замир гомерендә беренче тапкыр жирле санаторийга ялга килде. Житди авыруы булмаса да, физкультура белән дөвалау залына йөрергә тәкдир ителәр. Андагы жиназлар, күтөрү-төшерү әйберләре, аяк астын иркәли торган төймәләр, велосипедлар белән уйнау ошап китә һәм ул анда һәр көнне төшә торган була. Көннәрнен берсендә ул өч яшьләр тирәсендәге баласын йөрергә өйрәтеп интеккән ханымга игътибар итә. Аксыл бәдрә чәчләрен матур иттереп ак муенының артына жиеп, кыстырып куйган. Гәүдәсенен төзлеген, аякларынын турылыгын көрән свитер белән спорт чалбары да яшерә алмый. Кин ак мангай һәм куге озын керфекләр астында яшькелт күзләре мөлаем ялтырый. Ханым шул чаклы баласы белән мәшгуль ки, ана башка кешеләр, шул исәптән Замир да әллә бар, әллә юк. Ир аның каршынарак чыгып, күзенә чалынырга тырышып, мәтәлчәкләр ата, тырыша-тырыша тимерләр күтәрә. Әмма, баласы белән мавыккан ханым аның ягына күтәрелеп тә карамый. Замир бар кыюлыгын жыеп:

—Кызыгызны ике яктан тотсак, бәлки, әйбәтрәк йөрөп китәр. Ирләр кулын көтә торгандыр. Кыз кеше бугай? — диде.

Ханым, ана күтәрелеп тә карамыйча, күптәнге танышына сүз каткандай, тыныч, хәтта битараф тавыш белән:

—Башка эшегез булмаса. Тотыгыз кулын уң яктан,— ди.

Кыз бик теләп, Замирга кечтеки кулын бирә, тәпиләрен иркәнрәк күтәргәндәй була. Ирнен тәжрибә бар, ике кыз үстергән кеше. Сүз ара сүз китеп, танышып та алалар. Ханым Светлана исемле, Белоруссиядән килгән,

ире летчик булган, яна төр очкычны сынаганда һәлак булган икән. Фатирлары биредә булгач, ханым кызы Полина белән чит-ят жирдә төплөнөп калырга ниятләгән. Тик менә кызы гына һаман йөрергә өйрәнә алмый. Ире эшләгән заводтан путевка биргәннәр баласы белән икесенә. Замир алдагы көннөрдә дә буш вақытын спортзалда уздыра торган булды. Тик яраткан шөгыле генә үзгәрдә. Хәзер ул велосипед әйләндерми, жансыз тимерләрне күтәрми, ә бала тәрбияли, аны сөйләшәргә, йөрергә өйрәтә иде. Ханым ана көннән-көн ныграк ошый, рухына, жанына тирәнрәк үрмәли, гомердә булмаган дәртләрен уята.

Тырыш «хезмәтенә» нәтижәсе озак көттермәде. Замир өстәл кирәк-яракларын әзерләгәч, яшел күзле ханымны өстәмә түләү исәбенә алынган аерым бүлмәсенә чакыра. Полинаны йоклатуга, ханым өченче катка менеп тө житә. Стаканнарغا шәраблар койгач, Замир авырлык белән, инде күнеленнән ничә тапкырлар кабатлаган сүзләрен башлый:

—Ни бит әле, Света, мин зур бәхетсезлеккә юлыктым.

—Нәрсә булды? Кем тиде?—ди ханым тиз-тиз.

—Ничек дип әйтергә инде. Ничек диләр әле... гашыйк булдым.

—Кемгә? Мин булыша аламы?

—Алдымда утырган ханымга. Бер күрдә, гомердә булмаган хал.

Ханым Замирын хәлен аңлагандай башын селкә, озын керфекләрен уйната.

—Ничек белден гашыйк булганынны?

—Минем аша яшен... юк, яшен ташы узды,—диде Замир, көрсенеп.

—Узып киткәч, әйбәт бит.

—Юк шул, таш йөрәктә калды.

Ханым, бер сүз әйтмичә, аягына басып, ирнең таза иннәренә ап-ак кулларын куя:

—Мине дә яшен сукты, бергә дөваланып.

Замир, гомердә булмаганча, матур итеп, теле кинәт ачылган баладай сөйләп китте:

—Иә Ходам, ничек рәхәт икән бу дөньяда яшәве. Син ана, ул сина кирәк. Йөрәкләр, жаннар якынлыгы уяткан тәннәр бердәмлеге шулдыр инде.

Идәннен агач тактасы тавыш чыгарып, зарланып алды. Гәүдәләр караватка, ак жәймәләргә, мендәрләргә, тәннәр—куллар һәм иреннәр жылысына ауды... Гомуми кагыйдәдән чыгарма буларак, санаторий мөхәббәте дөвәмлы һәм эзлекле булып чыкты. Замир һәр кичне диарлек Светлананың өенә килеп йөри, үз кызларын ташламыйча, көннән-көн ныгый, үсә килгән Полинаны үз баласы кебек якын итә. Светлананың фатирын ремонтлата, яна жиһазлар кайтарта. Ике хатын белән торуның Замир начар ягын тапмый, Мөхәммәт пәйгамбәрнен мөселман ирләргә берничә хатын белән яшәргә ярый дигән күрсәтмәсен ихластан хуплый: акыллы, безнең кеше булган икән, сынык язмышларны алдан сиземли белгән.

Света белән мөмкин булган кадәр якынлашкан, Замир хыялына ирек биреп алды. Аларның мөхәббәт жимеше—уртак малайлары булырга һәм зәңгәр күзле ханым ислам динен кабул итәргә тиеш. Кайсыдыр сүрәдә әйтелгән ди, башка дин кешесен мөселман диненә индерсәң, оймакка керәсәң икән.

Бу уй-ниятен үз чүпрәсендә кайната-кайната да, сөеклесенә әйтеп сала.

—Уртак балабыз булуга син ничек карыйсың?

—Мөмкин хәл дип саныйм.

—Фәрһад дип кушарбыз үзенә.

—Ни өчен Фарһад?

—Борыңгы матур исем, дастаннарда макталган мөхәббәт каһарманы. Ислам динен кабул итсәң, мин икеләтә бәхетле булыр идем, Света.

Ханым, бала белән чиләнергә, башка дингә күчәргә жыенмаса да, елан күзенә карап югалып калган куяңа кебек, яшыкелт күзләрен зур ачып Замирга теки дә, икеләнүсез тавыш белән:

—Син ничек әйтәсәң, кадерлем. Син кушсан, крокодил белән йокларга да риза!

Замир, канәгать елмаеп, Светланасын кочагына ала. Шунуң белән бу сөйләшүләр таң томанында кала...

Жайга салынган тормыш, үзен туйда сынаткан килен кебек, күчөрөннөн чыгып куйды. Замир жэй айларында балта, пычкы эшлөрөн бакчасында үзе башкарырга ярата. Икенче катнын көрнизе белән маташканда, егылып төшөп, билен имгәтә һәм каратут ирне ашыгыч машинада алып китеп, хастаханәгә салалар, аякларын күтөртеп, авыр тимерләр элөп куялар. Шул кичне ул, вәгдәсенә карамастан, яшел күзле Светасы янына килә, һичьюгында хәбәр дә итә алмый. Чын-чынлап гашыйк булган ханым ирне югалта һәм, күнел сиземләвенә бирелөп, Замирынң өенә шалтырата.

—Бу фатирмы?

Телефонны алган ханым уңай җавап биргәч, Светлана Замирны сорый.

—Замир больниска эләкте шул. Өебездә кайгы.

—Нәрсә булды?

—Икенче каттан егылып төште. Безаз билен имгәтте. Травмотологиядә, Горький урамында ята. Ике атналап шунда булыр әле. Югалтмагыз!

Яшел күзле ханым бер мәлгә каушап кала. Ана нечкәләп, иске танышларыдай җавап бирәләр. Замир, мин хатынымнан берни яшөрмим, анын белән йокламыйм, чибәркәйләрем урта мәктәпне тәмамлауга сина күчөп киләм, дигән иде. Димәк, ул минем хакта хатынына сөйләгән, мескенкәем башка чарасы булмагач, иренә каршы әйтмәгән. Мөселман хатыннары ир сүзеннән чыкмыйлар, анын әмерен, теләген сүзсөз үтиләр, диләр. Кызганыч инде, нишлисән, Замир белән бер-берсебезне яратабыз, мәхәббәт бернинди киртәләр белән санашмый шул. Замир хатыны сүзчән икән, ничек икенче каттан егылып төшүе, күршеләренән аны өйгә диванга кертеп салулары, ашыгыч ярдәм машинасын күпме көтүләре, кайсы палатада ятуы турында бәйнә-бәйнә сөйләгәч кенә, сорап куя:

—Бу Валентина Яковлевна бугай бит?

—Әйе,—диде дә Светлана трубканы куйды. Валентина Яковлевна дигәннәр Замир ширкәтенң баш хисапчысы икәнөн белә иде.

«Әйе»,—дип, трубканы куйгач кына Светланадын төне буйлап электр агымы йөгөргәндәй булды. «Ханым мине башка кеше белән бутаган, эшеннән шалтыраталар дип фараз кылып, шуна бик ягымлы сөйләшкән икән. Замир хатынына минем хакта ым какмаган булып чыга. Алтын тешле абзый мине ахмак сарык урынына алдап йөрткән. Юк, болай булмый, мәсәләгә ачыклык кертәсе булыр. Светлана сыек кызгылт төскә буялган тырнаклы бармаклары белән янә Замирынң өй телефонын жыйа.

—Сөз мине, гафу итегез, исемегезне хәтерләмим. Мин Валентина Яковлевна түгел. Исемем Светлана, ирегез минем турында сөйләмәдеме?

—Юк, мин сезне белмим. Сөз Замир фирмасында эшлисезме?

—Ирегез минем хакта берни әйтмәдеме? Мин анын жан дуслы булам.

Һәр кичне сөз аны кая югалта дип уйлыйсыз? Ул буш вакытын гел бездә, минем анымда уздырды.

Телефоннын аргы ягында усал мыгырдаган тавышлар килә.

—Юктыр, ялган, бу провокация...

Светлана жәһәт кенә телефон трубкасын куя һәм хастаханәгә жыена башлый. Киенгәнче, ясанганчы, кызын күршеләренә кертеп урнаштырганчы шактый вакыт уза.

Үзен зарыгып көтеп торалар дип ышанган яшел күзле ханым йөгәрә-йөгәрә хастаханәгә барып керә, «авыруым йөри алмый» дигәч, аста да тоткарлык ясамыйлар. Палатада берсенен аягы, икенчесенен кулы, башы, биле бәйләнгән, гипска салынган сизгеләр кеше ята икән. Ул күзә, күнелә белән алтын тешле сөөклесен тиз эзләп таба. Калерлә кунак кебек, аякларын күтөреп, түр башында ук ята. «Чү, нәрсә бу», янында ак халат кигән ханым басып тора, бер кулы белән Замирынң янакларыннан сыйпый, икенчесе ир кулында. Хатыны булса кирәк дигән уй Светлананын миен бораулап уза. Ул, елга аркылы сикергән кәжә бәтиедәй, ир караватынын икенче ягына килеп баса һәм «Замирда, нәрсә булды синң белән?»—дип, елый-елый, иреннән өстенә каплана. Палатада сәер, кем өчендер кызык тынлык урнаша. Светлана туктаусыз сөйләнүендә:

—Аптырадым, интектем, бернигә карамыйча вакытында килә торган сөйгәнем кая югалды, шалтыратмый, берәрсе аша хәбәрән житкерми, дип

гажәпкә калдым. Өегезгә шалтыратырга туры килде. Бу нинди ханым, ник ана кулларынны алырга, битеннән сыйпарга рөхсәт итәсен?—дип, Замирны ирененнән, битеннән үбә үк башлый.

—Бу нахалка кем? Мин аны танымыйм. Ниткән кәмит бу,—дип, Замир хатыны карават башыннан әйләнеп чыгып, үз биләмәсен саклаган арсландай, Светлананың өстенә китә. Палата әһелләре чирләрен оныта, сынган, чыккан сөякләре сызланудан, әрнүдән туктый. Мондый тамашаны әллә ничаклы акча түләп тә күрә алмыйсын! Ике ханым орышка әзерләнгән жанварлар кебек, бер-берсен явыз карашлары белән сынап, телләренә ни туры килсә шуны әйтеп, кулларын алга чыгарып, күзләрен тасрайтып, якынлашканнан якынлаша баралар. Бу хәтәр очрашу чәч йолку, бит тырнау, колак тарту, башкача бәргәләшү белән беткән булыр иде, Замир, авырлык белән сузылып, таза куллары белән хатыннарны ак халатларынаннән эләктереп ала.

—Тынычлангыз! Кеше көлдөрмөгез. Туктатыгыз хәзер үк.

—Сутышсыннар,—дип кычкыра кыска кара сакаллы бер авыру.

—Хатын-кыз эләгешсә, чын күнелдән сутыша. Багып тору кызык.

Кара сакалнын сүзләре хатыннарны айнатып жибәрә. Алар бер-берсенә карамыйча, саубулашмыйча, чыгып ук китәләр.

Замир хатыны Гөлзирә барысын да түкми-чәчми, бәйнә-бәйнә, күз яшьләрен кызганмыйча, кызларына сөйләп бирә.

—Мин, кызларым, моннан соң ничек инде атагыз белән тора алыым,—ди. —Адам мәсхәрәсе, разводка бирәм. Ирен кем, дошманын шул диләр, хак икән.

Кыз балалар яшь вакытта ана ягында була, аны яклый, аклый. Ничек инде шундый чибәр, акыллы, ягымлы әниләрен алыштырган ир белән яшәргә мөмкин. Әтиләре сөяргә тоткан икән. Гөлзирәнен инде унынчыга күчкән олы кызы кискен рәвештә:

—Аерыл, әнием. Өчәүләп яшәрбез,—ди.

Кече бала, гадәттә, чаярак, зирәгрәк була.

—Әти алып кайтып торма, ни ашарбыз, нинди акчага торырбыз,—ди ул, нәкъ әтисенекә төсле өлгергән шомырттай кара күзләрен елтыратып.

—Алимент алырбыз. Бик кыен булса, толымнарыбызны сатарбыз. Чәч сатып алам дигән хәбәрләр адым саен эленеп тора,—ди олысы, күбрәк әнисенә охшаганы.

—Синен чәченә озак яшәрсен,—ди кечесе, үчәкләп, авызын турсайтып.

—Берәр ай ачлы-туклы торырсын. Аннан соң нәрсә? Бер елдан укырга керәсен бар. Кем шөгыльләнер синен белән? Кем түләр укуың өчен? Сарык баш.

Кече кызынын аек акылы ананы тормышка кайтарып, беркадәр айнатып жибәрә бутай.

—Житмәсә рәтле-башлы һөнәрем дә юк бит әле. Атагыз: «Балаларынны кара...», дип, эшкә кертмәде. Хәзер менә ярый тагарак янында утырып калдым.

Кече кызы янә сүзгә катыша.

—Әти безне ташлап китәм, дип әйтмәгәндер бит.

—Юк, әйтмәде.

—Шулай булгач. Ник баш ватып утырабыз, терелсен әле, үзе кайткач барысы ачыкланыр,—дип, олыларча нәтижә ясап, икенче бүлмәгә дәрес әзерләргә кереп китә кыз. Янәсе, юк-бар белән баш катырып утырырга анын вакыты юк.

Ике атнадан алтын тешләрен ялтыратып, аталары терелеп кайтып төшә. Берни булмагандай кызларын коча, баганалар катып басып торган хатынын кочаклап, битләреннән үбә, хәл-әхвәлләрен сорапшыра-сорапшыра бүлмә буенча йөрәнә башлый.

—Бульнислары туйдырды, анда эләкмә икән.

Гөлзирә өен сагынып кайткан иренен кәефен бозарга кыймый.

—Нигә килмәден, Гөлзирә. Ашарга китергәләсән бер дә эчне тишмәм иде,—диде ир, берни булмагандай, ваемсыз тавыш белән.

—Китерүчен бар ич. Жирән чәчлен ташыгандыр.

Замир сүзне шул ук рухта дәвам иттерә.

—Ул сина ышанып яткан. Абзагыз ачтан тоякларын ташласа, нишләр идегез,—дип, алтын тешләрән елтыратып, кычкырып көлеп куя.

—Кызлар, теге бүлмәгә марш. Әниегезгә сүз бар.

Олы кызы чыга-чыгышка:

—Әнием, бирешмә, селәгәенне агызма!—дисә, кечесе:

—Әни, берәр ахмаклык эшлөп ташлама,—дип өстәүне кирәк таба.

Замир, үзен гаепләрәк тоеп, күзләрән читкәрәк алып, учларын бер-берсенә ышкып, дулкынлануын бастырып алгандай була да:

—Гөлзирә, син барысын беләсең. Сине дә яратам, аны да. Сине ташламыйм, кызларны аякка бастырасы бар. Светаны да ташлый алмыйм, кызын үземнекеләре төсле якын итәм.

Ханым янә тузынган була.

—Йөз хурлыгына ничек түзәрсен? Кешедән оят. Күнелдә әрнүле газап. Балык башыннан чери, дигәннәре дөрес икән.

Әле генә «минем белән яхисең килмәсә, ачкычларны калдыр да чыгып кит», дип гайрәтләнгән ханым, «мин үз фатирымнан беркая да китәргә жыенмыйм» дигән җавап алгач, тәмам каерылып төшә.

—Соң, алайса, мине аерып жибер. Квартира сатып алып бир, мин шунда күчеп китәрмен.

Замир, катлаулы табышмак чишкәндәгедәй, бик озак уйланып торгандай итә (бу алымны ул Сәет абыйсыннан отып калган иде).

—Минем талак ясарлык артык хатыным юк. Кызларны анасыз калдыра алмыйм.

—Ничек инде ул анасыз?

—Алар минем белән калыр, син бит кызларны ашатып, киендереп тота алмыйсың.

Житди итеп өсти.

—Әйткәннәрем сүз өчен, кибәк кенә. Таныш-белешләрәнне, кода-кодачаларынны күз алдына китереп кара: кемнәр күбрәк аерылыша, маена чыдый алмаган хәллә кешеләр, бигрәк тә хөкүмәт калачыннан сындырып алырга мөмкинлеге булганнар, жир асты байлыгын кулында биеткәннәр хатыннарын ташлап, яшьләрگә өйләнәләр. Чөнки аның чыгып китәргә, яна коттедж салырга мөмкинлеге бар. Аерылышу аның өчен мәшәкәт кенә. Хужа бармак янамасмы? Жәмәгатьчелек фикере белән санашу бетте. Мин әлегә, үзен беләсен, андый ук бай түгел, тапкан малым хөкүмәтнеке түгел, үземнеке. Тәк что шыпырт кына утыр түр башымда. Гафу ит, һич теләмәгән идем. Шулай килеп чыкты, курортка барасы булмаган.

Үзенң чарасызлыгын, гажизлеген аңлаган ханым нәфрәтен, ачу ялкынын ирен аздырган, биздәргән, гайләне таркатучы ханым тарафларына юнәлтә. Ул Светлананы әрләп, тиргәп арыгач, шып итеп барып кенәфигә утыра.

—Хәзер ничек бергә яшибез ди инде.

—Элек ничек яшәгән булсак, барысы шулай калыр.

—Син кичләрән һаман аның янына чабарсыңмы?

Ир уйланып торгандай итә.

—Син барысын белгәч, графикны үзгәртәргә туры килер.

—Оятсыз! Мин анардан баш тартам, ташлыйм ул сөйрәлчегемне, дисен иде сүз өчен булса да.

Ир тагын да тынычрак итеп:

—Аны ташласам, башкасы табылыр. Дөнъя шулай бара инде, миннән генә калмаган.

—Ичмасам рәтле-башлы һөнәрәм юк. Сина ышанып укуымны дәвам итмәдем.

—Балаларынны үстер, азып-тузып йөрмәсеннәр. Иренңе тәрбиялә!

—Уртақ ирнеме?

—Тагын шул ук балык башын чәйнисең. Чәенне куй хет, ирен бульнистан исән-сау әйләнеп кайткан. Шатлан, бие! Светлана бик ачык, күнелле ханым, аны үзен дә яратысын әле.

—Шул гына житмәгән,—дип, дымлы күзләрән кулы белән сөртә-сөртә ханым аш-су бүлмәсенә кереп китә.

Берничә көннән соң Замир ике ханымны—Гөлзирә белән Светлананы—жыйнак кына бер кафедра очраштыра. Хатынын «өй ризыгы сине туйдыргандыр, әйдә кеше әзерләгәнне тәмләп карыйк әле», дип бер кафедра алып керә. Шунда чакыру алган Светлана да ай кебек ялтырап килеп керә һәм берни булмагандай, иске танышларын сәламләгәндәй:

—Жәмгыятькә салам. Шыпырт кына кунак булырга җыенасызмы? Барып чыкмас! Хәзер демократия һәм гласность заманы.

Замир учларын ышкып ала да, Светланага урын тәкъдим итеп, буфетка йөгәрә, шампан шәрабы, төрле тәмләткечләр күтәрәп килә. Шешәне ачып бирә:

—Сез эчә, сөйләшә торыгыз, мин тартып керим,—дип, урамга чыгып китә. Ханымнар аның тартмаганын белсәләр дә, бер кәлимә сүз әйтмиләр.

Света бәллүр савытларга шәраб агызган арада, Гөлзирә сүз башлый:

—Мин өлкәнрәк бугай, сүзне башлыйм әле. Замирынң никахлы хатыны, ике баласынын анасы буларак, иремне тынычлыкта калдыруынны сорыйм, таләп итәм.

Тегесе тыныч кына:

—Замирын калдырып идем, ул мине тынычлыкта калдырмайчак. Без яратышабыз, сезгә бу хакта ул күптәннән әйтергә тиеш иде.

Гөлзирә:

—Иа ходам, күрәсе көннәрем бар икән. Тормышым тәртәсе шулай комга терәләр дип һич кенә уйламаган идем. Рәтлө һөнәрем булса, битегезгә төкереп чыгып китәр идем.—Светлана битләрен кулы белән каплаган ханымны тынычландырырга тырышып, Гөлзирәгә кагыла. Тегесе сискәнәп китә һәм залда ишетелерлек итеп:

—Мина кагыласы булмагыз! Иремне пычратканыгыз житкән!

—Нишләп мин аны пычратыйм, ди, тузга язмаганны,—дип җавап бирә яшел күзле ханым, тыныч кына.—Хатыным мине иркәли белми, ди, боламык кебек ята шунда изрәп, ди. Мин сине тапканчы назга, ачык йөзгә, сөешүгә, ягымлылыкка мохтаж булып яшәдем, ди. Димәк, апакаем, Замир сездә булмаганны миндә тапкан, мин сезне туыландырам, без—икезебез бер кеше.

Гөлзирә янә усал итеп каршы әйтмәкче иде, шул арада залга алтын тешләрен елтыратып, кин елмаеп Замир килеп керә. Аңа үпкәләве кыен иде.

—Карале, син аны, шампанни бетерә язганнар. Дорес эшләгәнсез, мина барыбер ярамый, сезне йөртәсе бар. Менә шулай, дусларча яшәгез, мине бүлешмәгез, икегезгә дә житәрмен, ачка интектермәм. Хәзер киттек, машинага чыгып утырыгыз. Мин күчтәнәч кенә алам—өч кызыма...

23

Мисхәт юлда тарган «үлем уены»нын кем тарафыннандыр алдан уйланылып, шактый маһир оештырылганлыгына «Игелек» ширкәте сәрвәренен бер көррә дә шиге юк иде. Нәсел жебеннән килгән һәм тормыш тәҗрибәсе белән баetylган сиземләве ана бу вакыйганы эчке сыкрану, күнелдән әрләү белән генә калдырмаска, ахыргача тикшерергә, житди нәтижә ясарга «кинәш» бирде. Бу очракны илтифатсыз калдырсаң, «тегеләр»нен азынуы, заманча әйткәндә, терактнын кабатлануы, яналан-яна күнелсезлекләр китереп чыгарулары бар. Бу чорда, йоклаганда да, күзен ачык булырга тиеш. Нинди явыз үч һәм максат йөртә икән ана каршы чыккан билгесез, әмма якынча сиземләүле адәм балаларын? Илаһи көч, Галәм бу юлы аны саклап калса да, теләсә нинди мәрхәмәт, шәфкать гомерлек булмый. Рәсми булмаган тикшерү эшен каян башларга һәм ничек алып барырга? Йомгакнын бер очы күрәнгәнче, бу хакта берәү дә сизенергә тиеш түгел. Гаяровка яисә хөкем оешмаларындагы башка танышларга ым кагып торудан мәгънә чыкмас. Үгезнен мөгезеннән тотасы көч чебен белән сугышуга сарыф ителеп, кирәкмәгән шау-шу, тавыш күтәрелеп, нәтижәсе эче буш клиндер булып. Үзләре үк бу гамәлдә катнашмаган булса әле. Авырткан башны тиер тарак белән бимазалау гына булып. Фажигагә дучар булган бер олы шәхесен эше дә ахырына чаклы житкерелгәнә, жинаятьчеләрнен табылганы юк. Тикшерү эше ачыла, дәвам

иттерелә, шыпырт кына ябыла... Артык тавышлы очракларда тикшерү еллар буге, вакыт юшкыны вакыйга турындагы хатирәне кешеләрнең аныннан юганчы давам итә, ашыгасы юк.

Яшлыгегенә кайнар хәтерә—заманында хәрби оешмаларда хезмәт итүе—ин әүвәл трубалар төялгән һәм арты белән Мисхәт утырган машинаны бәргән йөртүченә эзләп табарга һәм ничек булса да анардан тиешле мәгълүмат алырга дигән кинәшнә бирә. Башта Мисхәт утырып барган УАЗикның йөртүчесен санап чыгардылар. Уртача буйлы, нык бәдәнле, күзләре ут чәчеп торган, борын тиешкеләрен капларлык кына, Сәет фикеренчә, ихтирамнан бигрәк көлке уятырлык мыеклы, утыз биш яшыләрдәге татар егете икән. Әүвәл:

—Мин бернәрсә белмим, бернәрсә күрмәдем, пычрак эшкә мине катнаштырмагыз. Фәлән кешеләрне шунда алып барырсың, диделәр,—дип, иреннәрен кысып, мәсәләне жинәл генә иненнән төшермәкчә иде, барып чыкмады. Сәетнең мент тәжрибәсе ярдәмгә килде.

—Без, егетем, синнән берни сорамыйбыз, эшне судка жибәрергә жыенабыз. Син гаепләнүчәме, шаһитмы булырсың, әлегә әйтүе кыен. Соныннан мине кисәтмәделәр димә. Балки, ин гөһәллә кеше дә синдер. Суд ачыклар!—диде Сәет, юри акынырак, тынычрак сөйләргә тырышып.

Әле генә керпедәй энәләрен кабарткан егет коелып төште, чыраен иләмсез жыерчыклар каплады, соры күзләре түгәрәкләнде, кашлары мангаена менде.

—Туктагыз әле. Минем ни гаебем бар? Мин куш...

Сәет риясыз егетне кискен бүлдерде:

—Төп гаеп синдә шул. Яныннда утырган кешене үтерергә яисә имгәтергә ниятләп, машинаның КамАЗ астына, тимер торбаларга илтәп тыккансың. Алдан уйланылган жинаять өчен, егетем, маддәнәң бик усал тешли торганы бар. Ун ел гомеренә төрмәгә бирәсен...

Егет мондый гаепләүне көтмәгән иде күрәсен, сыгылып-сынып төште.

—КамАЗ үзе минем өскә таудан ишеләп төште. Эшнәң шундый борылыш аласын сизенгәнмен: машинаның номерын хәтерләдем, аннан азып куйдым,—машинамны ямышәйтте, тәрәзәмне ватты. Ул минем машинамны төзәтәп, яна пыяла куеп бирергә тиеш,—дип, йөк машинасының регистрация саннарын бирде.—Ул машина без Югары Ослан ягына барганда ук юл кырында басып тора иде. Без берничә сәгәтләп анда булганда һаман шунда көтеп торган, ерактан минем УАЗикны күрәп алып, асфальтка чыкты, мин тау менү өчен тизлекне алып, куып житкәч, кинәт туктады, туктады гына тегел, артка чигенә башлады, мин кискен сулга алмакчы идем, мине икенчә йөк машинасы кысырлады. Анысы тагын каян киләп чыккандыр, әйтә алмыйм. Фактически шылай.

Гаепне үз өстеннән төшереп, башка берәүгә сылау мөмкинлеген сизенгән егетнең үз файдасына озын-озак итеп сафсата сатарга исәбе бар, Сәеткә калганы кызык түгел, «мавр үз эшен эшләгән» иде инде.

Сакманов ГАИдагы дус дип йөргән күптәнгә танышыннан аварияне оештырган машинаны табып бирүен үтенде.

—Сәет Яруллович! Сез мәрәжәгать иткәч үтәми булмас. Бик авыр эш инде ул. Күпме көзгәзәктәрәсы, чалбар туздырасы, мангайга яна сырлар өстисе була,—дип, ГАИ әһеле, безнәң заманда, хәтта дуслык хакына да берни бушка эшләнми, дигән фикерен мангае астына яшереп тормады.

—Йөртүчәм тәмле әйберләр кертеп чыксынмы сон? Әйтик, коньягын, цитрус-митрусларын, ничек карыйсын?

Телефонда бик озак тоелган кыска гына пауза булып алды.

—Сәет Яруллович, ачуланма, искечәрәк фикерлисән! Берни кирәкми, шоферны катыштыру да батмас.

«Игелек» сәрвәре, ГАИ әһелләренә нәрсә булган, бөтенләй әүлиягә әйләнгәннәрме, куркытканнармы әллә, дип уйланып:

—Үзәң вакытны күп сорый торган шөгьль дигәч кенә әйтүем иде. Бушлай ярдәмләшү заманалары узды диләр түгелме сон? Сездә үзгәрешләр булса гына? ГАИ әһеле трубканы калтыратып рәхәтләнеп кычкырып көлде.

—Тормыштан чыннан да артта калып барасың, абзыкый. Бер яртыга өй

күтөрү заманалары узды. Кирәкле мәғлүматларны тапкач, ә мин аны жир астыннан булса да казып чыгарырмын, үзем кертөп чыгармын, ә сез мина рәхмәт әйтөп берничә кәгәз тыккан конвертны кулыма тоттырырсыз. Чип телдә язылганы, яшел төслөсө булса, бигрәк тә әйбәт булыр. Әчкә тавышынны тыңла, ул кычкырып сөйләшмәс, кирәген әйтер, диләрмә әлсә, Сәет абый.

Сәет шуннан соң ғына барсын да аңлап, үзен ахмак дип ачуланып алды.

Матди кызыксындыру ижтимагый төзөлешкә, кешенә биләгән кәнәфиенә, яшенә, женесенә карамыйча күп нәрсәне тиешлә әсаста хәл итә шул. ГАИ егетә алламады, авария ясаган мәхлук хакында тиешлә информацияне үзә Сәеткә кертөп бирде.

Машина бер төзөлеш оешмасында теркәлгән булып чыкты. Йөртүчесә Ослан тавы итәгендәгә бәрелешнән икенчә көнөндә үк эшеннән киткән. Кадрлар бүлегеннән өй адресын алган: Степан Анатольевич Серебряков дигән кеше, икенчә Горкида фәлән йортның фәлән фатирында яши икән.

ГАИ егетә мангай сырларын уйнатып тиешлә кәгәзгә Сәеткә бирде, бүлмә хужасы ана икенчә кулы белән әзер конвертны тоттырды. Төгесә кулын биреп, чыгып та китте. Сәет әлегә мәғлүматларны компьютердан тикшерте. Көмешбайның (Серебряков) арты юеш икән—ни өчендер хөкөмгә тартылган, ә суд булмый калган. Димәк, аны куркытыпмы, сатып алыпмы, яңа пычрак эшкә алып кергәннәр, егет үзә сизмәстән, икенчә күнелсез тарихка кереп баткан, шуннан соң ана тиз генә эшеннән расчөт алып, югалып торырга кинәш биргәннәр. Серлә йомгакның очы Серебряков кулында, шәһәрдән чыгып ычкынганчы, гомумән, «гаип» булганчы аны табарга һәм чикләвекне ватарга кирәк. Вақыт тыгыз, әкияттәгечә.

Сакманов көнөндә үк үзенә сакчылар бүлегә башлыгы, отставкадагы майор Дамир Хаировны чакыртып алды. Кабак кебек очлы, тапыр башы нык жылкәгә утыртылган, төп шикеллә таза майор, Сәетне ярты сүздән аңлап, «табарбыз, эшләребез, алдыгызга китереп бастырырбыз» дип, Серебряков дигән бәндәне ничегерәк кулга төшерү юлларын күнелендә барларга керешә. Хужа бүлмәсеннән чыгуга, бер егетән милиция лейтенанты итөп киендерә, ялган документлар белән тәэмин итә һәм өстәмә, үзә ярым шаярып әйткәнчә, икә «бульдот»ын ияртөп, шоферның өенә китә. «Лейтенант» звоночка баса, ишек шакый. Ниһаять, эчтән куркынган, каушаган хатын-кыз тавышы килә.

—Кем бар?

—Ачыгыз, милиция.

Үлем тынлыгы. Хаировның әлегә ачтырмаган ишеге, керә алмаган тиешә юк иде. Бу каршылык кына пүчтәк.

—Курыкмагыз, ачыгыз. Безнән белән ЖЭОдан кешеләр бар. Ишегегезне ватып керергә мәжбүр итмәгез!

Шундый янау хатынның күнелендә шом тудыра. Ишек ачыла. Фатирда аларны төтөн төслә буялган чәчлө, борчылган, йончылган кыяфәтлө, зәнгәрсү күзлө, калку күкрәклө, уртача буйлы, мөлаем генә рус хатыны ишек янында ук каршы ала. Кулларын кая куярга белмичә, яшерергә теләгәндәй жылкәсенә салган ак шәлә астына яшерә.

Дүрт әзмәвердәй егет, ханым уеннан кире кайтып, ишекне янә йозакка утыртмасын дигәндәй, ашыга-ашыга алга узалар. Байлык, зиннәтлелөк ягынан әллә ни булмаса да, шактый яхшы зәвык белән, яратып жиһазланган, кечә бүлмәгә олысы аша керешлө, искерәк проект белән эшләнгән икә бүлмәлө фатир. Керү белән сул якта туалөт белән ванна, уңда кухня, анда Яшел Үзәндә эшләнгән суыткыч күренә. Залда бер соры диван, дүрт-биш урындык һәм савыт-сабалы серванттан башка әйбер юк. Телевизорлары йокы бүлмәсендә булса кирәк.

Хаиров ханымның йөзендә курку катыш кызыксыну, югалып калу, вәсвәсә укыды. Ул, чакырылмаган кунаклар белән үзен ничек тотарга белмичә, күзләрен бердәнбер хәрби киөмлө ягына төби.

—Сезгә ирөм Степан кирәкмә?

—Әйе, ул кая?—дидө лейтенант.

—Мина кая барасын әйтмичә, кичә чыгып киткән иде. Алар шулай вакыты белән тәүлөклөп эшлиләр.

Сүзлөрөнө ышандыру көчө бирү өчөн өстөп куйды:

—Шабашка килеп чыкканда. Бөлки, кайтып та житөр. Берәр начарлык кылмагандыр бит? Ирем тәртипке кеше,—дип, башын юлөргө салыпмы, әллө хәбәрдар булмыйчамы, риясыз сораулар бирә башлый.

Лейтенант киёмлесе, кем жавап бирә дигәндәй, Хаиров ягына күз уны белән генә карап ала да:

—Сез аның зур жинаят кылганын, кеше үтергәнөн беләсездер. Анын кая яшеренеп ятканын айтмичә зур хата эшлисез. Иелгән башны кылыч кисмәс диләрме әле, ана гаебен танып, сразы безгә киләсе иде,—дип, хәрби киёмле озын буйды егет хөкем оешмалары исеменнән нотык тотта.

—Иә, Ходам, мин берни белмим,—дип, ханым учлары белән битен каплай. —Аны нишләтерләр инде?

Серванттан Степаннын фотосын эзләгән Хаиров кече бүлмәдә, унын ташлап, сәер абыйларны күзәтергә керешкән биш-алты яшьлек баланы күрәп ала һәм шул мизгелдә анын маңгаен кинәйтеп жибәргән чәчсез башына чая фикер килә: «бу ханымны малае аша сындырып булса гына, ак чәчле ханым Серебряковнын кая икәнөн башкача айтмәчәк. Хәзер баланы үзөбез белән алып китәргә, бакча мәдире булып эшлөүче таныш ханымга тапшырырга, ата-анасынын «теле ачылганчы» шунда тотарга. Бу алымны гуманист Сәет Ярудлович хупламас. Нишләмәк кирәк, максатка алып килгән барлык юллар кулай. Заманабыз шундый».

Хаиров, әүвәл тамак кырып, егетләрне үз ягына карата, ым белән ана күнеленәчкә кылларын уятчак тел ачыкчына күрсәтә, утны-суны кичкән, «жиз торбадан үткән» яугирлөргә өстәмә аңлату кирәк түгел. Берсе баланы күтәрәп алгач, ханым әүвәл өнсез кала, аннан тавыш күтәрергә, кычкырырга маташа. Икенче әзмәвер аны жылкәсеннән алып, шып иттереп якындагы урындыкка утырта.

—Тавыш чыгарсагыз, күп тапкырлар начаррак булыр. Улыгызны беркайчан күрмәсез.

Кемнәргә ишек ачканын, хәленәчкә мөшкеллеген аңлаган ханым, йөрәк парәсенә авызын каплап, күтәрәп, «кунаклар» дәррәү чыгып киткәндә, борынын месләтеп, канаты сынган кош кебек талпынып, баласына сузылып карый, бу юлы аны явызлыгы битенә чыккан шул ук егет, кадак каккандай көч белән, урындыгына утырта.

—Менә шул адрес буенча ирегез кичкә килеп житсен! Берәрсенә, әйтик, сезнең милиция бүлегенә хәбәр тотсагыз, улыгызны беркайчан күрмәсез... Без аны чит илгә сатып жибәрербез,—ди Хаиров, бөтенләй башка, «Уел» исемле кафе адресын биреп.

—Альфред, ханымны бәйләп, авызына чүпрәк каптырып маташмагыз. Шулай да син безнең машина кузгалып киткәнче анын янында утыр, үзенә начарлык эшләмәсен. Ә сине икенче машина газ биреп көтеп торыр.

—Ни өчен малайны алып китәсез, нарасыйнын ни гаебе бар?—дип, ханымнын үрсәләнүенә, бергәләнүенә, балавыз сыгуына берәү дә игътибар итми.

—Ирегез авария ясап, бик зур кешене имгәтте,—дип, сүзгә катнаша «милиция лейтенанты». —Шул хакта сөйләшәсе бар. Анын гаебе юктыр, бөлки. Килсен, сөйләшербез, улын алып китәр, үзенеке булса...

—Житте! Вақытны әрәм итәсен!

Гыйфритләрнен сонгысы чыгып китүгә, ханым бер иптәшендә качып яткан һәм Саратов өлкәсенә туганнарына чыгып таярга жыенган иренә шалтыратып, үкереп сый-сый хәл-әхвалне аңлатып бирә, бутала, ялгыша, көчле кичерешләре маңгаена тир булып бәрәп китә.

—Улыбызны алып кайт! Аннан үзәң теләсән кая олак, син бармасын, алар аны үтерәчәкләр. Йөзләрендә иман заты юк. Араларында милиция лейтенанты бар иде, хәзер алар барысы бергә икән инде. Элеккечә: көчленеке замана.

Серебряков үзен яклайчакларына, элек бирелгән алсу вәгдәләргә ышанып, хатынына башка кинәш бирә.

—Син хәзер үк милициягә шалтырат! Барысын да бәйнә-бәйнә сөйләп

бир, адреслары синдә бар. Мин әлегә күренми торам. Каядыр киткән, мина әйтмәде, кәжә, диген.

Ирен тынларга, буйсынырга өйрәнгән хатын берәү белән дә кинәшеп-нитеп тормыйча, милициягә шалтырата, хәлән аңлатып бирә.

Берничә сәгатьтән ике милиционер төтөн чәчлө ханымны машина белән кереп алалар һәм ул әйткән адрес буенча китәләр. Кечкенә генә ашханә булып чыга. Эчкә үтсәләр, кафедра нибары ике мысклы азәри чәй эчеп утыра.

—Шулармы улынны урлап киткән адәмнәр?—дип сорый старшина.

Улын күрү, кочагына алу турында хылланган һәм хәзер чарасызлыктан гажиз калган ханым тискәрә мәгънә белән башын чайкый.

Азәриләрнен өлкәнрәге мыгырдана ук башлый:

—Йөриләр шунда эч пошырып. Әллә милициянен эше юк инде, шул ахмак хатынга, пумала башка ияреп, жил куып йөрмәсә. Урамда шпана тотыгыз! Үтерүчеләрне эзләгез!

Старшина кулын жәһәт кенә фуражкасына куеп ала да:

—Ә син, абзый, мырлама, юкса үзенне алып китәрбез! Менә шулай, апа, ялган чакыру өчен статья бар,—дип нәтижә ясап, нарядын алып та китә.

Хатын ирен тыңлап зур ахмаклык эшләгәннен аңлый. Старшинага ияреп барып карый.

—Ялган чакыру түгел, иптәш милиционер. Малайны алып киттеләр, табарга ярдәм итегез.

Старшина яшь булса да, эшнен нәрсәдә икәннен чамалый.

—Малаегыз алтын бишкетән төшмәгәндер. Аны алып киткәннәр икән, димәк, сәбәбе бардыр, уртак тел табарга тырышыгыз, монысын дусларча әйтәм. Минемчә, сезнен малайны алып киткән «дусларыгыз» безне күзәтеп торалардыр әле. —Ирен тыңлап, милициягә мөрәжәгать итеп хата эшләгәннен аңлый хатын, соң була, терсәкне тешли алмыйсын, аптырагач арты белән күлгә чумган үрдәк көнәә калды шул. Үлгәннән соң тәүбә юк, диләр.

Хаиров төссезләндерелгән чәчлө бәхетсез ананы күз уңыннан бер генә мизгелгә дә ычкындырмый. Аның ахмаклык эшләп ташлавына шикләнми. Адәм балалары төс, бит, тән тиресе, гәүдә шәрифләре белән бер-берсеннән аерылып торсалар да, хәтәр мизгелләрдә, авырлык килгәндә фикерләү рәвешләре белән бер-берсенә охшыйлар да куялар, бер төсле хәрәкәт итәләр, охшап ялгышыны кабатлыйлар. Хәер, сайлап алу юллары күп булмый шул, барысы диярлек тар тыкрыкка алып чыга. Ханым, батучы саламга ябышкандай, йә милициягә мөрәжәгать итәргә, ярдәм эзләргә, йә ирен алып килергә тиеш иде. Кемнәр белән эш иткәннен анышып житмичә, үзенчә отышлырак, жинелрәк юл сайлый һәм ялгыша. Милиция ялган адрес белән кафега килгәндә, Хаиров егетләре машинадан күзәтеп торалар, икенчеләре ханымны утлары сүндерелгән подъезда көтеп торалар, башына капчык кидереп, урамга алып чыгып, машинага утырталар.

—Без сезгә яхшылык теләп, ярдәм итү нияте белән килгән идек. Ә сез сразы милициягә чаптыгыз. Яхшы түгел. Хәзер сезгә хатагызны төзәтергә сонгы мөмкинлек бирелә,—ди Хаиров, «аталарча» йомшак, назлы тавыш белән. Икенчесе өстәп куя.

—Нәрсә, абыстай? Безне алдарга булдыңмы? Малаең үги калырга охшый, чын ана болай эшләми.

Уйлап торгандай итә дә, өстәп куя:

—Малайны бер аягын кискәннәрдер инде. Этнен коерыгын кем киссә, шул яхшы.

Хатын ике кулы белән битен каплай:

—Зинһар, улымны кайтарыгыз. Хәзер ирем качып яткан төшкә алып барам.

Тавышында үтенеч, ялвару, үкенү, сорау, инрәү—барысы бергә катнашкан.

—Алайса киттек,—ди егет, гади генә йомыш белән баргандай.

Ханымны инде кулдан ычкындырырга ярамый. Тагын берәр ахмаклык кылып ташлар. Хатын-кызын акылы үзе белән.

Бәхетсез ханымга чакырылмаган кунакларны ире янына алып барудан

башка чара калмый. Серебряков Әмәт бистәсендә үз йорты белән яшәүче танышында качып ята икән. Өйләре янына килеп туктаган чит ил машинасын һәм хатынын як-яктан алган әзмәвердәй дүрт егетне күргәч, Серебряков хәленен хөртилеген аңлый: качып котылу, чигенү юллары киселгән, болар милиция генә түгел, алар жәтмәсеннән жинел генә котылып булмайчак. Шулай да ул, өстенә жылы свитерын кия-кия, хатынына ташланыйрга була:

—Ник алып килдән бу хәшәрәтләрне бирегә! Малай кайда?

Шул арада ыргак беләкле ике егет аны, як-яктан килеп, култыклап алалар.

—Киттек малаен янына!

Хужалар, безне пычрак эшкә катыштырмагыз дигәндәй, бөтенләй күрәнмәскә булалар. Бандитларның талканнары коры, өйләренә кызыл әтәч үрлөтөп китәләр. Бер машинага хатынын, шул арада килеп житкән икенчесенә чәчәк аткан кәнбагыш кебек сап-сары башлы Серебряковның үзен уртага кертөп утырталар. Юл унаенда, ир белән хатынның икесенә дә, балалар бакчасында дөньясын онытып уйнап яткан малайларын күрсөтөп, хатынны өенә озатып куялар, ә Серебряковны Сакманов янына, бетоннан салынган буяу, палас, пыяла, резина ише әйберләр сакланган салкынча складка алып киләләр. Дер-дер калтыранып торган Степанны Сәет каршысына бастырып, ике яктан тотып торалар. Ә тегесе хәленең мөшкеллеген генә аңларлык икән, качарга жыйенмый да.

—Аварияне син оештырдыңмы?

Жавап юк, ләм-мим, саңгырау-дөбрән диярсен.

—УАЗикка машинаның артын китереп куючы, алда утырган кешене үтерергә ниятләүче кешенең син икәннән беләбез. Артында кем тора, кемне үтерергә тиеш иден? Барысын да ачыктан-ачык сөйләп бирсән, малаенны кулыңа тоттырып өенә кайтарып жибәрербез. Башкасы—хөкем оешмалары эше.

Серебряков, акрын гына анына килеп, телен чишә.

—Мин берәүне дә үтерергә теләмәдем. Сакманов дигән кешене азрак куркытырга кирәк, азынды, диделәр.

—Кемнәр?—дип, Сәет урыныннан сикереп тора, Степанның каршына ук килеп баса.

—Анысын әйтә алмыйм. Миңа кемдер әйтте, курыкма, сина берни булмас, элеккеге гөнаһларынны да сызып ташларбыз, диде.

—Сина бу вәгъдәләргә күктән төшкән кеше әйттеме? Иске танышын идеме?

—Юк, минем аны беренче тапкыр күрүем иде,—дип, Серебряков күзләрен бетонга төшерде.

Ачылырга, серне чишәргә ашыкмаганын аңлаган тотып торучы егетләр Сәетнең ымын да көтмичә, Степанны ике яктан, аягыннан, кулыннан күтәрөп, арты белән бетон идәнгә төшереп, типкәли үк башлылар, аннан кулларыннан өстөрөп, читкәрәк алып китәләр.

—Кая алып барасыз?—ди идәндә аунап яткан егет, жир астыннан килгәндәй өметсез, мескен тавыш белән.

—Кая булсын, атарга,—ди шунда басып торган Хаиров, тавышына житди һәм шул ук вакытта гадәти эшнә башкарган төсмер салырга тырышып. Ышандыру көчен арттыру өчен, пистолетын чыгарып, Степаның янтавына төртөп ала.

—Хәзергә үзенне, аннан синен янга малаенны озатырбыз,—дип өсти икенчесе, ышанычлырак булсын өчен.

Серебряков читлеккә эләккән жәнлек кебек сикеренә, кыбырсына башлый. Хәленең отыры хөртилеген аңларлык кына акылы бар икән.

—Зинһар жибәрегең! Тимәгең! Барысын да түкми-чәчми сөйләп бирәм,—дип, тотып торучылардан ычкынып, Сәет алдына бетон идәнгә барып тезләнә.

—Тынлыйм,—ди Сәет төксе генә.

Куркудан, авыртудан, кыен мизгелдә вәгъдәчеләре ташлауга гарьләнүдән тешләре дык-дык килеп торган егет, сүзен башлый алмый азаплана.

—Сон... мин бит ни... Барысын түкми-чәчми сөйләп бирсәм, малайны азат итәрсезме?—дип ялварулы карашын Сәеткә юнәлтә.

— Сатулашып торырга бу базар, син сатучы, мин алучы түгел, — дип жавап кайтара Сакманов. — Барсы да үзеннән тора. Ачыктан-ачык сөйләрсенме, тагын безне алдарга маташырсынмы?

Адәм сөйләр, язмый көләр, дигәндәй, сүзенен мантийгы, жебе булмаса да, салкын идәндә тезләнеп торган ирнен өзек-өтек сүзләреннән Сәет шактый уйланылган һәм мәкерле манзараны күз алдына бастыра. Степанны тозакка төшерүе бик кыен булмаган. Төзелештән, сатар өчен такта урлап кайтканда, аны милиция каптыра, тикшерү нәтижеләре белән эш ачып, хөкемгә тарту өчен прокуратурага жиберелә.

Серебряков әйтүенә караганда, анын эше белән мәртәбәле, тәҗрибәле Сергей Александрович дигән кеше шөгылләнган икән. Бу — Сакмановка таныш исем, анын биографиясендә халиткеч рольларнен берсен уйнаган шәхес, пычрак су коесында үле бала «тапкан» өчен тикшерү һәм ахыр чиктә Сәетне милициядән куу мәсәләләре ана кушылган иде.

Серебряков очрагында да үл үзен хәйләкәр тоткан: әүвәл каракка хөкүмәт малын урлаганы өчен кимендә 4-5 ел төрмә һәм зур күләмле салым белән янаган. Кат-кат чакырткан, ерак Себер салкыннары, шунда мәнгегә череп калулар белән куркыткан. Сонгы күрешүендә бөтенләй үзгәрәп, үз, якын кеше итеп сөйләшкән һәм бер кечкенә генә эшне башкарып чыкса, ягъни үзен акыллы тотса, 1-2 елга шартлы хөкем белән котылып була дигән. Хикмәт шунда икән: Сәет Сакманов дигән явыз мәртәтне өркәтеп алырга кирәк, ди. Синнән берни соралмый, сине беркем белми. Без әйткән көнне үзен йорткан «КамАЗ»-га берничә озын, юан булмаган труба ташлап, бер жинел машинаны (маркасын, төсен әйтте) көтеп аласы булып һәм тау менгәндә, машинаны тормоздан алып, артын белән таудан аска шуышып, синен арттан килгән жинел машина сина, йә син ана бәрелергә тиешсен! Нәтижәсе борчымасын, кысыр хәсрәт башынны кимермәсен, юл—юл инде, төрле хәлләр булып тора. Син «очраклы» бәрелеш булган жирдән тиз генә ычкынасын, бу хакта беркемгә, хәтта хатынына ләм-мим бер сүз әйтмисен, диде абзый. Мин прокурор кушканча эшләдем, калганын үзегез беләсез.

Үзенен, мингерәү чуртан кебек, жәтмәгә килеп эләгүе турында тотлыга-тотлыга бәян иткәч, сорап куйды:

— Анда... бәрелешкәндә үлүче булмагандыр бит... Сакманов дигәннәре шунда булдымы икән?

Сәет анын сөален колагына элмичә, үзе сорау бирә: «Ә ни өчен син авария ясаган жиреннән качтын? Бу үзе—жинаять. Син аларга ярдәм итәргә, протокол төзегәнне көтәргә тиеш иден».

— Мина прокурор кушты. Бөрелүне оештыр һәм, кешеләр аңнарына килгәләгәнче, ычкын, диде.

— Анлашыла. Бу ахмакны жиберегез. Малае безнен яндагы балалар бакчасында уйнап ята, дисезме? Кереп алсын,—диде Сәет һәм Серебряков ягына борылып өстәде.—Әлеге күрешү, очрашу, сөйләшүләр безнен арада калсын дип әйтеп тормыйм. Үзен дә чамалыйсыңдыр, адресын безгә мәгълүм.

Серебряков ирекседән чукунып алды:

— Юк, юк! Алдам сакласын. Җич югы Себергә барып кайтам. Барыбер баш исән калыр, балам исән булыр.

Сакманов «иске дусты» прокурор Сергей Александровичка шалтыратып, очрашып, күрешеп, Серебряковнын сүзләрен ачыклайсы итте. Беләсе килгәнә шул: кем йомышын үти икән анын язмашында шундый аһәмиятле урын тоткан «ахирие». Сакмановны юлдан алып ташлау ниятенен бу гади, боламык, тиз сынучан холькы шофер башында, хәтта прокурор миендә тумаганлыгы, югарыдарак утырган кешеләрнен кулы, ихтияры белән хәрәкәткә китерелгәнә якты көн кебек ачык. Сәет кемнен юлына шулай аркылы төште икән? Фәрида, Әнисә яисә башка берәр чибәркәйгә күз салган өчен үч алалармы? Юктыр. Ул, хатын-кыз үзе теләмәсә, беркайчан бәйләнми, сагыз кебек ябышмый. Депутатлыкка дөгъва иткәнә өчен, дисән? Уздырмыйлар, тәгәрәтәләр бит инде, шул житмәгәнме? Бер фатирны рәсми кағазылардә күрсәтмәгән, яшереп калдырган дип, исемлектән сызып ташлаячаклар, Сәет коры хыялынын ялына ябышып калачак, диләр.

Күпме генә тырышса да, «Игелек» сәрвәренә төпсөз кое төбөндәге, жиде йозак астындагы «теракт» серен белергә насыйп булмаган икән. Прокурорнын телефон номерларын табып, кабул итү бүлмәсенә шалтыраткан иде, мондый хәбәр алды:

—Сергей Александрович юк, мөгаен булмас та инде.

—Әллә үзен пенсиягә жибәрделәрме?

—Юк, безнең хәлебез кыенрак.

—Бу ни дигән сүз?

—Хужабызга ике көн элек инфаркт булды. Хәзер бик авыр хәлдә хастаханәдә ята, янына беркемне кертмиләр.

Сәет аксыл чәче әле бөдрәлеген югалтмаган, ак чырайлы, ылыс эналәрәдәй чәнечкеле зәңгәрсү күзле Сергей Александровичны, анын белән тәүге очрашуларны күз алдына китерде. Шактый чәкешкәннәр иде заманында. Ул вакытта да өлкән иптәш кәбестә белән кәжәне исән калдырып, бүрене жил белән туендырырга тырышкан иде. Нәтижәдә, бер апа әйтмешли, Сәет милициядән китеп, мафиягә хезмәткә керде. Бу юлы да абзыйны куркытып-өркетеп яисә өстәмә йолдызлар вәгъдә итеп, Сәеткә каршы юналткәннәр. Намусы бар икән, йөрәгә түзмәгән. Әлбәттә, анын чирләве Сакмановка каршы оештырылган вәсвәсә өчен генә булмагандыр. Хөкем оешмаларынын язмышы шундый: аларны тәртә кебек боралар, дуга кебек бөгәләр, камыр кебек изәләр... Серне Сергей Александрович барыбер чишмәгән булыр иде, шулай да Сәетнен, тәжрибәле абзый белән күзгә-күз карашып, сөйләшеп утырасы килгән иде. Булмады, сер ачылмый калды, ләкин ул юк дигән сүз түгел иде әле...

24

Ни сәбәптәндер Сәет бүген аеруча начар йоклады. Берничә тапкыр уянып, як-ягына әйләнгәләп ятты, узган гомереннән төрле истәлекләр башына килеп йөдәттә. Төнөн тапкан уй мангайда сыр калдыра, диләр. Әлегә кадәр йокысызлыкның ни икәннен белми иде ләбаса. Илләдән соң төннәр озая, йокылар сагая, күрәсен. Туктаусыз дөнья куу, яраланулар, һәр адымынны үлчәп, сүзенне уйлап чыгарулар, депутатлык хакындагы татлы хыяллар тудырган низаглар бушка түгелдер. Сирәк-мирәк «Ивадал» дигән йокы даруын капкаласа да, төмам шуңа күнәгүдән курка. Үлән төнәтмәләрен кулланып карарга кирәк булыр дип, кин ятакнын бер читенә үк барып чыккан Әнисә ягына борылды. Текәлеп карады. Йөзәндә сөю-сәгәдәт нурлары уйнагандай, иреннәрә елмаеп торгандай тоелды. Ярата бугай ул Сәетне, бәхетенә кырау төшмәсен иде. Уң кулы белән үрелеп, сөйгәнәнен аккош мамыгыннан ясалган юрганыннан чыгыбрак торган инбашларын сыйлап алды. Уятасы килсә дә, кызганды, бигрәк тәмле йоклый. Сылу—сылу күрәнмәс, сөйгән сылу күрәнер диюләре хак икән. Әлбәттә, Әнисәнен тирә-юньне нурга коендырырлык чибәрлеген теләсә нинди кырыс жюри да инкар итә алмастыр.

Сәет күзләрен өскә, як-якка уйнатып, Аурупада ясалган өй жиһазларына, телевизор экранына, ап-ак түшәмгә карап ятты, янак мускулларын уйнатып алды, шуннан соң гына жылы ятагынан торып, киерелеп, тартылып, сузылып алганнан соң, кин тәрәзә янына килеп басты. Бөтен вөжүденә урамнан ямьле нур ингәндәй булды. Анда ифрат матур көз, әбиләр чуагы тора иде. Хөсөтсөз жил шәһәр куакларынан яфрактарны жиргә куып төшерә дә, аяк астына сары, кызгылт, аксыл, фирузә, зөгъфрән һәм тагын әллә нинди төсләрдән торган юрганнар түши. Яфрактар жил маласна бик игътибарлы, анын балагы кагылуга үзәра шыбырдаша, гәпләшә, сөйләшә башлыйлар, олы түрөгә бушаткандай, урыннарыннан кубалар, искән жилгә сыланып әллә кайларга, билгесезлектә сәфәр чыгалар.

Әллә көз галәмәте-тәэсире инде, ирнен күнелендә ямансу бушлык, ризасызлык. Билгесөз сагыш, әллә кая жанына савылган монсулык, эчке сыкрану борчып тора. Зурдан кубып бимазаланырга, борчылырга, тәшвишләнәргә сәбәп тә юк кебек. Яраткан хатыны янында, сөбханалла, бик игътибарлы, күз генә тимәсен, варисы үсеп килә. Соңгы вакытта күп дини, мәдәни оешмаларга, аерым кешеләргә ярдәм кылынды, изге гамәлләрнен

һәммәсә турында мәйданга чыгып кычкырып булмый ич. Уң инендә утырган фәрештә яхшылыктарны язып барса, ул күнелгә төшөп, жанда канәгатьлек хисе тудырырга тиеш тә бит. Ни өчен шулай, әни әйтмешли, эч поша икән? Көз сагышы, үпкә-әрнүлө нәфислегә күнелне шулай уйнатамы? Тәнгә-жанга ингән үкенечләр хәсрәтнең, монсулыкның сәбәбен каян эзләргә, кемгә зарланарга? Ышанмаслар, артык тук тормыштан шулай чытлыклана, ни кыланганын белми, диярләр.

Күе томан кебек бөтен барлыгын биләгән монсу хисе белән булышкан арада Әнисәсә, ятагынан торып, әтәч кикригедәй чуар халатын киеп алып Сәетнең янына ук килеп баскан. Ирнең билгесез хәсрәтләр дөньясы яктырып киткәндәй булды. Кочаклашып аш-су бүлмәсенә кереп, бергәләп солы боткасы пешереп, умырзая чәчәгә салынган чәй эчеп алгач, бер яшылек уллары Искәндәрне уятмыйк дип, сүз куешкандай, шыпырт кына (пышылдашып сөйләшүнен кешеләрне рухи аякка таштыра торган эчкә сере, мәгънәсә бар), бик озаклап гәпләшә утырдылар. Искәндәр үзенә игътибар таләп итеп, тавышын чыгарып куйды. Әннәсә улы янына йөгәрдә.

«Игелек» сәрвәре төмән киенеп беткәч, озын күн плащын уң кулына аркылы салып, малаенның кечкенә ағач караватына иелде, янына әтисе дә килгәч, бала тынычланды, әтисенен сузылган бармагын кулына алды. Сәет озаклап итеп мәжуси сәдәлеккә карап торды, иреннәрен йомшак, назлы, гөнаһсыз биткә тидерде. Улының үбелгән янагынан бөтен тәнненә кодрәт, көч ингәндәй, әле генә үзән биләгән билгесез хәсрәтнең алып ташлагандай булды.

Искәндәрнең үстөрөп, эшкә өйрәтөп, файдалы һөнәр биреп калдырырга үзенә насыйп булсын иде, дигән сикхри хыял кан тамырларын сулқылдатып, кичереш-тирбәлешләрне күнелдә калдырып узды. Дорес, ул байлыгының төп өлешен улы белән хатыны исеменә яздырды. Дөньяныкын белеп булмый, бүтән бар, иртәгә юк дигәндәй. Бәхетне байлыкта гына дип уйлап, күпләр ялгыш булар. Мал бәхеткә тарунын бер баскычы гына, иң мөһиме дә түгелдер әле. Күнелен биләгән танып-анлап бетермәслек эчкә монсулыгын басарга, юшкынны уртаклашырга, якин кешесә белән бүлешергә теләгәндәй, хатынын кочагында гадәттәгедән озаграк тотты, сөйгәннен дымлы, жылы иреннәреннән үбү—жанын тырнаган билгесез борчулудан котылырга, арынырга ярдәм иткәндәй булды. Үз-үзән хисап бирмичә, беренче тапкыр хатынына «Фәрештәм», дип эндәште.

Ширкәте янына барып туктап, машинасынан төшүгә, анын күзенә шул тирәдә сәгать теле кебек арлы-бирле йөрәнгән погонлы кеше чалынды. Олы гәүдәле, нәселләр борынлы, төсө-кыяфәте белән үк үзән ихтирам уятырлык милиция өлкән лейтенанты житез генә Сәет янына килеп басты, уң кулын фуражасына тидереп алып, фамилиясен атады.

—Сакманов сез буласызмы? Мин күптәннән Сезне көтәм.

—Мин берәүне дә чакырмаган идем, килгәнсез икән, рәхим итегез.

Шул мизгелдә үк башына төрләр уйлар килде: «Үткән пәкә өстеннән йөргән кеше ялгышмыйча булмый, берәр хата жибәргәнмендер». Тыштан сиздермәскә тырышса да, Сәет йөрәгенә гадәттәгедән ешрак тибеп, сулқылдап алганын тойды. Хөкем оешмалары вәкилләре беркайчан да сөенеч белән эзләп килмиләр. Нәселләр борынлы иптәш хәбәрнең әйтергә ашыкмады, бүлмәгә кереп, як-якка каранып, фуражасын күрше урындыкка куеп, жайлап утыргач кына күлүнен серен ачты. Хәбәр Сәеткә куркыныч янарлык булмаса да, күнелсез бер хал унаеннан пәйда булган икән: «Игелек» ширкәте базаларының берсендә йөк төяүчә булып эшләгән Азамат Кадерметов дигән егерме биш яшылек ир, тугызынчы каттан сикереп төшөп, вафат булган. Балки, сикерергә «ярдәм» иткәннәрдәр. Астарак яшәүчә бер иптәшендә кунакта булган, өскәрәк менеп, шунаан сгылган. Үзе кылган үкенмәс, дип дөвәм итте сүзен милиция әһеле, әмма сәбәбен, максатын, кемнәр белән аралашканын ачыккыйсы булар. Хөкем оешмалары халкының гадәтен Сәет ишетеп кенә белми. Төпченеп, бу эшкә катнашы мөмкин булган барча кешеләрне йөрөп чыгып, тикшерүне жиренә житкердек дигән нәтижә чыгару өчен бик күп кәгазь тутыру, протоколларга куллар куйдыру мәжбүри фәл. Фуражкалы рәсми кешене чыннан да күп нәрсә

кызыксындыра икән. Азамат Кадерметовны Сакманов хәтерлиме, нинди бәя бирә ала, хезмәт хақы күпме булган? Яхшы эшче саналганмы, психикасында читкә тайпылулар сизелмәгәнме, дуслары, дошманнары бар идеме, сәер гадәтләре сизелмәдеме һ.б. Погонлы иптәш сорауларны бирә торды, кәгазьләрен—эш нәтижеләрен—тутыра барды.

—Минем фирмада хезмәт итүчеләрнең барысы белән яхшы таныш түгелмен. Бигрәк тә дуслары, дошманнары турында хәбәрдарлыгым юк. Кадерметов белән эшкә алганда сөйләшеп, сорашып, кинәшләр биреп утырганны хәтерлим. Башка берни өсти алмыйм,—диде Сакманов һәм ярым шаярып, ярым житди итеп өстәде.

—Еракта калган вакытны, милициядә эшләгән тәҗрибәне исәпкә алып, шундый кинәш бирә алам: этәргеч нокта итеп хатын-кызны алыгыз. Ул халыкның катнашы булмый калмас!

Милиционер танга калып, берни аңламыйча:

—Алар ташламагандыр бит. Таза егет күренә, гәүдәсенә караганда.

Ошбу һөнәр кешеләренең—кайберсенен юморны аңлау, гомуми үсеш дәрәжәсен яхшы белгән Сәет мондый сәдә, хәтта мәжүси беркатлылыкка исе китмичә, аңлатуын дөвам итә.

—Кеше унышсыз мәхәббәт аркасында үзенә кул салырга мөмкин. «Яратсаң, сикер», дип әйткәндер, бәлки, бер озын чәчлесе. Газраил маңгаена салкын кулын тиктомалдан гына тидермәгәндер,—диде Сәет, эш өстәле янына үтте.

Милиционер, берни аңламагач, торды да, кулын селтәп, кинәт житди карарга килеп, кадрлар бүлегенә юл алды.

Сакмановның күләмле ялтыравык өстәлендә кәгазьләр жыештырылган, факс кәгазе генә хужа булып кукраеп ята. Ашыгыч хатларны, телеграммаларны шулай куярга өйрәткән иде Сәет кызларын. Чишенеп тормыйча, шул кәгазьгә барып кадалды. Сүз, кем өчендер мәгънәсез, мәгәр ана бик мөһим «Түгәрәк кырга» килгән берничә мең тонна бензин турында бара икән. Түләү хакындагы белешмә килеп житмәгән, шуңа күрә ягулык ташучы машиналарыгызны буш жибәрәбез, диелгән иде. Ошбу бензин отыры хажәт һәм ул Уфадан бартер буенча китертелгән иде. Сәет инде байтактан сөйләшкән нефть ширкәтенә бер партия жинел машина озаткан иде. Килешүнен ике як раслаган төп нөсхәсе үзәндә, шуны күрсәтү лязим. Чаллы ягында күрәсә кешеләре күп, үзенә жилләнеп кайтмый булмас. «Бүрене аяклар туйдырса, безне көпчәкләр ашата, яшәтә»,—дип өстәп, үзәлденә көлемсерәп куйды. Тәэминат бүлегеннән берәрсен жибәрсәң, бутап кына кайтыр. Арбанын алды кайдан барса, арты шуннан барыр. Өч сәгәтгә тиешле мәгълүматлар сезгә килеп житәр, дип факс белән жавап бирде, йөртүчесенә әзерләнергә кушып, өенә шалтыратты.

—Әнисәкәй, мин Чаллы тарафларына чыгып керәм. Дуслар мине сагынып, көзгә яфраклардай саргаеп беткәннәрдер анда. Югалтма! Бер житди эш килеп чыкты, кайткач, барысын бәйнә-бәйнә сөйләрмен.

—Үзен йөрмәсәң булмыймы әллә, Сәет. Күнеләм бер дә тыныч түгел. Беркая жибәрәсем килми,—диде ханым үзенә матур, ачык, аһәңле тавышы илә. Ярата иде Сәет Әнисәнен жанга ял бирә алырдай ягымлы, саф күнелдән чыгуы белән сихерли торган тавышын. Тагын сөйләштерер иде, сагыз чәйнәп торырлык вакыты юк.

—Борчылма, бүген сонарыбрак булса да кайтып житәрмен.

—Бик сонга калсаң, туганнарыңда гына кунып кайт. Төнлә йөрмә, дөньясы тынгысыз.

—Ләззәткә чумып тыныч яшәү, Әнисәкәем, минем күптәнгә тормышка ашмас хыялым,—дип өстәде Сәет һәм трубканы куйды. Озаграк сөйләшсә булган, үземне кырысрак тоттым бугай дигән үкенечле, монсу хис аны юл буена ташламады.

Янәдән танып-аңлап, бәяләп, исемен атап булмастай тойгы күнелен тырнап азаплады, шоферы белән сөйләшеп барасы, хәтта жыр тынлйысы да килмәде. Дөрөс, өр-яна БМВ арбасы Сәетне бик тиз әүвәл Чаллыга, аннан «Түгәрәк кырга» китереп житкерде. Өлгәрә алып, көчән-жегәрән житеп,

мәсьәләне үзен күтәреп барсан, һәр нәрсә тиз хәл ителә. Анлашуға ярты сәгәт тә узмады, Сакманов ширкәте машиналары Уфа ягулыгын агыза ук башладылар.

Казаннан чыгуга, Сәет кәрәзле телефонынан Чаллыдагы дусларына, туганнарына үзе турында хәбәр салып куйган иде. Татарның икенче башкаласында жил Сакмановка гел унай яктан исеп торды: дусларын, пединститутта эшләүче туганын күрде. Үз шөгылләрә белән чапкан арада аркадашлары патшалар кызыгырлык әгъла өстал әзерләп куйганнар бер шәхси ресторанда. Матур итеп көмөш кашык, чәнечкеләр, бәлтү савытлар белән бизәлгән өсталда жанын теләгән ризыкны табып булырлык: кара, кызыл уылдык, семга, палтус, укбаш, чөгә, жән кебек балыклар, төрледән-төрле салатлар дисенме, кайнар ризыклар берсен-берсе алыштырып тора. Эчән пошса, төрле кыйтгалардан килгән чикләвек төшән кыштырматып утыр. Кичкәгә ялганып киткән төшке ашны төрле эчемлекләр бизәделәр. Сәетнен жанын барыбер ниндилер билгесез корт кимерә, галәтенчә, дуслар белән күрешкәндә булганча, онытылып китә алмый. Сәет, бик тырышып булса да, шаярткандай итте:

—Егетләр, сезнең исәнлеккә шәраб, ә үземнекенә—валидол эчәм.

Малай йөткереп тора иде, шуңа борчыла торганмындыр, дип үзен тынычландырып карады. Көзән кереп барганда туган бала бик кадерле була икән. Чаллыда кунып китәргә кыстауга, кызлар алып киләбез дигән ымсындыруларга бирешмичә, юлга чыгарга ниятләде. Дөгрәү кубып кузгалдылар.

Кичке якта Чаллы-Казан юлларында йөрүе асатрак, авыр машиналар төнлә чыкмаска тырышалар. Сәет гөнаһсыз яшлек хатирәләренә бирелеп, йокымсырап алып, өч сәгәт узганны сезми дә калды. Сәгәт унберләр тирәсендә өе янында төшөп калды, машина йөртүчесе белән сакчысын кайтарып жибәргәч, һава сулаган булып, баскыч төбөндә таптанып алды. Тышкы тимер ишекне ачу саннарын жый башлагач, ни өчендер уң ягына борылып карады, бакчадагы кечкенә куаклар арасыннан бер кара шәүләнең күтәрелүен, аның кешегә өверелүен күрөп алды. Тимер ишекне ачып өлгөрә алмадымы, кызыксынуы жиндеме, Сәет урынында катып калды. Колаклары «кара шәүләнен» сүзләрен кабул итте.

—Ашыкма, Сәет Ярулович! Кулларыңны күтәр!

Сәет, кырт борылып, ни өчендер ике баскычка аска төште һәм тавыш биргән әләми затка күз салды. Кем булыр ул? Кулында пистолет. Акча-мазар кирәк булса, рәхим итсен, янында булганын чыгарып бирер. Тавыш иясе, ялт итеп, баскыч өстенә сикереп менеп, тимер ишеккә арты белән басты.

—Бу мин, Сөз ничә еллар мыскыл итеп, Жирән дип, кешегә санамый йөргән адәм булам. Сине эзләп килдем, көчкә таптым,—дип, өче итеп көлде.

Гадәттә пинжәк кесәсендә кечкенә браунинг, нич югында пычак йөртә иде. Бүген янында бөртөрле коралы юк, барсы да машинада калды.

—Исәнме, сина миннән ни кирәк? Мин сине рәнжетмәдем кебек, киресенчә булса кирәк, дус итеп санадым,—диде Сәет, көтелмәгән очрашудан югалып калып һәм үзен саклау инстинкты уянып, бу кораллы имансызга каршы нәрсә кылу мөмкинлегә турында уйланып.

—Нәрсә ул киресенчә? Дуслыгын нидән гыйбарәт булды инде?

Жирәннен нәфрәт катнаш ачу хисе бөтен барлыгын биләгәнә, үзен чакчак тыеп тора алганы теш арасыннан сыгып чыгарылган кыска жөмлөләреннән үк сизелеп тора.

—Син мине якын дусларымнан мөхрүм иттен. Фәридәне алып киттен. Кая ул хәзер?

—Фәридәне оныт. Ул инде оймак кошы. Наркотикны артыграк кабул итеп, теге дөньяга китте. Синең аркада...

—Минем гаеп нәрсәдә?

—Сәет... Сәет... дип жанымны корытты. Минне кешегә санамды. Теге дөньяда да сине сагына торгандыр. Тилмереп ятмасын. Син дә шунда олак!—дип, Жирән ямьсез итеп көлде һәм дәвам итте.—Атна бие саклыйм. Теге вакытта, күл янында, барыбыздан хәйләкәррәк булдың. Исән калдың...

—Тукта әле, ашыкма, мине үтереп сина ни файда. Шартларыңны әйт! Исән килеш кирәгем күбрәк чыгар,—дип, Сәет Жирәнне сөйләшүләр-

сатулашулар түгәрәгенә тартып керергә тырышты.—Минем адресны каян белден? Ничек эзләп таптын?

—Синез элеккеге көндөшөн Вильсур Садыков кая торганынны күрсәтте. Әлбәттә, бушлай тегел. Шактый түләргә туры килде үлөткә.

—Ничек инде ул? Булмас. Мин ана шулчаклы ярдәм иттем. Хәерчелек базыннан тартып чыгардым. Ит яхшылык, көт явызлык икән.

—Анадан бөкре туганны кабер генә төзәтер, — ди торган идең үзен. Минем шарт, диден. Менә моны шартлату,—дип, Жирән чакманы тартты. Сәет чайкалып алса да, табигый тазалыгы белән, егылмый урынында калды, баскычтан жиргә төште. Тонык кына икенче шартлау янгырады. «Игелек» ширкәте сәрвәре бу дөньяда сонгы адымын ясады һәм салынып төшкән сул кулы өстенә ауды. Жирән көпшәсеннән төтен чыгып торган алтатарын бил каешына кыстырып, жирдә сузылып яткан гәүдә янына салмак кына атлап килде, бөгелеп корбанының кесәләрен актара башлады, сул як күкрәк кесәсеннән канга манчылган кечкенә акча букчасын, тагын ниләрдер алды. Чүгәләп башка кесәләрен капшый башлады. Беренче шартлау вакытында ачылган тимер ишектән уртача буйлы, житез гәүдә атылып чыкты, як-ягына каранды һәм нәрсә булганны тиз генә чамалап, йөгәрә-атлый барып житеп, чүгәләп торган гәүдәнен аркасына, йөрәк турысына пычак каады. Сәет кесәсеннән алган әйберләре кулыннан төшеп китсә дә, Жирән торып басарга, үзенә һөжүм иткән кешегә борылып карарга маташты. Сакмановның элеккеге шоферы, замана егете Замирны таныдымы, юкмы, әйтүе кыен, алдагы мизгелдә канга баткан Жирән жиргә тезләнде, аннан үзенә корбаны янына сузылып ятты... Сәетнең иң тутрылыклы яшь дусларыннан, дөвамчыларыннан берсе Замир өйдә, Искәндәр белән уйнап, элеккеге хужасын көтеп утыра да, кайтмавы булды инде, кунарга уйлагандыр дип, кайтырга чыга, тышкы ишеккә житкәч, тавышлар ишетә, Сакмановны таний, аңа куркыныч янаганны сизеп, үткән пычагын күн курткасы астына, бил каешына тагылган кынысыннан чыгара-чыгара, ишекне ача, гәүдәсен урамга ташлый. Жирән кабахәтнең эшен бетереп, корбанын талау белән шөгылләнгәнән шәйли. Замир бар ачуын кулындагы пычакка күчерә, Жирәннең үле гәүдәсен әле генә ул качып яткан битараф куаклыклар арасына илтеп ташлый. Сәет Сакмановның шактый авыр гәүдәсен өвәл тезләренә куеп, кулына ала, кыен вакытларда адәм баласына килә торган дуамал көч белән күтәрәп, аны исән-имин килеш кайтуын көтеп утырган сөекле гаиләсе янына алып менеп китә...

Сирәк болытлар аша шадра күрүнгән ай жир балаларының кыланышларына исә-акылы китеп, күктә йөзүен дөвам итә. Айга ни, ул—мәнгелек, ә нәзберек күбәлектәй адәм балаларына гомер бер генә бирелә, азгынылып, явызланып, гөнаһлы пычракка батып, шул кыска тормышларын матур итеп уздыра да белмиләр. Адәм телен белсә, ай кинәшләрен бирер иде дә, нурга коендырудан үзгә һөнәре юк шул анын.

1999, 2001—2002.

Луиза Янсуар

БЕЗ, АХРЫ, ӨМЕТЛӘР ЯШЕНДӘ...

Таш монологы

Бу—минем йөрәгем авазы:
Уян син, терел син, и Кешем!
Мин башка күтәрә алмыймын
Жир өнен, гөлләрнең күз яшен.

Мин бары тетрәнгән бер бәгырь—
Мәңгелек жанына тоташкан.
Нәкъ синең кебек үк елмаям,
Кинәнен нур эчәм кояштан.

Мин инде мең еллар ятамын,
Назына күмелеп Жиремнең.
Тоеп һәр сулышын, һәр өнен
Үз жаным аркылы кичереп.

Бу—минем йөрәгем авазы:
Аяусыз булма син, и Кешем!
Әйт, ничек күтәрә алырсың
Ташларның әриүле рәнжешен?!

Мин бары өзәлгән бер бәгырь.
Жаныма бәрелә Өнсезлек...
Хәтердә саклыймын әле мин
Үзәннәр, тауларның моң-серен.

Жаннарны эретер көйләрне,
Атларның көмештәй кешнәвен,

Сабыйлар учының жылысын
Сагына-юксына төшләрәм...

Мин инде мең еллар ятамын...
Мин бүген Жан булып калыктым,
Гамьсезлек пәрдәсен телгәләп.
Мин бары бер өнө Хаклыкның.

Без бүген жаваплы Жир өчен.
И Кешем, син тере бәгырь лә...
Ташларга уяулык индергән
Киләчәк барлыгын хәтерлә!

Кыз күңеле

Ук-хәнжәрләр генә куркыта алмас,
Мин—даланың горур кызы ла...
Безнең язымышларны Илаһ үзе
Язган каеннарның тузына.

Төнгә күккә—серле сүрә итеп
Фәрештәләр эллә индергән?
Бер карашың эсир итте, башка
Берәүне дә жанга тиң күрмәм!

... Киң даланың утлы күкрәгенә
Тезләндем дә... Сөю юрадым:

Кай жирләргә генә китсәң дә син,
Кабат миңа илтсен юлларың.

Минем назлар үтсен бәгыренә,—
Күкрәгендә ялкын дөрләсен!
Асыл дәүләтләргә—хаким булып,
Жырдан эсир булып ир лә син!

... Сиңа илтәм бүген йөрәгемне.
Төнгә күктә яшә Ай сызыла.

... Ук-хәнжәрләр хәтта туктата алмас,
Мин—даланың горур кызы ла!..

Фәрештә монологы

1

Йолдызларны кичеп килдем сиңа,
Тик бер татыр өчен Сөю тәмен,
Янар өчен дөрләп ялкынында...
Мин—Күкләрдән ингән фәрештәмен.

Нидер дәште мине, ымсындырды.
Синең жаннан иңгән аваз, өнме?
Мин мең еллар буге килдем сиңа,
Канатларым белән ярып төнне.

Күкрәгенә ал да... ярат мине!
Жир кызлары кебек бәхетле ит.
Йөрәгенә синең сыенамын:
“Шулдыр инде алтын тәхетем”,—дип.

Хыялдагы төсле... назла мине,
Көйдер, эрет Сөю учагында.
Тик... чигенәм үзәкләрем өзәлеп,—
Канатларым сыймый кочагыңа!

Чигенәм мин бәгырьләрем көеп,—
Күкрәгенә сыймый, сыймый жаным!
Утлы яшен төшә арабызга.
Син ят, син ят—түгел хыялдагым...

Мин Күгемне ташлап килдем ләсә,
Тик бер татыр өчен Сөю тәмен.
... Бәхет чикләренә кемнәр сыя?!
Мин тик... Хыял атлы фәрештәмен...

Канатларым салып бер мизгелгә,
Күкрәгенә сендем нур булып.
Тамырларың буйлап йөгердем мин
Утлы дулкын төсле—ургылып.

Һәм... багырьне ярып моң яралды,
Күкләр моңы гүя—сихерле.
Икебезнең йөрәк кылларында
Сөю шулай уйный түгелме?

Ah, мин корбан итә алсам икән
Синең өчен генә үземне!

... Канатларым иңә иңнәрәмә,
Йөрәгемә—гамьнәр тегене.

Жуелам да синең язмышыңнан,
Янә Хыял булып кабынам.

... Сөю бүләк иткән бу мизгелне
Галәм хәтерендә калдырам...

Жанымны көйдерде бу ялкын...
Сихерләп киттеме яшеннәр?
Офыкка кабынып дөрлимен,—
Мин, ахры, Шәфәкъләр яшендә.

Кошлар да житә алмас биеклек
Балкышлар үзенә дәште лә...
Йөрәктән сулкылдап Моң тама,—
Мин, ахры, Болытлар яшендә.

Жанымны көйдерде бу Сөю.
Син дә бит янасың... Яшермә!
... Рәңжетми китәбез... язларны,—
Без, ахры, Өметләр яшендә...

Сөю мизгелләре

*"Сөю минем жанга, тәнгә үтеп керде,—
Кушылдылар алар су һәм шәраб төсле.
Татлы үлән һәм тәрәнжә¹ эсимешедәй,
Сәт белән бал кушылгандай саф, хуш ислә..."*

Борынгы мисыр шигыреннән.

1

Синең бакчанда гөлләр жыр көйли...
Мәңге коелмас төсле тажлары.
Мин, Бәхет көтеп, учаклар ягам,
Үкенми генә озатам язларны.

Синең бакчанда кошлар сер чишә,
Килеп куна да йөрәк турына.
"Бул аның өчен бердәнбер..."—диләр,
Пар жимеш салып сузган кулыма.

Синең бакчанда моңлы саз елый.
Сихерме тарта мине шул якка?
Сөелер өчен әле соң түгел—
Мин кояш булып йөзәңә багам.

Вакытлар шулчак, туктап, тез чүгә,
Ләйсәниңәр иңә балкыган Күктән.
... Синең бакчанда без икәү инде—
Пар жимеш булып өлгереп житкән.

¹ Тәрәнжә—ачы әфлисун

2

Синең теләгенә каршы килмәм,
Чакыр мине Сөю үзәненә...
Таң нурында чыклар сер пышылдар,
Тамып төшөп гөлнең үзәгенә.

Кулларыңны минем алып учка,
Син сукмак тап—икәү генә үтәр.
Упкын читләренә житкән чакта
Күкрәгенә йотсын безне Күкләр

Һәм... тибрәтеп зәңгәр чиксезлектә,
Кайтарсын шул Сөю үзәнемә.
Мин чыкларны үбеп киштерермен,
Жыр көйләрмен һәрбер үләнә...

3

Шәраб итеп эчәм бу Сөюне...
Бәхетләрәк бездән Жирдә кем бар?
Без—Сөюне иң татлы жыр итеп
Сайрап туя алмас пар былбыллар.

Син—жаныңны Күккә күтәрүчем.
Мин Кояшың—күкрәгенә иңгән.
... Сөю касәләре тулды мөлдәрәп,
Һәм Иминлек иңде Мәңгелектән.

4

Гөлләр булып ачылдым мин сиңа,
Мәңгелеккә юрап мизгелләренә.
Гөлләр сере—бәхет вәгдә итү,
Күбәлектәй жаны өзөлгәнчә...

Учларыңа салдым Сөюемне—
Тиңсез хәзинә ул саф жаныңда.

Зәмзәм суларыдай сихәт бирер
Бәгырьләрең тоташ ут чагында.

Гөлләр булып ачылдык без икәү,
Сихри кояш нурларыннан эреп...
Бездән соң да калсын Жирдә Сөю,
Тере Сүзгә, Жырга әверелеп!

Мин Мәңгелек учларыңда ятам—
Бер гөнаһсыз яфрак шикелле.
Көзгә әле ерак ләса... Нигә
Офыкларның чите кителде?!

Тонык кына күлнең өсләрендә
Каурий-каурий болыт шәүләсе.
Жан тетрәткеч моңнар түгелә дэ,
Мөлдәрәп кала күңел касәсе.

Мөлдәрәп ява серле яңгырлары.
Язмыш, Көзмә—кайсы мизгел бу?
Ак карлардан гына иңәр Сафлык
Камаштыра, балкып, күземне.

Безгә әле иртә ләса... Нигә
Күккә ашкан таулар ишелде?!
... Жан Мәңгелек учларыңда ята—
Бер гөнаһсыз яфрак шикелле.

Фәүзия Солтан

УЙЛАР, ЮЛЛАР...

Уйлар, уйлар... Авыр уйлар,
Уйлап сезне, арийммы?
Әллә инде аз булса да
Уйсыз яшәп карыйммы?

Үрләр, үрләр... Биек үрләр,
Сезгә менеп карыйммы?
Әллә тигез юллар табып
Ашыкмыйча барыйммы?

Юлларның да авырларын
Узарга туры килер.
Уйларның да авырларын
Уйларга туры килер.

Юллар үрләргә менгәндә
Таеп алу ихтимал.
Торып, туры юл үтәргә
Бирче, Ходам, ихтияр!

Халәт

Бөтерелеп,
бар нәрсәне жиимереп булып,
Кузгалганда өермәдәй уем минем—
Рәтле эшем дә юк,
юкка уза гомерем, дим,—
Үз-үземә мин кул селким.
Шикләнүләр, шомланулар тынгы бирми.
Ул чакларда буш савыттай мин шалтырыйм.
Үз-үзеннән гел канәгать кешеләрдән
Көnlәшәм һәм мин аларны күрә алмыйм.
Кисәк шунда ераклардан тавыш килә,—
Ут күргәндәй булам адашкан чагымда.
Сүзләр килә күнелемә. Шигырь туа!—
Гүя үлән таш астыннан шытып чыга.
Сөенәмен. Үз жаена төшә дөнъям.
Чишмә чылтырый күнелемдә. Дәрт уяна.
Назлый минне талгын искән жылы жил дә.
Кояш чыга. Уй-хисләрем ялкынлана.

Фәүзия СОЛТАН— "Учларымда жиләк", "Үзәк өзелгән чак" исемле шигырь китаплары авторы, Татарстан Язучылар берлеге әгъзасы. Проза әсәрләре дә яза. Казанда яши.

Нишләр идек

Сездән башка нишләр идек бу дөньяда?
Янмас идек, көймәс идек, сөймәс идек.
Яшәүнең һич яме юк бит сез булмагач,
Сездән башка утка-суга кермәс идек.

Янган йортка керә диләр хатын-кызны,
Ут ягучы, дөрләтүче—сез бит аны!
Чапкан атны туктатучы—без, хатын-кыз,
Чабучы ат сез түгелме—ир-ат халкы?

Хатын-кызны чәчәк-гөлгә, назга күмеп,
“Алиһәм” дип сөюче дә ир-ат булыр...
Сагыш-хәсрәт, күз яшенә күмүче дә,
“Убырлы” дип сүгүче дә—ир-ат булыр.

Сер бирмичә йөргән була хатын-кызлар,
Күңелләрен аңлый белер йөрәк кирәк...
Иңнәренә башны куеп сыенырга,
“Юньсезем” дип... сагынырга ир-ат кирәк.

Кемдә—нәрсә

(Ронсарча)

Табигатьтә һәркемнен
Үз коралы бар.
Бөркеттә ул—кәкре томшык, көчле канат.
Үгездә ул—мөгез, атта—тояк.
Еланда—агу, куянда—аяк.
Балыкта—йөзгеч, арсланда—тырнак.
Көч-акылны биргән—ир-ат халкына.
Чибәрлекне—хатын-кызга.

Юккамыни Олимпларда,
Парнасларда—
Гүзәллеккә табынганнар
Аллалар да!

Учагыңа коры утын яксаң,—
Өең жылы...
Тормышыңда коры кеше тапсаң—
Йөрәк жылый:
Үзе дә ул яна белми—янарга да
Бирми жылы...
Йөрәкләрдә була алмый, димәк,
Учак жыры,—
Йөрәк жыры!..

Тормышның асыл жебенә
Һәр очрашуны тезәм.
Өзелерме, сибелерме?—
Шул уй үзәкне өзә.

Өмет белән яшәсәм дә,
Бәйләнгән жебе нәзек.
Көчле жил гөлне кискәндәй,
Өзелерме нәзек жеп?!

Ләбибә Ихсановага 70 яшь

БАЛАЧАКНЫҢ ТУТРЫ ИЛЧЕСЕ

Сиксәнәнче ел. Жәйге эссе көннәрнең берсе. Без—сигез-ун яшьлек авыл малайлары, чирәмлектә «бишташ» уйныйбыз. Шулчак түбән очтан бездән чак кына өлкәнрәк Рәшитнең яңгыравыклы тавышы ишетелде: «Малайла-а-а-р! Карагыз, мин нәрсә ясадым!..» Дөгрәү шунда йөгәрдек. Баксан, Рәшит жылкәндә арба ясаган икән. Ләбибә Ихсанованың «Саралан малайлары»н укыган да, шундагы Нияздан кызыгып ясаган. Тик, Ниязның арбасы кебек үк, Рәшитке дә уңышсызлыкка очрады—безнең авыл жилиненең ул арбаны хәрәкәтләндерергә көче житмәде.

Ирексездән балачак искә төшә. Мәктәп ишегалдының бер почмагындагы агач китапханә. Буяу, берәз тузан һәм... таушалган китап исе. Еллар узгач та онытылмый торган гажәеп кадерле, жанга якин, күп укылудан тузып-таушалып беткән китаплар исе ул. Чит ил язучыларынан Даниэл Дэфонның «Робинзон Крузо»сы, Жюль Верн, Марк Твенның мавыктыргыч әсәрләре, руслардан Обручев, Драконский һәм... үзәбезнең татар китаплары. Ул чорда һәммәбез егылып укый торганнардан Адлер Тимергалинның «Таш алиһә»се, Шәүкәт Галиевнең «Мыеклы бозау»ы, Роза Хафизованың «Курай-малае», Гариф Гобәй, Мирсәй Әмир, һәм, әлбәттә инде, Ләбибә Ихсанова китаплары.

Ләбибә Ихсанова ире шагыйрь Шәрәф Мөдәррис белән.
1947 ел.

Ләбибә апаның әсәрләре үзләренең кызык-мавыктыргыч булуы, гадилегә, бер сулыштан укылуы белән башкалардан аерылып тора иде. Әдәбиятка, сәнгатькә сизелерлек йогынты ясаган компьютер, телевидение-радио кебек катлаулы техника чорында үскән бүгенге заман малай-кызлары әлегә жөмләнмән бәлки көләрләр, әмма «Саралан малайлары»н күкрәгемә кысып, әнә шул иске агач китапханәнең муртая башлаган басмаларынан ишел чирәмгә аяк басканда, китап укудан булчак алда-

гы ләззәтне тоеп сөнечтән кулларым калтыраганы әле дә хәтеремдә.

Ләбибә Ихсанова исеме янәшәсендә минем күз алдыма зур бер дөнья килә. Иртәнге чык кебек саф, матур балачак дөньясы. Һәм шул бәхетле дөньяда Ләбибә апаның үзе шикелле самими, эчкерсез геройлары... Аның балалар өчен язган хикәя-повестьларын санап кына бетерерлек микән? «Көмеш елга», «Жир астында жиде көн», «Нияз», «Робинзоннар лагеренда», «Наил, Фаил һәм башкалар»... Шушы китаплар безне матур итеп яшәргә өйрәтте. Гүзәллекне күрә, кечкенә генә вакыйгага да соклана белергә өйрәндәк без алардан. Гаиләдән, мәктәптән алып бетермәгән тәрбияне шулардан алдык.

Замананың ямьсез күренешләре балалар, үсмерләр әдәбиятына, кинофильмнарына да үтәп кәргән бүгенгә вәзгыятьтә Ләбибә апаның риясыз геройлары кемнәргәдер артык беркатлы булып тоелырга да мөмкин. Хисләр, сокланулар икенче планда калган чорда яшибез бит. Әмма ни генә булмасын, Ләбибә Ихсанованың китаплары күпләргә зур тәрбия, тормышка дәрәс караш формалашу чыганагы булды. Хәтта пионер оешмасыннан да көчлерәк булмады микән әле аларның ул еллардагы йогынтысы?

«Казан утлары» журналының редколлегия әгъзаларынан бер төркем. Сулдан уңга: Хәй Вахит, Хәсән Туфан, Зәки Нури, Ләбибә Ихсанова, Мирсәй Әмир. 70 еллар.

рәк. Кызганыч, үзәк татар балалар матбугаты саналган «Ялкын» журналы һәм «Сабантуй» газеталарының соңгы дистә ел төпләмәләрен алып карасак, һәрбер малай яки кыз егылып укырлык чын мәгънәсендә камил, балалар дөньясын ачып бирә алган повесть-хикәяләр бик аз. Балалар өчен язылган бүгенгә әсәрләр этләр, пәсиләр, яралы кошчыклар һәм өлкән язучыларыбызның автобиографик характердагы балачак хатирәләре кысасыннан чыга алмый.

Ә менә Ләбибә апаның мавыктыргыч повестьларын укыганда, ирексездән, бу апа үзе дә балачагында бик шук, тиктормас булгандыр дип уйлап куясың. Кызлар белән түгел, күбрәк малайлар белән уйнагандыр төсле ул. Югыйсә, малайлар тормышындагы «этлек»ләренә каян белеп бетерер иде? Менә, «Саралан малайлары»ндагы ике үсмернең сөйләшүенә колак салыгыз әле:

«...—Без дә телефон ясыйбыз, белдемме?

—Телефон?.. Үзәбез ясыйбызмы?

—Шулай дим бит инде.

—Икебезме?

—Икебез инде. Аның берни дә юк. Әнә, бакча башындагы телефон баганасыннан монда таба тимер чыбык жиһазларга да, наушникка тоташтырырга гына кирәк. Безнең өйдә радио тыңлый торган наушник бар. Узган ел өйгә электр керткәндә тимер чыбыклар да калган иде. Хәзер, барып апкиләм. Син шунда гына тор.

—Ә баганаларны ничек утыртабыз?

—И инде! Синәң «Серле утрау»ны укыганың юкмы әллә? Телефон чыбыгын агач башыннан да сузалар, жигрә дә салалар бит анда. Без дә жигрдән сузабыз. Янгыр яумаганда зыяны юк аның...»

Ләбибә апа беркайчан да тәрбиясез, әхлаксыз өйбәр язмады. Ямьсез диалоглар, пычрак жаргоннар кулланмады. Сер түгел, үзәбезнең татар язучылары арасында да әдәби әсәргә «блатной» урам сүзләре, натурализм ярдәмендә кызыклы итеп була дип уйлаучылар бар. Популярлык артынан куып, ак көгәз битенә язарга ярамый торган кайбер күренешләргә тәмләп тасвирлыйлар. Андыйлар Ләбибә ападан үрнәк алсын иде. Гап-гади, чиста тел белән матур-матур әсәрләр ижат итә алды ул. Бәлки аны бик күпләрдән аерып торучы күркәм сыйфатларның берсе нәкъ әнә шулдыр.

Балачак—кеше гомерендәгә берәз сәер дә, куанычлы, моңсу, яңа вакыйгаларга бай да булган кабатланмас бер чор. Шушы чагыштырмача кыска гына вакыт эчендә шәхес формалаша, кешенең әхлакый тәрбиясенә нигез салына. Балалар өчен кызыклы әсәрләр ижат итү өчен, миңа калса, балаларның, үсмерләрнең психикасын аңлап, алар булып, аларның «эчкәнә кереп карау» кирәк.

Кайберәүләр балалар әдәбиятына ижатның түбәнрәк дәрәжәсә дип карарга күнәккән. Шунадыр, балалар өчен хикәяләр, шигырьләр ижат итүче бик күпләр, нигездә, соңыннан фәкать олылар өчен генә язуга күчәләр. Ә бит, уйлап карасаң, киресенчә, Габдулла Тукай, Галимжан Ибраһимов, һади Такташ, Муса Җәлил кебек олпат әдипләребез гомерләре бие балалар өчен дә матур-матур әсәрләр ижат иткәннәр, өлкәннәр белән беррәттән киләчәк буын турында да онытмаганнар. Бу юнәлештә Ләбибә апа балалар язучысы дигән исемгә тап төшәрмәде, намусына тугры калды. Татар балалары чын мавыктыргыч әсәргә сусаган бүгенге чорда да, әле берничә ел элек кенә, аның «Сутыш чукмарлары» исемле повесте дөнья күрдә. Бары үсмерләр дөньясында гына була торган дуслык, беренче мәхәббәт кебек хисләр белән сугарылган бу әсәр заманыбызның бихисап борчу-проблемаларын үз эченә ала: Чечня сугышы, бүгенге рәхәт шартларда үскән яшь буынның тотрыксыз, зәгыйфь холкы, алардагы явызлык, агрессивлык, көнчелек... «Сутыш чукмарлары»н һәр мәктәп баласы ябырылып укыды.

Ләбибә апаның биографиясеннән кайбер мизгелләргә әйтеп үтмәсәм, язмам тулы булмас төслә.

Киров өлкәсә Нократ Аланы районы Түбән Шөн авылында укытучы гаиләсендә туа ул. (Шунысы кызык—анын бертуган сәңдәсә—күренекле жәмәгать эшлеклесе, журналист Венера Ихсанова белән алар бер үк көнне—23 августта дөньяга киләләр. Ләкин нәкъ ун ел аерма белән!) Мәктәпне тәмамлагач Казан дәүләт университетына укырга керә. Юк, филология бүлегенә түгел. География факультетына. Шунда беренче тапкыр каләм тибрәтә башлый, язучылар белән таныша.

Университетны тәмамлагач, Ләбибә Ихсанова тулысынча әдәби ижатка һәм журналистикага «кереп чума». 1948—50 елларда Татарстан радиокомитетында балалар өчен радиотапшырулар редакторы, 1955—60 елларда балалар журналы «Пионер»да (хәзерге «Ялкын») — баш редактор, 1960—67 елларда Татарстан китап нәшриятының яшьләр-балалар әдәбияты редакциясендә редактор булып эшли.

Ләбибә Ихсанова исеме безнең журнал белән дә тыгыз бәйләнгән. 1967—78 елларда ул «Казан утлары»нда жаваплы секретарь булып эшли. Аның белән бергә хезмәттәшлек иткән Рәдиф Гаташ, Гәрәй Рәхим, Вакыйф Нуруллиннар ул елларны бүген дә сагынып искә алалар. Редакциядән киткәнәнә байтак еллар үтсә дә, Ләбибә апаның әсәрләре, публицистик язмалары, истәлекләре бүген дә «Казан утлары»нда даими басылып килә.

Егерменче гасыр татар балалар әдәбиятында Ләбибә Ихсанова исеме иң алдынгы урыннарның берсен били дисәк, һич ялгышмабыз. Аның басылып чыккан китапларының тиражын бергә кушсаң, 1 миллион данәгә җыйнала! Әле «Көмеш елга», «Тынгысызлар», «Космонавтлар урамы» кебек китапларның китапханәләрдә күп укылудан тузып-таушалып беткәнән дә исәпкә алсак, Ләбибә апаның ижатын бик күпләр белә дияргә тулы жирлек бар. Халкына, милләтенә турылыклы хезмәт итеп, бөтен гомерен ижатка багышлаган язучы өчен моннан да олырак бәхетнең булуы мөмкинме?

Алмaз ГЫМaДИЕВ

Ләбибә Ихсанова

ЖАН ГАЗАБЫ

ХИКӘЯ

*Авылашым Рәйсә Шәйдуллинаның
улы Газизжан кайтканчы өйдә адәм тавышы ишетелмәде.*

1

Тагын кич булды. Урам тутырып, тузан туздырып көтү кайтты. Яна сауған сөтле чиләкләренә ак сөлге ябып, хатыннар сепарат өенә ашыктылар. Карыннары ачкан малайлар, уеннан туеп, берәм-берәм таралыштылар. Бераздан өйләрдә ут алынды. Сәләхи картның сигез яшьлек оныгы, мыштымгына кереп, кече якта аш житкереп йөргән әбисенә килеп сыенды. Кулларын күкрәгенә кушырып, телевизор каршында утырган чытык йөзле бабасынын күзенә күренәсе килмәде. Бераздан малайның почтада эшләгән әнкәсе кайтты. Ул да тавыш тынсызгына көянтә-чиләген алып, суга китте. Картның олы

ӘУрамнан эчкәрәк кертәп салынган, сәрби куаклары артында, тышкы дөньядан аерылып утырган шатрун түбәле бу өйдә болай да шау-шу килеп сөйләшү, шаярышып көлөшөп алу, ашап-эчеп утыру гадәте юк иде. Башка да килмәгән фажига аны мәет чыккан өй кебек итте.

Кичә төш турларында күмәк хужалыкның бозаулар фермасында ут чыгып, авылның тынычлыгын алды. Зыянны вакытлыча электрик булып эшләгән Галәүдән күрәләр. Сепарат өендәге хатыннар берсен-берсе бүлөп, шул хакта сөйләшәләр. Капка төбөндә утырган картлар үзләренчә фикер йөртә. Клуб ишеге ачылмады бу кичтә, гармун тавышы ишетелмәде урамда. Яшьләр төрлесе төрле жирдә әлегә фажига турында гапләшә. Сораулар күп: Галәүгә нәрсә булып? Сәвиянең хәле ничек икән? Янгында пешеп район больницасына озатылган кызны да, Галәүне дә кызганалар.

Картның да шулай кара кайгыга батып утыруына төпчеге Галәү сәбәп. Аның язмышы борчый Сәләхине. Иртәгә районнан тикшерүчеләр килә дип ишеткәч, ни уйларга да белмәде, малайны ничек йолып калырга дип баш ватты. Берара Сәвиянең әнисе Җәһәр белән сөйләшөп карарга да ниятләгән иде. Артык каты торса ничек тә күнелен табармын дип уйлаган иде. Больницада кызын саклап утыруын белгәч, әлегә уеннан кире кайтты. Сөйләшөп тә ни хәл итәсен, Аларның икесендә бер кайгы. Икесенен дә йөрәге, балам, дип өзгәләнә. Хәсрәт хәсрәткә охшамый, хәсрәт капчыгы бушамый, дигәндәй, бер-берсен анламаслар иде. Тикшерүчеләрнең күнелен күрөп булмасмы, дип тә уйлады. Коры кашык авыз ерта дип, мәшәкать чыккан чакларда майлап-жайлап котылып калганы булгалады анын. Бу юлы да күнеленә шул уй кергәч, жыеп куйган жиреннән акча янчыгын алып карады. Миллионнар белән йөргән сумнар меңнәргә калгач, ул шактый юкарган иде. Картның аны тагын да озайтасы килмәде. Күнел күзе белән чоландагы бал чүлмәгенә капкачын ачып карады. Бал дисән бер кими, кашык тыксаң ике кими... Балгагына риза булырмы, шунсы да бар бит әле. Сәләхи авыр сулап куйды. Үз-үзе белән

кинәшеп утырганда Газизжан кайтып керде. Ишек төбөндә кедаларын салып, атасы янына килде.

—Галәү өйдә юкмы әллә?—диде як-ягына карангалап.

—Кайда булсын, ята шунда,—диде атасы, чыгык йөзен кызыл бизәклә чаршау агына борып.

Газизжан чаршауны ачып, мендәргә капланган энесенен аркасына кулын салды. Тегесе кымшанмады да.

—Тор әле, сөйләшик,—диде Газизжан. —Районнан тикшерүчеләр килә. Жавапны уйлап куярга кирәк, сүз бер булсын.

—Исе китә! Кайтканнан бирле йокы симертә,—дип аталары ачулы тавыш белән сүзгә кушылды.

—Син, әти, кызма әле,—диде өлкән улы, картка сабыр булырга кинәш итеп. —Кызып эш чыкмас, жаен белергә кирәк.

Ул сүзен дә әйтеп бетермәде, Галәү сикереп торды да чаршауны шытырдатып кире тартты һәм кискән агачтай лап итеп урынына ауды. Гәүдә авырлыгынан карават пружинасы шартлап куйды.

Чаршау артына качып котыла алса икән Галәү. Абыйсының сүзләре елан чаккан күк итте. Төн йокыларын качырган, башын сызлаткан уйлардан арына алмаган егетнен беркемне күрәсе дә, ишетәсе дә килми иде. Бигрәк тә абыйсын. Ул гына гаепле, жавапны ул бирсен, мин монда шаһит кына, дип уйлый иде. Карап эшләтермен, өйрәтеп торырман дигән иде бит башта. Шул өй дия-дия, аны бөтенләй онытты. Электр үткәргечләре турында сүз чыкканда да артык игътибар итмәде.

—Беләм, беләм. Безә бушыйм инде. Икәүләп тотынырбыз да эшләп бетерербез,—дип гел энесен тынычландырды.

“Әлегә хәтле торды бит, ул арада берни дә булмас”,—дип уйлады бәләкәйдән абыйсының сүзен тыңлап өйрәнгән егет.

Сәвияне больницага салгач, әллә ничә тапкыр янына керергә омтылды ул. Хәле авыр дип кертмәделәр. Бүген дә көнс буге шунда булды. Сонгы тапкырында әнисе Һажәр үзе чыкты.

—Килмә. Йөрмә. Безгә болай да авыр,—диде, тирән газап белән. Ишектән төрткәләп чыгарса да болай ук булмас иде. Күз яшен тыя алмыйча юл буге жылап кайтты егет.

2

Сәвия белән бер класста укыдылар алар. Уку дигәч тә уртадан башы чыкмаган кызгылт чәчле, сипкел баскан бер малай иде ул. Кушаматы да сары пошлак булды. И хурлана иде шулай дип үртәсәләр, көче житсә дә, житмәсә дә сугышырга гына тора иде. Анын ясмык-ясмык сипкел баскан йодрыгын татымаган малай калды микән ул елларда?! Рәшидә белән Сәвиягә генә кулы күтәрелмәде Галәүнен. Кыз кеше дип түгел, кызы да, малае да бер иде анар. Рәшидәнән көченнән курыкты. Үзеннән бер башка калкурак, чүкеч кебек каты куллы бу кыз Галәүгә генә түгел, зуррак малайларга да баш бирми иде. Үзе белән бер партада утырган Сәвиягә дә кул якмаслык итте.

Уку авыр бирелде малайга. Үзе дә артык тырышмады. Көч куеп эшли торганнарны артык күрде. Сәләхиләр өендә берәү дә эшсез тормый иде. Бәләкәй чагынан чанага мичкә утыртып су ташу, өйгә утын кергү, үсә төшкәч ишегалдын себерү, мал астын тазарту, тагын шундый эшләр Галәү өстендә булды. Өйрәтеп торучы юк монда, дәрәс сорап та интелектермиләр, үртәп жанга тиюче дә юк. Нинди генә хыялларга бирелми дә кем генә булып бетми ул биредә. Абыйсы кебек таза, озын буйлы буласы килә анын. Шул турыда сүз чыкса абыйсы көлә генә:

—Әткәй сина балчыкны кызганган,—ди.

—Мин чынлап әйтәм, ә ул,—дип үпкәли малай.

—Мин дә чынлап әйтәм. Кешене балчыктан ясаганнарын ишеткәнән юкмы әллә?—дип авыз ера Газизжан. —Балчыкны миңа күбрәк тоткан әткәй, сина аз калган.

—Әй, сиңең белән сөйләшсән...

Гел шулай ул Газизжан. Мыскыл итәргә ярата.

Атасы барында ғына пәси ул. Өй житкерең башка чыгарга йөри. Бу турыда әткәләре белми әле. Ә Галәү белә. Жингәсә белән абыйсының өйгә дип жыйган ачкалары туында сөйләшкәннәрен ишетеп калган иде. Газизжанга ачуы килгән чакларында: әткәйгә әйтәм, дип, батырайса да әлегә хәтле серне чишмәде. Абыйсы өч жәплә пәкесен бирде бит. Сөяк сапы пәкәгә күптән кызыгып йөри иде. Шунуң өстенә: “Ипидер әйтмим әткәйгә, кояштыр әйтмим, жир йотсын әйтмим”, —дигән анты да бар. Шундый зур серне саклый алуы белән дә горурулана ул.

—Кара аны, егет сүзе бер булып, —дип кисәтте Газизжан. Ә Галәүнең бик тә егет буласы килеп йөргән еллары иде.

Шуннан соң берме, икеме ел үтте. Газизжанның башка чыгу дигән уен әтисенә әйтергә кыюлыгы житми әле. Шулай да күрше авылдан бура белешеп кайтты. Галәү дә инде тәбәнәк буйлы сары пошлак түгел. Сигезенчеләргә житкәндә кинәт буйга тартылып, үсеп китте. Битендәге сипкелләре дә чекерәеп тормый. Жәй көне кояш ашагач, бик беленми. Күе конгырт чәче дулкын-дулкын булып, мангаена төшөп тора. Кешедән кимсенеп йөргән үсмер көзге каршынан китми хәзер.

Ул арада мәктәп белән хушлашыр вакыт та житте. Классташлары китапка капланган. Чыгарылыш имтиханнары барган чак. Башта ук рәтләп укымыйча жүләр сатып йөрүенә шул вакытта үкенде Галәү. Күп нәрсә искә төшми, күбесен аңлап булмый. Ярый әле Сәвия ярдәменнән ташламый. Өйләре урам аша ғына булгач, китап дәфтәрләрен ала да шунда керә. Күрше кызы аңлатып биргәч, зиһене ачылып китә тагын. Шундый чакта Сәвия:

—Ялкау син, —дип әрли. —Тырышсан башың эшли бит.

Кызының яратып әрләвен тынлау рәхәт анар. Аңламаганга салынып, юри кат-кат сөйләтә. Бүгән дә синуслар, косинуслар белән чиләнәп утырды утырды да, үзе генә булдыра алмагач, Сәвия янына керәсе итте.

Ак пәрделәре читкә тартып куелган ачык тәрәзә янындагы кызны капкадан чыгуга күрәп алды. Китабын шомырт чәчәкләре утырган вазага сөяп куйган үзе, ә күзләре китапта түгел, чәчәкләргә төбәлгән. Галәү шыпырт кына килде дә тәрәзә аша үреләп, шомырт чәчәгә тәлгәшен төшереп жиборде. Классташын күргәч, елмаеп куйды.

—Куркыттын бит, —диде, егет кулыннан чәчәкне алып, тажның биш канатын да берәм-берәм санагандай бармак очларын уйнатып алгач, күпереп торган алсу иреннәренә тидерде.

—Бәхет чәчәге, —диде егет.

—Кайчаннан бирле эзлиң, берне дә таба алмадың.

—Мин бәхетле бит. Менә тагын берәү. Монысы алты канатлы икән әле. Ал, бүләк итәм...

—Әй, мактанчык. Шул бәләкәй генә бәхеткә дә куанмасаң...

Ник куанмасаң. Һавадагы торнага кызыкканчы, кулындагы чыпчыкны очырма, ди безнен әти.

—Хыялсыз кеше буламыни. Хыял ул матур китап укыган күк.

—Хыяллану кызлар гадәте. Егетләр эш күрсәтергә тиеш.

Ярты гәүдәсә белән өй эченә сузылган егетнең күкрәгеннән жиңел генә этеп куйды Сәвия.

—Тагын мактана инде...

Шул вакыт аларның күз карашлары очрашты. Кыз унайсызланып, кара күзләрен озын керфекләре артына яшерде. Галәү дә гомерендә тоймаган дулкынландыргыч бер мизгел кичерде. Була бит шундый минутлар, уйламаганда кабынасын. Әле генә Сәвия классташ кыз иде, Галәү аның белән теләсә ни сөйләшә, бәхәсләшә, үпкәләтергә дә күп алмый, күрми торганда исенә дә төшерми иде. Әлләни булды үзенә, кызының күз карашыннан югалды да калды. Ләкин бу күздән күзгә, йөрәктән йөрәккә күчкән ләззәтле тойгы ашан кебек кабынды да сүнде. Галәүләр өе ягыннан килгән ямьсез тавыш яшьләреннән өстенә салкын су сипкәндәй итте. Ут капкандай чыгып йөгергән

егетне ишек алларында “ком бураны” каршылады. Ничек сизеп алгандыр, өлкән улының башка чыгу уен белгән Сәләхи жил-давыллар уйната. Лапастан ишегалдына сәнәк-тырмалар, утын пүләннәре, кул арбасы ише әйберләр очып кына төшә.

—Ал! Моңысын да ал, калдырма! Бөртекләп жыйган малымны төяп кит! Оятсыз!—дип, тамак ertyп кычкыра үзе.

Картның кыргый тавышына кеше жыела башлагач, агалы-энеле туганнар, көч-хәл белән аталарын өйгә алып керделәр.

Гайрәте тиз генә басылмады Сәләхинен. Атиалар буге кара коелып йөрдө. Төп йортта әле тагын бер малай каласын, аның да бервакыт башлы-күзле буласын уйлапмы, әллә Газизжанның кирелеген белеп (ул да Сәләхи токмы бит), сүзеннән кайтуы булдымы, көннәрдән бер көнне теш арасыннан гына чыгарып, ризалыгын белдерде. Алай да, миннән ярдәм көтмә, күтәргән кадак та бирәсем юк, дип кырт кисте.

3

Галәү баштарак Сәвиядән оялыбрак йөргән иде, тора-бара онытылды тагын. Очрашмый да булмый. Сынаулар бетеп бара. Саубуллашу кичәсе алда тора. Бигрәк тә кызлар жилкенә. Сәвия дә Галәүнең жингәсеннән күлмәк тектереп йөри. Машина артында озаграк утырсын дип, аның вак-төяк эшенә булышкалы, чышмәдән су китереп бирә. Егет өчен ул тагын да элеккеге Сәвия, урам аша гына яшәгән күрше кызы, матур күлмәк киеп, саубуллашу кичәсенә барыр көннәренә көтеп йөргән сабакташ кына иде инде. Шомырт чәчәкләреннән бәхет эзләгәндә туган дулкынландыргыч хис сүнде дип уйлаган иде. Классташларыннан аерылуга да әлләни борчылмады. Киресенчә, унбер ел буена жилкәсендә торган авыр йөктән котылгандай бушанып, жинеләеп китте. Ул инде үзен укытучылардан да, классташларыннан да бәйсез, ирекле жан итеп тоя башлады. Ләкин бу ирек, бу ялгызлык бик тиз туйдырды аны. Күнеле белән сабакташларына тартылды. Тик алар авылда әз калып бара иде инде. Егетләрнең күбесе шәһәргә йә район үзәгенә китеп эшкә керде. Армиягә яше житкәннәре, Галәү кебек, көзгә чакыруны көтеп, хужалык эшенә тотынды. Рәшидә хәзер бухгалтерияда хисапчы булып утыра. Мәктәпне бетерүгә институтка китәм дип йөргән Сәвия, моның өчен бик күп акча кирәклеген белгәч, читтән торып укырман дип, үзен дә, әнисен дә тынычландырып, бозаулар фермасында эшли башлады. Галәү дә язмышыннан канәгать иде. Агасы урынында электрик булып эшли. Абыйсы Газизжан атасыннан рөхсәт алгач, башы-аягы белән өй житкерү эшенә тотынган иде. Бер-ике айга электрик эшеннән китеп торырга сорагач, урынына кеше тап дигәннәр. Ул ике дә уйлап тормаган энесен өйткән. Сонгы елларда абыйсына булышып йөри-йөри, электрик эшен ярыйсы гына үзләштергән иде Галәү. Алай да документы-фәләне юк дип, инженер каршы килеп маташкан. Газизжан “күзгә-күз” сөйләшкәч ризалашкан тагын. Армиягә киткәнчә ярап әле, аннан кайткач күз күрер дип, тиз арада эшкә тотынды Галәү.

Шулай итеп, бер эш, бер максат белән еллар буге шау-гөр килеп яшәгән сабакташлар бер-берсеннән читләшүләрен сизми дә калдылар.

4

Аләм чыдамаслык эссе көн иде ул. Урамда кеше түгел, эт тә юк. Су буенда бала-чага гына чыр-чу килә. Өйгә эссе һава кәрмәсен дип, тәрәзәләрне ябып, пәрдәләрне корып куйганнар. Картларның баш өянәген кузгатып, яшьләреннән аяк-кул егәрән алып, кояш кыздыра да кыздыра.

Көтмәгәндә югары очта пәри туге кузгалды. Өй биеклегә тузан баганасы, дию пәриенен орчыгы кебек зырылдап бөтерелә-бөтерелә, юлында очраган агач-таш кисәкләрен, үлән арасында адашып калган каз бәбкәсен, кемнендер, аягыннан төшкән сынар галошын, тирес, салам ише чүп-чарларны суырып алып, ажгырып килгән машина тизлегә белән түбән очка таба узып китте.

Өөрмө узды дип хава тынычланмады. Кешелөр каратты-кура арасында таралып яткан айберлөрнө жыештырып куярга да өлгөрмөдө, күк йөзөн тузаны кара болыт каплады. Кояш тотылдымыни—дөнөя караңгыланып китте! Аяктан егарлык көчлө жил чыкты. Кемнендер ябылган капкасы шартлап ачылды. Кайдандыр түбө калае кубып, эч пошыргыч бер ритм белән шапылдарга тотынды. Ул да булмады, караңгы күк йөзөн утлы камчылар телгәли башлады.

Галәүнең жәйге көтүлектөгө электр сауыгчыларын көйлөп кайтуы иде. Бу гарасатны күргәч, ярый әле рубильникны төшөрергә баш житте дип сөенеп куйды. Янгыр аны Ярмәкәй тау астында утырган бозаулар фермасы турында куып житте. Биредә жил яман да көчлө. Бер якта Ярмәкәй тавы, каршыда инешнөң текә яры. Шулар аралыктан искән үтәли жил күкрәктән этеп артка сөйри, атларга комачаулап аякка урала. Яны белән атлап килгән егетнөң колагына, жил тавышын басып, балта чапканы ишетелде. Бик жайсыз итеп, интегеп чапкан кебек балта тавышы ферма ягынан килә иде: ток-тук... тук-ток... Бу вакыт Сәвиянең фермада икәннән белә иде Галәү, үзенең дә нияте янгырны шунда уздырып жибөрү иде. Ни булды икән дип борчылып, ашыга-ашыга шунда китте.

Чатыр кебек жәлеп үскән өянке тамырларын тырпайтып жирдә ята. Анын юан бер ботагы төрәзөгә төшөп, рамын жимергән, салкын жил ватык төрәздән бозаулар өенә су сибә. Сәвия шулар ботакны чабып төшөрергә азаплана икән. Ләкин үзенең көчө житми. Өстө-башы манма су. Толымы сүтелеп, чөчләрә юеш тәнәнә уралган. Ияк очыннан янгыр суы йөгәрә. Үзе дер-дер калтырый. Галәү йөгереп килгән унайга кулыннан балтасын алды.

—Кая, китер әле!

Сәвия сүзсез генә балтаны аңар сузды. Шунда егет аны бик кызганып куйды.

—Суыкта торма, эчкә кер,—диде, боерык биргәндәй итеп.

Үзе болай да юеш учларына төкереп, балтасын жайлап тотты һәм кизәнөп торып ботакка китереп сукты. Агач кына түгел, сарай стенасы да дерелдөп куйды. Тагын каерылып сукты егет, тагын. Як-якка ап-ак йомычкалар очты. Ботакны алып ташлагач, рамы жимерелгән төрәзә уемын салам белән томаладылар. Шуннан соң гына эчкә, бозаулар анына керделәр. Икесенең дә өстеннән шыбырдап су ага, аяк аслары минут эчендә күл булды. Сәвия каравылчы картның төнлә киеш йөри торган плашын Галәүгә бирде. Үзе дә шкаф артына кереп, өстен алыштырды. Ул инде чыгарылыш кичәсенә тектергән күлмәктән иде. Чөчләрән тарап үргән, ул тагын да чибөрерәк Сәвия иде. Иреннәрә генә суыктан күгәргән, ике учын бер йодрыкка кысып, жинелчә генә калтыранып тора. Галәүнең күнелендә тагын шулар шомырт чөчәкләрә һәм бөхөт эзлэгән чактагы дулкынландыргыч татлы хис уялды. Кочагына алып, иреннәрән алысу чөчәккә әйләндөргәнчә суырып үбәсе килде. Кызын тыйнак күз карашы гына түгел, аннан да болаерак көч тыя алмаслык бер ашкыну белән аны кочагына алды, кайнар сулыш бөркеп торган иреннәргә үрелде. Ләкин Сәвия башын читкә борды да, егет куенынан балык кебек шуып чыкты. Шулар арада Галәү анын колак йомшагын әкрөн генә тешләп өлгерде.

—Минекә булдың инде,—диде ул, элек заманнарда калган йолага ишарәләп, шаярасы итте, — колагыңны тешләдем.

Ә Сәвия егетнөң шаяруын чыңга алды.

—Кирәкми, Галәү, шаярма,—диде, үпкәләп. —Яратмыйсың бит.

—Каян беләсен, әллә яратамдыр.

Ул тагын кызга омтылды.

—Беләм. Кирәкми. Яратмыйсың,—дип пышылдады анын иреннәрә, әмма үзе чөпчәнмәдә, Галәүнең юеш күкрәгенә йөзә белән капланды.

Быелгы яз Сәвиягә ак тәлгәшләр шомырт чөчәкләрән генә түгел, әлегә хәтле таныш булмаган ләззәтләр дә, газәпләр дә сөю хисен китерде. Галәүне класста күрсә дә йөрөгә татлы бер сулкылдау белән тибеп куйган кыз хәләрә, япа-ялгыз, анын белән янәшә басып тора. Күнелә тулы саф хисләр, эчендәгә шатлыгы бөркелеп тышка чыгар да, кояштай сибелгән нур кебек, бар дөнәяны

күмеп китәр кебек. Үзе шундый тойгы кичерде, ә үзе олы сөөнечнең бер генә тамчысын да сөйгәнәнә бүлеп бирә белмәде, тартынды, оялды. Бар шатлыгын якты йолдыз кебек янган күзләре төбенә яшерде. Шулай да Галәү аңлады аны. Сихри дулкыннар анар да килеп кагылган иде инде.

Әлләни сөйләшмәделәр дә үзләре. Әлегә карт өянкене телгә алдылар. Үзе корып, эче куышланып беткән югыйсә. Катты кабыгы гына калган. Шул хәтле юан ботакларны ничек үстерә алды икән дип гажәпләнде. Аннары Сәвия Галәүгә бозауларын күрсәтте. Озын керфекле матур күзләрен мөлдәртеп яткан бу мәхлуклар чыннан да бик сөйкемле иде. Арадан берсә—озын торыклы, очлырак башлысы—егетне аеруча кызыксындырды.

—Яна токымнанмы әллә?—дип соралды.

—Юк, поши бозавы ул. Көтүчеләр кырдан табып кайткан. Анасын браконьерлар аткан диме.

Дөньяга килеп житкәндә генә ятим калган шул мескенне кызганып сөйләшеп тордылар. Имансыз браконьерларны тиргәделәр.

Шул төнне Галәү Сәвияне төшендә күрде.

Инеш буенда имеш... Әллә ферма янында? Галәү тездән суга кергән дә маймыч тотып маташа. Каяндыр жыр ишетелгәндәй була. Шундый акрын, шундый зәгыйфь ул мон, егет аның чыннан да читтән киләме, әллә үз күнелендә туып, үзенә генә ишетеләме икәнән дә аңламый. Әллә инде яр астындагы жикән камышлар үзәк өзгеч көй чыгарып, жилдә чайкалып утыралармы? Торган саен ачыграк, йөрәккә якынрак булып ишетелә ул. Тик таныш бер көйне хәтерләтеп, күнелне кузгатып, ниндидер сәер, аңлашылмый торган хәлдә калдыра егетне. Бу—Сәвия тавышы, аның жыры икән бит. Су төбеннән килә икән ул. Галәү иелеп карый һәм Сәвиянең елмаеп торган күзләрен очрата.

—Син мине каен урманына алып барам, дип әйткән идең,—ди ул.

—Әйе, әйе, каен урманына барабыз. Мин сине бик олак эзләдем. Бир кулыңны,—ди егет.

Ул Сәвиягә кулын суза. Шул вакыт кызының көләч йөзе ераклашканнан ераклаша бара. Менә ул вак дулкыннар арасында тирбәлеп тора да күздән югала.

5

Бер-берсен эзләп тә йөрмәделәр, очрашырга сүз дә куешмадылар үзләре, әллә ничек кенә юллары кисешә торды. Галәү кызга көннән-көн ныграк тартылганын сизде. Бу хыялый кыз белән очрашу көне буена житәрлек шатлык китерә иде ана. Жил исүен дә тыныч кына тынлый алмаган Сәвия белән сөйләшеп йөргәндә бөтенләй башка кеше кебек сизә ул үзен. Аның кебек хисчән дә түгел, юк-юк та Сәләхи тәрбиясә үзен сиздерә. Яфрактарның кыштырдавын гашыйкларның серле пышылдавына ошата белми. Ни тырышып эзләсә дә зәңгәр күктә ак жылкәнле көймәләргә күрә алмый. Ә Сәвия күрәм, ди. Ак болытларны биек-биек тауларга да, чабып барган аргамакларга да, бозлар иленең патшасы ак аюга да ошата. Шундый чакта Сәвиянең сүзләрен олы кешенә яшь баланы тыңлаган кебек яратып, аз гына көлемсерәп тынлый егет. Әллә ничек иркәнәеп, жанын кысып торган богаулардан азат булган кебек итеп сизә. Сәвия янында булганда атасының карангы чыраен күрүдән, өйдәге ыгы-зыгыдан котылып тора.

Яшылекнен шунысы кызык—сөйләшсәң, сөйләшеп сүзләр бетми. Телен берне әйтә, ә йөрәген яратам дип тибә.

Кайчагында август аеның жылы, тымызык, карангы төннәрендә йолдыз атылганын карап тын гына утыру да рәхәт. Мон тулы, наз тулы күнелдә шул йолдызлар кебек якты уйлар гына. Таң жиле китергән чыкты үлән исеннәнме, икен бер жан булып утыру рәхәтеннәнме—мәхәббәт дингезенен тылсымлы дулкыннарында акрын гына тирбәлсәң дә тирбәлсәң. Багана башындагы утлар инде әллә кайчан сүнгән була. Авыл өйләре таң алды карангылыгына күмелгән, йокыларынан уянган әтәчләр бер тавыш биреп алалар да, иртә

икән әле, дигәндәй, томшыкларын канат астына яшерәләр.

Шулай утырган бер төндә каршыдагы өйдә ут алдылар. Нуры сүнгән ике күз кебек ике тәрәзәдә сары яктылык чагылды.

—Мәүлихә әби,—дип куйды Сәвия, әкият дөньясыннан әйләнеп кайткандай, күнелсезләнеп.

—Намазга дип торгандыр. Карчык кеше бит,—диде Галәү, исе китмичә генә.

—Шулайдыр,—дип ризалашты кыз. —Утсыз интегә. Бөтен кешегә керткәндә, акча китермәде дип, бер аны калдырдылар. Пенсиясе бәләкәй, каян алсын.

Шулай күнелсезләнеп утыра торгач Сәвия:

—Галәү, әйдә бер яхшылык эшлик әле шул әбигә,—дип куйды.

—Ничек итеп?—диде егет, сагаеп.

—Ут керттеп бир син анар.

—Кушсалар мин әзер.

—Ә син болай гына. Эштән соң килеп. Ә?

—Әйбере булса.

—Анар күпме кирәк инде, бәләкәй генә өйгә. Рәшидәгә әйтермен, ярдәм итәр әле.

—Әйтеп тарма. Табармын,—диде Галәү.

Ятим карчык өенә ут кертү түгел, өй салып бир дисә дә Сәвиягә каршы килә алмас иде ул бу сихерле кичтә.

Икенче көнне кич бие Мәүлихә карчык өендә эшләделәр. Турысын әйткәндә, Галәү эшләде, Сәвия анар булышып кына торды. Әле чүкчә суза, әле шөрөп алып бирә, әле чыбык очын тотып тора.

—Операция ясаган кебек без, әйеме Галәү,—ди ул, шунда да хыялга бирелеп. —Син хирург, ә мин синен ассистентын.

—Укырга китсәң син үзең хирург булыр иден. Китмәден бит,—диде егет, кызның авырткан жиренә кагылуын сизмичә. —Ярый әле китмәден. Хирург булсаң безнең ишеләргә әйләнеп тә карамас иден.

Сәвиянең кинәт карангыланып киткән йөзе егетнен соңгы сүзеннән яктырып куйды.

—Караманган ди. Алар да электриклар йөргән юлдан йөри лә. Һөнәрләре генә төрлө-төрлө,—диде.

Мәүлихә карчык яшьләренә эшләренә дә, сүзләренә дә катышмады. Әкрән генә кыштырдап, үз эшен эшләп йөрде. Көтү кәргәч, кәжәсен савып абзарга аяпты. Кече якта намазлык жәеп икендә намазын укып алды. Суынып беткән самавырын янартты. Яна сауган сөт, пешкән күкәй, берәз печенье куеп чәй әзерләде. Кура жиләгә рәсеме төшкән кәгазьле конфетын сандыктан алып, кәсәгә салды. Яшьләренә эшләре беткәнне көтеп утыра-утыра йокымсырап киткән иде. Гөлт итеп ут кабынуга сискәнеп уяңды.

—Эстәгафирулла, тәүбә!—дип куйды да, шатлыгыннан теләкләр тели башлады. —Рәхмәт төшсен үзегезгә, бәхетегез мул булсын. Мин карчыкны сөендергән өчен Ходай үзегезне сөендерсен.

Чәйгә кыстаса да яшьләр утырмады.

—Рәхмәт, Мәүлихә әби. Хәзер әнине керттермен, ут яктысында, сөйләшә-сөйләшә үзегез иркенләп эчәрсез,—диде Сәвия, Галәү эш коралларын жыйган арада идәнне себереп алды.

—Алайса ни инде... аяк ялы булсын,—дип Мәүлихә әби Галәүгә илле сум акча сузды.

Алып кесәсенә салганда ук Сәвиянең кәефе кырылганын сизгән иде егет. Чынлап үпкәләгән икән.

—Бөтен шатлыгымны бетердең,—диде урамга чыккач.

—Нәрсәсе бар аның. Эшләгән хак кына бит,—диде Галәү кызның сүзенә сәерсенеп.

—Шул ятим карчыкның акчасын алмасан.

—Йә инде, чәенә дә утырмадык. Акчасын да алмасак үпкәләр иде.

—Акланып торган була бит әле.

—Бер мин генә мени. Барысы да шулай ала.

—Кеше суга төшә дип, син дә төшәрсенме?

—Дурак дип белденме әллә син мине?!

Бу кичтә алар үпкәләшеп аерылдылар. Ак пароходлар гына йөзеп йөрми икән зәңгәр күктә. Ишелеп-ишелеп килгән кара болытлар дөньяны каплаган чаклар да була икән. Әй, син, мәхәббәт Алласы! Шундый чакта, утлар чәчеп фикирләр берелешкәндә, син дә кире борыласың, ахрысы... Берсенен кулына ак яулык бирергә акылың житмәде мени соң?

Сәвиянен ниләр уйлап, нинди утларда янганын Галәү белмәде. Ә үзен бер дә юкка рәнжетелгән дип саный иде. Урламады, таламады, сорап та алмады. Эшләгәнәнә күрә ризалык белән бирделәр. Телгә алырлык зур сумма булса икән әле. Илле тәңкә генә бит, бары илле тәңкә. Сәвиянен күз алдында ертып кына ташыйсы калган. Алай гына төзәтеп булса икән араны!

Шушы яшыкә житеп, кулына акча кәргәнә юк әле анын.

Бәләкәй чакта, мәктәпләрдә буфетлар эшләп торганда, тәнәфес саен дөбер-шатыр килеп, малайлар буфетка йөгәрә. Бер-ике сум түләп, шикәргә катырган төче күмәч, өстенә колбаса куйган ипи телеме алалар, баллы су эчәләр. Ә Галәү юка гына май ягылган ипине чәйнәп класста утыра. И, шул чакта көнләшүләре, иптәшләренә кызыгулары! Тагын бер вакыйганы онытасы юк. Бишенченә бетергән елны класслары белән рәсемгә төштеләр. Бүе бәләкәй булгач, фотограф аны алдагы рәткә, класс житәкчесе белән янәшә утыртты. Бер атнадан карточкаларны ясап китерделәр. Шундый да ачык чыккан, Галәүнен сипкелләрен берәм-берәм санарлык. Укучылар аны бишәр тәңкәгә алып та бетерделәр. Акчасын иртәгә китерермен дип, Галәү дә берсен алып кайтты. Шушы рәсем күп сүзгә сәбәп булды ул көнне. Ин элек атасы тузынды. Күкәй урлап сатма, матри, санап куям дип, кисәтте. Газизжан абыйсына хәтле үртәп торган була бит әле.

—Шул сипкелләреннә акча түләп карамасаң. Әнә көзгә бушлай күрсәтә,—дип авыз жыра.

Иртәгесен Галәү рәсемне кире китереп бирде. Класс житәкчесе кызганды, ахры, аны, кулына бушлай тоттырды. Үсеп кенә житим, күп итеп акча эшләрмен, бергезгә дә ялынмам, дип шул көнне үзенә сүз бирде малай.

Менә инде ул житеп килә торган егет. Әле булса кулына акча кәргәнә юк. Электрик булып эшләннән акчасын да Газизжан абыйсы үзенә алып бара. Өйнен эше бетсен инде, бише белән кайтарырмын, дип юмаласа да егет аңар ышанмый. Алырсың кулыңнан аның әткәйдән дә болаерак ул, дип уйласа да абыйсын кысмый, ой салунын ни икәнән үзе күрәп тора бит. Гомер бүе кеше кулына карап яшәргә димәгәндер инде. Кесәндә өз генә дә акчан булмагач егет кеше мени син, дулкын-дулкын чәчле матур башың кызлар кызыктырыр өчен генә түгел, үз акылын белән яшә, дип женнәре котыртып тора тагын. Сәвия белән очрашмый йөрүләре шактый озакка сузылды. Юллары туры килгәндә дә туктап сөйләшү юк. Әмма егет Сәвиянен күз карашында әрнү генә түгел үзәкләрне өзәрлек сагыш та күрә. Сагышлы күз карашы жанына тынычлык бирми. Шул караш егетне котыртып торган женнәр белән сугышка чыга, женнәр жинелә бара, жинелә бара...

Бер көнне Галәү тимер “мәчесен” инбашына алып, бозаулар фермасына килде. Аягы тартмады, ә күнелә гел шунда омтылды. Күрешү өчен түгел, эш белән йори, янәсе.

Галәүгә эш житарлек иде монда. Бер рәтләштереп киткән иде инде. Электр үткәргечләрнен салынып торган урыннарын роликларга утыртып, ачылып киткән жирләрен каеш тасма белән урап куйгач, берәз рәткә кәргән кебек булган иде. Хәзер күрәп тора, бөтенесен йолкып ташларга да яна үткәргечләргә алыштырырга кирәк монда. Бу турыда идарә башлыгы да, инженер да, абыйсы да белә. Язгы чәчүгә хәтле эшләп куярга булганнар иде, сүз генә булып калды. Инде игеннәрне урып-жыяр вакыт жите. Шул турыда әйткәч абыйсы, анын кайгысы түгел әле, машиналарга ягулык китергә алмыйлар, запчастылар житми, алырга акча кирәк, урып-жыю якынлаша, дип аңлатты. Алардан узып Галәү ни эшли алсын инде. Вакытлы гына эшләп тора бит.

Ялгыз жирдә ике яшь жан очрашкач, яратулары хак булганда сөйләшми буламыни? Сер бирәсе килмәү дә онытылды. Өзелде, бары да бетте, сүнде дип уйлаган мэхәббәт җепләре ялганды шул көндә.

Сәвиядән аерылгач ук инженерны эзләп китте егет. Күнеле күтәрәнке иде, сөйгәннен сөйкемле йөзе күз алдыннан китмәде. Кояш та аларнын икесе өчен генә елма ясман. Каршыга очраган кешеләр анын шатлыгын күреп, жырдагыча: “Сез һаман бергә икән, сез һаман бергә икән” дип уйлыйлардыр. Кайчан килер инде бу дип, инженер да складта көтеп торадыр кебек. Ләкин бәндә юрый, Ходай юллый дип әйтәләр бит. Машиналарга ягулык турында сөйләшәргә дип, директор белән инженер Казанга киткән булып чыкты. Юллары уңмаган, ахрысы, ике көннән чытык йөз белән кайтып керделәр. Андый чакта күзләренә күрәнмәү хәерлерәк, дип уйлады. Галәү, жайлырак вакытны көтәргә булды. Тиз арада гына андый вакытны тапмады. Калган эшкә кар ява, дигәндәй, көтеп йөри-йөри, егетнең борчылуы, кар астында күмелеп калгандай, гамьсез бер тынычлыкка урын бирде. Әлегә хәтле берни дә булмады, хәзер дә булмас, барып йөрм, карармын, төзәтәрмен, дип уйлады.

Жайге төннәр кыска шул. Кешеләр кояш белән уяна, кояш белән ята, дип әйтерлек. Эшнән күбесе кояш яктысында бара. Клуб ишеге дә әлләнигә бер, шәһәрдән артистлар килгәндә генә ачыла. Яшьләр күбесенчә су буйларында, аулак өйләрдә күнел ача. Ул көнне Галәү белән Сәвия Ярмәкәй тау астындагы чишмә буенда очрашырга килешкәннәр иде. Егет эштән соң өс-башын алыштырырга дип, өенә кайтып барганда, төбенә хәтле ачык торган склад ишеген күреп, шунда борыласы итте. Күнеле сизгән икән, ни кирәк барсы да кайткан.

—Энә матаена төя дә кит. Абыена әйтермен, иртәгә эшли башларсыз,— диде инженер.

Кулга керәм дип торган дирбияне иртәгә алырмын, дип әйтәләрмени. Күпме көтеп йөрдә бит. Башта алып кайтып куям, аннан Сәвия янына йөгәрермен, дип уйлады Галәү. Ләкин бар кирәген сайлап ала торгач, ничәмә-ничә төрле кәгазгә кул куя башлагач, шактый вакыт үтте, карангы да төшөп килә иде инде. Сәвиянән шул заман көтеп тормаслыгын белсә дә, чишмә ягыннан бер әйләнеп кайтырга булды. Анда, су буендагы таллыкта, егетне үртәгәндәй итеп, кит-те, кит-те дип, тартай гына такылдый бирде.

Галәү өенә кайткач та кереп китәргә ашыкмады. Сәвия килеп чыкмасмы дип, капка төпләрендә көтеп утырды. Сәвия үзе түгел, тәрәзәләрендә ут яктысы да күрәнмәде.

Сонлап кына абыйсы кайтты. Галәү китергән әйберләренә күргән икән. —Әллә минем өчен тырышып йөри инде энекәш?—диде, өйгә керә керешли үк.

—Сина ди. Көтеп тор. Фермага ул,—диде эче пошып утырган егет.

—Бозаулар фермасынадыр инде?

—Кая булсын. Анын бар тапканы Альтап кызында булыр инде,—дип әткәләре сүзгә кысылды.

Галәү җавап бирмәде, ачулы күзләрен генә түбән төшерде. Газизжанның да тавыш чыгарасы килми иде. Исен китмәсен лә дигәндә, энесенен иненнән кочып алды да күзен кысып куйды. Ә үзе чәй эчеп алганнан соң баскыч төбенә чыгып утыргач, тагын шул хакта сүз башлады.

—Башмакчының башмагы юк, диләрме әле? Мин дә шуның ише инде. Үзем электрик, энем электрик, өемә уг кертә алмыйм,—диде ул, кемгәдер зарлангандай итеп. —Әйдә, энем, бер яхшылык эшлә әле. Мина уг кертергә булып.

—Иртәгә булмый,—дип кырт кисте Галәү. —Инженер синен үзенне дә эшкә чыгарам, дип әйтте әле. Иртәгедән эшли башларсыз, диде.

—Анысын үзем жайлармын,—диде Газизжан, энесенен сүзеннән сон, берәз уйланып утыргач,—ике-өч көнгә генә рөхсәт итәр. Син эшли торырсын.

—Материалын да юк бит әле.

—Кечкенә мәсьәлә ул. Кесәндә акча булса барсын да табып була. Складка кайткан дидең лә.

—Башта тап. Аннан соң сөйләшербез.

—Ни бит... Жингәннен туган көне житә. Үзенә яна өй бүләк итәрмен, дип уйлаган идем.

Газизжаннан да шундый сүз чыгар икән. Ләкин аларның авылында зурдан кубып туган көннәр үткөрү гадәте юк иде. Бигрәк тә кызу эш өстендә. Кышкы айларда берәр укутчынның туган көне житсә, укучы балалар акча жыешып, бүләк бирү бар анысы. Алар өендә мона калар туган көн дигән сүзгә телгә дә алганнары юк иде әле. Башка вакыт булса абыйсының ниятенә шатланып кушылып иде Галәү. Нәфисә жингәсә белән бик тату алар. Ул эштән кайтып керсә, өй эчләре яктырып киткәндәй була. Кырыс холыклы Сәләхи дә “пуштыда” эшләгән культурный килене алдында әлләни тузынмый.

Жингәсә белән дус кына түгел серләш төле алар. Егетнең беркем дә белми дип йөргән серен саклый ул. Аны Галәү жингәсенә дә әйтсә түгел иде. Әллә ничек үзеннән-үзе килеп чыкты шунда.

Кызларның чыгарылыш кичәсенә әзерләнеп йөргән чагында булды ул. Сәвия тектерергә биргән күлмәген алырга дип кәргән иде аларга. Яна күлмәген киеп алган кыз, сөенеченнән, көзгә каршында бөтерелеп торганда өйгә Галәү кайтып керде. Аны күрүгә Сәвия “пырых!” итеп көлдә дә, Нәфисә апасының битеннән үбеп, чыгып йөгәрдә. Сәвия бик матур иде бу минутта, аның көлүсү үзенә бер кызык иде, кош кебек очып, өйдән чыгып йөгәргә бигрәк тә көтелмәгәндә булды. Галәү анар сүз әйтергә дә өлгерми калды. Күнел түрәндәге жылы тойгы, ничәнчә кат инде, үзен сиздереп куйды. Бу хиснең чынлыгына, гомерлегенә ышана башлаган иде инде ул. Үзе дә сизмәстән:

—Сәвия сиңа ошыймы?—дигән сүз очып чыкты егет авызыннан.

—Әйбәт кыз,—диде жингәсә эшеннән аерылмыйча гына.

—Минем кыз ул,—диде егет, берәз масая төшөп.

—Син аның әтисе мени? Белми торам тагын,—диде Нәфисә, шаяртасы килеп.

—Юк ла, аның белән йөрәм,—диде Галәү, комач кебек кызарып.

—Әйе шул. Мәктәптән гел бергә кайта идегез бит,—дип, аңламаганга салышты Нәфисә. Ләкин алар бер-берсен бик яхшы аңлыйлар иде. Рәхәтләнеп көлдәләр шул чакта.

6

Нигә шулай икән ул, берәр нәрсә эшләргә әзерләнүсүң була, тәкъдир сиңең алга үзенекен китереп куя. Әллә Галәүгә генә шулаймы? Менә хәзер дә якын кешесенә яхшылык эшлесе килә аның. Башлыйм дигән эштән баш тарту да егетлек түгел.

Иртәгесен абыйсының яна өенә китте ул. Авыр тойгы белән китте. Сәвиягә хыянәт иткән кебек иде аның хәле. Жаны тартмаган, бары тик Нәфисә жингәсә хақына гына башлаган бу эштән тизрәк котылым дип, төшкә ашка да туктамыйча эшләде. Кич житеп күз бәйләнгәндә генә кайтып урынына ауды. Икенче көнне төш урталарына өй эчендәге эш бетте. Багана башыннан чыбык сузасы гына калды. Агасы куанычыннан ни эшләргә белми йөри. Егетнең эченә дә берәз жылы керде. Бу турыда жингәсә белми әле. Ике туган арасындагы сер ул. Сөенечне кичен алырга булдылар. Нәфисәне карангы өй каршына китереп бастырылар да утларны кабызып жибәрерләр. Өйдә күпме лампа бар—бүлмәләрдә, чоланда, баскыч төбөндә, ишегалдында, капка башында кабынган утларга елмаеп карап торыр да Нәфисә жингәсә гади генә итеп әйтеп куяр:

—Әйбәт булган бу.

—Галәү белән икебездән туган көнөнә бүләк,—дип әйтер абыйсы.

Кайчан да булса бер вакыт Сәвиянен дә кулыннан житәкләп, үзем житкәргән өй каршына алып килермен дә, абый шикелле итеп, бу сина бүләк, дип әйтермен. Армиядән генә йөрөп кайтыйм әле, дигән уй килде егетнең күнеленә.

Багана башына менеп жигүгә башы үзеннән-үзе ферма ягына борылды.

Ерактан гына булса да Сәвияне күрәсе килгән иде. Ләкин адәм заты түгел, юкны-барны чүпләнеп, аяк астында буталган күтәрченнәр дә юк иде. Килгән саен койрык болгап каршы алган Алабайга хәтле, эсседән качып, күлгә жиргә кереп яткан, ахры. Кулын каш өстенә куеп, шул якка озак карап торды ул.

Дөньясын онытып күпме эшлэгәндер, берзаман ферма ягыннан килгән ачы тавышка йөрәге дерт итеп куйды, кулыннан кыскычы төшөп китте.

—Пожар! Пожар!

Абзардан бөркелеп чыккан кара төтенне күреп, өнсез калды егет. Шул арада бер кочак утлы салам күтәрөп чыккан кызны күргәч:

—Сәви-я-я-я!—дип, ачыргаланып кычкырды.

Ничек жиргә төшөп басканын сизми калды ул. Өйдән атылып Газизжан килеп чыкты. Янгын машинасы дөбер-шатыр узып китте. Алар йөгереп барып житкәндә жыелган халык Сәвияне район больницасына алып киткән машина артыннан карап тора иде. Жир өстендә янып бетмөгән саламнар белән Сәвиянең өстеннән салдырган халат кисәге янгын сүндерүчеләр сипкән су эчендә лычма булып ята. Абзардан көек исе килә, ишек төбенә күл булып су жыелган. Көтелмәгән хәлдән аптырап калган кешеләрнең борчулы сүзләре ишетелә:

—Бигрәкләр дә нык пешкән, кеше булса гына ярар иде.

—Җәжәр ничек чыдар инде бу хәсрәткә.

—Кирәк бит, ә! Утлы саламны кочаклап ал инде...

—Сәвия шулай эшләмәсә, сарайның көле күккә очар иде.

—Пожарниклар бар бит.

—Килеп житкәннәрен көтеп торсынмы?

—Электрдан чыккан дип әйтәләр.

Аларны тынлап тору зар-газап иде Галәүгә. Әйткән бер сүзләре ук булып йөрәгенә кадалды. Кешеләрнең күзенә туры карый алмады. Барысы да аны гаеплидер, исеме белән генә әйтмиләрдер кебек тоелды. Янында басып торган абыйсына да әйтмичә, өенә кайтып матаен кабызды да Сәвияне алып киткән машина артыннан чапты. Куып житә алмады.

Өйдәгеләрнең берсен дә күрәсе килми иде аның. Сүзләрен дә ишетәсе килми. Чаршау артына качып кына көндез булган хәлләрне күз алдыннан жуеп буламыни?! Их, шушы бер тәүлек гомерне юкка чыгарып булса икән. Андый могжиза төштә генә буладыр ул. Ә Галәүнең йокы күргәне юк. Ул икенче көнне дә көне буге больница тирәсендә булды. Хаста караватына үзе кереп ятарлык, Сәвиянең әрнүләрен үзенә алырлык булып йөрде. Соңгы тапкырында аны бөтенләй килмәслек итеп жиберделәр. Өйдәгеләр шуны аңламый. Тән газабыннан да авырырак жан газабын кичергәннәре юк шул әле аларнын. Жан газабына сөю газабын да кушып үрлөткән уттан котылып булмавын белсәгез икән сез! Белсәгез, башыңны саклап кал, дигән киңәшне бирмәс идегез. Юк, бирмәс идегез.

ТӘНҚИЙТҢСӨЗ ҮСӨП БУЛМАС

XXI гасыр башында татар мәдәнияте үзенең гажәеп баскычына атлады. Бер карасаң, милли сәнгать үсешә өчен күп кенә шартлар бар: байтак гәзит-журналлар чыгып килә, никадәр генә зарлансак та татар язучысының китабын басарлык нәшриялар да шактый. Соңгы ун-унбиш еллык хәл-хәләт татар жәмгыятең XX гасыр башындагы Яңарышын хәтерләтә. Ул чакта—татар мәдәниятең «алтын чоры»ндагы ун елдан да кимрәк вакыт эчендә—милли әдәбият күпчелегә «масса өчен» ижат ителгән китапчыклардан зыялылар ихтыяжына җавап бирерлек әсәрләр язучысына күтәрелә. Ә соңгы ун-унбиш ел аралыгында татар әдәбияты шуңа тиң сикереш ясай алдымы? Җавапны һәркем белә. Гәзит-журналларның кайбер саннарын укып утырганда, Г. Ибраһимовның: «Ашны—ташка, канны—жанга оештыра белгән һәркем шагыйрь булды, шигыйрь язды, имза алды. Әдәбият кануннарының һичберенә белеш булмаган һәм табигый сәләттән мөхрүм булган адәмнәр хикәячеләк кылды... Шулай итеп, татар көтепханәсе канунсыз, юлсыз, мәгънәсез язылган әсәрләр белән тулды»,—дигән сүзләрен искә төшереп, ачынып куясың. Бу хәлнең күп сәбәпләреннән берсе әдәби тәнқийтнең бүтнге торышында, әлбәттә.

Соңгы елларда татар әдәби тәнқийте юкка чыкты, диючеләр дә, моны мәйданга талантлы яшә тәнқийтчеләр килмәү белән аңлатучылар да күп булды. Монда, шулай ук, сәбәпләр күп һәм төрлө. Сүзгә XX гасыр белән чагыштырудан башлаганмын икән, минем шуны дәвам итәсем килә. Үткән гасыр башы вакытлы матбугатында әсәр басылып чыгуга, аның сыйфаты нинди булуга карамастан, шунда ук күләме зур булмаган рецензияләр дөнья күрә. Боларда әсәргә беренчел бәя бирелә, аның сәнгатьчеләк дәрәжәсә күрсәтелә, нәтижәдә әсәр йә укучыга төкәдим ителә, йәки авторга әсәрне үзгәртәргә-төзәтәргә киңәш бирелә. Һәр гәзит-журнал, кайчак һәрберсе берничәшәр язма төкәдим итә. Ә бүтән? Әгәр матбугатта яңа әсәр хакында кечкенә генә хәбәр булган икән, икенче авторныкын редакция кабул итә дип уйлассаңыз, бик нык ялгышкан булырсыз! Бүтнге вакытлы матбугат мондый материалларны бер дә яратмый. Бу яктан Татарстанда чыгып килә торган рус телле матбугат белән чагыштыру да безнең файдага түгел. Рус гәзитләре шул ук татарча спектакльләр хакында да күләмле берничәшәр язма, еш кына бер-берсенә каршы килеп язылган рецензияләр бастырып киләләр.

Янадан гасыр башына кайтыйк. Әсәр дөнья күрәп берәз вакыт үтүгә, ана фәнни бәя бирү, әлегә ижат жимешенең гомумән чор әдәбиятында урынын билгеләү, башка авторлар ижатында дәвам ителәргә лаек үзгәчлекләрен барлау эшә күзәтелә. Аерым әсәрләргә, язучы ижатының гомуми фонында төплә анализ ясала, авторларның уңышлары, милли әдәбиятка алып килгән яңалыгы аерып алына, кимчеләкләре һәм киләчөккә камилләшү мөмкинлекләре билгеләнә. Бүтән кайбер татар язучылары 60-70 яшькә житкәндә дә үз әсәрләре, шәхси ижат концепцияләре хакында галимнәр-тәнқийтчеләрдән мондый бәя алу бәхетенә ирешә алмый.

Инде әдәби барышны әйдәп баручы басмаларда әдәби төнкыйтькә нинди урын бирелүгә күз ташлайык. «Казан утлары»—үз битләрендә «Әдәби төнкыйть» дигән махсус сәхифә ачкан, кайбер елларны татар укучысын бай төнкыйди материаллар белән сөендерә торган журнал. 2002 елны шул исемдәге рубрика 12 журналның алтысында укучыга 8 материал төкьдим иткән. Шуларның дүртесесе әдәбият тарихына караганын искә алсак, мәкаләләр саны дүрткә кала. «Мирас» журналында язучыларның юбилейларына кагылышлы, ягъни төнкыйди булудан бигрәк, мактаучы язмалар урын ала. Мәсәлән, 2002 елның беренче санында—Айдар Хәлимгә 60 яшь, икенче санында Рәфжатъ Кәрамигә һәм Әхмәт Гаделгә 60 яшь тулу уңаеннан, ижатларына да күзәтү ясаган язмалар төкьдим ителгән. Күп саннарда, журналның үзенчәлекле кыйбласын исәпкә алып, Ф. Агиев, Г. Ибраһимов кебек язучылар хакында сүз алып барыла.

Яшьләр журналы «Идел»гә килик. Монда әдәби төнкыйть шулай ук махсус сәхифә төшкил итми. «Китап киштәсе» 2002 елда матур әдәбиятны читтөрәк калдырган. Язучыларның юбилейларына кагылышлы кайбер язмалар бар барын. Мәсәлән, бишенче санда М.Юныс ижатына багышланган Роберт Әхмәтжанның «Тын култыкта уйланулар» мәкаләсе «Әдәбият дөньясында» сәхифәсендә, ә инде А. Хәлим ижатына мөнәсәбәт белдергән Р. Рахмани мәкаләсе («Бара шагыйрь төпкә жигелеп») «Миллият һәм шигърият» баш астында урнаштырылган.

Чаллыда нәшер ителә торган «Мәйдан» журналында «Яңа китаплар» сәхифәсе бар. Узган ел журнал укучыга 4 язма, нигездә шигърь китапларына рецензияләр житкергән. Моннан тыш, журнал 6 санын аерым язучылар ижатына багышлаган. Шушы саннарда язучы ижатына карата төрле елларда язылып дөнья күргән рецензияләр кабат басыла. Шул рәвешле, татар әдәби төнкыйте үрнәкләре янадан укучыга төкьдим ителә. Мәкаләләрнең сыйфаты да, саны да куандыра. Бер генә мисал: Рәшит Бөшөр ижатына багышланган дүртенче санда «Ижатына бер караш» сәхифәсе 10 язманы үз эченә ала.

Гәзитләргә мөрәжәгать итсәк, «Ватаным Татарстан» һәм «Шәһри Казан» шулай ук, академик төнкыйтькә караганда, юбилейларга кагылышлы, ниндидер вакыйгалар уңаеннан язучы ижатына күз ташлаган язмаларны өстен саный. Дәрәс, гәзитләрдә яңа дөнья күргән китапларга рецензияләр күбрәк басыла. Бу яктан «Мәдәни жомга» аерымырак урында тора: монда әдәби төнкыйть мәкаләләре дә, язучыларның юбилейларына мөнәсәбәтле ижатларына жентекле күзәтү ясаган күләмле язмалар да (мәсәлән, 7 июнь санында Р. Әхмәтжанның М. Юныс ижатына күзәтүе кебек) бар. Гәзит яңа китаплар төкьдим итү ягынан да эзләнә. Мәсәлән, Р. Аймәтнең яңа китабы турында өч фикер (А. Шагыйрьжан, Р. Мостафин, Ф. Гыйззәтуллина) «Шомирт салкыннары» жылысы» дигән баш астына туплап бирелгән. Гәзит шигърь китапларына игътибарлы. Биредә әдәби әсәргә яки язучы ижатына бая бирүче публицистик характердагы язмалар да урын алган (мәсәлән, 17 май санында Бикә Рәхимованың «Бакыр тышлы, көмеш тышлы...» исемле, шигърият хакында уйланулар рәвешендә язылган мәкаләсе). Ләкин бу эш системалы башкарылмый, төнкыйди материаллар айлар буйы да күрәнмәскә мөмкин.

Кыска гына күзәтүгә нәтижә яасасак, бүгенге татар матбутатында төнкыйть материалларының укучыга аз төкьдим ителүен, аларның бик озак чират көтеп ятуын ассызыклап, барыбызга да мәгълүм хакыйкәтне тагын бер кат искәртеп үтәргә туры килә: гәзит-журналларыбызда әдәби төнкыйтькә даими игътибар житәрлек түгел.

Ел дәвамында дөнья күргән кайбер төнкыйть мәкаләләренә тукталу, алар хакында конкретрак сөйләшү, бер яктан, уңышлы язмалар өчен шатлану хисе тудыра, икенче яктан, бу өлкәдә аерым проблемалар яшәп килә дигән фикерне ныгыта. Әдәби төнкыйтьне әдәби барыштагы һәм әдәбият тарихындагы бер юл итеп күз алдына китерсәк, ул үзе ваграк сукмаклардан жыела. Шундый сукмакларның берсе—яңа басылып чыккан әсәргә рецензия-бәяләмә, ягъни оператив төнкыйть. Аның үз вазифасы һәм әһәмияте бар. Күләм ягынан зур булмаган мондый материаллар өле генә табдан төшөп кулга килеп кәргән китапны укып чыгуга, аннан алган тәсирләрне уртаклашып языла һәм китапны гомумән укучыга төкьдим итә, популярлаштыру һәм тарату эшенә өлеш кертә. Менә Нәжибә

Сафинаның «Әнәләр эчәндә чәчәк яки Сахна әйләндереп торучы монологы» дигән язмасы (*Мөйдан*, 9-нчы сан). Биредә Фирүзә Жамалетдинованың бер-бер арты дөнья күргән «Яшен күзләре» һәм «Уйлы жил» шигырь китаплары хақында сүз бара. Ул авторның хәтер сандыгында сакланган матур вакыйганы искә төшерү, шуның ярдәмендә Фирүзә шахесенә карата кызыксыну уяту белән башланып китә. Укучыга китаплардагы иң отышлы тәзмәләрен, үзенчәлекле образ-табышларны күрсәтеп (Н. Сафина аларны «шигырьдөгә тере кузлар» дип атый), мәкалә авторы укучыны инде яңа китаплар белән кызыктыра-кызыксындыра, аларны уку теләге уята. Ләкин бу ноктада да туктап калмый: яшә шагыйрә ижатының төп сыйфатын, кыйммәтен, асыл фәлсәфәсен билгеләү омтылышы ясый. «Фани жаннар» дигән фәлсәфи төшенчә кертеп, Н. Сафина шагыйрә ижатының йөзек кашын болай билгели: «...кешенең иң илаһи хисләре, изге өметләренә бакыйлык өчен тамчы да файдасыз фанилык гамәлләр белән бөреләшкән күрсәтә ала». Мәкалә ахырында төнкийткәч каләмән милләт җане белән янучы алыштыра: язма, яшә шагыйрәнең яңа китаплары турында гына түгел, милләтнең, аның талантлы кешеләренә хәле хақында туктап бер уйланырга мәжбүр итеп төгәлләнә.

Тагын бер мәкалә хақында берничә сүз. Ул—Мөсәгыйт Хәбибуллинның «Күңелләрдә дала кинлекләре» дип аталган рецензиясе (*Мөдәни җәмгә*, 26 апрель). В. Имамовның «Утлы дала» романы басылып, берәз вакыт үткән булса да, язма 2001 елны Татарстан китап нәшриятында дөнья күргән китапны төкәдир итү булып аңлашыла. Мәкаләдә романның вакыйгалары урын-вакыт ягынан билгеләнә, чорга гомуми генә баянчыры, авторның максаты бик төгәл ачыклап үтәлә, әсәренә әһәмияте асызыклана. Романның тарихи нигезе һәм уйланма катламнары аерып бәйләнә, әсәренң уңышлары һәм кимчелекләре күздән кичерелә. Язма үзә дә тарихи әсәрләренң остасы булган мөгаллимнең шәкертеңә фатихасы һәм киләчәккә юналәш бирүе кебек, матур тәэсир калдыра. Язучылар арасындагы мондый «сөйләшүмү» укучыга әсәр авторын да, мәкалә авторының ижат лабораториясен дә ача алу ягынан кызыклы һәм файдалы.

«Мөйдан» журналы 6-нчы санында шушы ук язманы кабаттан бастыра. Монда әлеге роман хақында башкарак характердагы кызыклы мәкаләләр дә урын алган. Ф. Сафинның «Кин колачлы язучы» дип аталган мәкаләсендә әсәргә киңрәк баян бирү омтылышы сизелә. «Төп герой—тарих галиҗәнапләре», «төп идея—татар дәүләтчелеге идеясе» дигән фикер әйтәләр. Автор ижтимагый сюжет сызыгын барлыкка китергән—«ил—дин» һәм «ил—хун» каршылыгын билгели, аерым бер проблемаларның әсәр кысасында күтәрелешкән бәяли. Язмада әсәренң структурасы һәм теленә караган кызыклы күзәтүләр урын алган.

Ф. Хужин—профессиональ тарихчы—мәкаләсә шәхсән миңдә шулай ук зур канәғәтлек уятты. Тарихи әсәрләр хақында сүз барганда, белгечләр фикере аеруча кыйммәт һәм урынлы була. Болай тарайтмастан, Фаяз әфәнде бәяләмәсендә иң әһәмиятле моментка гына тукталасым килә. Тарихи романда авторның билгелә бер чор тормышы-яшәеше хақында үз күзәлгәү моделә чагылыш таба. Тарихчы-ғалим исә шулай ук күпсанлы фәнни мәгълүматлардан үз моделен барлыкка китерә. Бәяләмәдә автор шушы ике модельне янәшә куеп, укучыга чагыштырып күрсәтүгә ирешкән. Хужин әсәрдә тарихи дәрәҗәккә туры килмәгән детальләр турында сүз йөртми, нич юк, ул чор моделенң фәнни хакыйкәткә тән ерак китмәвә зарурлыгын исбатлап бирә.

Гомумән алганда, бездә оператив төнкийткән аз булуын күрсәтергә кирәк. Бүген татарда әдәби төнкийткәне җанландыру юлы нәкъ менә оператив төнкийткәч юл ачу кебек башланырга тиеш. Ниһәйе мәсләкләре «әдәби-нәфис» дип тө билгеләнгән гәзит-журналларның барысында да махсус сәхифәләр ачмаска? Мәсәлән, «Идел» журналында яшә язучылар китаплары һәм әсәрләренә оператив төнкийтә, «Сөембикә»дә хатын-кыз язучылар ижатына оператив төнкийтә... даими, сан саен биреләп барса, бу татар укучысын китапка якынайтыр, татар китабын популярлаштыру һәм таратуын бер юлы да булып өвереләр. Башлап җибәргәндә мәкаләләр заказ белән язылса, иманым камил, тора-бара татар әдәбиятында берәм-сәрәм, башка эш арасында төнкийтә мәкаләсә дә язгалый торган авторлар гына түгел, профессиональ төнкийткәчләр буыны төрбияләнер иде.

Әдәби төнкүйтәнен икенче сукмагы—язучыларның юбилейларына мөнәсәбәтле яки нинди дә булса вакыйга уңае белән каләмгә үрелү. Агымдагы елда юбилейлар да, мондый язмалар да шактый. Күбрәк публицистик рух, авторның шәхси мөнәсәбәтен калкытып куя күзәтелсә дә, арада Әхмәт Гаделгә алтмыш яшь тулау уңае белән «Мирас-та дөнья күргән Тагат Галиуллинның «Яшәү сөнече» мәкаләсе кебек жентекле-тулы бая бирүчеләре дә бар. Минем бер генә мәкаләгә аерып тукталасым килә: ул—Мәдинә апа Жәләлиеваның «Ватаным Татарстан» гәзитендә Г. Тукай исемендәге Дәүләт премиясенә кандидатлар күрсәтү белән бәйле дөнья күргән «Тарих кирмәненә бер таш» язмасы (10 апрель саны). Язмада Фәус Латыйфийның «Хыянәт» романына югары бая бирелеп, анализ ясалып кына калмый, бәлки әлеге прозаик ижатының татар әдәбиятындагы (XX гасырның икенче яртысы күздә тотыла) урынын барлау омтылышы ясала.

Бу өлкәдәге төп кимчелек—торгынлык еларында формалашкан шаблоннан кытыла алмауда икәнне дә әйтәп үтәргә кирәк. Андый шаблонда, юбилее бәйрәм ителә торган авторны күкләргә чөеп мактау белән бергә, аның ижатына объектив бая бирү урынына, мәкалә авторының үз шәхесе хақында сөйләве гадәткә керде. Бигрәк тә шагыйрьләр ижатын бәяләү системасын яңадан карыйсы бар. Әдәбият тарихында да, әдәби төнкүйтәдә ниндидер бер язылмаган канун-структура хөкөм сөрә: шагыйрь туган жир хақында нәрсә дигән, ата-ана һәм туган илане ничек ярата, туган телгә ничә шигырь багышлаган, мәхәббәт шигырендә ярату объектын нәрсәгә тигә—менә шуларны санап чыгу әдәби төнкүйтә инде ул, язучы ижатына бая бирү инде ул дип яши бирәбез! Бу хәлдән кытылу юлын мин фәнни, академик төнкүйтәне үстерүдә, һәр шагыйрь, прозаик яки драматургның әдәби барыштагы урынын, нинди ижат юнәлеше, агымы тарафлары булуын билгеләүдә күрәм.

Узган ел академик төнкүйтә кимәлендә ижат ителгән язмалар аеруча аз булды. Шулай да кайберләренә тукталып китик. Марат Закирның «Йомшак агачны корт баса» дип исемләнгән язмасы әсәрләр сайлау ягынан ук игътибарны жәлеп итә («Казан утлары», 1-нче сан). Автор Рәзил Әйдулланый «Сөембикә» һәм Нияз Акмалның «Кол» әсәрләренә туктала. Беренче әсәрдә Әйдулланың табышы буларак милли фажигане милли характер нәтижәсе итеп күрсәтә белү осталыгы, символлар куллануы бик дөрес тотып алынган. Икенче әсәрдәге коллык психологиясен ачарга ярдәм итүче детальләр шулай ук уңышлы сайланган. Дөрес, төнкүйтәче вакыт-вакыт публицистикага «төшә» ките, акыл сату белән мавыгып ала. Ләкин сайланган әсәрләргә поэтика ноктасыннан күз ташлау, бая бирү ягынан мәкалә матур төсир калдыра.

Ә. Закиржановның «Мәдинә жомга» битләрендә басылган «Төрсәк сутышы, яки болыт каплаган дөнья» мәкаләсенә дә тукталып үтү урынлы булыр. Соңгы елларда бу авторның төплә-тирән төнкүйтә мәкаләләре даими дөнья күрә башлады. Соңгы язма Зиннур Хөсниярийның «Төрсәк сутышы» романына бәяләмә итеп язылган. Дөрес, бу романны Зиннур Хөсниярий ижатындагы уңыш дип булмас. Төнкүйтәче дә әсәренә йомшак якларын ачып биргән. Шул ук вакытта әсәр соңгы еллар татар әдәбиятында күзәтелә торган тенденциянең бер чагылышы дәрәжәсендә анализлана. Автор уйланмасында фәлсәфи катламның вазифасы, аерым алганда, Ницше концепциясенә кулланылу мәгънәсе хақында сүз алып барыла. Бер генә төзәтү: әсәренә юнәлеш-агымын билгеләгәндәге «пост» элементлары артык.

Тагын бер мәкалә—Р. Мостафинның «Бәхетселәр һәм бәхетсезләр» язмасы— («Казан утлары», 6-нчы сан) Ф. Садриевның «Бәхетсезләр бәхет» романына кагылышы язылган. Мәкаләнең максатын һәм юнәлешен төнкүйтәче үзе үк соңгы жөмлеләрдә күрсәтеп уза: «Автор өч кисәктән торырга тиешле роман-эпопеянең өлгә беренче кисәген генә төмамлаган. Әсәренә алдагы өлешләренә тотынганчы, уйланып алырга, күп нәрсәгә башкачарак күз ташларга мөмкин әле...» Һәм Р. Мостафин өлгә максатка ирешкән дә. Мәкаләнең буеннан-буена романның төзәтергә мөмкин булган элементлары барлана. Әсәренә исемненән башлап («...исемне уңышлы түгел. Ниндидер мескенлеккә ишарә бар»), аның концепциясенә, автор фикере-идеясенә кадәр («Автор белән бәхәс» өлеше) төнкүйтә күзеннән кичерелә. Һәм төнкүйтәче моны бик оста башкара: бер яктан, һәр

фикерен әсәрдән мисал-дәлиләр белән ныгытып, икенче яктан, үз күзаллау вариантын аңлатып бара. Мәкаләдә төп геройлар бирелешә, аерым вакыйгалар тасвирланышы тормаыш чынбарлыгына тәңгәллек яки ақылылык ноктасыннан торып күзәтелә. Бу аңлашыла да: Ф. Садриев романы реализм кысаларында ижат ителгән. Шуңа күрә әсәргә мондый ақын килү авторның осталыгы хақында сүз алып барырга да, әсәрнең кайбер поэтик үзенчәлектәренә күз ташларга да мөмкинлек биргән.

Ләкин гомумән еллык тәнкыйть мәкаләләре хақында сөйләгәндә, әсәр тормаыштагы охшаганмы-юкмы икәнлекне билгеләү белән мавыгуның татар әдәбият белемәндәге шактый киң таралган күренеш икәнән әйтеп китмичә булмый. Кайбер тәнкыйтьчеләр бу критерийны теләсә кайсы әдәби әсәргә бәяләүдә файдаланалар. Ләкин татар әдәбияты, бигрәк тә соңгы ун-унбиш елда, шартлы формаларны яратып куллана башлады. Романтик, модернистик ижат юнәлешендә азылган әсәрләргә тормаыштан ерагайлау шартын куярга ярамый. Киресенчә, аларның иң төп кыйммәте—чынбарлыктан ерагайган тормаыш моделен тергезүдә, уйлап табуда булырга мөмкин.

Юбилейга туры китереп дөнья күргән булса да, барлык сыйфатлары белән академик тәнкыйть таләпләренә жавап бирә торган язма, ел тәнкыйтенең матур бер энжә бөртеге дип Р.Рахманиның «Кыйблабызга тутгылык» мәкаләсен күрсәтергә мөмкин («Казан утлары», 4 сан). Ул М. Юныс ижатын тулысы белән колачлап ала, жылы һәм жиди азылган. Автор күп кенә әсәрләргә күздән кичерә, күләмле мәкаләдә байтак әсәрләргә матур һәм тирән анализ бар. Мәсәлән, М. Юнысның беренче хикәяләреннән булган «Тимер филдә тәнкыйтьче ижади осталыкның төп герой Бачраны тышкы кыйфәт һәм эчке рухи халәт бөтенлегендә тасвирлай алу да булуын билгели, малайның дөньяны ике: сабып булып һәм тормаыш сынауларын күп күргән кеше яссылыкларында кабул итү хасиятен язучының табышы, фәлсәфи һәм психологик тәәсир итү мөмкинлектәрен арттыру чарасы дип карый. «Безнең өй өянке астында иде...» хикәясендә карчык язмышының милләт фажигәсә дәрәжәсендә сурәтләнүе игътибарга алына. Р. Рахмани шушы хикәя мисалында әдипнең татар әдәбиятына, милләт проблемаларына килү сәбәбен ачарга омтыла. «Энжә эзләүчеләр», «Табу һәм югалту» кебек әсәрләр анализы мисалында гомуммилли фәлсәфә-идеянең белдерелү үзенчәлектәргә күздән кичерелә. «Шәмдәлләрдә генә утлар яна» повестенда татар әдәбияты өчен кыю һәм яна проблемалар: сугыш чорында хәрбиәләр, естәгеләр арасында гәделсезлек, әхлаксызлык, рус булмаганнарға мөнәсәбәт, шөхәс култыгы, кырым татарларын юк итү сәясәте мәсәләләренән күтәрелүен тәнкыйтьче игътибар үзегенә куя. Автор М. Юнысның һәр әсәренә диярлек бәя биреп, аларның ижат кысаларындагы урынын билгеләп уза. Әсәрләрдәге милли тема яки милли проблемалар куелышы һәм чишелешә әдип ижатын сызып үткән лейтмотив, кызыл жеп кебек аңлатыла. Мәкалә ахырында тәнкыйтьче әлегә ижатның әһәмиятен дә аерып чыгара: анынча, М. Юныс ижаты «безне һәр чакта, һәр очракта кыйблабызга һәм үз-үзебезгә тутгы калырга чакыра». Шул рәвешле, мәкаләдә язучы ижатына күзәтү дә, аерым әсәрләргә төплә бәя-анализ да, ижат портретын һәм ижатчы хольк-фигылен бәяләү дә, шушы бай ижатның үзенә генә хас сыйфатларын аерып чыгару да, аның татар әдәбиятындагы урынын барлау да чагылыш тапкан.

Шундый ук мактау сүзләрен Мансур Вәли-Баржылының «Чынлык көчә» мәкаләсенә карата да әйтергә кирәк («Казан утлары», 3 сан). Рәфкать Кәрәмигә 60 яшь туу унаеннан дөнья күргән язманың күләме зур түгел. Ләкин язучының «Кичке уйлар», «Капитан Хәкимов» повестларына, «Каргышлы этаплар» романына тукталып, тәнкыйтьче жентекле анализдан соңгына ясау мөмкин булган нәтижеләргә килә.

Шушы урында тагын бер тапкыр нәкъ менә академик, фәнни тәнкыйтьнен бүгенге татар әдәбияты, аның үсүе һәм камилләшүе өчен аеруча әһәмиятле, мөһим булуын искәртәргә кирәк. Гәзит-журнал редакторлары мондый мәкаләләр бастыруга игътибар итсеннәр иде. Тәнкыйтьнен бу төрә язучылар өчен дә, ижатка башлап аяк басучылар өчен дә осталык мәктәбе ролән уйнарга сәләтле.

Аннары, академик тәнкыйть мәкаләләрен туплаган аерым бер авторлар-

ның жыентыкларын чыгару тәҗрибәсе дә бик кирәкле. Кайбер елларны мондый төстөгә берничә китап татар укучысын сөендерә. 2002 елны исә икәү генә басылып чыккан: болар—Казан дәүләт университеты галимнәре Төлгат Галиуллинның «Шигърият баскычлары» («Мәҗриф» нәширияты) һәм Азат Әхмәдуллинның «Офыклар киңәйгәндә»се (Татарстан китап нәширияты). Т. Н. Галиуллин китабының бер өлешен XX йөз башы, 1920-1930 еллар поэзиясен яңача өйрәнү-бәяләүгә багышланган язмалар алып тора. Шуның белән бергә, китапта хәзерге татар шигъриятенә гомуми бая бирү омтылышы ясала, аерым бер әсәргә—Әхмәт Рәшитнең «Мөхәммәдьяр» поэмасына анализ бар. Моннан тыш, Т. Галиуллин бүгенге шигърияттә «ат уйнатучы» күп кенә авторларның: Р. Фәйзуллин, Р. Гаташ, Р. Харис, Г. Рәхим, М. Әгъләмов, М. Галиевларның иҗат портретларын тудыра. Чын мәгънәсендә үткен тел белән язылган, кайбер урыннарда шаяру катыш субъектив бая, мөнәсәбәт тө үзен нык сиздерә торган бу язмалар жинел-рәхәт укыла, шул ук вакытта шагыйрь ижатының төп хасиятләрен дә укучыга житкерә.

А. Г. Әхмәдуллинның китабы да күләмле, җитди, анда соңгы еллар татар драматургиясенә күзәтү характерындагы материаллар да, аерым авторлар, мәсәлән Т. Миңнуллин драматургиясен, аның кайбер әсәрләрен анализлаган, З. Хәкимнең өч томлык сайланма әсәрләре басылып чыгу уңаеннан китап төкдир итү, Н. Фәттаһ, Т. Галиуллиннарның проза әсәрләре хақындагы язмалар да, язучылар портретына штрихлар төсендәгә мәкаләләр дә бар.

Мондый китапларның милли киштәдә үз урыны бар. Алар, бер яктан, бүгенге әдәби барышны фәнни яктан бәяләүгә өлеш кертә. Икенче яктан, басылып чыгуга ук, укытучылар һәм укучылар өчен әдәби-методик кулланма вазифасын да башкара. Аерым авторларның төнкыйт китапларын бастыруга нәширият җитөкчеләре алга таба да игътибар итсеннәр, аларның санын арттырсыннар иде. Моннан тыш, бүгенге татар әдәбиятында әсәрләренң урынын, тоткан мәсләген-сукмагын билгеләү, нинди иҗат юнәлешендә язылуын ачыклау актуаль мәсәлә булып кала килә. Шушы мәсәләне хәл итү әсәрләренң кыйммәтен һәм яңалыгын ачыклау өчен кирәк. Бүгенге әдәбиятның үсеш сукмакларын бараучы, төрле авторларның төнкыйт мәкаләләрен туплаган бер жыентык яки төнкыйт альманахы туплап чыгару да башкара алмаслык эш түгел.

Төнкыйтның сукмакары турында сөйли башлаганбыз икән, соңгы еллар әдәби барышында үз укучысын тапкан тагын бер үзенчәлекле күренешне калдырып китү дәрәс булмас. Ул—эссеистика жанрына мөрәҗҗәгәт итү. Берничә ел рөттөн Р. Сибат язучы ижатына бая бирү өчен шушы жанрны кулланып, әдәби әсәр кебек укыла торган сүз энҗеләре тезә килә. Төрле милләتلәрдә бу жанрның әдәбияткә фән яки фәлсәфә, тарих яки публицистика белән куша алган вариантлары яши. Р. Сибат исә әдәби һәм төнкыйди катламнарны бергә үрә, нәтиҗәдә беркемне дә кабатламый торган, «әдәби әсәр хақындагы әдәби әсәр» пәйда була. Мәсәлән, 2001 елны «Казан утлары»нда аның «Хәтер һәм мәхәббәт», «Йөгез, бер дога!» язмалары дөнья күргән иде. 2002 дә «Мәйдан» журналы (12 сан) авторның 1999 елны язылган «Күкләр дәшсәләр...»ен бастырды. Автор үзе язганнарының жанрын «эссе» дип билгели, ләкин алар бөтен сыйфатлары белән «эссе»га туры килә (М.Эпштейн).

«Мәйдан»дагы язма И. Юзеев шигъриятенә багышланган. Р. Сибат гомуми якин килеп Юзеев ижаты, татар шигъриятә хақында фәлсәфи уйлануларга бирелеп кенә калмый, бәлки бу шигъриятнең йөзен билгели торган сыйфатларны да аерып чыгара, ягъни төнкыйтче башкара торган хезмәтне үти. И. Юзеевның күкләр биргән талант иясе булуын билгеләп, аның ижатындагы төп хасият—халык жырыларына тартым моңаылык, якты моң белән сугара белү икәнлекне әйтә. Шагыйрь ижатын ике этапка бүлеп, «икенче сулыш» белән бу иҗатта акыл һәм фәлсәфәнең тирәнәюен, Коръән моңы пәйда булуны, канәгатьсезлек, заман сагышы, үкенечләр беренче планга чыгуны күрсәтә. Дәрәс, Р. Сибат язмаларында пафослы гыйбарәләр белән мавыгу, шаккатырырлык фактологик материалларны күпләп куллану, шуна күрә сүз алып барыла торган иҗаттан читкә китү кебек кимчеләкләр дә бар.

Шушы ук жанрның башкарак вариантын үз вакытында М. Галиев татар әдәбиятына алып кергән иде. Бу авторның әдәби-фәлсәфи публицистика яки

интеллектуаль публицистика кебегрәк тәэсир калдыручы язмалары да укучы тарафыннан көтеп алына. Шул ук «Мәйдан» журналы (6 сан) узган ел авторның «Өч баһадир» исемле мәкаләсен бастырып чыгарды. Боларда автор, төнкийтьче булудан бигрәк, субъектив мөнәсәбәт белдерүче позициясенә баса.

Әлбәттә, ellsык әдәби төнкийть күпсанлы гәзит-журналларда басылып чыккан бик күп мәкаләләрдән жыела. Аларның барысын да күзәтеп, билгеләп үтү мөмкин түгел. Мәсәлән, Р. Харисның «Сәләйманның шигъри дөньясы» исемле мәкаләсе («Мөдәни җомга», 24 май) соңгы еллар татар поэзиясендә тирән эчтәлекле фәлсәфи-символик сурәтләр белән эш итүче үзенчәлекле шагыйрь әсәрләренә югары бәя бирә, Р. Батулланың «Йолдызның нурлы улы» дип аталучы язмасы (Мөдәни җомга, 9 август) бер үзәк—Рөстәм Мингалимнең «сагышлы шагыйрь, жирсү шагыйрь» булуын исбатлау тирәсенә шигъриятендә күзәтелә торган хасиятләренә җыя алуы белән кызыксынып укуыла һ.б. Ел әйләнәсендә әдәбият тарихына күз ташлау рәвешендә иҗат ителгән матур язмалар да еш басылган. Мисалга Б. Рәхимованың югарыда телгә алынган «Бакыр тышлы, көмеш тышлы...» («Мөдәни җомга»), Р. Гаташның «Йолдызларны танып, сөенә белик» («Казан утлары», 3 сан) кебек поэзиянең бүтәнгесе хакында уйланып язылган мәкаләләрне китерергә була.

Инде «ellsык төнкийтьнең торышы нинди иде?» дигән сорауга җавап биреп карыйк. Аз, төнкийть булудан бигрәк, публицистика итеп бәяләүгә лаек булган ул. Бигрәк тә, бер яктан, татар әдәби төнкийтьнең әдәбияттагы заманча үзгәрешләргә һәрвакытта да ияреп бара алмавын күрсәтү зарур. Әдәбиятның алдыннан, авангардында атларга тиеш төнкийть, киресенчә, аннан хәтта артка кала икән, аның бу өлкәдә үзгәрешләргә йогынтысы сизелерлек була алмас. Ул ирешелгәннәренә исәпкә алуы, санап-күзәтеп баручы вазифасы белән чикләнәр. Шуңа күрә төнкийтьне көчәйтү юлларын бергәләп эзләү, гади укучыны да төнкийть белән кызыксындыру формаларына мөрәҗғәгать итү шарт. Гәзит-журналларда үткен әдәби проблемалар хакында әңгәмә-дискуссияләр ачып җибөрү дә урынлы булыр иде.

Икенче яктан, булган потенциалны файдаланырга, гәзит-журнал битләрендә төнкийди төстөгә материалларга күбрәк урын бирергә кирәк. Әгәр без әдәби барышны татар әдәбияты өчен яңалык булырлык әсәрләр белән бастырга, татар китабын популярлаштырырга телибез икән, шушы эшнә өйдәп барырга тиеш булган төнкийтьне дә онытмаска тиешбез. Укучы һәм китапны якынайту, төнкийтьне һәм әдәбиятның үзен популярлаштыру өчен—оператив төнкийтьне активлаштыру үстөрү, объектив төнкийть формалаштыру өчен XX гасыр татар әдәбияты тарихын бәяләү һәм әдәби барышта һәр агым һәм юнәлешнең, аерым язучы иҗатының урынын билгеләү, моның өчен исә—фәнни-төнкийди анализ методикасын булдыру зарур. Гасыр башында Ж. Вәлиди болай дип язган: «Без дин укуы мөселман булабыз, фән укуы белемле булабыз, ләкин шуның белән бергә безгә бит татар булырга да кирәк... Кайсы милләт үзенә әдәбиятыннан башка бер милләт булып яшәгәнә бар?» (Вәлиди Ж. *Татар әдәбиятының барышы.—Оренбург, 1912*). Ул сүзләрен болай дәвам итәргә мөмкин: «Кайсы милләт әдәбиятының төнкийть ярдәменнән баш тартып сикереш ясаганы бар?» Әдәбият тарихы мондый мисалны белми...

Дания ЗАБИДУЛЛИНА,

Казан дәүләт университеты профессоры.

“ХАКНЫ ӘЙТҮЧЕЛӘР ИЛДӘ БЕР”

ГАЗИНУР МОРАТНЫҢ ИКЕ КИТАБЫ УНАЕННАН УЙЛАНУ

Теге яки бу шагыйрь исемен әйтүгә, кайчандыр аны укыганда күнелгә кереп калган һәм авторы белән бергә хәтердә янара торган шигырьләре яки шигъри юллары була. Кем өчен ничектер, Газинур Морат дип әйтүгә, мин аның менә шушындай шигъри юлларын искә төшерәм:

*Донъяның бар шатлыкларын жыет,
Яңадан бер бүләсә иде.
Әткәй-әнкәйләрнең күзендә дә
Бер куаныч күрәсә иде.*

Шигърият таләбәннән караганда, мөгаен, алай һуш китәрерлек бөеклек юктыр бу юлларда. Әмма нәкъ менә шушындайрак омтылыш, үз халкына игеләскә булу теләге Газинур исемле егетне шагыйрь иткәндер, үз кавеменә ирек, дәүләт, кош хокукы кадәр генә булса да хокуклар даулап ачлык мәйданына чыгаргандыр, жанында шигырь өлгергән араларда янып-янып ялкынлы мәкаләләр яздырадыр кебек тоела. Әткәй-әнкәйләрнең күзендә бер куаныч күрәсә килү теләге шагыйрь өчен тормыш һәм көрәш максатына әверелмәсә, әлеге строфа белән тәмамлана торган “Бу халык...” исемле шигырь “Түбә” жыйынтыгының беренче битләрендә үк урын алмаган булып иде, балки. Әйе, сөнәсеме моңа, әллә хәвефләнеп борчыласымы, без көтә-көтә, тели-тели шигърияткә көрәшчә шагыйрьләрнең тагын бер буынын китерәбез бугай. Борчылмыйча да булмый шул: менә ниңә еллар инде без тыныч, мәдәни донъяда, сугышларсыз чорда яшәгән кебекбез, ләкин безгә һаман да кырыс чынлыкны әйтә алырлык, шуны әйтү өчен хокук дауларлык көрәшчә Тукайлар һәм Жәлиләр житми, шагыйрьләрдән корбаннар житми. Бөек Ватан сугышы дигән егерменче гасыр мәхшәрәндә генә дә күпме шагыйрьбез ятып калды, бер милләт тарихында да булмаганча, дистәләп әдип-шагыйрьбезнең берьюлы башы киселде—ә безнең һаман да үз хакыбызны хаклай алганыбыз юк. Читләр дә безгә кешечә карый башласын, үзәбез дә тигезләр арасында тигез булу өчен, безнең шагыйрьләрдән тагын күпме корбан таләп ителә соң?

Көрәшчә шагыйрьләргә теләп китерү дигәндә мин Мансур Вәлиевнең моннан уналты ел элек—жәмгыятәбез демократиягә таба борыла башлаган чорда ук—“Казан утлары” журналында басылган “Шигъри бушлык” исемле зур мәкаләсен дә күздә тотам. Тәнкыйтьчә ул язмасында биш шагыйрьнең һәм төрле яшәгә замандашларыныннан тугыз шагыйрьнең 1986 елда донъя күргән китапларын күздән кичереп, аларда уңышсыз, буш ижат жиһешләренәң байтак булуын күрә дә, “пәзвиздә дә, тулаем әдәбиятта да грейнданлык батырлыгы, егетлек, кыюлык бик нык кимедә, сирәгәйдә” дип нәтижә ясый. “Хәер шагыйрьләребездән бүгенгә көрәшләрнең: әхлакый, социаль көрәшләрнең иң алгы сафына чыгу сорала... Безнең бүгенгә шагыйрьләребезнең йөрәкләре чорның иң алдында баручы көрәшчеләр белән янәшә булырга, шулар белән янәшә атларга тиеш!” дип язды ул. Шагыйрь Газинур Морат 1988 елда язылган һәм 2002 елгы “Жәяүле кошлар” китабында урын алган “Шигырьгә... бер хуллау сүзә” исемле мәкаләсендә нилектән генә Мансур Вәлиев белән бәхәскә керәдер? Күрәсен, аның шигырьне һәм ижатташларын яклау-хуллау теләге бик көчле булгандыр. Ә чынлыкта нәкъ ул—Газинур Морат—тәнкыйтьченең теләк-чақыруын гамәлдә тулы кабул итеп, яна чорның көрәшчә шигъриятен барлыкка китерүчеләрнең берсе, хәтта иң эзлеклесе булды. Ул “чорның иң алдында баручы көрәшчеләр белән янәшә” атлап кына калмады, аларның күбесеннән алгарак чыгып, ачлык мәйданына басты, ә шул чорда язылган шигырьләре Татарстан Язучылар берлегенәң көрәшчә әдип Гаяз Исхакый исемендәгә бүләге белән зурлап бөяләнде. “Шигъри бушлык” “каһарманнары”ның кайберләре дә бу еллар эчендә жигди һәм кыю асәрләр белән сөендерделәр. Мисалга, Лена Шагыйрьжанның “Донъя базары яхүд яна “Америка фәжигәсе”” поэмасын Татарстан Язучылар берлегенәң XIV корылтае мөнбәрәннән Президентыбыз Минтимер Шәймиев тә югары баялда һәм, бүгенгә татар әдәбиятының бик матур үрнәге булганга, чит телләргә тәржемә итеп киң донъяга чыгарырга тәкъдим итте.

Азрак әле алар—яна чор тудырган көрәшчә шагыйрьләр. Газинур Морат, Ркаил

Зәйдүлла... Ләкин аларның көрәш кайнарлыгы шигърияттәге "бабаларыныкыннан" да узып китмәсчә. Кемдер уйлаганча, амбразурада пулемет юктыгын белгәнгә генә күкрәк белән ташлану түгел бу, түгел! Пулемет булмаса, әнә империя сакчылары урамнарда танклар чыгарырга әер торалар. "Кияү булсаң да ул туйга түгел син!" яки "Зәгыйфь кырмыскамын мин юлда яткан" дип гажизләнгән бөек Дөрдмөнд һәм шул "юлдан" калкына алмыйча сыкрап китеп барган, "Шат яратса да жиһанга ят яраткан Раббысы" дип ачынып язган мәшһүр Тукаебыз. Үз халләрен һәм аларны жиһанга биргән халкыбыз хәлен, ул халыкның хокуксызлыгын һәм үз илендә чит-ят булып яшәвен бер шигърь юлында шушы кадәр төгәл, үзгәкә үтәрлек итеп сүрәләү осталыгы, ихтимал, бүгенге яшәрәк буын шагыйрьләр өчен әле алда ирешсә биеклектер. Шул ук вакытта Газинурларның үз хакларын хаклап, әткәй-әнкәйләренә һәм балаларының бәхеткә табигый хокукын яклап ачык көрәшкә ыргылуы, моңдый көрәш өчен мөмкинлекләренә дә үзләре яшәгән чордагыдан иркенрәк булуы Дөрдмөнд һәм Тукайлар рухын да шиксез сөендерәләр. Балки бүгенге шагыйрьләргә, үзләре "көрләнеп" кенә калмыйча, "дөньяны пакыли" алу бәхете дә тигәндер?!

Күңелә изге ният белән мәдәрәмә булса да, шагыйрь—әүлия түгел әле ул, барыбер Жир кешесә, шуңа күрә, ниятен гамәлгә ашыру өчен нәрсә эшләргә кирәген тиз генә белеп житкermаскә дә мөмкин.

*Син дә куллар ябык, дисең,
Азатлык алласына.
Әйт, алайса, нишләргә соң
Мин—татар баласына?!*

дип сорау белән мөрәккәптә итә Газинур Морат 1991 елның гыйнварында "төнге Ригада латыш кызы"на. Шул ук елның май урталарында, үзәк кебек үк берничә фидакарь жан белән бергә, ул инде ачык майданында. Димәк, латыш кызына биргән соравы шагыйрьнең бер шигъри алымы гына түгел, ул көрәш юлына ихлас чыккан, эзләнә, халкына игелекле гамәлгә омытла.

*Алып буйлы халык идек, юкса,
Яралган соң нинди каннан без?
Илсез калмас, телсез калмас өчен,
Ачык тотар көңгә калганбыз,—
ди шагыйрь "Ачык" поэмасында.*

"Илсез калмас, телсез калмас өчен" моннан унике ел элек ачык тотыш көрәш кырына чыккан шагыйрь бүген ниләр уйлый? "Жәүлө кошлар" дигән сагайткыч исемле яңа китабын—публицистик язмалар тулланмасын—кулыма алып укырга тогынгач та мин, үзем өчен генә булса да, әнә шул сорауга җавап табарга теләдем. Хәер, шушы сорауга гына җавап эзләдем микән? Көрәшчә каләм иясе бүген гажизләнеп калмаганмы, үзен һәм милләтен тагын бер алданган, таланган, дип хис итмиме, әле генә диярлек:

*Бу дөньяда түбәң булу кирәк,
Лаек түбәң булу—
Үз түбәң!—*

дип язган шагыйрь үзен түбәсез итеп тоймыймы, өметен өзмәгәнме—менә болары да кызыксындыра, кызыксындырырга тиеш ич безне. Авыр көрәшкә бергәләп чыгардык, хаталансалар, югалып калсалар—Без дә җаваплы, чөнки кирәк чакта таяныч була алмаганбыз, дигән сүз. Мирхәйдәр Фәйзиниң "Ак калфак" драмасындагы Хөсәй карт әйтмелли: "моңлана белгән балаларыбыздан гайрәт көтөп юанабыз" бит. Озакка сузылган гомуммилли йөкымсыраудан соң, уңайлырак һава торышынан файдаланып булса да, яшәсәбезгә ачыграк күз белән карый һәм "азатлык алласына" юл эзли башлаган биш-бик аз санлы "балаларыбыз" да өметсезлөккә бирелсә, гайрәт көтәр урыныбыз да калмый түгелме?

Китап Туфан Миннуллинга багышланган "Кош хокукы" исемле шигърь белән ачыла. Аның беренче юлы бу китап серләренә дә ачыкчыдыр сыман:

Халык әйтсәң дә хокук кирәк...

Бу шигърь "Түбә" жыйентыгында да бар иде, шагыйрьнең яңа китабына да беринчиди үзгәрешсез килеп кергән. Ә ике китапның дөньяга чыгуы арасында татар халкын чагыштырмача мөстәкыйль дәүләтгә яшәткән, аннан да бигрәк, иреккә дәүләтсезнең менә-менә чылап та төзәлгәнәме өметләнәргән дүрт ел вакыт ята. Өметләнүбез нигезсез дә түгел иде: мөстәкыйль дәүләт төзү ихтыярыбыз бөтенхалык референдумы

аһа узып, Төп Кануныбызга кeргән чынбарлык иде. Болардан да олут Аллаһ кына бар, юлыбыздан кире борса ул гына бора ала, дип ышандык без. Тик шагыйрь яна китабында да элeгрeк язылган шигъри кулларын кaбатлыи:

*Хакны өйтерeдe дә хокук кирeк,
Хакны өйтүчeлeр илдө бер...*

Нeрсe дигән сүз бу? Әлeгe еллар эчeндe бөтeнлөй үзгәрмeдeк мени сон? Без һаман да жиһанга ят яратылган хәлдeмe, һаман да кылда яткан зәгъийфъ кырмыска булудан eрак китпә алмадыкмы?

*Һава ярып, әнә, кошлар оча,
Син очасың бары төшeндe,—*

дигән куллар да бүгeнгe хәлeбeзгә ишарәдeр. Жәяүлe кошлар—бeз икән бит ул. Канатландык дип шатланышкан булабыз тагып! Бик иртә тынымчланганбыз, әлe көрөштән суынасы түтeл икән! Әмма көрөшчe шагыйрь китап кадәр китапка мәгънәви ачыкч булган шигъирeндә мондый фикерләр бeлән гeнә чикләнә алмый. Чиксeз тоелган карангы төн арыятында гына булса да бер яктылык нуры кирeк бeзгә. Шагыйрьгә дe, аның укучыларына да. һәм әнә ул яктылык:

*Империя калыпларын ватып,
Хөр мәмлeкeт төзи халыклар,—*

ди Газинур Морат шул ук әсәрeндә.

Хөр мәмлeкeт төзүeң үрнәгe бик eрак та һәм бик якын да бeзгә. Ерагы, әнә, Балтыйк илләрeндә. “Түбә” жыентыгында Газинур Морат андагы үрнәккә кат-кат әйләнep кайта. һәм якынлыгы да шунда ук: Литваның ирeккә сусап Империя танкларына каршы чыккан һәм 1991 елның 13 гыйнварында изгe көрөштә һалак булган унөч каһарманы арасында татар кызы Лорета Асанавичюте (Хәсeнова) да бар.

Әйе, хөрлeк, ирeк корбаннары арасында бар ул, күп ул бeзнeң милләттәшләр! Дәүлeтeбeзнe баскыннарда саклап шәһит киткәннәр истәлeгeнә һайкальнe дe, шуна күрә микән, ничeк, нинди зурлыкта корырга бeлмибeз һаман. Анысын бeлгән тә, жинүчeләрнe ачуландырмаслык итeп ничeк эшләргә моны, дип аптырап торачакбыз, чөнки ирeкeбeз һаман да алар кулында бит. Ә һайкал, хәтта чыраe бeлән дe, татарлыкны хәтерлeтмәскә тиеш, дип ышанганбыз. Милләтeбeзгә ят ниндидер пирамидалар уйлап чыгаруыбыз да шуннан киләдeр.

*Кара йөзләр кабат кара яга
Биләүдәгe ирeк йөзeнә.
Ирeк чыраeнда күрeнмәсeн
Татарлыкның хәттә эзe дe,—*

ди “Ачлык” пoэмасы авторы.

“Жәяүлe кошлар” китабының берeнчe бүлeгe “Бeз кемнәр?” дип исeмлeнгән. Тәүгe язмасы—“Татарга тылмач кирeк”—язган саен хәйран калырлык дәрәжәдә актуальләшә гeнә бара торган иң чeтeрeклe милли бәлaбeзгә багышланган. Татар үз телeн кадерли бeлми! Гадeтeбeзчә, аны тәмам югалткач кына урысчалап шыңшыи башларбыз, мөгаeн. Савыктыру өчeн сонгы елларда кылынган ярым-ярты гамәлләр, яман күзлe им-томчы өшкeрүe кeбeк, чирнe отыры тизлeтгe гeнә бутай. Чөнки моңа кадәр татар телeнeң кайчан да булса дәүлeт телe булып үсәлeгeнә өмeтләнә идeк. Индe ул хакта канун кабул иткән депутатларыбызның да “дәүлeт телe”н дәүлeт эшeнә якын да китeрмәвe жаныбызны әрнeгә.

Туган тел язмышы, табигыйдыр, шигъирь булып “Түбә”гә дe кeргән.

*Теләнәбeз телсeз калмас өчeн,
Урам теллe сон бeз ник һаман?!
Телeң өчeн телләнeргә була,
Теләнeргә калгач бик яман,—*

ди Газинур Морат “Чылчык карагы” шигъирeндә. Теләнүeбeз хак анысы, бeзнeң латин алифбасына кайту ниятeбeзнe тыймачы дип, Татарстанның Дәүлeт Советы (!) исeмeннән Россия Президентына үтeнeч хаты язуюбыз гына да ни тора! Тик шигъирьдә бәхәскә дe урын бар. “Телeң өчeн телләнeргә була” дигәннe ничeк аңларга мeнә? Бeз аз теллeндeкмe индe? Шагыйрь бeлки Тәңрe каршында телләнүe күздә тотадыр? Ләкин Аллаһ бeзгә бeр тапкыр камил тел биргән индe, аны кадерләп саклау хәзeр үзeбeзнeң фарыз гамәлдeр. “Ачлык” пoэмасында Газинур Морат үзe үк:

*Буй кыскара, уй кыскара бара
Яши икән халық тезләнеп,—*

дип тә язды. Нәрсә бу, шагыйрьнең эзлексезлеге түгелдер бит? Балки “тезләнү” төшенчәсенә ике шигырьдә ике мәгънә салынгандыр?

“Жәүдә кошлар”га кемнеләр баятамәсендә китаптагы язмалардан “үзегезне кызыксындырган һәм моңа кадәр җавап таба алмаган сорауларга җавап табарсыз” дигән фикер әйтелде. Әмма вазгыятьне шушының кадәр гадиләштерү урынлымы икән? Болай да кемнеләр әзер җавабын, бер көрәшсез генә бәхеткә алып чыгуын, чияләнган төеннәре-безнең бик җиңел чишелешләрен көтөп, үзезе баш ватмаска күнегеп беткәнбиз ич. Гасырлар буге “җавап таба алмаган” сорауларыбыз шулкадәр күп, хәер барысына ачык җавап бирү бер шагыйрьнен, бер публицистның да кулыннан килмәстер. Киресенчә, аптыраулы сорауларыбыз арта гына бара. Инде мәшһүр Мостай Кәрим дә:

*Таралды зинһем,
Сораулар бирмәсез—
Юк минем җавабым,—*

дип язды. Газинур Морат та үз китабына һәр сорауга җавап бирү вазыйфасы йөкләмәгән, минемчә. Ул безне ваемсызлыктан арынырга, уйланырга гына чакыра ала. Ә җавапларны бергәләп табасы ала. Табарга омтылучылар күп булса, албәтте.

Китаптагы “Бәйлә бәйсезлек”, “Без күпме торабыз?”, “Бурның бүреге янымый”, “Суверенитетны ишигә ягып ашап булмый”, “Без кемнәр?”, “Тасыр кибәнән очлаганда” кебек язмаларда бүтен милләттәшләребезнең һәммәсен борчырга, айнытып уйландырырга тиеш булган, әмма чынбарлыкта ала бик азларның гына уртак гаменә әверелгән, халкыбызның Җирдә үз урынын, үз йөзән саклап яшәү-яшәмәвен хал итәчәк җитди проблемалар хакында сүз бара. Аларны укыгач “шулай шул!” дип күп очракта автор белән килешсәң, кайчак күнелдән бәхәсләшсәң, әмма иң гажизләндергән нәтижә—“хакны әйтүчеләр илдә бер” генә булуга карамастан, аларны да ишетмибез, укымыйбыз, бу дөньяга “ят яратылган” халдән чыгу юлларын бөтен халык бергәләп аздамибез бит ала. Башларыбыз иелә генә бара. Халыкның күзе ачылу, милли аны уяну белән хакимияттәгеләренчә бөтенләй диярлек кызыксынамавы да хайран калдыра, әйтсәң, киләчәк-безне төзү юлына алар гавамнекенен үзгә максатлар белән чыкканнар. Шулай булмаса, халыкның саясәтгән, үзән бер йодрыкка тупларга тиешле милли идеядән отыры чигләшеп жегәрселәнүенә, фикерсәләнүенә, әңгүлчәкә батуына шушының кадәр уңайлы шартлар тудырылмас иде. Әгәр без чынлап та мөстәҗыйль үз дәүләтебезне торгызырга, милләтне тернәкләндерергә, пакь әдәбәтбезне кайтарырга ниятләгән булсак, милләттәшләребездән тулы бер яш буынынчә тәрбиядән чыггә калып кулны зөгыйфләнгәнә юл куймас, ун еллар буге мәдәният учакларыбызны рәтле эшсез тотмас, анда бар халыкны көндәлек җәләп итеп, рухыбызны савыктырырлык мәдәни чаралар уздырып, чын тарихыбызны өйрәтәр идек. Матбугат бәяләрен эзлексез күтәрмәс, киресенчә, кешеләрдә рухи хөрлек, милли һәм дәүләти хисләр тәрбияли торган гәзит-журналларны һәм китапларны һәр татар гаиләсенә бушлай таратыр; телевидениедән җитди тапшыруларны төмән кысрыклап, мәгънәсез уен-көлкә белән тутырмас; уен сарайларынан алда яшләрәбезне бушлай укыта торган милли университет булдырыр идек. Татарстанның матди байлыгы боларның бөтенесенә җитәрлек иде. Халык арасында бу гамәлләрне турыдан-туры оештыручылар булып, алар җитәкчелеккә күтәргән хакимият башлыклары йөрергә тиеш иде, ә аларның байтагы гади кешеләрдән, аларның ихтияжын анлаудан ераклаша гына баралар. Менә ул—гомер буге тезләнеп яшәү аркасында, “Буй кыскара, уй кыскара” баласе!

*Яши татар маңкортлары
Халкыма коллык теләп,—*

дип яза шагыйрь “Ачлык” поэмасында. Ә коллык шартларында, кызганыч, хужалар да һәм буйсынуучылар да рухи үсештә бер-берсеннән алла ни аерылмыйлар, берсе дә еракка, халыкның киләчәгенә карый белми.

Газинур Морат моннан унбер ел элекке “Бәйлә бәйсезлек” исемле мақаләсендә “Мина калса, бүгенге милли азатлык хәрәкәтегә башында нәж менә республикабыз җитәкчеләре тора шикелле” дип язган. Тарихи референдум чорлары бу, хәтерлибез, мондыйрак “шагыйрәнә” өмет күпләргә күнелен жылыткандыр. Хыялыны чынбарлыкка итеп күрергә теләбездә үзән сиздерми калмагандыр. Югыйсә, “азатлык хәрәкәте башында”гыларның ачыктан-ачык “суверенитетның милли төсмере юк” дип әйтүе шул

чакта ук чын милләт яклыларны сагайткан иде. Суверенлыкның да, дәүләтчелегезбезнең һәм шуны гарантияләгән Топ Канунның да, хәтта Татарстанда президент идарәсенә дә татардан бүтән беркемгә кирәк түгеллеген соңрак кына андый башладылар кебек. Ә Балтыйк илләре тәкрийбәсә безгә шуны күрсәтте—милли азатлык көрәшенең башында зәгыйфь оппозиция түгел, халык сайлаган һәм яклаган көчле житәкчелек торса гына уңыш китерә икән. “Балтыйк жиле канлы урам ташына ягып елаган” магълүм гыйнварда “төнге Ригада латыш кызы” белән кинәшкән татар шагыйре моны күбездән яхшырак андый һәм шулай булуын тели. Ләкин хыялыбызны чынбарлык итеп күрә алмау озакламый аны да хафага төшерә. “Суверенитет дигән боек омтылыш һәмәбезнең күз алдында отыры “суверенитет” атлы тәги уенчыкка әверелә бара. Югары даираләр үзара ниндидер шикле килешүләр төзиләр, бәгъсә каләм әһелләре шул килешүләргә мактый-мактый матбугатта чыгышлар ясыйлар” дип язган ул 1994 елгы “Шигърият бишмеллыгы” мәкаләсендә.

“Жәяүле кошлар” китабының икенче бүлгәсе “Жыр фажигасе” дип исемләнган. Монда шагыйрьнең әдәбият-сәнгать һәм аның жәмгыятьтәге урыны хакында уйланылары, күп кенә ижатташларының китапларына бәяләмәләре тупланган. Жыр—сагыштан бер монлану гына түгел, ул халыкның хыял-омтылышы да, аны рухи биеклеккә күтәрәсә нык канат та, ул—язмышыбыз чагылышы да. Газинур Морат үз китабында жыр-шигырь фажигасен нәкъ әнә шундый бәйләнештә баян итә. “Шагыйрьләрен эт тшкесендә йөрткән жәмгыять үзе дә эт көнендә яшәргә мәжбүр” ди ул “Шигърият бишмеллыгы” исемле язмасында. “Шагыйрьләрен” дигәндә шигърь язучылар гына күздә тотымылдыр, шагыйрь үз төркемен кайгырту белән чикләнә алмый, билгеле. Уйлана белгән һәркемгә кыен мондый жәмгыятьтә. “Белемгә, хакыйкаткә, игелеккә омтылган саен катлаулана бара яшәш. Катлаулана һәм авырач”,—дип язды күпне күргән һәм күп белгән әдипбездә Миргазиян Юныс. “Шагыйрьне олыбар өчен дә дәүләтсез булу кирәк. Дәүләтсез халыкның шагыйре, хәтта ул даһи булса да, дөнья әдәбияты классикалары рәтендә йөри алмаячак”—монысы Газинур Моратның “Шигърь базары” дигән мәкаләсеннән. Уңай мисалы, әнә, бабайларыбыз мөстәкыйль дәүләт тоткан шанлы чор шагыйре Кол Гали ижаты! ЮНЕСКО да танып бу ижатын боеклеген. Ә аннан соң талантлы шагыйрьләребез аз булганмы яки әле азмы?! Дәүләтсез илгә ят ыратылган талантлар! Дәүләтле чорларыбыздан ерагая барган саен “буй кыскару, уй кыскару” ачыграк сизелә түгелме?

Бүгенгезбезгә күп гасырлар ераклыгынан—Кол Галилә заманынан—һәм ирекле кошлар очкан биеклектән күз салырга омтылу Газинур Моратның карашын киңәйтә, фикерләренә төплелек бирә.

*Һава ярып, әнә, кошлар оча,
Кош тоткандай яна күзләрегъ,
Күрсен иңләп очкан кошка баксаң,
Искә килеп төшә үз хәлең,—*

ди ул ике китабына да лейтмотив булган “Кош хокукы” шигъирендә. Бала шунда гына, “күпне иңләп очкан кошка” багу өчен дә жанында беркадәр шагыйрьлек булу, азы-күпме хыяллана белү, төшендә генә булса да очкан вакытларының онытып бетермәү кирәк. Кеше дигән табигат балаларына хас гач-гади бу сыйфатлар сакландымы соң әле бездә? Бармы алар? Газинур Моратны уку безне менә шушы сорауга гына булса да китерә икән, димәк, аның китаплары буш түгел, алар чын мағынасында бүгенгә көрәшчә әдәбиятыбызның мөһим бер өлешен тәшкил итә, дигән сүз. Соңгы китабының “Жыр фажигасе” бүлгәсендә ул, нигездә, халыкка хакны әйтә торган көрәшчә каләмдәшләре, аларның кабатланмас ижаты хакында сүз алып бара. Нури Арсланов, Рәшит Әхмәтжанов, Әббар Кәримуллин, Илдар Юзеев, Равил Фәйзуллин, Рабит Батулла, Фәнис Яруллин, Рәдиф Гаташ, Зәлфәт, Зиннур Мансуров, Рәзил Зәйдүлла, Шәүкәт Гаделша, Марсель Галиев.... Тагын—Сажидә Сөләйманова, Нурия Измайлова, сәнгатькярләрдән—Бакый Урманче, Фасил Әхмәтов... Мәкаләләрдәгә кайбер үтә кыю фикерләргә сокланасың да, кайчан язылуларын карагач, бар иде шул заманнар, дип куясың. 1982, 1985, 1988 еллар! Әйтерсез, Тукайларны тудырган 1905 еллар хөрлеге әйләнәп кайткан иде ул чакта. Язмаларның әүвәл башлап кайсы гәзит-журналда басылганлыклары гына күрсәтелми. Балки ул матбугат басмаларын да “бар иделәр шул!” дип сагынырга гына калыр? Гамьсезлегезбез һәм бер-берсезне яклы белмәвезбез зур мөмкинлек бирә моңа, бәйләмдәгә “чыбыкларны” берәрләп сындыралар. Милли матбугатыбызны кабат буган һәм Тукайны үтергән, Дәрдемәндне каберсез жир куенына

яшергән кара елларның ул чактагысыннан да иләмсезрәк шәүләсә өстөбезгә ял түгелме? Мондый шик раслана калса, тагын нәрсәдә ялгыштык, ничек алдан инде, Ходаем?! Ә бит үзөбөзгә дә, житәкчеләребөзгә дә, максатларыбыз бердәхләс ышанган идея! Ышануыбыз өчен дә гаеплемени соң без? Кем, нәрсә сә безне? Безне һәм... аларны?

*Тарихларны кичә-кичә
Халдән тапдык. Сусадык.
Юл сорадык чышмаларга—
Юл күрсәтте... Сусанин,—*

ди Газинур Морат “Түбә”дәге бер шигырендә. Сусанин? Балки без үз кылыбызда менә шушы кешенә тугры юлдаш, безгә кыйбла күрсәтгәчк Хәсәр Ильяс диткәнбездер?

“Жырфажигасе” бүлегендәге ике язма Газинур Моратның рухи кыйбласын һәм эстетик карашларын аңлауда бигрәк тә үзенчәлекле кебек. Олы шагыйрьбез Нури Арбагышланган мәкалә “Монсар нигә үлемсез?” дип исемләсә, яшыләрдән Рикаил Зәтурындагысы “Урыс кышын озату” дип атала. “Тажәп туры сүзле” Нури Арсланов бәйләп ул халыкның тираннары һәм шагыйрьләре хакында уйлана. “Шагыйрьләренә киесеп кенә Хакыйкатын котылып булмый... һәм минем тираннарға:

—Халык яшәгәндә шагыйрьләрдән котылу юк сезгә!—дип кычкырасы Шушылай яза Газинур Морат. Тарихыбыз йөз кат раслаган никадәр гадилек һәм бу сүзләрдә. Жалилларның башын кистергән сугыш чорын һәм, халыкның бу юл кайтаргыга теләгәндәй, талантлы адин-шагыйрьләренә аерхата күп биргән 1946 ел хәтердән үткәрик! Бу елда Мөдәррис Әгъләмов, Харрас Әюпов, Рафаэль Сит Әхмәдиев, Солтан Шәмси, Марсель Галиев, Илдус Гыйлажев һәм бүтәннәр, ә ел башында ук Зөлфәт, Разил Валиев туган. Хәсән Туфанның сөргеннән кайтуына никадәр яшь шагыйрьләребез әер булган һәм Остазы сөенеп карш Халыкның бөтен тарихы буена шундый хал!

Гыйбрәт ала белсәк, тарих үзә дә бөек остаз ул. Шуна күрә аны оныттыры булмаса, безне ялган тарихка кертп алаштыргыга, хәтерөбезне бутарга теләк менә Рикаил Зәйдулла төржи-татарның үткәне хакында бай мәгълүмат туплавы үзән көчле иткән шагыйрь. Балки нәкъ шушы сәбәп аның татарлыгын, тутан теле калуда да мөһим урын тотадыр. Югыйсә, мәктәптә урысча укыган Чувашстан Рикаил. Күп кенә татар адишләренәң балалары һәм оныклары татар иле үзәгендә кала алмадылар ич аны, инде араларында чит көвем әдәбиятына хезмәт итүч байтак. Ә Рикаил—“табигате белән мәйдан шагыйрь”—бабаларның “башка те калалар баскан” изге нигезе берәман убыла калса да аннан “кубарылып чыгарбар” дип көтә, хак тарихның күмелгән хәлдә мәңге калмаячагына ышана. Шагыйрь дү көрәшгәшенәң мондый ышануы Газинур Моратка да бик кәдерле. Тик шулай да изгә убылдырмыйча гына табасы иде хаклыкны!

“Жәяүле кошлар”ы белән заман публицистикасының үсешенә сал кертүенә карамастан, Газинур Морат безнең өчен иң әлек—шагыйрь. һәм жыентыгы аның инде өлгергән шагыйрьлеген тулысынча раслый. Ул үз шигырь көрәшче шагыйрь булып, хакыйкатыкә, “азатлык алласына” юл әзләү би чикләмә, тынгысызлыгы һәм таланты аңа үзенчәлекле шигъри формалар, аны булган шигъри сурәтләр табуда да ярдәм итә. Рикаил Зәйдулла хак әйткәнчә, аны шигъри юлларын бүтәннәр инде канатлы сүз итеп файдалана. Газинур шигырьләрендәге “хикмәтле сүзләр”гә тиран мәгънә, зур тәсир көче салынг укучының уйларын күз карашыбыз житмәс ераклыктарга алып китәләр.

Менә Рәшит Әхмәтжанга багышланган “Таш” шигыре. Шомлы в шагыйрьнең төрәсәненә кемнәрдер таш ата.

*...Киштәдәге шигърь китاپлары—
Назон,
Лермонтов,
Жәлил,
Туфан
ныграк сыендылар бер-берсенә,—*

дип сурәтле шагыйрь бу хәвәфле мизгелне. Шигърь китапларының чынлап та бер сыенулары ап-ачык булып күз алдына килә. Жанлы түгел дигән син аларны

булмаган халгә шигырь формасының да үзгәсә—күңелгә үтөп керерлегә сайланган. Мәрхәмәтсез чорыбыз тарихынан шомлы бер сәхифә булып, киләчәк заманнарда кат-кат укылып кебек бу өсәр. Ә киләчәккәбез, һичшиксез, бар безнең, аңа илтә торганлыгыбыз гына авыррак.

*Ярык тагаракта Идел кичеп
Яткан мәле әле халыкның,—*

дип шагыйрь бүгенгәбезне бик дөрес жанландырса да, Иделне барыбер кичеп чыгасыбыз өметләнә ул, югыйсә, нигә бу халыкның шагыйре булып иде. Бүгенгә гамь белән генә әйбәтрәк яшәтә торган шөгыйль азмы? Кемдер хәтта әләк-гайбәт белән дә шәп яши.

*Ир өстеннән ирләр донос яза,
Кулларында гөрзи, жәяләре—*

*Намус баяләре төшкән саен
Үсә бара донос баяләре,—*

ди шагыйрь Тукайны уйлап язылган “Юк” шигырендә. Сорау шунда гына доносчылармы, әллә аларны хушлап үрчегүчеләрме, сәясәттә алар сүзенә карап эш итүчеләрме хәтәррәк безгә? Шагыйрь язганча:

*Кемнәр—хатын, кемнәр—халкын кыйнап
Күрсәтәләр илдә ирлекне.*

Ә халыкны доносчыларсыз кыйнау кыендыр, моны Сталин атлы “бөөк” тиранның дәүләт машинасы да булдыра алмаган.

“Манзара” шигырендәгә икешәр генә юллы строфаларга да никадәр зур әңгә салыган:

*Гашыйк парлар узып китте
Йолдызларга орынны,—ди шагыйрь.*

Гашыйк парларның күңел халәтен китап бите тутырып язсаң да шушы ике сүздә төгәлрәк сурәтләү мөмкин булмас идедер.

*Клячканың салкын тәрәзәндә
Бәргәләнгән ялгыз күбәләк*

тә, күп мәгънәле сүрәте белән, төрле уйларга сала. (“Шагыйрьнең кайтуы” дигән баллада.) Бәргәләнгән күбәләк, шагыйрь жаны булып, баллададагыча, хөр Ватанга—изге жиребезгә—бик кайтыр иде дә бит, бармы соң әле Тукаебыз күрергә теләгән “хәмләкәт, хөр Русия?” Күбәләккәне оймакы—болын, дип коанырга теләсәң тә, болын нарыбызның ни халгә төшкәнән хәтерләгәч, имәнәп кенә китәрлек бит.

Гашыйклар карашынан чәчкәгә узган Жир, тутан ягының черкиен дә сагынып хыяллы шагыйрь, зыңгырларын өзеп кайткан жыр—менә алар Газинур Моратның шигъи табышларынан кайберләре! “Метафора һәртөрле ижатның, шул исәптән шигъириятнең нигезендә ята... Метафора—шигъириятнең умыртка баганасы”,—ди шагыйрь үзе “Жәңгәжигәсә” исемле язмасында. Шулай уйлы, шуңа ышанып ижат итә.

Табиғатың язга тулышуын сынландыру өчен ул:

*Күркә ашкан манаралар
Яфрак ярып сыман,—*

дип яза “Борынгы шәһәрдә яз” шигырендә.

*Чү!.. Ерактан, әнә, тонык кына
Ишетелә ал таң атканы,—*

дип тә жаннарны сөендереп жибәрә шагыйрь. (“Казан. Черек күл буенда”). Моңа кадәр таң атуны ишеткәнәбез юк иде әле. Андый сәләткәбезне шагыйрь кайтарды. Менә бик аның шигъири табышы укучыга да куаныч китерә.

... Тираннар һәм шагыйрьләр, аларның халыкка һәм бер-берсенә мөнәсәбәте Газинур Моратның “Моңсар нигә үлемсез?” исемле язмасында күтәрелгән бу темәгә кешелек барлыкка килеп, ижтимагый фикер формалашкан чорлардан алып бүгенгә кадәр күпләрне борчыгандыр һәм кайнар фәлсәфи бәхәсләргә сәбәп булгандыр. Әйе, шагыйрьне дә, тиранны да халык тудыра. Әмма үзен тудырган халыкка хакны әйтер хөкүмәт—шагыйрь генә.

*Хакны әйтсәң дә хөкүк кирәк,
Хакны әйтүчеләр илдә бер.*

Рәфыйк ШӘРӘФИЕ

Казан университетының 200 еллыгына

Сәвия Михайл

Казан университеты проф.
Халыкара Төрки академиясе акад.

ПОЛЯК ЗЫЯЛЫЛАРЫ КАЗАН

2004 елда Казан дәүләт университеты ачылуга 200 ел тулу турында мәгълүмат биреп, без күдәмле генә бер мәкалә язган индекс индексында («Казан утлары» журналы, 2002 ел).

Бүген исә без әлеге темага яңа яктан әйләненеп кайтырга булдык.

Россиянең тарихи-мәдәни үсеше, алгачышы өчен университетларның ачылуы турында озын-озаклап сөйләп торы кирәкмәстәр. Әлеге уку йортлары, уку-укыту фәнни-мәдәни үзәкләр буларак, илдәге күпмилләтле зыялыларны формалаштырып, дөтәп чыганаclar булып торганлыгы билгеле факт. Шулу рәвешле, университетлар жәмәгәтчелекнең ижтимагый фикерен үстерүдә, мәгърифәтчелек, әдәби сәнгатькә тәәсир итүдә әйтеп бетергесез зур дәрәжәле урын тоткан.

Казан университеты исә бу нисбәттән караганда бигрәк тә нәтижәле эш алып барган. Андагы галим-профессорлар Н. И. Лобачевский, Н. Н. Зинин, Бутлеровлар оештырып жибергән фәнни юналештәге мәктәпләр һәм гыйльми ашары С. Т. Аксаков, Л. Н. Толстой кебек әдипләрнен әдәби ижатлары; шәрәкь белгече М. Ковалевский һәм А. К. Казем-Бәкнең фәнни тикшеренүләре; тел галимнәре Бодуэн де Куртене, В. И. Григорович, В. А. Богородскийларның тел гыйльми хезмәтләре - болар һәммәсе дә Казан университетының данын бар дөньяга тараткан казанлышлар булган.

Казан университетының эшчәнлеген рус булмаган халыclar күпчелектән алып иткән төбәкләрдәге тарихи шартларда барлыкка килгән Казан укуы округы Идел буе, Төньяк Кавказ һәм Кавказ арты, Урал, Казакъстанның һәм тулысы белән Себернең ундүрт губернасын берләштереп торган. Университетта руслар белән татар һәм башкорт, әзәрбайжан һәм калмык, казакъ һәм бурят, мари һәм удмурт һәм чуваш, әрмән һәм грузин һ. б. халыclarның вәкилләре укыган.

Казан университетында XIX гасырның егерменче елларында күренә башлашкан поляк студентлары, галимнәре-профессорлары да шактый күренекле урынны тота. Чөнки алар, нигездә алдынгы-революцион карашлы булып, патша Россиясе аларны үзгәртү өчен әзәрәк озатырга-сөрергә тырышкан. Ә инде шулу гасырның утызынчы-кырынчы елларында алтмышынчы-сиксәнненче елларында поляclar сан агыннан, христиан динендәге студентлар һәм галимнәрдән кала, икенче урынга ук күтәрелеп, мәселман, лютеран, григориан һәм будда динендәге халык вәкилләрен дә узып киткәннәр. Бары тик 1905 елларда гына Казан университетының медицина факультеты бу жәһәттән торган - анда икенче урында һәрвакыт яһүдиләр өстенлек итеп килгән, цыганлар араларында сирәк кенә булса да поляclar да күренгәлгән.

Реакция елларының аерым чорларында поляclarга югары уку йортлардан бик нык чикләнгән булуга да карамастан, патша хакимияте аларны дөтәп университет белеме алу хокукынан бөтенләй мәхрүм итә алмаган: ни әйтсәң чорда Польша да Россия дәүләте эчендә булган һәм поляclar Россия гражданы саналган бит!

Казан университетында ул заманнарда чыгышы белән поляк булган 67 галим эшләгән, 1123 католик динендәге студентлар укыган - искитәрлек хәл

чыгышлары белән дә төрле социаль катлам вәкилләре булып, араларында разночинецлар (XIX йөздә Россиядә дворян катлавыннан чыкмаган зыялыларны шулай атап йөрткәннәр) да, арлылыкка дучар булган дворян вәкилләре дә укыган. Гомумән, Казан университеты үзенең демократиклыгы белән аерылып торган. Ректорлары математик Н. И. Лобачевский, астроном И. М. Симонов, шәрәкь белгече О. М. Ковалевский, химик А. М. Бутлеров, юрист Н. П. Загоскин кебек талантлы һәм алдынгы карашлы галимнәренән эшчәнлегә аркасында Казан университеты илдәге иң яхшы университетларның берсе саналып килгән, дисәк, һич тә арттыру булмастыр.

Поляк студентлары һәм галим-профессорларының мәдәни-мәгърифәт эшчәнлегә төрле рәвешләрдә чагылыш тапкан: укыту-белем бирүдә булсын, фәнни-гыйльми тикшеренүләр һәм экспедицияләр оештыруда булсын; медицина ярдәме күрсәтүдә булсын; фәнни жәмгыятьләр, төбәкләргә өйрәнү музейлары, төрле комитетлар төзүдә булсын, музей коллекцияләрен кыйммәтле экспонатлар белән, китапханәләргә сирәк очрый торган китаплар белән баепуда булсын - бу эш-гамәлләргә берсе дә поляклар катнашыннан башка эшләнмәгән.

Казан университеты XIX гасыр.

верситетында үзләрен белемнәре, шәхси үрнәкләре, тормыш-көн күреш рәвешләре белән Европа тәрәккыятенә тартылган, шул рухтарак тәрбияләнгән поляклар жирле демократик зыялыларның барлыкка килүенә дә бик зур йогынты ясаганнар.

Университетны төмамлап чыгучы поляклар Россиянең шәрәкь халык вәкилләренән шактый күбесе белән шәхсән таныш була, тора-бара ул танышлыктар дустанә мөнәсәбәтләргә әйләнә. Аның иң мөһиме шунда ки, бу дустанә аралашулар хөкүмәт тарафыннан рус булмаган халыкларның ижтимагый һәм мәдәни тормышын феодаль-патриархаль горейфгадәтләр кысасында саклап калу максаты үткәрелгән бер вакытта, милли зыялыларны булдырмаса тырышкан бер чорда үткәрелә.

О. М. Ковалевскийның иң сәләтле шәкертләреннән берсе бурят Д. Банзаров булса, икенчесе Н. И. Лобачевский шәкерт, русларның «Во поле березонька стояла...» жырының авторы Нигъмәт Ибраһимов улы Л. Н. Ибраһимов булган. Ул үзе дә байтак шигырьләр ижат иткән, «Заволжский муравей» журналына даими язышып торган. Ковалевский белән Верниковскийлар шулай ук татар Әбдүш Ваһапов һәм Салихжан Кукляшевка да белем биргәннәр. Сүз уңаенда шунысын да әйтеп үтик, соңыннан Оренбург кәдетлар корпусында С. Кукляшевтан татар теленә поляк егете Зыгмунт Сераковскийга да өйрәнгән.

И. А. Верниковский белән О. М. Ковалевскийның шәрәкь телләрен яхшы белүен Казан университеты адъюнкты, татар халкының тарихы һәм теле буенча күп хезмәтләр язган татар мәгърифәтчесе—галим Ибраһим Исхак улы Халфин дә бик югары бәяләгән. Ибраһим Халфин Г. Лукашевский һәм О. Ковалевский белән бигрәк тә дус булган. Бу дуслыкның игелекле нәтижәсе шул: О. Ковалевский өч ел эчендә татар телен шулкадәр яхшылап өйрәнгән ки, озаklamый русча-татарча сүзлек төзи башлаган. Аның бу хезмәтен дә И. Халфин югары бәяләп, Ковалевскийны үсәндереп торган. О. Ковалевский, шулай ук И. Халфиннән эзләнү-тикшеренүләргә таянып, жирле төбәк тарихын өйрәнү белән мавыгып киткән. Ул Феликс Кулаковский белән бергәләп борынгы Шәһри Болгарга сәяхәт кылган, татарча кулъязмалар һәм елъязмалар, төрле тарихи кыйссалар-сөйләкләр туплап кайткан. Аннары исә Казан ханлыгы һәм Шәһри Казан тарихы турында зур хезмәт язарга тотынган.

О. Ковалевский һәм И. Верниковский кебек дистәләгән полякларның исемнәре дә бу як халыкларына яхшы таныш булган. Үз чиратында, поляклар да жирле халык

Хәзерге кайбер галимнәребез полякларның университетта, гимназия һәм училищелардагы фәнни-педагогик эшчәнлекләренә тиешле бәяне биреп житкермиләр. Ә аларның эшчәнлекләре гаять әһәмиятле бит! Поляк табиблары, шәрәкь белгечләре, юристлары һ. б., аерым алганда, Казан уни-

белән дуслашып китеп, аларны поляк мәдәниятенен иң яхшы казанышлары белән таныштырып бару мөмкинлегеннән файдаланганнар. Аерым алганда, Ковалевский һәм Верниковский тырышлыгы белән күренекле поляк шагыйре Адам Мицкевичның әсәрләре «Казанский вестник» һәм «Заволжский муравей» басмаларында дөнья күрә килгән.

Шәрәкь бүлегенен фәнни камиллеккә ирешүе 1843 елда шәрәкь каллиграфиясе (матур язу үрнәкләре) курсы кертелүгә нисбәтән булганлыгын, бу курсы укытырга, махсус белем булмаса да, тумыштан талантлы татар мәгърифәтчесе, галим М. Г. Мәхмүдовның чакырылуы турында без югарыда телгә алынган мәкаләбездә («К. У.», № 12, 2002 ел) искәртеп үткән идек инде.

Бу егет чыгышы белән ясаклы крестьяннар катлавыннан була, димәк, хакимият вәкилләре рәхсәтеннән тыш, Россиянең башка төбәкләренә чыгып йөрү ана тыела дигән сүз. Мәмдәлдәге Хәйбулла хәзрәт мәдрәсәсе шәкертә М. Мәхмүдов, әйткәнбезчә гаять талантлы егет була. Ул инде унсигез яшендә үк гарәп, фарсы, төрек телләрен яхшы белгән. Аның сәнгатьчә матур язу сәләтен дә бик тиз күрүп алалар. Төрле абруйлы кешеләр тырышлыгы белән егеткә 1842 елның 19 августында «Увольнительный лист» дигән таныклык бирелә. Шул таныклык нигезендә М. Мәхмүдовка нәкъ бер ел «Россия империясенен төрле шәһәр вә авылларына чыгып йөрү хокукы» карала. Егет, шушы форсаттан файдаланып, Казан университетына эш сорاپ килә. Ниһаять, 1843 елның гыйнварында мәгариф министрлыгы Мәхмүдовны гарәп, фарсы, төрек-татар каллиграфиясе укытучысы вазифасына алырга ризалык бира. Егетне ясаклы крестьяннар катлавыннан йолып алу артыннан ректорлар - башта Н. И. Лобачевский, аннары И. М. Симонов, шәрәкь факультеты деканы А. Казем-Бәк бик тырышып йөри. Бу эштән О. М. Ковалевский да читтә кала алмаган, албәтте Әмма... «ясаклы татар крестьянын» йолып алу университет Советы белән хөкүмәт Сенаты арасында алты ел буена тарткалашуга кадар бара. Бары тик 1849 елның 18 июнендә генә Сенат указы белән М. Г. Мәхмүдов ясаклы крестьяннар катлавыннан азат ителә. Ул укыту бүлегенә хезмәткә рәсми рәвештә раслана. Бернинди түләүсез-нисез алты ел дәвамында яратып эшләп килгән хезмәтенә ул шулай «өр-янадан билгеләнә!» Татарстан Республикасы архивында янә дә бер кызыклы документ бар. Анысы 1856 елгы документ. Анда М. Мәхмүдовның, О. Ковалевский, А. Бутлеров һәм башкалар белән берлектә 1853—1856 елларда түбән дәрәжәдәге чинлы ярлылар фәйдәсына иганәлек иткәне очен бронза медаль белән бүләкләнүе турында хәбәр ителә. Менә сина «ясаклы татар мокрыты!»

О. Ковалевский Казандагы Беренче гимназия һәм Казан университетының монгол теле укытучылары Лама Гешул белән Галсан Гомбоевны да казаклар катлавыннан чыгарырга тырышып карый, ләкин югарыдагы түрәләрнен бу хакта ишетәселәре дә килми.

О. Ковалевскийның Казандагы Икенче гимназия директоры вазифасын үтәгәндәге игелекле эшчәнлеге дә яхшылап өйрәнелмәгән әле. Ул бик тирән фикерле, киң белемле галим була. Югары белем бирүнең бары тик урта, ягъни гимназия белеменә таянып кына алып барылырга тиешлеген яхшы аңлый ул. Нәкъ менә О. Ковалевский директор булып торган чорда Казанның Икенче гимназия укучыларының ишшлары Казан укыту округында иң яхшылардан дип табылалар. Янә шунысы кызыклы: «инородец» дип йөртелгән башка милләт гимназистлары славян һәм грек телләрен мәжбүри укытудан да азат ителәләр. Яһүд гимназистлары Талмуд, ә мөселман гимназистлары Коръән укый. Гимназия укучыларының берсе О. Ковалевский турында: «Ул үз заманы өчен искиткеч кеше иде!»—дип сокланып язып калдырган.

О. Ковалевский чорында гимназистларның жирле халык белән тыгыз аралашуы башлана, бу үз чиратында төбәк халкының мәдәни үсешенә дә зур йогынты ясый. Ковалевский шулай ук университетның этнографик музейен сирәк экспонатлар белән тулыландыру өчен дә гажәп зур тырышлыklar куя, университет китапханәсенә үз хисабыннан 1433 томнан торган 189 әсәр сатып алып тапшыра, аларның 48е сирәк очрый торган кулъязмалар була.

Төбәк халкына поляк табибларының эшчәнлеге дә зур файда китерә. Казан университетының медицина факультетын төмамлап чыккан П. А. Бальбуциновский көнчыгыш төбәкләрдә чәчәк авыруына каршы прививкалар ясау белән шөгыльләнә. Язмыш аны кайларга гына илтп ташламый: хәрби госпитальләр, Чимкент, Ташкент калалары, Төркестан далалары, дисеңме - ул берсен дә читләп үтми. Авырулар янына башка диндәге кешенә кертүне шәрәкь илләрендә өнәмәсәләр дә Бальбуциновский янына ярдәм сорاپ ир-атлар гына түгел, хатын-кызлар да килә торган була. Гади халык табибның диненә түгел, ә осталыгына-белеменә ышанган. Бальбуциновскийның тагын

бер зур хезмәтә шунда: ул, татар, башкорт, казакъ яшыләрә арасыннан сәләтлеләрән сайлап алып, аларны урта дәрәжәдәге табиблыкка, ягъни фельдшер-медсестра кебек һөнәрләргә дә өйрәтә тегеләрә исә аның ысуллары белән жирле халыкны үзләре дәвалый башлый. Дуслары һәм һөнәрдәшләре Бальбуциновскийны бу яктардагы иң оста табиб дип йөртәләр. Чүл-далаларда ару-талу белмәстән йөрөп торуларына да карамастан, ул бу яктардагы ижтимагый тормышка да бик актив катнаша. 1873 елда П. А. Бальбуциновский Казан университетында докторлык диссертациясен уңышлы яклай.

Шундый ук фидакарь жанлы икенче табиб Казан университетының медицина факультетын төмамлап чыккан поляк Б. М. Мариупольский була, ул, үзенң сәләмәт-леген да вақытын да кызганмастан, ваба (холера) авыруына каршы бик тырышып көрәшә Мариупольский рус булмаган халыкларга зур хөрмәт белән карый. Аны башта Петропавловск шөһәрәңә жиберәләр, андагы санитария хәлләрәңә торышын күрөп, аның исә-ақылы кита Ул ал дими, ял дими, жиң сызганып эшкә керешә, ярлы авыруларны бер тиенсезгә бушлай дәвалый, шөһәрәңә хатын-кызлар гимназиясендә медицина дәрәсләрә алып бара. 1898 елдан Мариупольский Омск үзәк фельдшерлар мәктәбәңә житекчелек итә башый. Ул укытып чыгарган татар яшыләрә соңыннан Себер һәм Казакъстанның бик күп өязләрендә хезмәт италәр.

Бу яктарда ветеринарлык (мал табибы) белемнәрән тарату һәм жирле кадрлар әзерләүдә Варшава ветеринария мәктәбәңә төмамлап, 1873 елда Казан ветеринария институтына директор итеп эшкә жиберелгән профессор Петр Зейфманның да хезмәтләре гаять зур була. Ветеринария институты Казан университетыннан әле янарак кына аерылып чыккан чак була бу - эш муеннан, әле төгәсә житешми, әле монысы юк... Петр Зейфман башы-аягы белән әнә шул авыр хезмәткә кереп чума.

Россиянең офтальмология (күз авырулары) фәнәңә нигез салучы поляк профессору Е. В. Адамюк бу яктарда яшәүче халык вәкилләрәннән бик күп табиблар тәрбияләп үстерә Трахома белән авыручы меңләгән чувашлар шулай итеп ул куркыныч авырудан котылып калалар. Профессорның даны шулкадәр киң таралган була, жирле халык күз табибларының барысын да, яратып-үз итеп, «адамюклар» дип атап йөртә башый. «Казан чынлап та меңнәрчә авыруларның мәккәсәңә өверелде, шәркый Россия халыклары арасында Адамюк исемнән дә атаклырак бер исем дә булмагандыр», - дип яза «Волжский курьер» газетасы 1905 елда.

Вильнодан (Вильнюс) Казанга сөрелгән поляк Г. В. Гонсевский, Казан университетында укып чыккач, Себер яктарында фидакарь укытучы булып таныла. Аның Себер каләтлары корпусында укыган тарих дәрәсләрән тын да алмый тыңлыйлар. Европа илләрә тарихы белгече буларак, ул Шандор Петефи, Джузеппе Гарибальди кебек күренекле шөхәсләр турында кайнарланып сөйли, республика хакимиятенәң өстенлекләрен, барлык катлам халыкларның бертигезлеген аякп чыга. К. К. Гутковский белән икесә бергә атлар күренекле казакъ мәгърифәтчесә Чокан Валихановның да сәясә карашларына «күзен ачалар». Ч. Ч. Валихановның күптомлык «Әсәрләре»нә кереш сүзендә галим һәм жәмәгать эшлеклесе Г. Н. Потанин: «Чоканның фикри үсешәңә иң зур йогынты ясаганы аларның танышып-дуслашып китүе була. Гонсевский белән өңгәмәләшәп-сөрләшәп утырулар яшә мәгърифәтченәң сәясә карашларын ныгыталар, андый карашлар әле аның иптәшләре, шулар белән бергә минем өчен да бөтенләй ябык китап булып тора иде... Ул «Европага төрәңә ачуучылардан булды», - дип яза.

Юридик факультет профессорлары Антоний Станиславский, Адольф Осипов һәм бигрәк тә Габриэль Шершеневич кебек галимнәрәңә төзәсирә аркасында Идел бие халыкларында хокукый фикерләү, аерым алганда, мәселман кануннарын өйрәнүдә тирән кызыксыну туа. Нәкъ менә XIX йөзнең сиксененчә-туксанынчы елларында граждандый хокуклары кафедрасында юриспруденциянең сәүдә-вексель, сәүдәгәрлек, гайдә мөнәсәбәтләре шикеллә өлкәләре генә өйрәнеләп калмый, ә Казан университетында мәселман хокукларын укыту фикерә ныклап урнаша. Бу бигрәк тә гасыр азагында ачык чагыла. Югарыда телгә алынган профессорлар жирле халыктардагы милли үзәннә уяталар.

Казан университетыннан куып чыгарылган Чистай нотариусы поляк Кабитович, Азаматов, Хөснетдинов кебек татарлар һәм запастагы солдат Мельников, крестьян Любимцевлар белән берлектә татар крестьяннарының мөнфәгатен тирән чагылдырган таләпләр турында язып чыга. Жандарм идарәсә начальнигы Кабитович турында югарыдагы түрәләргә болай дип язып жиберә: «...ул татарларга тирән эчтәлеккә үтәңчләп язып бира аларның тормышларын бик караңгы итеп күрсәтергә тырыша, хөкүмәт

боерыкларының законсызлыгын исбатлап, татарларны алардан азат итәргә вәгъдәләп бирә».

Поляк студентлары төрле кичәләрдә, сходкаларда, Казан студентларының чуалышларында һәрвакыт катнашып киләләр. Мондый чыгышлар башкала университетлары студентларының чуалышларына теләктәшлек йөзеннән табигый рәвештә эшләнәләр. Бу гамәлләр һәммәсә дә университетларда хөкөм сөргән реакция уставларга протест буларак эшләнә. Алар 1861—1863 елларда, 1882 елның октябрь аенда, аннары 1887—1889 елларда төрле университетлардан нахакка куып чыгарылган студентларны яклау йөзеннән, ризасызлык билгесе буларак та бәяләнәләр. Һәм, әлбәттә инде, мондый чуалыш-чыгышларга рус булмаган милләт вәкилләре дә тартыла торган була.

Шул рәвештә, Казан университетын тәмамлап чыгучы поляклар да, революцион эшчәнлекләре өчен бу якларга сөрелгән яки хезмәткә жибәрелгән укытучылар-профессорлар да поляк халкы белән шәркый Россия халыклары арасында урнашкан дустанә мөнәсәбәтләргә ныгытканнан-ныгыта баралар. Алар, әһәмиятле сәяси-интеллектуаль көч буларак, бу яклардагы милли зыялыларның да үзәк үсешенә йогынты ясамый калмыйлар.

Игътибар, конкурс!

Г. Камал исемеңдәге Татар дәүләт Академия театры, «Яңа гасыр» телерадио-компаниясе, «Казан утлары» һәм «Сәхнә» журналлары драматургия өлкәсендә «Яңа татар пьесасы» премиясенә конкурс игълан итәләр. Конкурстың максаты—татар драматургиясен һәм театр сәнгатен үстерү.

Конкурстың генераль спонсоры—«Татэнерго» Ачык акционерлык җәмгыяте. Конкурска катнашу шартлары:

1. Автор конкурска сәхнәдә куелмаган, татар яки рус телендә иҗат ителгән бер яки берничә пьеса тәкъдим итә ала.

2. Пьеса оригиналь эсәр һәм шулай ук әдәби эсәр инсценировкасы да булырга мөмкин.

Пьесалар конкурска 2003 елның 31 декабренә кадәр кабул ителә.

Текстларны түбәндәге адреска жиберүгез сорала: **420021, Казан, Татарстан урамы, 1, Г. Камал исемеңдәге Татар дәүләт академия театры, «Яңа татар пьесасы» конкурсы.**

Конкурска жибәрелгән хезмәтләргә түбәндәге анкета мәгълүматлары теркәлә: —авторының фамилиясе, исеме, атасының исеме, туган елы, адресы һәм телефоны, кыскача иҗат биографиясе (псевдонимы күрсәтелгән аерым конвертта); —2 экзemplарда пьеса (псевдоним белән) һәм эсәренң иҗат ителү датасы.

Конкурска жибәрелгән пьесалар кире кайтарылмый һәм рецензияләнми, алар Г. Камал театры китапханәсенә тапшырылалар.

Конкурс турында өстәмә мәгълүматларны (8432) 93-52-50 телефоны буенча алырга мөмкин.

«Яңа татар пьесасы» конкурсына жибәрелгән пьесаларны бәяләгечләр: жюри рәисе—Миркасыйм Госманов, жюри әгъзалары—Фәрит Бикчәнтәев, Рауза Усманова, Гали Арсланов, Шамил Закиров, Равил Фәйзуллин, Миләүшә Айтуганова, Гөлсирә Солтанова, Илдар Хәйруллин, Айгөл Габәши.

Конкурста жинеп чыгучы авторларның исемнәре 2004 елның февраль аенда игълан ителәчәк. Жиңүчеләр акчалата премияләргә белән бүләкләнә:

Беренче премия—200 мең сум

Икенче премия—100 мең сум

Өченче премия—75 мең сум

Моннан тыш, әдәби эсәргә нигезләнеп язылган иң яхшы инсценировка өчен 150 мең сум күләмендә бер махсус премия билгеләнә.

Конкурста жинеп чыгучы пьесалар «Казан утлары» журналында яки махсус җыентыкта бастырыла, шулай ук театрларга сәхнәләштерү өчен тәкъдим ителә.

Академик Мирфатыйх Зәкиевкә 75 яшь

ҮСЕШ БАСКЫЧЛАРЫ

1960 елда, мин Казан дәүләт университетына укырга килгәндә, остазым Мирфатыйх Зәки улы инде филология фәннәре кандидаты, ике дистәдән артык фәнни макаләләр һәм 243 битле «Хәзерге татар әдәби теле: Синтаксис» исемле монографиянең авторы, әле яңа гына оешып килә торган татар теле кафедрасының мөдире иде.

Студент елларында оныгылмас хатирә булып күнелдә уелып калган бер вакыйга саклана. Ул—остазымның докторлык диссертациясе яклавы. Бу хәл 1963 елның 4 апрелендә булды. Бик яхшы хәтерлим: рәсми оппонентлары—филология фәннәре докторы академик Серебренников, филология фәннәре докторлары Убрятова, Киекбаев М. Зәкиевнең «Татар теленең синтаксик төзелеше» дигән темага язылган докторлык диссертациясенә югары бәя бирделәр.

Шул ук елда диссертация рус телендә «Синтаксический строй татарского языка» исеме белән аерым монография булып басылып чыкты. Ул Татарстанда гына түгел, әлekkеге СССРның барлык төрки республикаларында да киң танылды. Төрки тел белгечләре аны фәнни-тикшеренү эшләрендә өлге иттеләр, аның үрнәгендә үзләренен фәнни синтаксисларын тудырдылар. Хәзер, кырык ел үткәннән соң, курыкмыйча әйтергә мөмкин, М. Зәкиевнең бу хезмәте төрки-татар

лингвистика мәктәбенең нигезенә салынган беренче таш булды. Аның стөнасына дигән кирпечләре дә озак көттермәде, бер-бер артлы «Синтаксис һәм пунктуация», «Хәзерге татар әдәби теле: Синтаксис», «Современный татарский литературный язык: Синтаксис», татар академик грамматикасының синтаксиска караган өченче томнары: «Татарская грамматика: Синтаксис», «Татар грамматикасы: Синтаксис» кебек саллы хезмәтләре дөнья күрде. Моңа өстәп тагы шуны әйтергә кирәк, аның һәр ел саен диярлек VII–VIII сыйныфлар өчен төзәтелгән һәм тулыландырылган мәктәп дәрәҗәләре, студентлар өчен синтаксис буенча кулланмалары чыгып тора.

1970 еллар башында галим фәнни-тикшеренүләрен яңа өлкәгә—тел тарихына, аның аркылы шул телне тудырган халык тарихына күчте. Юбилар бу өлкәгә фәнни ачышларын «Татар халкы теленең барлыкка килүе», «Проблемы языка и происхождения волжских татар», «Татары: проблемы истории и языка», «Төрки-татар этногенезы» исемле монографияләре аша укучы хөкеменә тапшырды. Быелгы юбилей елында ул Мәскәүдә «Происхождение тюрков и татар» дигән күләмле хезмәтен чыгарды.

1965 елда Мирфатыйх Зәкиевнең хезмәт юлында кискен үзгәреш булды: аны Казан дәүләт педагогия институтына фән эшләре буенча проректор итеп күчерделәр, аннары ректорлык вазифасын йөкләделәр.

Бу чорда күп профильле кафедралар үзгәртеп корылды, алар базасында бер профильле кафедралар булдырылды. Мәсәлән, татар теле һәм әдәбияты, физика, педагогика һәм психология кафедралары нигезендә татар теле белеме, татар әдәбияты,

теоретик физика, гомуми физика, педагогика, психология кебек бер профилдә мөстәкыйль кафедралар төзелде. Кайбер факультетларда һәм институт күләмәндә моңа кадәр бөтенләй булмаган яңа кафедралар—химия, вычислительная математика, факультетара чит телләр һәм фәнни коммунизм кафедралары төзелеп, үз эшчәнлекләрен башлап жиберделәр.

М. Зәкиев кафедралары фән докторлары һәм фән кандидатлары исәбенә ныгыту мәсәләсен куйды һәм 20 елга якин ректорлык итү чорында бу мәсәләне бер генә минутка да күз уңынан ычкындырмады. Ул «кафедра житәкчесе фән докторы булырга тиеш» дигән таләп куйды һәм аны контрольдә тотты. Нәтижәдә, житмешенчә елларда кафедра мөдирләренән күбесе фән докторлары иде. Далил өчен А. Ременников, Е. Бушканец, Л. Шакирова, Ю. Гатиллов, М. Тутәев, Х. Сабиров, Я. Ханбиков, Ф. Ситдиқов, В. Нағибаров кебек галимнәрнең фамилияләрен атау да җитә.

Ректорның фәнгә, яшьләргә уңай мөнәсәбәтә нәтижәсендә докторлар саны һаман ишәя торды. Сиксәннәнчә еллар башында Ә. Чинкин, Р. Абзалов, З. Гатиятуллина, Р. Йосыпов, Ж. Вилькеев һәм башка бик күпләр докторлар сафына бастылар.

М. Зәкиев институт укытучыларының барысының да фәнни-тикшеренү эшендә катнашуын мәҗбүри итеп куйды. Чөнки үз алдына куелган бурычны уңышлы үтәү өчен укытучыга (профессор, доцент, ассистент) фәннең соңгы казанышлары белән коралланырга, методика өлкәсендә туган яңалыкларны үзләштерергә һәм лекция материалларын шулар белән багырга кирәк иде. Шуны тагаен анлап, укытучылар интенсив рәвештә фәнни һәм фәнни-методик эш белән шөгыльләнделәр, монографияләр яздылар, югары уку йортлары һәм гомуми урта белем мәктәпләре өчен дәреслекләр, ярдәмлекләр һәм программалар төзеп бастырдылар. Мәсәлән, житмешенчә елларда институт укытучылары тарафыннан яисә алар катнашында ел саен 35-40 исемдә дәреслекләр, дәрес кулланмалары язылып матбугатка тапшырыла иде.

Ректор студентлар алдына да фәнни эш белән шөгыльләнү бурычын куйды. Һәр укытучы студентның фәнни эшенә житәкчелек итәргә тиеш булды. Ректорат студентларның фәнни оешмасын (СФО) төзедә. Һәр факультетта студентларның фәнни түгәрәкләре булдырылды. Әлеге оешма һәм түгәрәкләрнең килеренкә эшчәнлегә нәтижәсендә студентларның фәнни эшләре күзгә күренеп жанланды. 1974–1975 уку елында инде көндәзгә бүлектә укучы студентларның 85-90 проценты фән белән шөгыльләнә.

М. Зәкиев ректорлык иткәндә, студентлар кабул итү ике тапкырга артты. Житмешенчә еллар башында, мәсәлән, татар теле һәм әдәбияты бүлегенә бер группа, ягъни 25 студент кына алына иде. Бүлектә студентлар кабул итү саны башта илгә, аннан соң житмеш бишкә җиткерелде.

Татарлар бик күп төбәкләрдә яшәсәләр дә, ул вакытта Казан педагогия институты укытучыларыны, нигездә, Татарстан мәктәпләре өчен әзерләде. Чит төбәктәге татар мәктәпләре русча укытуга күчеп беткәннәр иде инде. Бу начар чирнең вирусы Татарстан, бигрәк тә Казан мәктәпләренә дә йокты. Әлеге афәттән котылуны бердәнбер дәрес юлы туган телне һәм аның әдәбиятын укытуны яңадан мәктәпләргә кайтару иде. Авыр булса да, боз кузгалды. Татар теле һәм әдәбияты бүлегендә Татарстанның татар мәктәпләрен тәмамлаган яшьләр белән бергә, чит төбәкләрдән килгән татар балалары да укый башлады. Ләкин мәсәләнең тагын бер чәтерекле ягы калкып чыкты. Үз гомерендә татар телендә бер генә дәрес тыңламаган баладан ничек итеп татар теле һәм татар әдәбиятынан татарча керү имтиханы алырга? Моңа да ярдәмгә ректор килде. Ул бүтән абитуриентларга керү имтиханын рус теле һәм әдәбиятынан тапшырырга рөхсәт бирде. Бүгенгә көндә шул вакытта Казан дәүләт педагогия институтында белем алып чыккан укытучылар үз төбәкләрендә (Омск, Төмән, Пермь, Киров, Пенза һ. б.) татар балаларына үз туган телләрендә дәрес тыңлаталар, татар телен торгызу, саклау һәм үстерүгә үзләреннән өлеш кертәләр.

Ректор укытучыларның, студентларның тормыш-көнкореш һәм эш шартларын яхшырту, институтның матди-техник базасын ныгыту буенча күп тырышлык куйды. Мәсәлән, Пушкин урамында күпкатлы ике тулай торак калкып чыкты, Госпитальная урамында физик-тәрбия факультеты бинасы анында дүрт заллы спорт комплексы һәм аның ишегалдында өч катлы уку биналары сафка басты. Тарих-филология

факультетына 39 нчы мәктәп бинасы бирелде. Победилово бистәсе янында—Идел елгасы ярында агробиостанция төзелде. Марий-Эл Республикасының Ялычк күле буендагы спорт-саламәтләндерү лагерында яна йортлар салынды. Ул яна жиһазлар белән баетылды. М. Зәкиев ректор булып эшләгәндә, институтның 50 һәм 100 еллык юбилейлары билгеләп үтелде. Мәгълүм булганча, 1918 елда Казан укытучылар институтының исеме педагогия институты дип үзгәртелә. 1968 елда шушы датага туры китереп, аның 50 еллыгы үткөрелде. Бу истәлекле датаны коллектив укыту-тәрбия, фәнни-тикшеренү өлкәсендә жигдә казанышлар һәм унышлар белән каршылады. Укытучылар хәзәрләүдә ирешкән унышлары өчен РСФСР Верховный Советы Президиумы коллективны Мактау грамотасы белән бүләкләде.

Тантана үткәннән соң, институт тарихын өйрәнеп, аның төзелүенә 50 генә түгел, 100 ел дигән фикергә киләләр. Чөнки хәзерге КДПУ үзенен башлангычын 1876 елда оешкан Казан укытучылар институтынан ала. Бу архив материаллары белән дә раслана. Шулай итеп, 1976 елның октябрь аенда институтның 100 еллык юбилеен билгеләп үтәргә дигән карар кабул ителә.

Нинһаять, 1976 ел—юбилей елы килеп житте. РСФСР Мәгариф министрлыгы, институтның эшен өйрәнеп баяләү өчен, 20 пединститут вәкилләреннән торган комиссия жиһәрде. Ул коллектив эшчәнлеген бөтен юнәлешләр буенча жентекләп тикшерде, өйрәнде, нәтижәсен язма рәвештә РСФСР Мәгариф министрлыгына каллады. Соңгысы, материалны жентекләп өйрәнгәннән соң, партия һәм хөкүмәт органнарына институтны бүләкләү тәкьдимен кертә. Матбуатта СССР Верховный Советы Президиумының 1976 ел, 22 октябрь Указы игълан ителде. Анда «Казан дәүләт педагогия институты педагогия кадрлары хәзәрләүдә ирешкән унышлары өчен һәм оештырылуына 100 ел тулу уңаеннан Хезмәт Кызыл Байрагы ордены белән бүләкләнде» диелә.

1986 елның июнь аенда Мирфатыйх Зәкиев Г. Ибраһимов исемендәге Тел, әдәбият һәм тарих институтына директор итеп билгеләнде.

Казан университеты ректоры А. И. Коновалов, Казан ветеринария институты ректоры Н. Ж. Хажитов, М. З. Зәкиев, Казан культура институты ректоры Р. А. Шәмсетдинов. 1982 ел.

Исемнән үк аңлашылганча, институт башта ук күп профильле фәнни учреждение буларак төзелә. Аның галимнәре һәм хезмәткәрләре институт оешкан көннән башлап татар халкының бик күп проблемаларын: телен, әдәбиятын (борынгысын һәм хәзәргесен), авыз ижатын, сәнгәтен, тарихын, археологиясен, этнографиясен, иҗтимагый фикер тарихын—гомумән, бөтен матди һәм рухи мирасын өйрәнү белән шөгыльләнделәр һәм хәзәр дә шул эшнә давам италәр. Сер түгел,

Мәскәү, Ленинград (хәзәр Санкт-Петербург) шәһәрләрендә, элеккеге союздаш республикаларда бу проблемаларны өйрәнү белән дисталаган фәнни учреждениеләр шөгыльләнде. Аларда бер үк проблеманы 150-200 кеше өйрәнсә, биредә шуны 10-15 кешә кеше башкарырга тиеш булды. Шулкадәр күпкырлы һәм катлаулы мәсьәләләргә өйрәнүгә карамастан, ул Идел бие төбәгендә бердәнбер академик институт иде, (1946 елның гыйнвар аенда СССР Фәннәр академиясенен Казан филиалы составына кертелде), аның мөмкинлекләре шактый чикле иде. Ул озак еллар буена икенче категорияле, ягъни «икенче сортлы» фәнни учреждение булып кала бирде. Биредә хезмәт хақы да СССР Фәннәр академиясенен беренче категорияле институт галимнәре һәм хезмәткәрләренекәннән сизелерлек түбән булды. Институтның үз бинасы юк иде. Шуңа күрә күп кенә галимнәрнен һәм хезмәткәрләренен утырып эшләргә урыннары

да булмады. Ул финанс-хужалык ягынан СССР Фәннәр академиясенең Физика-техника институтына буйсынган хәлдә яшәде. Татар мәдәниятенен күп гасырлык традицияләрен гомумиләштерүче, аның үсү юлларын һәм мөмкинлекләрен барлап, шул үсешен теоретик-концептуаль нигезләрен эшләүче институтка, аның галимнәренә һәм хезмәткәрләренә карата бу бик зур гадәлсезлек иде.

Институт житәкчеләге моның белән беркайчан да килешмәде, хезмәткәрләр санын арттыруны, институтның категориясен күтәрүне һәм ана финанс-хужалык ягынан тулы мөстәкыйльлек бирүне сорап, ул СССР Фәннәр академиясе президиумына күп мәртәбәләр тәлән дә, язма рәвештә дә мөрәҗҗәгать итте. Ләкин фактларга нигезләнгән дәлил сорауларга җавап һаман бер булды: «Автономияле республика институтына бусы да бик җиткән. Сезгә бирсәң, башкалар да сорый», — дигән җаваптан башка нәрсә ала алмады.

Ләкин тормыш һаман бер генә төсле тормый, үсә, үзгәрә. Сиксәннечә елларның икенче яртысында, институтта үзгәртеп кору эшләре башланды, директор тырышлыгы белән нәкъ шушы елларда галим һәм хезмәткәрләрнең күптәнне хыялларының кайберләре тормышка ашты. Хезмәт һәм социаль мәсьәләләр буенча СССР дәүләт комитеты карары белән институт 1986 елның июленнан беренче категориягә күчерелде. 1987 елның октябрь аенда ул финанс-хужалык ягынан Физика-техника институтынан аерылды, финанс мөстәкыйльлеге алды, үз балансын, үз хужалыгын булдырды.

Алда институтның үз бинасы булмасы хакында әйткән идем инде. Бу мөшкел хәлдән чыгарга институтка Татарстан партия өлкән комитеты һәм Министрлар Советы житәкчеләре булышты. Алар тырышлыгы белән институт алектәге Ленин (хәер—Кремль) урамында зур булмаган ике бина алды. Дирекция бу биналарга капитал ремонт ясапты, яңа җиһазлар сатып алды, коллекцияләргә иң бай булган ике бүлекне—археология, кулъязмалар һәм текстология бүлекләрен шунда урнаштырды. Биредә үк фәнни экспедицияләр вакытында табылган, ләкин, урын булмау сәбәпле, төрле җирдә сибеләп яткан кыйммәтле коллекцияләргә урнаштыру өчен ике мирасханә төзетте. Бүгенге көндә кулъязмалар һәм текстология бүлегенә караган мирасханәдә 20 мең данә папкада гуманитар фәннәрнең төрле өлкәләренә караган 170 гән артык шәхсн архив фондлары һәм коллекцияләре саклана. Болардан тыш биредә 4000 нән артык кулъязма һәм борынгы чорларга караган сирәк китаплар тупланган. Археология бүлегенә караган мирасханә дә археологик казулар вакытында табылган, ләкин авыллардагы вакытлы корылмаларда саклана торган бай һәм кыйммәтле коллекцияләргә бергә тупларга мөмкинлек бирде.

Дирекциянең перспектив планнарында институт базасында башта Татар энциклопедиясе һәм Тарих институтлары, ә алга таба Тел белеме, Әдәбият, Кулъязмалар, Сәнгать институтлары төзү каралып, аларның структуралары һәм штатлары да эшләнгән иде. Мәгълүм булганча, шулардан әүвалге икесе гамәлгә ашырылды. 1994 елда институттан аерылып чыккан татар энциклопедиясе бүлгәе җирлегендә Татар энциклопедиясе институты, ә 1996 елда институтның тарих, этнография, археология, ижтимагый фикир тарихы бүлекләре нигезендә Тарих институты төзелде. Сонгысына бердәзн тарихи һәм мәдәни һәйкәлләр бүлгәе дә кушылды. Шулай итеп, бергуманитар институт (Г. Ибраһимов исемендәге Тел, әдәбият һәм тарих институты) бүлекләре базасында мөстәкыйль өч институт—Г. Ибраһимов исемендәге Тел, әдәбият һәм сәнгать институты, Татар энциклопедиясе институты һәм Тарих институты барлыкка килде. Татарстан Республикасы Министрлар Кабинеты карары белән Г. Ибраһимов исемендәге Тел, әдәбият һәм тарих институты Г. Ибраһимов исемендәге Тел, әдәбият һәм сәнгать институты итеп үзгәрелде.

Институтта структур үзгәрешләр үткәрү, бүлекләр санын арттыру бервакытта да үз максат булмады. Бу гамәлләр фәнни-тикшеренү эшләренен нәтиҗәләлеген күтәрүне күздә тотты. Салдатсыз армия булмаган кебек, фәнни хезмәткәрләрсез фәнни бүлекләр дә, институт та яши алмый. Шуна күрә, директор фәнни хезмәткәрләрнең санын арттыру, аларның квалификациясен күтәрү бурычын куйды. Ләкин илдә даими рәвештә штат кыскартулар барган заманда, кайберәүләр уйлаганча, моны тормышка ашыру бик җиңел түгел иде. Шуна да карамастан, дирекция һәм коллектив алга куелган максатына иреште.

Мәгълүм булганча, 1988 елда СССР Фәннәр академиясе институтларында

эшлөүчү гыйльми хезмәткәрләрне сан ягыннан чиклөү (лимит) бетерелде. Ул Мәскәү һәм Санкт-Петербург шәһәрләрендәгә фәнни учреждениеләр өчен генә калды. Институтлар, финанс мөмкинлегеннән чыгып, гыйльми хезмәткәрләрнең санын үзләре билгели башлады. Дирекция бу мөмкинлектән нәтижәле файдаланды, юлларын табып, фәнни хезмәткәрләр санын арттыруга иреште. Мәсәлән, 1986 елда институтта 133 кеше эшләсә, 1993 ел башына бу сан 215 кә жетте. Ләкин М. Зәкиевне, директор буларак, сан үсешен генә канәгатьләндермәде, ул аларның квалификацияләрен күтәрү юлларын да тапты.

Фәнни хезмәткәрләрнең белем дәрәжәсен, квалификациясен күтәрүнең берничә юлы бар. Беренчесе—аспирантураның эшчәнлеген яхшырту, икенчесе—өметле яшь галимнәргә докторлык һәм кандидатлык диссертацияләре язучу һәм яклау өчен уңай шартлар тудыру. Директор боларның икесенә дә «яшел ут» бирде. Бүлек мөдирләреннән, аспирантлардан һәм аларның житәкчеләреннән үз вазифаларын төгәл һәм тулы күләмдә үтәүләрен таләп итте. Аларның торыш-көнүреш һәм эш шартларын яхшыртуга тырышты. Бигрәк тә фәннә үзләрен күрсәтергә өлгергән өметле галимнәр өчен докторлык диссертациясә өстендә эшләргә уңай шартлар тудырылды һәм аның нәтижәсә дә куанычлы булды. Узган гасырның сиксәнненче еллар азагы һәм туксанынчы еллар аралыгында институтның ике дистәдән артык өлкән фәнни хезмәткәре (О.К. Гыйльманов, С. Алишев, Х. Корбатов, А. Петренко, Р. Фәхрәтдинов, Ф. Гарилова, М. Арсланов, Р. Әхмәтъянов, Е. Казаков, Х. Мәхмүтов, Н. Ханзафаров, Н. Хисамов, Р. Әмирханов, Ф. Баязитова, Д. Рамазанова, Г. Сөләйманова, М. Әхмәтжанов, Ә. Мәхмүтов, М. Гайнетдинов, М. Хәйруллин, И. Бәширова) докторлык диссертациясә язып яклады, докторлар саны ике мәртәбә артты.

Тел, әдәбият һәм сәнгать институтында фәнни-тикшеренү эшләрен оештыруның бер үзенчәлегә бар: фәнни хезмәт язучу өчен безнең галимнәр, хезмәткәрләр материалны китапханәләрдән, музейлардан, архивлардан гына түгел, бәлки турыдан-туры халыкның үзеннән дә жыйлар, туплыйлар. Фәнни эшнен бу формасы институт төвөлгән көннән үк башлана һәм ул бүген дә дәвам итә. Фәнни экспедиция—авыр хезмәт, бигрәк тә хатын-кыз өчен. Директор хезмәткәрләрнең хезмәтләрен мөмкин кадәр жинеләйтүне, ә файдалы эш коэффициентын күтәрүне күздә тотып, экспедицияләргә комплекслы итеп оештыру тәртибнән кертте. Андый экспедицияләр автотранспорт белән тәэмин ителде. Ләкин институтта оештырыла торган һәр экспедицияне комплекслы итеп тә, һәрберсенә автотранспорт биреп тә бетереп булмый. Чөнки институт һәр ел саен Татарстан, Башкортстан, Мари-Эл, Чувашстан республикаларының, Ульяновск, Саратов, Самара, Пенза, Төмән, Новосибирск, Оренбург, Әстерхан өлкәләренен татар авылларына диалектология, этнография, археология, археография, халык авыз ижаты һәм сәнгатьнең төрле тармакларына караган материаллар жыйно өчен егермедән дә ким булмаган фәнни экспедицияләр оештыра. Анда жыйналган кыйммәтле материаллар эшкәртелә, системага салына, соңыннан китап булып басылып чыга. Мәсәлән, уникаль томнан торган «Татар халык ижаты» тупланмасы, алты томлык «Татарстан АССРның археологик картасы», алты томлык «Татар халкының этнографик атласы» (дүртесә басылган), ике томлык (Татар теленен Урта Идел һәм Урал төбәгә сөйләшләр атласы) шундый юл үтеп дөнья күрделәр. Бу атласларны төзеп бастыру өчен галимнәрдән белем генә түгел, күмәк көч тә, күп вакыт та таләп ителде. Эшнен кыенлыгын «Татар теленен Урта Идел һәм Урал төбәгә сөйләшләр атласы» мисалында күрергә мөмкин. Аңа материал туплау Рязань, Тамбов, Түбән Новгород, Киров, Пенза, Саратов, Ульяновск, Пермь, Екатеринбург, Курган, Чиләбе, Оренбург, Самара өлкәләрендә һәм Мордва, Чувашстан, Удмурт, Татарстан, Башкортстан республикаларында урнашкан 845 татар авылында махсус «Программа...» нигезендә оештырылды. Материал жыйнау 20 елдан артык дәвам итте. Тупланган байлыкны өйрәнү, эшкәртү, бер системага китереп карталарга салу һәм аңлатма-комментарий язучу өчен тагын сизгеләк вакыт кирәк булды. Ниһаять, 1989 елда үз эченә 240 картаны алган ике томлык «Татар теленен Урта Идел һәм Урал төбәгә сөйләшләр атласы» дөнья күрде. Бу эшнен әйдәүчесә, оештыручысы һәм рухландыручысы ул вакытта тел секторы мөдире булып эшләгән Л. Мәхмүтова булды. Материаллар жыйнау һәм аны эшкәртү, атлас халенә китерүдә бүлек галимләре Н. Борханова, Д. Рамазанова, З. Садыкова, Т. Хәйретдинова, Ф. Баязитовалар күп көч куйды.

Инде әйтелгәнчә, институтта фәнни экспедицияләрнең туктап торганы юк. Экспедиция вакытында табылган материалларны галимнәр өйрәнәп, системага салып фәнни әйләнешкә кертәләр, алар нигезендә докторлык һәм кандидатлык диссертацияләре язып яклайлар, фәнни ачышлар ясайлар. Фәнни экспедицияләр индивидуаль да, комплекслы да (төрле белгечләр, галимнәр бергә тулганып), халыкара характерда да оештырыла. Мәсалән, Төркиянең Мәрмәрә университеты профессоры Надир Дәүләт һәм академик Мирфәтйх Зәкиев жигәччеләгендәгә халыкара фәнни экспедиция 1995 елда Татарстан, Башкортстан, Чувашстан республикаларында яшәүче татарларның тормыш-көнкүрешен, гореф-гадәгләрөн өйрәндә. Бу материаллар Төркиядә аерым китап булып басылып чыкты.

Фәнни учреждение буларак, директор институтта конференцияләр оештыруга, аларны фәнни дәрәжәдә уздыруга зур игътибар бирде. Аларда галимнәрнең, хезмәткәрләрнең дә катнашуын таләп итте. Чөнки фәнни конференцияләр—гыйльми тикшеренүләрнең нәтижәләрен киң жәмәгатьчеләккә житкереп торунуң отышлы формасы да. Алар аша һәр елда эшләгән эшләргә йомгак ясап барыла, төрле күренекле даталар билгеләп үтелә, жигди фәнни проблемалар буенча фикер алышулар үткөрелә. Әйтергә кирәк, конференцияләр планда каралган срокларда һәм югары оешкан дәрәжәдә уза иде. Мөһим бер факт: соңгы елларда институтның күп кенә конференцияләре чиг ил галимнәре катнашында «халыкара» дигән статус белән узды. Мәсалән, «Төркиләрнең телләре, рухи мәдәниятләре һәм тарихы: традицияләр һәм заман», «Алтын Урда: тарихы һәм мәдәнияте», «Христиан һәм ислам чиктәшләте», «Татарлар хәзергә дөньяда», Г. Түкайның, Г. Ибраһимовның 100 һәм 110, Садри Максудинның 115, Гаяз Исхакийның 120 еллыкларына багышланган юбилей конференцияләре аңа шундый булды. Соңгы ун ел (1990–2000) эчендә илләдән артык фәнни һәм фәнни-гамәли конференция үткөрелгән, шуларның егермедән артыгы халыкара дәрәжәдә.

Казан консерваториясе ректоры Н. Г. Жиганов, М. З. Зәкиев, КДУ ректоры А. И. Коновалов. 1981 ел.

оештыруга акча бүлеп биру бик нык кимеде, хәтта хезмәт хакларының топкалану очраклары да күзәтелде. Ләкин шундый авыр заманда да институт жигәччеләгә нәшрият эшен икенче планда калдырмады, юлларын тапты, китаплар бастырып чыгару эшен давам итте. Мәсалән, 80 елларның икенче яртысында һәм 90 елларда институт грифы белән һәр елны 30-35 шәхси монография, тематик жыеңтыклар, төрле типтагы сүзлекләр, югары уку йорتلары һәм гомуми урта белем мәктәпләре өчен дәреслекләр, уку ярдәмлекләре нәшер ителде. Аларның күбесе зур коллектив тарафыннан, галимнәрнең көчөн, тырышлыкларын координацияләү юлы белән язылды. Хәер, Г. Ибраһимов исемендәгә институт өчен бу яңалык түгел. Республика жигәччеләгә кушуы буенча, институт 1987 елда ук рәсми рәвештә барлык гуманитар тикшеренүләргә координацияләү үзгәргә әйләнгән иде. Аның директоры М. Зәкиев, составында ун тармак советы булган, Татарстан һәм татар халыкы проблемалары белән

М. Зәкиев галим буларак та, директор буларак та язылган хезмәтләрнең тузан жыеп ятуы белән бервакытта да килешмәде. Ул аларның китап рәвешендә тизрәк укучыга барып ирешү өчен тырышты, шуның чараларын күрде. Язылган хезмәтләргә матбугатта чыгару, аларны фәнни жәмәгатьчеләккә, халыкка жигкәрә бару—ул институт эшчәнлеген мөһим бер күрсәткечкә дә. Узган гасырның соңгы ун елында яшәү бик нык авырлашты, китап чыгару, экспедицияләр

шегылтәүчә 500 гә якын гуманитар галимне берләштергән республика координация советын житәкләде. Шуңа күрә институтта күп кенә фундаменталь хезмәтләр Татарстан Фәннәр академиясә төзәлгәнчә үк инде фәнни-тикшеренү институтлары һәм югары уку йортлары галимнәренәң уртақ тырышлығы белән язылды. Шулар арасында өч томлы «Татар теленәң аңлатмалы сүзлегә», алты томлы «Татар әдәбияты тарихы», классик язучыларыбызның сайланма әсәрләре, унике томлы «Татар халык ыжаты» тупланмасы, академик басма дип йөртелә торган «Татар грамматикасы» (рус һәм татар телләрендә өч том). Бу капитал хезмәтләренәң күбесә республикабызда гына түгел, чыт илләрдә дә югары бәя алды һәм алар Татарстан гуманитар фәннәрен дөнья тюркологларысенәң алгы сафына чыгардылар.

Институт тарихчылары һәм археологлары татар халкының борынгы, урта гасыр һәм хәзергә чор тарихына караган кыйммәтләр хезмәтләре яздылар. Алар арасында комплекслы тикшеренүләренәң иң житди нәтижәсә саналырлык «Урта Идел һәм Урал төбәгә татарлары», дүрт томлык «Болгар шәһәре», ике томлык «Казан шәһәре», «Татар халкы тарихына материаллар», «XVIII гасыр азагы–XX гасыр башында татар халкының тарихи һәм мәдәни һәйкәлләре» кебек күмәк монографиялар дә, «Төркі-татар этногенезы», «Татар халкы һәм Татарстан тарихы», «Татарстан хезмәт ияләре Бек Ватан сүтышында», «XV–XVI йөзләрдә дәүләтәра мөнәсәбәтләр: «Мәскәү-Казан» кебек шәхси монографиялар дә бар.

Китап белеме, этнография, ижтимагый фикер тарихы, шулай ук сәнгать белеменәң төрләр тармакларына караган «Татар китабының башлангычы», «Реформадан сонгы Россиядә татар китабы», «Татар мәгърифәтчелек фикере», «Урта гасырда татар социаль-фәлсәфи фикере», «XIX гасыр уртасы–XX гасыр башында Идел буй һәм Урал татарларының хужалыгы», «Татар режиссерлык сәнгате» (өч китап), «XX гасыр Татарстан сәнгате» кебек әтрафлы хезмәтләр шулай ук фәнни жәмәгәтчелекнең олы ихтирамын қазанды.

Галимнәренәң хезмәтләрен басмага әерләү һәм аларны нәшер итүне тизләү өчен, дирекция институтның үз фәнни-нәшрият бүлеген һәм «Фикер» нәшриятны булдырды. Бүген институты алар эшчәнлегеннән башка күз алдына да китереп булмый. Бу аңлашыла да, чөнки бүлек һәм нәшрият эшчәнлегә китаплар чыгаруны тизләтергә һәм аларның сыйфатын күтәрергә мөмкинлек бирде. Хәзер нинди генә қатлаулы текст булмасын, барлык фәнни монографияләренәң, жыентықларның, сүзлекләренәң оригинал-макеты шушы бүлектә эшләнә.

Үзгәртеп қору чоры башлангач, М. Зәкиев һәм аның житәкчелегендә галим-нәребез, хезмәткәрләребез хаксызга рәнжетелгән шәхесләребезнәң исемнәрен, мирасларын халкыбызга кире қайтару өчен күп тырышлық қуйдылар. Аларның тормышы һәм ижатына багышлап, фәнни конференцияләр (Г. Исхакый, С. Максуди, С. Габәши һәм башқалар) уздырылды, ул материаллар фәнни жыентық булып матбуғатта нәшер ителде. Галимнәребез тырышлығы белән қайберләренәң әдәби әсәрләре, фәнни хезмәтләре дөньяга чыгарылды, аларның тормышларына һәм ижтәкләрына багышлап монографияләр язылды. Мәсәлән, 1988 елда татар халық дастаны «Идегей» әсәре, 1989 елда Я. Абдуллин житәкчелегендә Ш. Мәржанинәң «Мәстафәдел-әхбар фи әхвали Казан вә Болгар», 2000 елда Г. Гобәйдуллина әерләгән «Султан Габәши: Материалы и исследования» фәнни хезмәтләре һәм музыкаль әсәрләре, 1999 елда Ф. Урманчеевның «Народный эпос Идегей», Ф. Гаффарованың «Садри Максуди» исемле монографияләре басылып чықты. Бүген институтның кулъязмалар һәм текстология бүлегә хезмәткәрләре Газиз Исхакыйның уңбиш томлыгына материал туплау белән мәшгуль. Аның дүрт томы дөнья күрдә инде. Төзүчеләре—өлкән фәнни хезмәткәрләр Ф. Ибраһимова һәм Л. Гайнанова.

М. Зәкиев, директор буларак, халықара бағланышлар урнаштыруга, булганнарын тағын да ныгытуга зур игътибар бирде. Сонгы елларда мондый бәйләнешләр әеруча көчәйдә һәм қиңәйдә. Мәсәлән, галимнәребез Уфада, Англиядә, Шотландиядә, Америкада, Төркиядә, Кытайда халықара конференцияләрдә қатнаштылар, докладлар белән чыгышлар ясадылар. М. Зәкиев Уфада, Лондонда һәм Шотландиядә өч халықара конгрессны оештыруда турыдан-туры үзә қатнашты, аларда докладлар белән чыгышлар ясады. 1996 елның 23-27 сентябрәндә Төркиядә үткән тюркологлар съездында Татарстан Республикасы делегациясен дә ул житәкләде һәм делегацияне Төркия республикасы Президенты Сәләйман Дәмирәл үзә қабул итте.

2000 елның март аенда Төркиянең Самсун шәһәрәндә узган «Төрки дәүләтләр арасында дуслык, тутанлык һәм бердәмлек» дигән халыкара конгресс эшендә институтның ун галиме катнашты. Академик М. Зәкиев Төркстан халыкара казак-төрөк университетында лекцияләр укый, университет галимнәре белән бергә хәзерге төрки терминология мәсәләләрен хал итү буенча үз фикерләре белән уртаклаша.

Директор М. Зәкиев Россия Фәннәр академиясе, Россия Федерациясенең Магариф, Маданият министрлыклары фәнни институтлары, Башкортстан, Казакстан республикалары, Бөекбритания, Финляндия, Төркия кебек ерак чит илләренң университетлары, фәнни-тикшеренү институтлары һәм үзәкләре белән хезмәттәшлек турында килешүләр төзедә. Бу килешүләр нигезендә институт Казан дәүләт университеты, Төркия хөкүмәте янындагы Ататөрк исемендәге маданият, тел һәм тарих жәмгыяте, Төркия гуманитар академиясе, Төрки дөньяны өйрәнү фонды галимнәре белән бергәләп «Гомумтөрк грамматикасы», «Гомумтөрк сүзлегә», «Гомумтөрк тарихы», Төрки халыкларның фольклоры һәм язма әдәбияты антологиясе» кебек әтрафлы хезмәтләр язуда катнаша.

Институт галимнәре фәнни-тикшеренүләр белән беррәттән, дәүләт, хөкүмәт, маданият, магариф органнары гозере буенча да күп төрле эш башкарды. Мәсәлән, «Татарстан Республикасы халыкларының телләре турында» Татарстан Республикасы Законы, «Татарстан Республикасы халыкларының телләрен саклау, өйрәнү һәм үстерү буенча Татарстан Республикасы Дәүләт программасы», 1998–2001 елларда Татарстанда маданиятне үстерүен республика программасы проектлары һәм татар телендә югары белем бирүне оештыру, татар язуюн латин графикасына күчерү концепцияләре институт галимнәренең турыдан-туры катнашында язылды.

М. Зәкиев эшчәнлегенң соңгы ун елы Татарстан Фәннәр академиясе белән тыгыз бәйләнгән. 1991 елда Татарстан Фәннәр академиясен төзү эше башланды. Татарстан Республикасы Президенты М. Ш. Шәймиевнң 1991 ел 30 сентябрь Указы белән академик-учредительләр составы расланды. Анда, әлбәттә, М. Зәкиев фамилиясе дә бар иде. Бу җаваплы вазифаны ана фән докторларыннан гына торган тел белем галимнәре жылышышы ышанып тапшырды.

1992 ел башында академиянең тармак бүлемнәре төзәлдә. Гуманитар бүлемнң академик-секретаре итеп бертавыштан М. Зәкиев сайланды. Бу бүлемгә башта барлык ижтимагый һәм гуманитар фәннәр кертәлдә, аларны координацияләү буенча академик-секретарь зур эш җәелдердә, чөнки республикада Фәннәр академиясен төзүнең максаты да шул иде. Хакыйкый ағзалар, мөхбир ағзалар, фән докторлары җитәкчеләгендә фәнни советлар төзәлдә. Алар үз эшләрен 1992–2005 елларга төзәлгән план-программа нигезендә алып бардылар. 1995 ел ахырына фәнни советларның саны 18 гә җитте. Алар ижтимагый һәм гуманитар фәннәр өлкәсендә эшләүче 900 дан артык югары уку йортлары укытучыларын, фәнни-тикшеренү институтлары хезмәткәрләрен берләштердә. 1996 елда Татарстан Фәннәр академиясенең Президиумы карары белән гуманитар фәннәр бүлеме базасында мөстәкыйль ике бүлем—гуманитар, социаль-испытисади һәм хокук фәннәре бүлемнәре төзәлдә. Беренчесенә академик-секретарь итеп академик М. Зәкиев, икенчесенә—академик М. Мәхмүтов сайланды.

Академик М. Зәкиевнең купкырлы фәнни, административ һәм жәмәгәт эшчәнлегә рәсми органнар тарафыннан да, жәмәгәтчелек тарафыннан да киң танылды. Күп санлы дәүләт бүләкләре, фәнни дәрәҗәләр, мактаулы исемнәр—аның күпхәлдәлек намуслы һәм фидакәр хезмәте нәтиҗәсе.

Фән үсешенә һәм югары квалификациядә фәнни кадрлар тәрбияләү эшенә керткән зур хезмәтләре өчен М. Зәкиевкә Татарстан Республикасының һәм Россия Федерациясенең атказанган фән эшлеклесе, Фән һәм техника өлкәсендә Татарстан Республикасы Дәүләт бүләге лауреаты дигән мактаулы исемнәр бирәлдә.

Юбиляр—дөньякүләм танылган шәхес һәм аның хезмәтләре иң йогынтылы хезмәтләрдән санала. Моңы Англиянен Кембридж, Американың Роли шәһәрләрендә урнашкан халыкара биографик институтлар (үзәкләр) үткәргән конкурс нәтиҗәләре дә раслый. 1992 елда Кембриджда үткәргән биографияләр конкурсларының икендә М. Зәкиев җиңеп чыкты. Беренче конкурста җиңү ана «1992 елның халыкара иң абруйлы кешесе» дигән исем китерсә, икенчесе буенча ул «Казанышлар өчен XX йөз бүләге»нә лаек булды.

Американың Роли шәһәрәндәге Биографик үзәк тарафыннан үткәргән

конкурслар да академик М. Зәкиев файдасына тәмамланды. Беренче конкурста жигү нәтижәсендә аның исеме «Дөньяның иң танылган биш мең кешесе» дигән китапка кертелде. Икенче конкурста жигү нәтижәсендә М. Зәкиев «Дөньяның иң күренекле 500 йогынтылы шәхесе» арасына керде. Бүгенге көндә ул Татарстан Фәннәр академиясенен һәм Халыкара төрки академиянен хакыйкый, Төркия Республикасы Төрөк Дил курумының шәрәфле әгъзалары булып тора.

Академик М. Зәкиев—500 дән артык фәнни хезмәт авторы. Шуларның 50 гә яқыны аерым китап һәм брошюра рәвешендә басылып чыкты. 150 дән артык китап һәм жыентыкларның гыйльми редакторы. Ул кырыктан артык фән кандидаты әзерләде, шуларның унысы—Г. Саттаров, Р. Йосыпов, Х. Абдурахманов (Ташкент), С. Поварисов (Уфа), Ф. Сафиуллина, Д. Сәлимова һ. б.—инде үзләре дә фән докторлары, профессорлар.

М. Зәкиевнең тагын бер күркәм сыйфатын язмый китсәм, зур хилафлык булыр көбек. Аның тюрколог-галимнәр арасында да, хезмәттәшләре арасында да, гомумән, тормыш-көнкүрештә дә дуслары бик күп. Ул алар белән бәйләнешне беркайчан да өзми, хәлләрен белешеп, мөмкин булганда ярдәм итеп тора, үзенә ярдәм күрсәткән, игелек кылган кешеләргә беркайчан да онытмый. Мисалга үзенә докторлык диссертациясенә оппонент булган башкорт галиме, танылган тюрколог профессор Ж. Киекбаевка булган олы ихтирамын әйтү дә жигә. Бу ике галим арасындагы дуслык һәркемгә үрнәк булырлык. Алар бер-берсенә һәрвакыт булышып, ярдәм итешеп яшәделәр. Профессор Ж. Киекбаев Казан дәүләт университетының татар теле һәм әдәбияты бүлегә студентларына лекцияләр укырга еш килә иде. «Кунак ашы кара-каршы» дигәндәй, М. Зәкиев тә бурычлы булып калмады, ул да Башкорт дәүләт университетының башкорт һәм татар бүлегә студентларына лекцияләр укыды, махсус курслар алып барды. Ж. Киекбаевның вафатыннан соң, М. Зәкиев аның турында «Дәртле йыр» исемле китап язып, бу олы жанлы галимнең исеме мәнголәштерде. М. Зәкиевкә шушы китабы өчен Башкортостан Республикасының Гафури районы карары белән Жәлил Киекбаев исемендәге бүләк бирелде. М. Зәкиевнең кешелеклеге аның үзенә кадәр пединститут ректоры булып эшләгән Ю. Туишевка, Г. Ибраһимов исемендәге институтның элеккеге директоры Я. Абдуллинга булган дустанә мөнәсәбәтендә дә ачык чагылды. Ул аларның икесенә дә ихтирамлы булды, кылган гамәлләрен хөрмәтләде, институт хезмәткәрләренә дә бу шәхесләргә игътибарлы, ихтирамлы һәм миһербанлы булуларына иреште.

«Халыкны дөньяга олы шәхесләр таныта»,—дип әйтергә ярата М. Зәкиев. Шуңа күрә ул татар халкы тарихында билгеле бер эз калдырган олпат адипләргә миңасын жентекләп өйрәнә, аларның халкыбыз тарихында тоткан урыны һәм роле турында яңа-сүз, яңа фикер әйтә.

Өлкән яштың булуына карамастан, ул яшьләргә хас дәрт-дәрман белән фәнни процессны ядартып кору өстендә эшләвен дәвам итә.

Шәрифжан АСЫЛГӘРӘЕВ,

*Г. Ибраһимов исемендәге
Тел, әдәбият һәм сәнгать институтының
әйдәүче фәнни хезмәткәре*

46—ӘХКАФ (КОМ ТАВЫ) СҮРӘСЕ

Әхкаф сүрәсе 35 аяттан тора. Гад кавеме яши торган чүлдәге ком барханнары гарәпчә Әхкаф дип атала. Сүрәнең исеме шуннан килә. Мәккәдә ингән.

Бисмилләһир-рахмәнир-рахим.

1. Ха. Мим.

2. Бу Китап жинелү белмәс кодрәтле һәм бердәнбер хөкемдар вә хикмәт иясе Аллаһтан индерелде.

3. Күкләрне, Жирне, алар арасындагыларны Без Хакыйкәт буларак, тәртип иттек һәм мәгълүм бер мөддәткә чаклы хәрәкәт итсеннәр дип, яралттык. Кыфәрләр кисәтелгәннәрдән йөз чөөрә

4. Әйт:

—Аллаһны инкаръ итеп, табынган нәмәстәләрегезнең нинди (*кодрәткә ия*) булганнары турында фикерләрегезне миңа әйтәгез. Аларның дөньяда барлыкка китергән нәрсәләрен күрсәтегез, —диген.—Юкса, күкләрне барлыкка китерүдә аларның катнашы бармы? Моннан әүвәл (*индерелгән*) бер китап яки гыйлем калдыгы булса, дөрөслеккә дәгъва итсәләр, миңа (*дәлил*) китерегез.

5. Аллаһны инкаръ итеп, башка (*потларга, сыннар*)га табыналар. Ул нәрсәләр (*потлар, санәмнәр, таш, ут...*) аларга Кыямәткә кадәр ләм-мим сүз әйтмәсә да Шулар кебек адашкан берәр кеше булырмы? Гәрчә алар (*потлар, санәмнәр*) үзләренә табынганнары турында белмиләр да

6. Кешеләр мәхшәрдә бер мәйданга тупланган вакытта алар (*потпәрәстләр*) үзләре табынганнарның дошманына өверелер. Алар (*агачка, ташка, санәмнәргә*) табынганнарын инкаръ итәрләр.

7. Аятләребез аларга ачык итеп укылганда, ягъни аларга Хакыйкәт килгәч, барысын да инкаръ иттеләр.

—Бу—көн кебек ачык бер сихер,—диделәр.

8. Юкса:

—Аны (*Коръәнне*) ул үзе уйлап чыгарган,—дип әйталәрме?

Әйт син:

—Әгәр аны мин уйлап чыгарган булсам, Аллаһ тарафыннан миңа киләчәктән—жазадан мине коткарырга көчегез житмәс иде. Ул сезнең Коръән хакында сөйләгән гайбәтләрегезне яхшы белеп тора. Минем белән сезнең арада шаһит булыр өчен бер Аллаһ жита Аллаһ—рахимле ярлыкаучы.

9. Әйт син:

—Мин беренче килгән Пәйгамбәр түгелмен,—диген.—Үземә һәм сезгә ни булачагын да мин белмимен. Мин бары тик үземә йөкләнгән вәхийга йөз тотам. Мин бары тик ачыктан-ачык кисәтүче гена

10. Әйт:

—Уйлаганыгыз бармы? Бу (*Корҗан*) Аллаһ тарафыннан килгән булса да, сез аны инкаръ иттегез вә Исраил токымыннан булган берәү үзенә охшаш (*тагын бер пөйгамбәр киләчәгенә*) шаһитлек итте һәм иман китерде. Шулай да сез һаман киреләгезгә таба барасыз. Шик юк ки, Аллаһ андый залимнәрне тугры юлга күндермәс.

(*"Исраил токымы—Ягъкуб нәселле, ягъни яһудиләрнең берсе, Габдулла ибне Салам исемлесе Мусага индерелгән Тәүратта соңгы Пөйгамбәр булып Мөхәммәднең киләчәге турында хәбәр таба һәм Исламны кабул итә"*).

(Хәсән Чантай тәфсиреннән.)

11. Ул кяферләр иман китергәннәр хакында әйттеләр:

—Әгәр ул эш (*иман китерү*) яхшы булса, алар безне узып иман китермәгән булып иде,—диделәр. Алар (*Корҗангә иярмәде*) тугры юлдан китмәде һәм:

—Бу—әүвәлдән килә торган ялган,—диделәр.

12. Аннан (*Корҗаннан*) әүвәл дә тугры юл күрсәтүче һәм рәхмәт буларак, Мусага Китап (*Тәүрат*) индергән идек. Менә бу (*Корҗан*)дә гөнаһкяр залимнәрне кисәтер өчен, игелек кылганнарны сөендерер өчен, гарәпчә индерелде һәм ул Тәүратны дөресләп, раслаучы бер Китап.

13.—Раббыбыз—Аллаһ!—дип, соныннан да шуңа тугры булганнар өчен (*Кыямәттә*) бернинди дә куркыныч юк. Аларга кайгы килмәс.

14. Алар жәннәт өһеле булып. Кылган игелекләренә күрә әжер буларак, анда (*жәннәттә*) мәңгегә калачаклар.

15. Без адәм баласына ата-анага игелекле булырга васыять иттек. Анасы аны карынында йөрәтә. Авырлык илә таба. Баланың ана карынында йөрүе һәм сөт имә торган вакыты утыз айдыр. Ниһаять, ул (бала) егетлек чорына җитә. Кырык яшькә җиткәч, әйтер:

—Йа, Раббым, үземне, ата-анамны нигъмәтләндергәнәнә шөкрәнәмне кабул ит, Сине ризалатырлык игелекле гамәлләрдә булуыма миңа илһам бир. Үземне дә, нәселәмне дә рәхмәтеңнән ташлама. Хактыр ки, мин Сиңа юнәлдем. Шиксез ки, мин (*иман китереп*) мөселман булдым.

16. Кылган игелекләрен кабул итеп, гөнаһларын ярлыккачагыбыз, менә шушундый кешеләр—жәннәттәгеләр арасында булып. Бу аларга бирелгән вәгдә нәтиҗәсе.

17. Ата-анасына:

—Уф, туйдым сездән, миннән элек тә ничәмә-ничә нәселләр яшәп үлгән (*һәм терелеп кайтмаган*), шулай да сез минем яңадан терелеп чыгарылачагыма ышандырырга тырышасыз!—дип гыйсьян итүчеләр юкмыни?

Ата-анасы Аллаһка ялварыр да, баласына әйтер:

—Йазыклар булып сиңа! Иман китер. Аллаһның җәзасы, һичшиксез, хак!—дип үгетләрләр.

Ул исә:

—(*Сез сөйләгәннәр*) борынгылардан калган әкияттән башка һичнәрсә түгел,—дип әйтер.

18. Менә шундый (*көфер сөйләүчеләр*) әүвәл яшәп-житкән жәннәр вә (гөнаһкяр) кешеләр өерә белән бергә җәһәннәмдә булып, дигән Аллаһның вәгдәсе хаклыкка иреште. Чыннан да, алар зур зыян күрүчеләр рәтендә.

19. Һәркемнең кылмышына күрә дәрәжәсе дә булып. Аларга һичбер гадәлсезлек кылынмас. Гамәлләренә күрә әжерләре түләнәр.

20. Ут каршысына китерелгәч, кяферләргә әйтеләр:

—Сез фани дөньядагы торышыгыгызда рәхәт яшәп, бөтен зәүкый ләззәт маягызны исраф итеп бетердегез инде. Хакыгыз булмаган көенчә, Җир йөзәндә артык төкәббер булдыгыз. Андагы бозыклыгыгыз өчен, бүген монда хурлык газаплары белән җәзаланырсыз.

21. Гад халкы арасыннан чыккан (*Һүд*)ны исенә төшер. Аннан әүвәл дә аннан соң да кисәтүче пәйгамбәрләр килеп киткән иде инде. Хәтерлисәнме, ул Әхкафтагы (*ком чүлендәге*) халыкны:

—Аллаһтан башкага гыйбадәт кылмагыз! Шунысы хактыр ки, мин сезнең өскә киләчәк хәтәр Көннең газабыннан куркамын,—дип кисәткән иде.

22. Гавам әйтте:

—Син безне табына торганнарыбыздан ваз кичтерергә дип килденме? Әгәр дә син сөйләгәннәр хак булса, вәгъдә итә торганыңны (газаплар, мөгжизаларыңны) хәзер үк күрсәт,—диделәр.

23. (*Һүд*) әйтте:

—(*Сезгә газабның кайчан килсән*) бер Аллаһ бела Мин алып килгән хәбәрне генә сезгә тапшырамын. Ләкин, күрәм, сез наданнар өере икәнсез,—диде.

24. Шулчак (*алар жыелган*) үзәнгә таба килүче газап болытын күрөп, әйттеләр:

—Бу янгыр болыты!—диделәр.

—Юк,—диде (*Һүд*).—Бу сез хәзер үк күрергә теләгән газabyгыз, каты давил—хәтәр жәза болыты булды.

25.—Раббының әмере илә ул бөтен нәрсәне харап итеп бетерер. (*Давылдан соң*) аларның жимерек каралты-куралары гына тырпаеп калыр. Менә, гөһаһлыларны Без шулай жәзалыйбыз.

26. Хактыр ки, аларга да сезгә бирмәгән кодрәтебезне вә байлыгыбызны бирдек. Үзләренә колаклар, күзләр вә бәгырь бирдек. Ләкин колаклары да, күзләре да бәгырьләре дә аларга һичбер файда китермәде. Чөнки алар Аллаһ аятыләрен (*апачык исбатларын*) белгән көенчә инкаръ итте. (*Ахирәттәге газап турындагы хәбәребезне*) мыскыллап кәлгәннәр иде, (*шул газап*) үзләрен чорнап алды.

27. Хактыр ки, Без якын-тирөгездәге мәмләкәтләргә һәлак иттек. Балки, алар (*кофәрлектән*) иманга кайтырлар дип, аятыләребезне кат-кат аңлаттык. (*Һәлак ителгән бу шөһәрләр Сәмүд, Гад һәм башкалар.*)

28. Алайса, ни өчен Аллаһтан башканы якын күрөп табынган санәмнәре аларның үзләрен Аллаһ газабыннан коткармады? Газап килгәч, ул санәмнәр юкка чыкты. Шул санәмнәр Аллаһ белән арадашчылык итәчәк, дип әйтүләре аларның ялганы һәм уйдырмасы иде.

29. Коръән тыңласыннар дип, бер төркем женне синең янга жибәрдек. Коръән тыңларга әзерләнеп беткәч, алар бер-берсенә әйтте:

—Тыныгыз! (*Тын да алмыйча тыңлагыз!*)—диделәр. Коръән укылып беткәч, алар (*Кыямәт көнне булачак жәзалар турында*) кисәтүче булып, үз кавемнәренә әйләнеп кайтты.

30, 31. Алар:

—Әй, кавемебез,—диде.—Хак сөйлибез: без Мусадан соң индерелгән һәм үзеннән алда килгән (*бозылган китапларны*) дөресләүче, Хакыйкәткә вә тугры юлга юналтуче бер Китап сүзен тыңладык. Әй, кардәшләребез! Аллаһның кисәтүчесенә буйсыныгыз. Аллаһка иман китереgez. Һәм Аллаһ сезнең бер өлеш гөһаһларыгызны кичерер вә сезне өче газаптан коткарыр.

32. Аллаһның кисәтүчесенә колак салмаган кеше Аллаһны Жир йөзендә бичара хәлдә калдыра алмас. Аллаһтан башка ул кеше үзенә дуслар да табалмас. Менә шулар инде күрәләтә юлдан язган бәндаләр.

33. Күкләргә вә Жирне яралткан вакытта ару-талуны белмәгән Аллаһның үеләргә терелтергә генә кодрәтеннән киләдер, шәт. Шул турыда аларның башына килмиме? Әлбәтте Аллаһның бөтен нәрсәгә кодрәте жита.

34. Утка атылачак Көнне инкаръ итүчеләргә:

—Иә ничек? Бу (*жәза*) хак түгелмени?—диделәр, алар:

—Хак! Валлаһи хак,—дип әйтерләр. Аллаһ исә:

—Алайса, инкарыгызга күрә жәзасын да татыгыз!—дип боерыр.

35. Шулай булгач, *(ий, Мөхәммәд)* төвәккәл-гаярь пәйгамбәрләр сабыр булган кебек, син дә түз, сабыр ит. *(Кяферләргә биреләчөк җәзаларны)* ашыктырма. Вәгдә ителгән газәпны күргәч, аларга фани дөньяда көннең бер сәгәте кебек аз яшәгәндәй тоелыр. Бу *(Корьән кешеләргә бөтен хәбәрләрне дә)* ирештерүче. Юлдан язган халыклардан башкалары һалак ителерме? *(Ничкайчан да!)*

47—МӨХӘММӘД (МӨХӘММӘД) СҮРӘСЕ

Мөхәммәд сүрәсе 38 аяттан тора. Бу сүрә Пәйгамбәребез хәзрәти Мөхәммәд исемен йөртә. Мәдинәдә ингән.

Бисмилләһир-рахмәнир-рахим.

1. Иманга килмәгән һәм *(иманлыларны)* юлдан яздырган кешеләрнең (яхшы) эшләрен Аллаһ заяга чыгарыр.

2. Иман китереп, игелек кылганнарның, хакыйкать буларак, Раббы тарафыннан Мөхәммәдкә индерелгән *(Корьән)*гә инанганнарның гөнаһларын Аллаһ каплар вә хәлләрен җиңеләйтер.

3. Шулай булчак, чөнки инкарь иткәннәр яманлыкка иярде, иман китергәннәр исә Аллаһтан килгән дәрәслеккә йөз тотты. Мәңә шулай итеп, Аллаһ инсаннарга үз кылмышларынан гыйбрәтле мисаллар китерә

4. *(Яһүдә)* кяферләр белән кара-каршы очрашкан чакта, муеннарына каты итеп чабыгыз. Ниһаять, каты орышып, аларны хәлсезләндергәннән соң, ныклап бөйләгез *(әсир итегез)*. Сугыштан соң аларга игелек кылып, түләү алмыйча яки түләү бәрабәрәнә азат итегез. Яки алар сугыш чыгымнарын түләсеннәр. Боерык шушыдыр. Аллаһ ихтыяр иткән булса, аларны, *(сугышсыз да)* ничшиксез, тар-мар иткән булыр иде. Ләкин сезне сынап карау иде бу сугыш. Аллаһ юлында үтерелгәннәрнең гамәлләре мотлак, заяга булмас.

5, 6. Аллаһ аларны морадларына ирештерәчөк, күнелләренә шатлык индерәчөк вә аларны Үзе вәгдә иткән җәннәткә урнаштырачак.

7. Һәй, иман китергән кешеләр, әгәр сез Аллаһка буйсынып, *(Аның диненә, Аның пәйгамбәре китергән Исламга)* ярдәм итсәгез Ул да *(дошманныгыгызга каршы)* сезгә ярдәм итәр вә тез буыннарыгызны ныгытыр *(жәгәрәгезне арттырыр)*.

8. Иман китермәгәннәрнең йөзе аска килер. Аларның гамәли тырышулары бушка китәр. (9) Чөнки алар Аллаһ индергән *(Корьәнгә)* чирканып *(шикләнен)* бактылар. Аллаһ аларның гамәлләрен заяга чыгарды. (10) Алар *(Мөхәммәд кавеменә кяферләре)* дөнья буйлап сәяхәт иткәндә үзләреннән алда яшәп-киткәннәрнең нинди хәлдә калганнарын күрмәдеме? Аллаһ аларның тамырын корытты. Бу кяферләргә дә шул ук төкдир булчак. (11) Чөнки Аллаһ—иман китергәннәрнең химаячесе. Кяферләрнең химаячесе булмас.

12. Хактыр ки, Аллаһ иман китереп, игелек кылганнарны асларыннан ермаклар агып ятучы җәннәтләргә урнаштырыр. Көферлек кылучылар бу дөньяда кәеф-сафа корыр, хайван кебек ашап туймас *(бар белгәннәре ашау, җенсиз азгынылыкта титпәү)*. Аларның урыны—төмүт.

13. Без ничәмәничә мәмләкәтне һалак иттек. Юкса, алар синең шәһәрәннән

(Мөккәдән дә) куәтләрәк иде. (Без аларны жәзага тартканда) һичбер ярдәмче булмады.

14. Раббының ап-ачык бәян ителгән хак динен ихлас тотучы (мөселман) белән яман эшләре үзенә яхшы булып күренгән һәм нәфес һәвәслегенә дучар булган (кяфер) бертигез булырмы?

15. (Гонаһтан) сакланганнарға вәгъдә ителгән жәннәтнең сыйфаты шулдыр ки: анда төсә, исә-тәмә, асылы бозылмаган сулар агып торучы чишмәләр; әчеми торган сөт елгалары, күнел күтәрүче, дөзәтлә ширбәт арыклары, сыек бал ага торган ермаклар булып. (Теләгән кешегә) төрлө-төрлө жимешләр. Раббыдан ярлыкау булып. Болар (оҗмахтагылар) мәңгелек утта калган һәм эчәкләрен, ашказаннарын телгә-ләүче кайнар су эчүләр белән бертигез булырмы?

16. Кяферләрдән шундыйлары да бар, ул синең үгетеннә тыңлап тора. Яныннан китүгә үк белем булган кешеләрдән:

—Әле яна гына ул ни турында сөйләде соң?—дип сорар. Аллаһ аларның күңеленә көферлек мөһерә басты. Алар—нәфес һәвәслегенә бирелгән бәндәләр.

17. Тугры юлга басканнарның (мөзминнарның) һидаятен Аллаһ тагын да арттырыр. (Диндәгә) пакылекләрен сакларга фәрһат бирер.

18. Ул Сәгатьнең (Кыямәтнең) өсләренә көтмәгәндә киләчәгеннән башка язмыш көтәтәрмени соң алар? Аның галәмәтләре инде күренә дә башлады. Шулай булгач, ул (Кыямәт жәзасы) килгәч кенә гыйбрәт алып, тәүбә итүләре файда бирмәс.

19. Син белеп тор:

—Аллаһның Үзеннән башка (Илаһи кодрәткә ия һәм) Төңрә булырдай һичберкем юк,—дигән Хакыйкаткә онытма. Һәм үзеннән һәм мөселман ирләр белән мөселман хатын-кызларның гонаһлары ярлыкансын, дип телә Аллаһ (көндөз) кайда йөргәнгезне да (төһә) кая барганыгызын да белеп тора.

20. Иман китергән кешеләр әйтте:

—Жиһад сугышы тугрысында да берәр сүрә индерелсә иде,—диделәр.

Ләкин сугыш турында ап-ачык әйтелгән сүрә индерелә калса, эчләрендәгә чир кузгала һәм алар әжалне күрәп, һуштан яза башлаган кеше кебек, сина бага. Әжадән курыккан кешенә әжал тизрәк таба.

21. (Аларның бурычы) итагатыла булу вә матур сөйләшү. Эш житди төс алгач, (сугыш чыккач, төмә сүзләр сөйләнгән кенә калмыйча) Аллаһка тугрылык күрсәтсәләр, һичшиксез, үзләренә хәерлә булып иде.

22. (Исламны ташлап, кяферлеккә) кире кайтсагыз (һәм сезгә хакимият бирелсә), Жир йөзәндә бозыклык чыгарып, кардәшлек жепләрен өзеп ташламассызмы? (23) Менә шундыйларга Аллаһ дөһянәт орды, аларны саңгыраулатты, (күңел күзләрен) сукурайтты. (24) Алар Корьәнне анламыйлармы? Әллә аларның күңеленә йозак салынганмы? (25) Хактыр ки, үзләренә тугры юл мәгълүм булганнан соң да, шул юлдан чыкканнарны шайтан тотып ала. Һәм шайтан: бозыклык кылу—гөнаһлы эш түгел, дип котырта-өметләндерә башлый. (26) Чөнки алар Аллаһ индергән (Корьән)нән риза булмаганнарға:

—Кайбер очракларда без сезгә буйсыначакбыз,—диделәр.

Аллаһ аларның яшерен эшләрен белеп тора. (27) Фәрешталәр (монафикьларның) йөзләренә аркаларына суга-суга жаннарын алганда, аларның халә ничек булып икән? (28) Бу жәзалар аларга шуның өчен бирелә чөнки алар Аллаһны ачуландырган (көфер) нәрсәләргә иярделәр, Аллаһ разый булган (саваплы) нәрсәләргә сөймәделәр. Шуңа күрә Аллаһ аларның эшләрен-тырышуларын юкка чыгарды. (29) Эчләрендә (Пөйгамбәргә, Исламга каршы) хөсәтлек чире булганнар:

—Аллаһ безнең хөсәтлегебезне фаш итмәс,—дип уйлыймы? (30) Ихтияр итсәк, Без аларны сина күрсәтер дә идек, син аларны йөзләреннән таныр иден. Әмма син аларны сөйләү рөвешеннән дә танып алырсын. Аллаһ сезнең бар гамәлләрегезне белеп тора. (31) Хактыр ки, Жиһадта катнашканнарыгыз белән (сугыш авырлыкларына) түзем булганнарны ачыклаганга чаклы вә (сугыш кырынан килгән) хәбәрләр-егезне дөресләгәнгә кадәр, сезне үз каршыгызда сынарбыз.

32. Үзләре имансыз булган кяферләр—башкаларны да Аллаһ юлыннан яздыручылар; үзләре алдында тугры юл ачылганны күрөп та Пәйгамбәргә каршы күтәрелгәннәр Аллаһка һичбер зарар кыла алмас. Аларның кылмышларын Аллаһ юкка чыгарачак.

(Хәзрәти Мөхәммәдкә каршы баш күтәрүчеләренә Кураеш мөшрикләре белән яһүдиләр котыртып торганлыгы мәгълүм. Юкса, мөшрикләр дә, яһүдиләр дә садака бирә, бер карасаң, игелек тә кыла кебек, ләкин Аллаһ, астыртын эшләренә күрә, аларның бу игелекләрен кабул итми).

Хәйретдин Караман тәфсиреннән.)

33. Әй, иман китергән адәмнәр, Аллаһка итагать итегез, Пәйгамбәргә итагать итегез. Кылган эшләрегез заяга китмәсен.

34. Инкарь итеп, башкаларны да Аллаһ юлыннан яздырганнарны вә соңыннан кяферлектә үлгәннәренә Аллаһ ярлыкамас.

35. Өстенлек сезнең тарафта булган чакта, йомшап, *(кяферләрдән)* солых сорамагыз, Аллаһ сезнең белән бергә Аллаһ *(игелекле)* гамәлләрегеzne юкка чыгармас.

36. Дәресе шул, дөньядагы тормыш бары тик уен, кыска вакытлы күнел ачу гынадыр. Әгәр иман китереп, *(гөнаһлардан)* сакланыр булсагыз, Аллаһ сезгә әжерен бирер. Сездән малларыгызны тартып алмас. *(Сарыф ителергә тиешле зәкят, садака, хәердән башка.)*

37. Әгәр дә *(Аллаһ, шул садакалардан калган)* малларыгызны *(кырып-себереп)* алырга теләсә, сезне кыен хәлдә калдырыр, һәм сезнең саранлык, хөсетлек вә нәфрәт хисләрегеzne фаш итәр иде.

38. Менә шулай итеп, сез Аллаһ юлында чыгымнар тотарга *(зәкят, садака, хәер бирергә, мәчет салдыруга өлеш кертергә)* чакырыласыз. Арагызда сараннар бармы? Кешенең саранлыгы *(жәза булып)* үзенә кайтыр. Аллаһ—бай, сез исә фәкыйрь. Әгәр Аннан йөз чөөрсәгез, сезнең урынга Ул башка токымны китерер. Алар сезгә охшамаган булыр.

قُدْرَتِ رَبِّكَ
بِالْبَيِّنَاتِ
الْبَيِّنَاتِ

Kitap kuzətu Китап күзəтү

ӘДӘБИ ТЕЛЕБЕЗНЕҢ КЫЙММӘТЛЕ ЯДҚЯРЕ

Узган 2002 елның ахырында Мажарстанның (Венгрия) Сегед шәһәрində Урал-Алтай фәнни берләшмәсә нәшриятында (Studia uralo—altaica) әдәби телебезнең кыйммәтле ядкярләреннән берсе—XVII йөз истәлегә “Дәфтәр-и Чынгыз-намә” әсәрә аерым китап булып басылып чыкты. Хәзерге заман тел-әдәбият фәнненең югары тәләпләренә җавап бирерлек итеп эшләнгән бу басма академик Миркасыйм Госманов һәм мажар галимәсә, фәннәр докторы Мария Иванич тарафыннан хәзерләнгән.

Яхшы полиграфик сыйфатта башкарылган басма, китап өчен зарур алман телендәге махсус кереш мәкаләләреннән тыш, төп өч бүлектән тора: алар сакланып калган төрле кулъязмалар һәм бер басма нигезендә эшләнеп, төгәл бирелгән тәнкыйди, ягъни критик текстның латин графикасындагы академик транскрипциясеннән, аның татарча-алманча сүзлегә һәм Петербургның Көнчыгышның өйрәнү институтында саклана торган өч ин сыйфатлы кулъязманың фотокүчермәләреннән (факсимилесеннән) гыйбарәт.

Истәлекнең тарихын аңкырта торган кереш мәкалә алегә әсәрне беренчеләрдән булып махсус өйрәнгән М. Госманов тарафыннан азылган. Кулъязмаларның үзенчәлекләре, ядкярнен тел сыйфатлары хақындагы белешмәләренә М. Иванич эшләгән.

Хезмәтнең икенче өлешә аерым тәхдир итүгә лаек. Анда беренче мәртәбә шактый күләмле язма истәлекнең тулы һәм төгәл сүзлегә төзелгән; һәр сүзен алманчага тәрҗемәсә белән бергә, ул сүзгә татарча тексттан мәгънәләр ача торган иллюстрацияләр сыйфатында жөмләр, гыйбарәләр китерелгән. Бу искитәрлек күп хезмәт, белем сорый торган гаять катлаулы, әмма бик тә кирәкле эш.

Татар теле тарихы һәм әдәбият

фәнебез өчен кыйммәтле булган истәлекнең нәкъ менә Мажарстанда басылып чыгуы һич тә очраклы хәл түгел. Мажарстанда төрки телләренә һәм, гомумән, Көнчыгышның өйрәнүен күп гасырларга сузылган бай традициялә фәнни мәктәбә бар. Филология тарихында төрки телләренә, шул исәптән татар телен дә өйрәнүгә зур өлеш керткән мажар галимнәре арасында хезмәтләре һәм исемнәре аеруча тәхдир ителә торган галимнәрдән Габор Балинтны, Армин Вәмберини, Геза Куунны, Бернат Мункачины, Золтан Гомбоцны, Игнач Куношны, Лайош Лигетини, Янош Экманны, Тибор Җалаши-Куунны, Жуила Неметны, Жужа Какукны атарга мөмкин. Сонгырак чорда татар галимнәре белән турыдан-туры хезмәттәшлек иткән күренекле мажар галимнәре арасында борынгы болгар теле белгече Андраш Рона-Ташны, тарихчы Иштван Вәшарины, филологлардан Мария Иваничны, Клара Адыгашины, Арпад Бертаны, Йожеф Тормаларны атап китәргә кирәк.

Бу урында шуны да өстәп әйтү зарур: язмабызга сүз бара торган истәлекнең дөньяга чыгуы ул КДУда күп еллар дәвамында М. Госманов житәкләгән (үзе үк нигезләгән) татар халкы тарихы кафедрасы белән Сегед университетында академик А. Рона-Таш оештырган алтаистика кафедрасы араларында 80 еллардан бирле дәвам итеп килә торган хезмәттәшлекнең нәтиҗәсәдер. (Татар халкы тарихы кафедрасының халыкара хезмәттәшлегә, аның нәтиҗәләре хақында алга таба да сүз булып әле.)

XVII йөз ахырында исемә билгесез, ягъни аноним автор тарафыннан азылган “Дәфтәр-и Чынгыз-намә” әсәрә әдәби-тарихи чыганақ буларак та, тел җәһәттеннән дә гаять кызыклы һәм кыйммәтле язма ядкяр ул. Әмма XVIII—XIX йөзләрдә үк татар халкы арасында күчәрмәләре киң таралуына, Октябрә

борылышына чаклы тулы тексты оригиналда бер тапкыр басылып та чыккан булуына карамастан, сонгы вакытларга кадәр бу язма истәлекнен ныклы фәнни әйләнешкә кереп китә алганы юк иде әле. Мона, ихтимал, әсәр исемеңдә Чыңгыз сүзе кулланылуы, ә бу шәхескә карата бездә тел тискәре мөнәсәбәт тәрбияләнүе сәбәпче булгандыр. Турыдан-туры төркиләр һәм монгол яулары, татар ханлыклары тарихына бәйле, һәм чыганагы белән тагын да борынгырак язмаларга барып тоташа торган әсәргә икенчерәк рәвештә “Дастаннар мәжмугасы” (Дастаннар жыйнагы) дип йөртү дә шуңа ишарәли. Һәм чыннан да, алты бүлектән торган бу җыентыкта, нигездә, тарихи шәхесләр исеме белән бәйле рәвештә түбәндәгә хикәят-дастаннар тулланган:

I бүлек: Чыңгыз хан нәселе турында дастан (Фасл фи бәяни нәсли Чыңгыз хан);

II бүлек: Аксак Тимер турында дастан (Фасл фи бәяни дастанни Аксак Тимер);

III бүлек: Гайсә улы Амәт турында дастан (Фасл фи бәяни дастанни Гайсә улы Амәт);

IV бүлек: Идегәй бәк дастаны (Фасл фи бәяни дастанни Идигәй бәк);

V бүлек: Булган урыннар һәм яшәгән жирләр турында дастан (Фасл фи бәяни әл-мөҗалис вә-әлмөкян);

VI бүлек: Тарих турында дастан (Фасл фи бәяни дастанни фи-т-тарих).

Тикшеренүчеләр билгеләп үткәнчә, бу дастаннарда мәғлүм тарихи шәхесләргә кагылышлы узгандагы чынбарлыкка туры килә торган вакыйгалар үзенчәлекле рәвештә халык авыз ыңгайы әсәрләре—риваятьләр белән үрелеп тасвирланган. Аерым бүлектәр исә, мәсәлән, Гайсә улы Амәт турындагы дастан үзенә мавыктыргыч сюжеты һәм сәнгатьчәлек белән аерата игътибарга лаек истәлекләрдән иҗәлләнгән.

Тарихи чыганақ һәм үзенчәлекле ярым фольклор, ярым әдәби әсәр булудан тыш, әлеге әсәр XVII йөз ахырында нәкъ татарлар яшәгән төбәкләрдән берсендә (Зәй елгасы буйларында) халыкның сөйләм теленә бик яқын кимәлдә тудырылган. Аны беренчеләрдән булып жентекләп өйрәнгән галимнән фикеренчә, бу язма истәлек халкыбыз-

нын шул чордагы рухи, мәдәни тормышын, иҗтимагый һәм тарихи фикер торышын да күзалларга, аңларга мөмкинлек бирә.

Академик М. Госманов билгеләгәнчә, аның хәзерге вакытта XVIII—XIX йөзләрдә нигездә Идел буенда күчерелгән утызга яқын кулъязма нөсхәсе бар. Алар Казан университеты китапханәсендә, Петербуртта, Лондонның Британия музеенда, Берлинда, Париждагы милли китапханәдә, Казакъстан Фәннәр Академиясе китапханәсендә һ. б. жирләрдә сакланалар¹. Истәлектән Петербуртта Көнчыгышны өйрәнү институтындагы нөсхәләренән күпчелегә күрә, нәкъ татар галиме, археограф С. Вахиди коллекциясеннән күчкән.

Язма чыганақнын фәнни әйләнешкә керүе турында сүз алып барганда, без аның беренче чиратта тел белеме өчен, аның да әдәби тел тарихы дигән бүлгә өчен кирәк булган әһәмиятен күздә тотарбыз. Чөнки турыдан-туры Идел буе жирлегенә бәйле шушы истәлек узган гасырларда ук инде күрә, нәкъ тел тикшеренүчә галимнәрдән игътибарын жәлеп иткән. Сонгы вакытларда әлеге әсәр тарихи чыганақ булуы ягынан М. Госманов тарафыннан бик жентекләп тикшерелгән. Тел жәһәттеннән әсәргә тикшерү өчен исә, Мажарстанда басылган кебек, нәкъ менә шундый фәнни таләпләргә тулысынча җавап бирердәй төгәл хезмәтнең чыгуы зарур иде. Ниһаять, инде андый басма да барлыкка килде.

Әдәби тел тарихын өйрәнү ул гомумән әдәбиятыбызны барлау, аның тарихын өйрәнү кебек үк, бик мөһим өлкә. Әдәби тел, бигрәк тә язма әдәби тел—тел яшәешнен ин югары формасы булып санала. Әдәби телдә халыкнын мәдәни яшәеш рәвеше, аның сәнгатьчә, дини-фәлсәфи, сәясә һәм дәүләт идарәсе өлкәсендәгә фикер йөртү рәвеше, фикер йөртү дәрәжәсе чагылыш таба. Халыкнын җаңлы сөйләм теле никадәр бай һәм матур булмасын, ул әдәби телне алыштыра алмый. Галимнәр билгеләп үткәнчә, әдәби тел ярдәмендә яшәешнен теләсә нинди өлкәсендә: дәүләт идарәсендә, күптөрле фәннәр өлкәсендә, дәүләтәре мөнәсәбәтләрдә, шул исәптән, көнкүрештә дә бик җиңел аңлашып була. Әдәби телнең кулланылыш даирәсе

¹ Бу турыда кара: М. А. Усманов, Татарские исторические источники XVII-XVIII вв. — Казань: Из-во КГУ, 1972. — С. 101-103.

күпкырлы һәм аның сүзлек хәзинәсе дә сөйләм телә белән чагыштырганда (төрлө терминнар, махсус гыйбарәләр, нитаять, төрлө диалектлар исәбенә) күпкә баерак була. Шуна күрә дә гасырлар дәвамында эшкәртелгән, баetylган билгеле бер нормаларга салынган әдәби тел чын мәгънәсендә халыкның рухи байлыгы булып санала.

Татар язма әдәби телнең, белгәнә-безчә, күпгасырлык тарихы бар. Чыганагы белән борынгы төрки язма әдәби телләргә барып тоташа торган иске татар әдәби телендә узган 5-6 йөз эл эчендә ижат ителгән, күптөрлө өлкәләргә караган язма истәлекләр сакланып калган. Болар—шигыри әсәрләр һәм проза әсәрләре, сәяхәтнамәләр һәм төрлө тарихи язмалар, дәүләтара мөнәсәбәтләргә караган дипломатик язышу үрнәкләре һ. б. һ. б. Төрлө тарихи чорларда әдәби телебезнең яшәешен, аның структур төзелешен, сүзлек байлыгын өйрәнү өчен болар ин ышанычлы һәм гаять кыйммәтле чыганаclar.

Язма әдәби традициянен борын-гылыгы—халыкларның мәдәни үсеш дәрәжәсен билгилә торган төп дәлил-ләрнен берсе. Шуна күрә язма әдәби телләре сонгырак чорда формалашкан кайбер халыкларда да кайчандыр XVIII йөз ахырында, яки тагын да сонрак рус теленнән тәржемә ителгән берәр дини әсәр булуга нигезләнеп кеңә дә әдәби телләренәң борынгылыгын исбатларга омытулар бар.

Әдәби телләргә куела торган ин төп тәләпләрнен берсе, алда әйтелгәнчә, аларның кешелек яшәешен төрлө өлкәләрен бик иркен чагылдыра алуы, ягъни күпвазыйфалы булуы. Әлеге басылып чыккан хезмәт татар теленең узган гасырларда ук сәнгатьчә әсәрләрдә генә түгел, фәнни-популяр стильдә дә бик иркен кулланылган булуын күрсәтә.

Татар тел белемендә әдәби тел тарихы инде шактый өйрәнелгән өлкә-ләрден санала. Профессор Вахит Хаков тарафыннан әдәби телебезнең үсеш этапларын ачыклау, аның төп функ-циональ стильләре формалашу тарихын өйрәнү, язма чыганаclarның барлау һәм аларга тарихи-мәдәни жәһәттән һәм теле ягыннан бәя бирү юнәлешендә шактый күп эш эшләнде. Тел белеме фәнендә сонгы вакытта әдәби тел тарихын өйрәнүнен тагын мөһим бер юнәлеше ачык-ланды. Ул да булса, әдәби телнең куллан-лышын һәм төп үсеш юнәлешен

гомуми рәвештә характерлау белән бергә, бу әдәби телне эчкә яктан шәрехләү, ягъни аның төзелешен, сүзлек байлыгын һ. б. ачыклау, икенче төрлө әйткәндә, әдәби телнең тарихи грамматикасын төзү максаты куела. Әгәр без күпгасырлар дәвамында кулланылган әдәби телебез булган дигез икән, беренче чиратта, аның тәфсиллә грамматикасы һәм тулы сүзлегә эшләнәргә тиеш. Алда әйткә-небезчә, бу исә күпсанлы язма чыганаclарның тулы текстларын фән тәләбенчә тикшерү, тел үзенчәлекләрен жентекләп барлау, өйрәнү юлы белән генә тормыш-ка ашырыла ала.

Басылып чыккан яна хезмәт мө-һим бер тарихи этапка караган язма истәлекләрнен берсен дөньяга чыгару буларак, нәкъ менә шул жәһәттән аеруча әһәмияткә ия, кыйммәтле басмаларның берсе сыйфатында бәяләнәргә тиеш.

Сүзебезне йомгалар алдыннан “Дәфтер-и Чынгыз-намә” жыентыгы-нын яна басмасын хәзерләүче галимнәр турында да берничә сүз әйтеп узасы киелә.

Сегед университетының алтаис-тика кафедрасында төрек телен укытучы фәннәр докторы Мария Иванович кырым-татар тарихы буенча хезмәтләре белән мәгълүм галимә. Сонгы елларда ул Казан татарлары тарихына караган истәлекләр буенча да докладлар белән халыкара конференцияләргә, жөмләдән Казанда уздырылганнарына да, актив катнашып киелә. “Дәфтер-и Чынгыз-намә” тексты өстендә эшләү дәверендә аның берничә мәртәбә Казанга киелп китүе, истәлек-нең эчтәлегә, тел үзенчәлекләре буенча консультацияләр алуы мәгълүм. Рецен-зияләнә торган китапны басмага әзер-ләүдә, кереш мәкаләләрне, шулай ук әсәр текстын алман теленә тәржемә итүдә аның өлеше гаять зур. Каләмдәше М. Госмановның образлы итеп әйтүенә караганда, “кара эшләрне” башкаруда да “йөкнен ин авырын” ул тарткан. Шулай ук китапны бастыру өчен зарур матди жирлек тә Мария ханымның тырыш-лыгы аркасында барлыкка киелгән.

Күренекле тарихчы галим, археог-раф Миркасыйм Госмановның, билгеле булганча, әдәбият белемендә, әдәбият тарихын өйрәнүдә һәм әдәби телебез тарихын тикшерү өчен мәгълүматлар туплауда да саллы өлеше һәм махсус үз урыны бар. Моны дәлилләү өчен галим-нең узган чор татар шигърияте өлкәсенә караган, Мифтахетдин Акмулла, Габдел-

жәббар Кандалий кебек классик шагыйрьләрөбезнең фәнни яктан гаять төплө, тәфсиллө һәм тулы жыентыкларын эшләвен искә алып китү дә житәр иде. Телчө галим буларак, минем шуны әйтеп үтөсем килә: Госмановның тарих буенча басылган хөзмәтләрендә, әйтик, алар XVII—XVIII йөз язма чыганакаларына багышланганмы, яисә Алтын Урда чоры ярлык һәм битикләрен өйрәнүгә карыйлармы, аларда тел мәсьәләсенә, әдәби тел үсешенә төп проблемаларына кагылышлы мөһим күзәтүләр ясалып, әдәби телебез үсешенән төп этаплары билгеләнгән. Тел тарихын өйрәнүчө галимнәр өчен аның бу хөзмәтләре көндәлек кулланма, өстәл китабы булып тора дисәк тә, һич арттыру булмас.

Боларга өстәп, сонгы вакытта М. Госманов житәкчеләгендә бер төркем яшь тарихчы галимнәр тарафыннан эшләнгән торган гаять мөһим һәм күркәм эшләрен дә тәкъдир итмичә мөмкин түгел. Мәсәлән, “Рухият” фондынның матди ярдәмә белән чыгарыла торган, күренеклө шәхесләребезгә багышланган “Фәнни-биографик жыентык”, яки “Тарихи-документаль жыентык” рәвешендә югары сыйфатлы итеп эшләнгән китаплар. Аларның нинди тарихи шәхесләргә багышланган булуын искәртү дә күп нәрсә турында сөйләсә кирәк. Атаклы тарихчыларыбыз Шиһабетдин Мәржанигә, Ризәэддин Фәхретдингә багышланган китаплардан соң бу басмалар чын серия кыяфәтен алдылар. Әйтик, XX йөз башында төрки-татар һәм мөселман халыкларының иҗтимагый фикер үсешә һәм мәгарифе тарихында шөһрәт казанган бөртүган Бубыйлар, күренеклө әдип, журналист, жәмәгәт эшлеклесе, исеме озак еллар оныттырылып торган Фатих Кәрими, мәгълүм галимнәрдән Гайнетдин Әхмәров, Газиз Гобәйдуллин һәм бөртүган Рәмиевләргә багышланган басмалар шундыйлардан.

Күпкырлы фәнни һәм иҗади эшчәнлек алып баручы галимәбез академик М. Госмановның чит ил галимә белән бергәлектә башкарган бу сонгы хөзмәтә, ягъни “Дәфтәр-и Чынгыз-намә” басмасы, аның халыкара масштабтагы хөзмәттәшлегенән бер фактын гына тәшкил итүен дә махсус искәртәсе килә.

Үзгәртеп корулар башланып,

бөраз мөмкинлекләр барлыкка килгәч, галим житәкләгән татар халкы тарихы кафедрасында чит илләрдән аспирантлар, стажерлар килеп, татар тарихы буенча мәгълүматлар туплап, бөлемнәрен күтәрә башладылар. Мәсәлән, АКШтан, Алманиядән, хәтта ерак Тайваньнан да. Аларның кафедра галимнәре һәм аның житәкчесе ярдәмәндә тупланган татар чыганакалары нигезендә алман, инглиз һәм кытай телләрендә язылган дистөгә якын күләмлө китаплары, монографияләре дөнья күрдә инде. Димәк, татарлар хакында мәгълүматлар кинрәк тарала башлады дигән сүз.

Сонгы чорларда житлеккән андый яшь галимнәреннән кайберләре белән бергә М. Госманов үзә дә яна хөзмәтләре өстендә эшли. Мәсәлән, Семипалатинск татарларының рухи тормышына багышланган бер китабы инглиз телендә басылып та чыкты инде. Чит жирләрдәгә татар укымышлыларына багышланган икенчө китабы да тәмамланып килә.

М. Госмановның актив эшчәнлегә аркасында Казан шөһәр советының матди ярдәмә белән 1998 елда Казанда Алтын Урда тарихына караган чыганакаларны өйрәнү буенча зур халыкара конференция узуын, анда уннан артык чит ил галимнәре катнашуын, ниһаять, тарихта беренчө мәртәбә оештырылган шул олы конференциянен материаллары галимнен редакциясендә басылып чыгуын өйтү дә зарур (*Источниковедение истории Улуса Джучи (Золотой Орды). От Казани до Астрахани. — 1223-1556. — Казань. 2002. — 430 с.*).

Шулай итеп, рецензияләнгән торган яна басма—“Дәфтәр-и Чынгыз-намә” басмасы—даими һәм күпкырлы халыкара хөзмәттәшлекнен бер мисалы икән.

Китапның керешеннән һәм аның тышлык битендәгә мәгълүматлардан күрәнгәнчә, бу зур хөзмәтнен бер өлешө, дөресрәгә, беренчө томы гына әле. Икенчө том исә “Дәфтәр...” текстының алманчага туды тәржәмәсеннән, әсәрдә теркәлгән фактларның, фикерләреннән тәфсиллө аңлатмаларыннан торырга тиеш булса кирәк. Димәк, безгә хөзмәтнен шул икенчө өлешенән дә беренчөсө кебек үк югары сыйфатлы булып тизрәк дөньяга чыгуын теләп каласы килә.

Фәһимә ХИСАМОВА,

филология фәннәргә докторы, профессор.

Безнең календарь

Мөхәммәт Гайнуллинның тууына 100 ел

Быелның август аенда татар халкының тугрылыклы улы, үзенең хезмәтләре белән халкыбызның язма мәдәнияте һәм әдәбияты тарихын өйрәнүгә зур өлеш керткән галим, педагог, тәнкыйтьче, публицист Мөхәммәт Хәйрулла улы Гайнуллинның тууына 100 ел тулды.

Галимнең актив эшчәнлегә үткән гасырның утызынчы елларында ук башлана, аның беренче фәнни мәкаләләре халык шагыйре Г. Тукай, драматург Т. Гыйззәт кебек талантлы адипләргә багышланган. Шуңа чордан башлап бөтен гомерен татар әдәбиятын өйрәнүгә багышлап, ул үзенең нәтижәлә гыйльми эшчәнлеген дистөгә якын монографияләрендә, күпсанлы мәкаләләрендә чагылдырды. Аның мәктәбен үткән берничә буын шәкертләре остазы нигезләгән фәнни юнәлешнең хәзерге вакытта актив дәвамчылары булып торалар.

М. Гайнуллин әдәбиятыбызның мирасын туплау һәм өйрәнүгә күп көч куйды. Әйтик, К. Насыйри, З. Җади, З. Бигиев, М. Укмаси, Ш. Мөхәммәдов, Дәрдемәнд (З. Рәмиев), С. Рәмиев кебек күренекле язучы һәм шагыйрьләренң тәржемәи хәлләре һәм ижади эшчәнлекләре турындагы яңа магълүматларны ул, беренче буларак, фәнни әйләнешкә кертте, алегә каләм ияләренең әсәрләрен бастырып чыгарды.

Мәктәбәр галимнең әтрафлы тикшеренүләре нәтижәсендә шагыйрьләп З. Сәгыйдә, М. Мозаффария, З. Буришәва, М. Акчуриналарның исемнәре һәм ижадлары татар әдәбияты тарихында беренче тапкыр үзләренә лаеклы урыннарын алдылар.

М. Гайнуллин XIX гасыр - XX йөз башы татар әдәбияты тарихына багышланган тикшеренүләрендә Ж. Валиди, Г. Ибраһимов, Г. Сәгъди, Г. Рәхим, Г. Гобәйдуллин кебек галимнәренң бай тәҗрибәсенә таяна, әдәби процессны бербөтен һәм аны шуңа чорларның икътимагый-сәяси хәрәкәт, фәнни-мәдәни мохит белән тыгыз бәйләнештә карый. Татар әдәбиятының башка милли әдәбиятлар белән тыгыз багланышларына зур игътибар бирә. Аның рус телендә нәшер ителгән хезмәтләре язма рухи мирасыбызны киң аудитория укучыларына таныштыруда гаять әһәмияткә ия булды. Ул, шулай ук, беренчеләрдән булып, татар вакытлы матбугатының барлыкка килү тарихын, публицистика, әдәби тәнкыйть үсешенә баскычларын өйрәнде.

Яшь буынның әдәби белемен үстерүдә галим үзенең педагоглык эшчәнлегә белән дә зур өлеш кертә. Ул югары уку йортларында студентларга лекцияләп укый, мәктәпләр өчен дәреслекләр әзерли, кулланма әсбаплар яза.

Татар әдәбияты гыйлемендә М. Гайнуллин тарафыннан күтәрелгән мәсьәләләр хәзерге вакытта да үзләренә актуальлеген жуймый.

З. ГЫЙЛАЖЕВ,

Г. Ибраһимов исемендәге

Тел, әдәбият һәм сәнгать институты кече фәнни хезмәткәре.

Тихон Журавлевның тууына 90 ел

Татарстанда яшәп иҗат итүче рус язучылары арасында иң абруйлысы-хөрмәтлесе Тихон Кононович Журавлев иде, дисәк, һич хата булмастыр. Теге яки бу әдәби мәсьәләләр буенча аның ашыкмый гына әйткән салмак-саллы фикерләре һәрвакыт өстен-төпкә килеп чыга иде.

Ул үзе Татарстаннан шактый читтә—Воронеж өлкәсенең Лиски районы Залужье авылында туып-үскән. Авыр крестьян тормышы аны, урта мәктәпнең сигез сыйныфын тәмамлауга ук, “төртө арасына кертә”: яшүсмер Тихон көтү дә көтә, ташчы да булып эшли, сәгатъләр дә төзәтә. Шул елларда ук ул каләм дә тибрәтә башлый һәм район газетасында әдәби хезмәткәр вазифасын башкара.

1935—1937 елларда Тихон Журавлев Кызыл Армия сафларында хезмәт итә. Аннары ул (1937—1946) Мәскәү хәрби округы газетасы “Красный воин”да, аннары фронт газеталары “На разгром врага”, “Суворовец”, “На страж Родины” газеталарында әдәби хезмәткәр һәм хәрби хәбәрче була. Тихон Журавлев сугыш хәрәкәтләрендә дә катнаша, яралана, ике мәртәбә Кызыл Йолдыз ордены һәм берничә сугышчан медаль белән бүләкләнә.

Ләкин без аның, сугыштан соңгы елларда, башкалар кебек, орден-медалләр “чыңлатып” йөргәнән күрмәдек. Ул тыйнак, әмма үз дәрәжәсен яхшы белеп яшәүче шәхес иде.

Тормыш жилләре аны 1949 елда Казанга китерә. Шул заманнарда хас булганча, 1940 елдан ук коммунист Т. Журавлевны, бәлки, Татарстанда яшәүче рус язучыларын көчәйтеп жибөрү өчен жибергән булганнардыр. Казанда ул бары тик язучылык эше белән генә шөгыльләнә.

Тихон Журавлевның беренче хикәя-очерклары иң әүвәл фронт газеталарында дөнья күрә. 1950 елда исә “Советский писатель” нәшриятында аның “Рядовой Антипов” исемле повесте аерым китап булып басылып чыга. Әлеге повесть аеруча уңыш казана: 1951, 1954 елларда ул янә ике тапкыр нәшер ителә, дистәләрчә телләргә тәржемә ителеп, ул чагында әйтелгәнчә, халык демократиясе илләрендә тарала.

Тихон Журавлев хәрби темага байтак хикәяләр һәм повестләр язды (“Комбат”, “Линия фронта”, “Шумел камыш”, “Младшая сестра”, “Плацдарм”, “Устав и сердце”, “Была война” һ. б.) Бу әсәрләр укучылар тарафыннан яратып кабул ителделәр, чөнки аларда кырыс сугыш чынбарлыгы, солдат батырлыгы тормышчан итеп, язучыга хас мавыктыргыч сюжет, жанлы-жор тел белән сурәтләнгән иделәр.

Соңгы елларында Т. Журавлев авыл тормышы белән мавыгып китә. Аның “Комбайнеры”, “Одарка”, “Свежий ветер”, “Песня” исемле повестләр һәм, бигрәк тә, “Курган” романы әнә шундый әсәрләрдән булды.

Аның әлеге саналган әсәрләренә кайберләре, татар теленә тәржемә ителеп, Казанда—Татарстан китап нәшрияты тарафыннан да нәшер ителде.

Тихон Журавлев Татарстан язучылар союзының жәмәгәт тормышына актив катнашып килде, озак еллар рус язучылары секциясенә житөкчелек итте, байтак кына язучыларның әсәрләрен редакцияләп чыгарырга булышты, татар язучыларының әсәрләрен русчага тәржемә итеп бастыруда да аның өлеше шактый булды. Ул бик ярдәмчел кеше иде.

Әдәбияттагы хезмәтләре өчен Тихон Журавлев ике тапкыр (1957, 1973) “Почет билгесе” ордены белән бүләкләнде. Житмеш елдан аз гына артык булган гомерендә ул 25 китап бастырып чыгарды—һич тә аз иҗат түгел болар.

1955 елдан СССР Язучылар союзы әгъзасы Тихон Кононович Журавлев 1985 елның 24 гыйнварында Казанда вафат булды.

...

Хөрмәтле редакция!

Кадрле Равил Фәйзуллин һәм Флүс Латыйфи иптәшләр!

Мин үзем бер гади колхозчы. Инде озак еллар "Казан утлары" журналын алдырам, бер генә язмасын да калдырмыйча жентекләп укып барам. Алар тормышыма ямь бирә, яшәү мәгънәсен аңларга ярдәм итә, алардан үземә илһам һәм дәрт алам. Шуның өчен бик зур рәхмәт Сезгә!

Сезнең "Иле барның-теле бар" (Р. Фәйзуллин) һәм "Тоталитаризм шәүләсе" (Ф. Латыйфи) дигән тирән эчтәлекле язмаларыгыздагы үткен һәм төпле сүзләрегез, туган телебез, халкыбыз язмышы, киләчәккәбез хақында нигезле фикерләрегез, үй-борчуларыгыз, ниһаять, безгә дә килеп жигите. Ниһ тә арттырмыйча әйтәм, аларны укып чыкканнан соң мин йоклый алмыйча төне буе уйланып чыктым. Башымда уйлар өермәсе кузгалды... Халык багырендә кайнаган иң садә, иң борчулы уйларны дәрәс тотып алгансыз, күнелдә шөбһә һәм тәшвиш уятырлык бу сүзләрегез белән милләт өчен жаннарын аямаган Г. Тукайны һәм Г. Исхакыйны искә төшердегез.

Әйе, без-бөек татар халкы вәкилләре! Сөз 70 яшьлек колхозчы Әмирнең күзен ачтыгыз, үй-фикерләрегез белән космос биекләкләренә алып мендегез. Ни аяныч булса да, кайбер даирәләрдә әле һаман татарга һаман эш аты итеп кенә карауларын төшенергә ярдәм иттегез. XXI гасырда "Уян, татар!" дигән тагын бер кат оран салдыгыз. Әгәр бөек Тукаебыз исән булса, сөенеченнән Сезне качаклап алыр: "Булдыргансыз, егетләр! Өмет бар сездә, сөз-чын интеллигентлар!" дияр иде. Мин шулай уйлыйм. Минне дәрәс аңлавыгызны үтенәм.

Иске Шәрәй авылында "Казан утлары" журналын мин генә алдырам. Үзем укып чыккач, укытучыларга, механизаторларга бирәм. Ни дисәң дә, элеккеге пропагандист бит. Журналыгызны яраталар, кызыксыналар.

Озын сүзнең кыскасы, Сезнең фикерләрегез, әйткән сүзләрегез Башкортстанга килеп жигите!

Бөтен күнелемнән редакциягә ижади унышлар теләм, яңа әсәрләр көтеп калам. Татарча хөрмәт белән,

Әмир МӨЛЕКОВ,

Башкортстан, Иске Шәрәй авылы.

Киләсе саннарда укыгыз:

Журналның алдагы саннарында укучыларны мавыктыргыч проза әсәрләре, күнелнең иң нечкә кылларын кузгатырлык шигырьләр, әдәбият һәм тормышның четерекле мәсәләләрен күтәргән публицистик, фәнни һәм тәнкыйди мәкаләләр көтә.

Тугызынчы санда, мәсәлән, борынгы әдәбият белән кызыксынучылар халкыбыз авыз ижатының иң гүзәл ядкярләреннән берсе — "Идегәй" дастанының монарчы басылып чыкмаган тагын бер варианты белән таныша алырлар. Чәчмә әсәрләрдән Мәдинә Маликованың "Мендем биек тауларга" повесте, Факил Сафинның "Саташып аткан таң" романының өченче китабы да басыла башлаячак.

Шигъри сәхифәләрдә Ф. Гыйззәтуллина, Ә. Баян, Р. Корбан, Б. Рәхимова, Ә. Рәшит, Ә. Синутыл, Ә. Шәрифутуллина ижат жимешләре урын алып дигән көтелә.

Журнал битләрендә шулай ук татар әдәбиятының багланышлары, Казан ханлыгының хәрби корылмалары нинди булганлыгы хақындагы язмалар, юмор-сатира сәхифәләре дә бар.

Язучылар берлегенең яңа әгъзалары

Рәмзия Габделхакова (Юнысова)

Рәмзия Гайсә кызы Габделхакова (Юнысова) 1959 елның 2 ноябрендә Татарстанның Чирмешән районы Иске Үтәмеш авылында туган. Сигезьеллык мәктәпне шул ук районның Түбән Кәминкә авылында тәмамлый. 1975-1979 елларда Казан кооператив техникумында укый. Техник-технолог һөнәре алып, Азнакай районына эшкә билгеләнә.

1980 елда гаиләсе белән Лениногорск шәһәренә күчеп килә. Биредә район кулланучылар җәмгыятең җәмәгате туклану предприятиеләрендә эшли. 1992 елда Лениногорск җирле радиотаншырулар редакциясендә хәбәрче һәм хисапчы вазифаларын башкара.

1998 елда Казан дәүләт университетының журналистика факультетына читтән торып укырга керә. 1999-2000 елларда Лениногорскида чыгучы "Заман сулышы" газетасында эшли. Хәзерге вакытта җирле радиотаншырулар редакциясендә эшли.

Иҗат белән мәктәптә укыган елларыннан ук шөгылләнә. Иң беренче шигырьләре Чирмешән район газетасында дөнья күрә.

Лениногорск төбәгенең иҗат әһелләрен берләштергән "Чишмә" әдәби берләшмәсенә йөрөп каләмен чарлый, сәләтен үстәрә.

1996 елда "Кар өстендә миләшләр" исемле тәүге шигъри җыентыгы дөнья күрә. Әлеге китабы өчен Лениногорск районында булдырылган Шамил Бикчурин исемендәге премиягә лаек була.

Аның шигырьләре "Жырларымны сиңа багышлыйм" (1995), "Чишмә җыры" (1998), "Син дә шагыһрь, мин дә шагыһрь" (2001) җыентыкларында урын алган. "Лениногорск", "Чирмешән", "Әнием яшәгән сагына", "Ак пәрдале тәрәзәләр", "Онытма мине" һәм башка җырлары халык арасында таныту алды.

Р. Габделхакова проза өлкәсендә дә уңышлыгына эшләп килә. Хикәя-нәсерләре "Казан утлары", "Идел", "Мәйдан" журналларында, "Ватаным Татарстан", "Мәдәни җомга", "Шәһри Казан", "Сабантуй" һәм шулай ук район газеталарында да даими басылып тора. 2000 елда "Мәдәни җомга" газетасы үткәргән "Гасыр башы—гасыр ахыры" бәйгесендә "Көмеш тун" исемле хикәясен кызыксындыру бүләгенә лаек булды.

Аның ике йөздән артык шигыре тупланган "Көзгә яшен" исемле китабы "Рухият" нәшириятының 2003 ел планына кертелде.

Р. Габделхакова 1999 елдан бирле Лениногорскида Шамил Бикчурин исемендәге "Чишмә" иҗат берләшмәсен җитәкли.

2000 елда ТР Журналистлар берлегенә кабул ителә. "Туган җирнең тугры улы", "Күкрәк сөттем тамган җир" очерклары 1993 елда дөнья күргән "Кешене хезмәт бизи" китабына кертелде.

Июнь аенда үткән идарә утырышында Рәмзия Габделхакова бертавыштан Татарстан Язучылар берлегенә әгъза итеп кабул ителде.

“Казан утлары” архивынан

*“Казан утлары” журналы юбилее тантанасыннан күренешләр. Сәхнә тирендә—
Республиканың эштәкче даирәләре, күренекле язучылар, тугандаш әдәбият
вәкилләре, оешма һәм предприятие эштәкчеләре.*

*Залда—журналыбыз дуслары—киң җәмәгатьчелек вәкилләре.
Алгы планда—язучы Гомәр Бәширов, җырчы Фәридә Кудашева. Август, 1992 ел.*

Үткән гасыр урталарында әдәби хәрәкәт үзәгендә торган язучылардан бер төркем. Сулдан уңга, утырганнар: Әхмәт Исхак, Риза Ишморат, Гомәр Бәширов, Сәрвәр Әдһәмова, Афзал Шамов, Хәсән Туфан, Кәрим Җаманаклы; басып торалар—Идрис Туктар, Хәмит Ярми, Мәхмүт Бөдәйле, Мөхәммәт Гайнуллин, Абдулла Әхмәт, Газиз Иделле. 60 еллар башы.

*Татарстан суверенитеты өчен көрәш еллary.
Казан. Азатлык мәйданы. 1991.*

ТАТАРСТАН ДЕЛЕГАЦИЯСЕ АКШТА

Премьер-министр Р. Миннеханов җитәкчелегендәгә рәсми делегация АКШның Денвер шәһәрәндә (Колорадо штаты) булды. Делегация составында сәүдә һәм тышкы икътисади хезмәттәшлек министры Х. Салихов, "Ак Барс" банкының күзәтү советы рәисе Р. Мусин, Татарстан кәсәбәчелекне үстерү агентлыгы генераль директоры И. Привалов, Казанның Вахитов районы хакимияте башлыгы Р. Борһанов, башка рәсми кешеләр бар иде.

Визитның максаты Татарстан һәм Колорадо штаты арасында күпьяклы хезмәттәшлекне кинәйтүдән, шул исәптән, республика икътисадына инвестицияләр җәлеп итүдән гыйбарәт иде. Хәзерге вакытта АКШ Татарстанның тышкы сәүдә партнерлары арасында беренче уңлыкка керә. 2002 ел йомгаклары буенча ике яклы тауар айланышы 62,4 миллион доллар тәшкил итте, Татарстан АКШка синтетик каучук, кара металл, этилен полимерлары, шиннар чыгара. Безнен республикага бу илдән механика һәм электр җиһазлары, үлчәү инструментлары, җиңел автомобильләр кертелә.

Визит барышында Татарстан делегациясе ағзалары Колорадо штаты губернаторы Билл Оуэнс, инновацияләр һәм технологияләр министры Марк Хольцман белән очрашты. Моннан тыш, Денвер сәүдә палатасында һәм Россия-Америка сәүдә палатасында очрашу булды, "Локхид Мартин", "Боинг" компанияләре вәкилләре белән сөйләшүләр алып барылды.

КЫРЫМДА ТАТАРСТАН СӘНГАТЕ

4-7 июльдә Кырымда Татарстан Республикасы мәдәнияте көннәре уздырылды. Анда катнашу өчен Татарстан мәдәният министры Илдус Тарханов җитәкчелегендәгә рәсми делегация килде. Аның составында Татарстан Республикасы Дәүләт Советының фән, мәгариф, мәдәният һәм милли мәсәләләр буенча даими комиссия рәисе Рәзил Вәлиев, Татарстан Республикасы халык депутаты, Татарстан Язучылар берлеге рәисе Фәтәх Галимуллин, Татарстан Композиторлар берлеге рәисе Рәшит Кәлимуллин, "Казан утлары" журналының баш мөхәррире Рәзил Фәйзуллин бар иде.

Мәдәният көннәрендә шулай ук Г. Камал исемендәгә татар дәүләт академия театры, Татарстан дәүләт җыр һәм бию ансамблен

бию коллективы, Татарстан дәүләт фольклор ансамбле, Татарстанның халык артистлары Рөстәм Маликов, Айдар Фәйзрахманов, Татарстанның атказанган артистлары Рөстәм Вәлиев, Зөлфия һәм Жәмит Шакировлар, талантлы җырчы Гөлнәра Мурзиева һәм башкалар катнашты.

Татарстан мәдәнияте көннәре Симферопольнен иң затлы залларынан берсе — украин музыкаль театры бинасында ачылды. Аннан соң И. Тарханов җитәкчелегендәгә делегация Ялтада "Сөембикә варислары" фестивалендә катнашты. Икенче зур иҗат төркеме Евпатория, Бакчасарай шәһәрләрендә халык белән очрашты. Бәйрәм 7 июльдә ярымутрау башкаласында гала-концерт белән тәмамланды.

Кунаклар Бакчасарайда төркі халыкларын бөек мәгърифәтчесе Исмәгыйль Гаспралының каберен зиярәт кылдылар.

Татарстан делегациясе Кырым Республикасының Югары шурасында (Верховная Рада) һәм Министрлар Кабинетында кабул ителде.

Татарстан Республикасының Кырымдагы Мәдәният көннәре ике халыкның рухи байлыгын баепта, аларны бер-берләре белән якнайтуга зур өлеш булды.

САБАНТУЙ ДӨНЬЯ ИҢЛИ

Быелгы Сабантуйлар Россиянең 40 лап төбәгендә үткәрелде. Жирле хакимият һәм милли-мәдәни мохтариятләр инициативасы белән үткәрелә торган бу бәйрәмнәрдә Татарстанның рәсми кешеләре, әдәбият-сәнгать вәкилләре дә актив катнашты. Россиянең төрле төбәкләрендә узган милли бәйрәмнәргән уңышлы үтүендә язучыларның да өлеше зур. Июнь аенда Ф. Галимуллин (Әстерхан, Малмыж, Самара), Р. Харис (Түбән Новгород), Р. Миннуллин (Йошкар-Ола), Р. Вәлиев (Ульяновск), Ж. Дәрзаман (Саратов), Т. Миңнуллин (Пенза), М. Хәбибуллин (Оренбург), Ә. Рәшит (Тобольск), А. Халим, Ф. Бәйрәмова, Ф. Сафин (Пермь), А. Хәсанов (Омск), Р. Сәгъди (Чиләбе), Батулла (Ижевск), Ш. Жигангирова (Новосибирск) Сабантуй бәйрәмендә катнаштылар.

БУРЯТЛАР БӘЙРӘМЕНДӘ

4 июльдә Улан-Удэдә Татарстан парламент делегациясе Бурятия Республикасының 80 еллыгын бәйрәм итүгә багышланган тантаналарда катнашты.

Татарстан Дәүләт Советы Рәисе урын-

басары Роберт Миннуллин һәм Законнар чыгару, закондылык, регламент һәм депутат этикасы комиссиясе рәисе Мидхәт Корманов Бурятия Республикасы төзелүен 80 еллыгына багышланган фәнни-гамәли конференциядә Улан-Удэ урамнарындагы байрам чараларында катнашты, "КамАЗның Бурятия автоүзәге" ЯАЖ да булды.

Республика дәүләт хакимияте, жирле үзидарә органнары һәм жәмәгәтичлек вәкилләренән тантаналы жиешлында Р. Миннуллин Татарстан житәкчеләге һәм халкының жылы котлауларын житкерде, Бурятия Республикасы Президенты—хокүмәт Рәисе Леонид Потаповка истәлекле бүләк тапшырды.

МУСА ЖӘЛИЛ БҮЛӘКЛӘРЕН ТАПШЫРУ

Татарстан Министрлар Кабинетында Муса Жәлил исемдәге республика премияләре тапшырылды.

Премьер-министр Р. Миннеханов тәбрикләү сүзүндә әйткәнчә, Муса Жәлил исемдәге республика премияләре дистәләрдә сәләтле яшь кешегә һәм яшьләр белән эшләгән оешмаларга тапшырылды инде. ТР Дәүләт Советына Юлламада Президент М. Шәймиев яшьләр инфраструктурасын ныгыту һәм үстерүне, яшьләрен ялын оештыру, физик һәм рухи үсешен тәэмин итү максатында аны нәтижәле файдалануны 2003 елдагы өстенлекле эшләр рәтендә аталды. Республикада яшьләр дәүләт сәясәтенен гамәлдә ашырылуына Россия Федерациясендә югары бәя бирелде һәм күп кенә проектларга грантлар белән булышлык күрсәтелде, диде Р. Миннеханов.

Аннары Премьер-министр Р. Миннеханов конкурста җиңүчеләргә Муса Жәлил исемдәге республика премияләрен тапшырды.

2003 ел өчен Муса Жәлил исемдәге бүләккә—"Мәгариф" милли нәшрияты директоры Мөдәррис Вәлиев, "Салават" җыр театры житәкчесе Салават Фәтхетдинов, "Ватан" ижтимагый яшьләр оешмасы, "Сәләт" республика яшьләр ижтимагый фонды ләек булды.

ТЕЛЕБЕЗНЕ НИЧЕК САКЛАРГА?

"Казан" милли мәдәният үзәгендә Бөтендөнья татар конгрессы башкарма комитеты "Россия Федерациясе төбәкләрендә татар телен саклау мәсьәләләре һәм милли мәгарифнең үсеш юллары" дигән фәнни-гамәли конференция үткәрде. Конференция эшендә Конгресскә коллектив ағза булып кертгән татар төбәкләрендә яшәүче милли-мәдәни мохтарият житәкчеләре, татар милли жәмгыятьләре башлыклары, мәгариф хезмәткәрләре, ТРның чит илләрдәге даими вәкилләге әһелләре, мәгариф хезмәткәрләре, күпсанлы галимнәр катнашты.

Төп доклад белән Бөтендөнья татар конгрессы башкарма комитеты рәисе Р. Закиров чыгыш ясады.

Конференциядә ТР мәгариф министры Ф. Харисов, Томән дәүләт университетының татар теле һәм әдәбияты кафедрасы мөдире Х. Алишина, КДПУ ректоры Ж. Нигъмәтов, КДГИ ректоры В. Гайфуллин, КДУның татар филологиясе һәм тарихы факультеты деканы И. Гыйләжөв, Самара шәһәренән "Яктылык" татар мәктәбе директоры Х. Дашкина, Казан шәһәренән мәгариф идарәсе башлыгы урынбасары М. Лотфуллин, Мәскәү шәһәренән профессор Ә. Борханов, Сарытау шәһәренән татар мәктәбе директоры З. Саласкина, ТРның Казакъстан Республикасындагы даими вәкилләге житәкчесе һәм Казакъстан татар милли оешмалары берләшмәсе рәисе М. Кәримов, Башкортстан ТИУе рәисе А. Гыйниятуллин, Киров өлкәсе татар милли-мәдәни мохтарияте рәисе К. Әхәтов, Пенза өлкәсенен татар милли-мәдәни мохтарияте рәисе К. Дебердиев, Татарстан Язучылар берлеге рәисе Ф. Галимуллин, ТРның Мордовия Республикасындагы даими вәкилләге житәкчесе Ш. Бикмаев һ. б. чыгышлары булды.

ХОКУКЫННЫ БЕЛЕП ЯЗ

9 июльдә татар ПЕН-үзәге Татарстан Журналистлар Союзы белән берлектә "Россия чынбарлыгында сүз иргә һәм сәси коректылык" дигән фәнни-практик семинар уздырды. Икенче төрле әйткәндә, журналистларның, язучыларның хокуклары һәм җаваплылыклы турында сөйләшү иде бу. Семинарда Татар ПЕН-үзәгенен Мәскәүдәге вәкиле, хокук буенча эксперт, юстиция киңәшчесе Борис Пантелеев "Язучы һәм журналистның хокукый статусы" дигән доклад ясады һәм журналистларның күп кенә сорауларына җавап бирде. Шулай ук семинарда Татарстан Журналистлар берлеге рәисе Римма Ратникова һәм Татар ПЕН-үзәгенен башкарма директоры, язучы Әхәт Мушинский чыгышлары да тынланды.

ПЕТЕРБУРГТА КАЗАН УРАМЫ

Санкт-Петербургта башкалабыз исемен йөртүче урамны ачу Воронихин рәшәткәсе янындагы бакчада үткәрелде. Тантанада Казан хакимияте башлыгы К. Исхаков, Татарстанның Санкт-Петербург һәм Ленинград өлкәсендәге даими вәкиле Ш. Әхмәтшин, Мәскәүнен Санкт-Петербургтагы вәкилләге житәкчесе А. Калякин, Санкт-Петербургның татар милли-мәдәни автономиясе делегациясе катнашты. Кунакларга истәлек бүләкләре тапшырылды, Санкт-Петербургта Казан урамы ачылу һәм шәһәр юбилее уянаенан бакчада агач утыртылды.

Санкт-Петербургның Казан урамындагы биналарының алгы ягына капитал ремонт үткәру проектын тормаышка ашыру шәһәрен 300 еллыгы юбилеена күркәм бүләк булды.

ДУСЛУК СӘЯХӘТЕ ДӘВАМ ИТӘ

Уфаның "Рамазан" милли мәгърифәт-челек үзәге 7 июльдән 14 июльгә кадәр татар

халкын берләштерү, Башкортстан татарларының рухи һәм мәдәни ихтыяжларын канәгатьләндерү максатыннан, "Шәһри Болгарга сәяхәт" программасы кысаларында "Уфа—Дүртөйлә—Сергеевка—Түбән Кама—Болгар—Казан—Чаллы—Уфа маршруты буенча сәяхәт оештырды. Сәяхәттә Башкортстан һәм Татарстанның танылган сәхнә осталары, язучылар, Башкортстанның Дәүләт Жыены депутатлары, жәмәгәт эшлеклеләре, журналистлары, Башкортстанның татар гимназияләре укучылары катнашты.

Сәяхәтчеләр Казан шәһәренен истәлекле урыннарында булдылар, интеллигенция вәкилләре белән очраштылар.

ЯШЫЛӘР ӨЧЕН МАЯК КИТАП

"Социалистик Хезмәт Геройлары һәм Хезмәт Даны орденының тулы кавалерлары—безнең акашлар." 9 июльдә Казанның Хезмәт сараенда менә шушы китапны тәкъдирләү булды.

ТР Премьер-министры урынбасары Зилә Вәлиева сүзләренә караганда,—басманың редакция коллекциясенә ул жигәчлек ите—китап мен еллыклар чигендәгә катлаулы вакытта чыкты: ил үзенен ижтимагый төзелешен алмаштыра, тормышның төрле өлкәләрендәгә күп нәрсә үзгәрә. Әлегә китап геройларының язмышлары, хезмәтләре бүгенге буын өчен таяныч ноктасы, маяк була ала. Шуны ышанасы килә: битрәк тә яшьләр аны кызыксынып укыр, чөнки алар үзләренен юлын эзли, дигән ышаныч белдерде Зилә Вәлиева.

Басмада (2003 елга) безнен республикада лаек булган 211 Социалистик Хезмәт Герое, Хезмәт Даны орденының 9 кавалеры турында мәгълүматлар бар. Китапта төзүчеләр, педагоглар, галимнәр, игенчеләр, терлекчеләр, эре сәнәгәт предприятиеләре жигәчкеләре һәм эшчеләренен, кыскасы, хезмәтләре белән республика потенциалы тулырылган татарстанлыларның биографиясе баян ителә. "Татарстан Геройлары" ижтимагый оешмасы рәис Илдус Мостюков үз чыгышында Россия Федерациясе Хезмәт Герое мактаулы исемен кайтару зарурлыгы турындагы фикерне белдерде. Тәкъдирләүне йомгаклаганда кунакларга, шул исәптән, китап геройларына—сугыш һәм хезмәт ветераннарына шушы яңа китаптар тапшырылды.

БӨЕК ЯЗУЧЫГА БАГЫШЛАП

Симферопольнен И. Гаспринский исемендәгә китапханәсендә күренекле язучы Гаяз

Исхакыйның тууына 125 ел тулуда багышланган кичә үтте. Аны Кырымның татар-башкорт Федерациясе оештырып үткәрдә.

Бу чарада кырымтатар язучылары Шакир Селим, Софтияр Нагаев һәм Федерация активистлары катнаштылар. Кичәдә Г. Исхакый әсәрләреннән өзекләр укылды, чыгыш ясаучылар аның татар халкы милли хәрәкәтендә һәм ижтимагый-сәси торышында тоткан роле турында сөйләделәр.

МӘКТАПТА КИТАП БӘЙРӘМЕ

Әлки районының Алпар урта мәктәбе—үз төбәгендә кин танылган мәгариф учагы. Биредә якташ әдибләр Фәхри Әсгать, Нәби Дәүли, Шамил Маннапов, Мөдәррис Вәлиев (Салих Маннапов) ижатына зур хөрмәт белән карыйлар.

Балаларны халыкара яклау көне алдыннан Алпар мәктәбендә республикабызның ике зур нәшриятының директорлары—Дамир Шакиров (Татарстан китап нәшрияты) белән Мөдәррис Вәлиев ("Мәгариф" нәшрияты) катнашында Китеп бәйрәме үткәрелде. Очрашуда язучылар Мөсәгыйт Хәбибуллин, Илдар Юзеев, Камил Кәримов катнашты. Кунаклар мәктәп китапханәсенә китаплар бүләк ителәр.

КОТЛЫЙБЫЗ

Татар әдәбияты өлкәсендәгә казанышлары өчен язучы, Татарстан Республикасы Язучылар берлеге рәисе урынбасары **Гыйльманов Галимжан Хәмитжан улына** "Татарстан Республикасының атказанган сәнәгәт эшлеклесе" дигән мактаулы исем бирелде.

Татар милли мәдәниятен һәм музыка сәнәгәтен пропагандалаудагы казанышлары өчен язучы, музыкант, Татарстан Республикасы "Татар-Информ" мәгълүмат агентлыгының Украина буенча үз хәбәрчесе **Османов Диләвер Ибраһим улына** "Татарстан Республикасының атказанган мәдәният хезмәткәре" дигән мактаулы исем бирелде.

5 июльдә Әлмәт шәһәрендә яшәп ижат иткән шагыйрь һәм публицист **Илдар Гали улы Әхсәнов** 68 яшендә вафат булды.

Тышлыктагы сурәтләр

Тышлыкның беренче битендә: Татарстан Президенты Резиденциясе.

Тышлыкның дүртенче битендә: язучы Әсгать Салах.

ЯҢА КИТАПЛАР

Равил Фәйзуллин: Заман. Ижат. Шәхес
(коллектив). Казан: Мәгариф, 2002.—495
б. Тиражы—2000 данә.

Полиграфик яктан заманча зәвык белән эшләнгән бу күләмле китап тулысы белән Татарстанның халык шагыйре Равил Фәйзуллинның тормыш һәм ижат юлына багышланган. Китапны төзүче-автор, шагыйрь Зиннур Мансуров үзенен кереш сүзендә болай ди: “Китап Равил Фәйзуллин ижатына багышланса да, асылда төп гомумсүз, барыннан да бигрәк, шагыйрь яшәгән Заман турында. Бу мәкаләләрдә—шул чор рухы, шул чор фикер ияләре—замандашларының унышлары, ялгышулары, хыял-омтылышлары... Аларда—үткән гасырның икенче яртысындагы татар әдәбияты, татар шигыре үсешенен үзгә бер картограммасы... Төрледән-төрле авторлар үзләрен жәлеп итеп торган Шагыйрь хакында озак еллар дәвамында күмәкләшеп уртак китап язганнардыр кебек... Авторлар димәктән, чыннан да алар күп, төрле-төрле: яшьләре—яшәү дәверләре буенча да, милләтләре буенча да. Барысы—житмешкә якын автор”. Алар арасында татар әдипләреннән—С. Хәким, Х. Туфан, Ф. Хөсни, Г. Ахунов, А. Гыйләжев, М. Мәһдиев, Н. Фәттаһ, И. Юзеев, Т. Әйди, Т. Миннуллин, А. Хәлим... рус З. Солоухин, башкорт Р. Бикбаев, латыш А. Веян, удмурт Ф. Васильев, украин А. Губарь... Галимнәр—Х. Госман, И. Нуруллин, Т. Галиуллин, Ф. Урманче, Н. Хисамов, М. Госманов...

Китап Равил Фәйзуллинның төп ижат этапларын билгели торган алты бүлектән тора. Сонгы бүлектә шагыйрьнен ижаты һәм ижтимагый эшчәнлегә турында шактый тулы биобиблиографик белешмә (үзе генә дә биш басма табакка якын) урнаштырылган. Китап ахырында шулай ук авторлар турында тәфсилле мәгълүмат бирелгән.

Китапның мөхәррире—Люция Гыйззәтуллина, рәссамы—Лилия Золондинова.

Әсгать Салах

КАЗАН УТЛАРЫ
QAZAN UTLARI
ОГНИ КАЗАНИ

Ежемесячный литературно-художественный
и общественно-политический журнал
(на татарском языке)